

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ТРИНЬОВА ЯНА ОЛЕГІВНА

УДК 343.222.7:343.347

ДИСЕРТАЦІЯ
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ
БІОЕТИКИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

12.00.08 – Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук (доктора наук)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Я.О. Триньова**

Науковий консультант **Осадчий Володимир Іванович,**
доктор юридичних наук, професор

Київ–2021

АНОТАЦІЯ

Триньова Я.О. Теоретичні засади та практика реалізації принципів біоетики в кримінальному праві України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021.

Дисертація є першим в Україні дослідженням, у якому комплексно, з використанням сучасних методів пізнання, урахуванням новітніх досягнень правової науки на системному рівні аналізу та узагальнення виявлено, описано і розв'язано актуальну наукову проблему, яка полягає у розробці теоретичних засад та внесенні обґрунтованих пропозицій щодо практики реалізації принципів глобальної біоетики (далі – біоетика) в кримінальному праві України. В роботі представлено напрацювання щодо біоетичного вектору розвитку доктрини кримінального права, удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування, наслідком чого має стати підвищення ефективності кримінально-правового забезпечення прав та свобод людини і громадянина, а також посилення гармонізації національної системи права з європейськими традиціями законотворення.

Здійснене дослідження відкриває можливість подальшого розвитку висловлених авторських ідей, у тому числі шляхом підготовки нових дисертаційних робіт. У ньому встановлено співвідношення біоетики з кримінальним правом: біоетика, як знання щодо правил співіснування людини з іншими елементами екосистеми та організації життєдіяльності суспільства за вказаними правилами з метою збереження життя на Землі, тобто феномен, споріднений з природним правом, і кримінальне право, як галузь національного публічного права, співвідносяться, як ціле і його частина, перебуваючи при

цьому у відносинах координації та субординації. Їх координація проявляється у сприйнятті біоетикою кримінального права, як необхідної складової власного змісту та реалізація в кримінальному праві принципів і інших положень біоетики як раціональної парадигми відображення дійсності з метою збереження планетарної екосистеми. Субординація вказаних явищ полягає в залежності принципів та інших положень кримінального права від принципів біоетики на доктринальному, правотворчому та правозастосовному рівнях.

З'ясовано прояви впливу принципів біоетики на кримінальне право, зокрема, розвиток теорії кримінального права на засадах принципів біоетики, тобто на основі домінування природного права в контексті дуалістичної концепції праворозуміння; включення до понятійного апарату біоетики необхідної для її потреб кримінально-правової термінології; доповнення кримінально-правового понятійного апарату поняттями «біоетика», «принципи біоетики», «біоетизація кримінально-правового простору», «біоетичні кримінально-правові проблеми», «біоетичні засади правового забезпечення протидії злочинності» тощо.

Визначено наступні принципи біоетики як можливі джерела кримінального права: 1) екоцентризму; 2) альтруїзму; 3) транспарентності; 4) раціоналізму; 5) рівноваги; 6) обмежень; 7) безпеки життєдіяльності; 8) реалізму. Вони мають віднайти своє відображення не лише в кримінальному праві, але й стати оновленими загально-правовими принципами, оскільки акумулюють у собі наявні інтереси та потреби суспільства, містять синтез знань природничих та гуманітарних наук, виступають орієнтирами формування права, в тому числі й кримінального.

Зазначено, що повна реалізація принципів біоетики в кримінальному праві остаточно визначить біоетичний вектор розвитку теорії кримінального права і сприятиме формуванню сучасної кримінально-правової політики та нового, біоетичного праворозуміння, як синтезу природного та позитивістського ставлення до права з домінуванням першого. Такий тип

праворозуміння є проявом поступального розвитку загальної і правової культури, підґрунтям для створення правових за своєю сутністю законів, у тому числі і в галузі кримінального права.

Роль принципів біоетики в кримінально-правовому забезпеченні протидії кримінальним правопорушенням розкривається через їх функції, зокрема, інформативну, регулятивну, виховну, прогностичну тощо, завдяки чому мінімізується виникнення прогалин у кримінальному законодавстві.

Охарактеризовано реалізацію принципів біоетики на трьох рівнях механізму правотворення у сфері кримінального права: 1) гносеологічному, 2) матеріальному, 3) інституціональному. Зазначена система рівнів правотворчого процесу та відображення в ній принципів біоетики є своєрідним біоетичним алгоритмом сучасного правотворення, у тому числі й у сфері кримінального права.

Обґрунтовано, що правотворення у сфері кримінального права здійснюване на принципах біоетики, сприятиме розв'язанню проблеми невідповідності завдання правового забезпечення охорони прав та свобод людини і громадянина фактичному стану забезпечення охорони цих прав.

У ході дослідження кількісних та якісних показників практики реалізації принципів біоетики в положеннях чинного кримінального законодавства України, виявлено незначну невідповідність положень його Загальної частини принципам біоетики, зокрема інституту загальної конфіскації, та дещо більшу невідповідність таким принципам положень його Особливої частини. Остання переважно проявляється у наявності законодавчих прогалин, що стосуються нерозв'язаних проблем біоетичного характеру, зокрема, відсутність норм про відповідальність за незаконне використання нанотехнологій та незаконне проведення дослідів над геномом людини.

Запропоновано науково обґрунтовані теоретичні моделі відповідних змін і доповнень до Кримінального кодексу України та деяких інших законодавчих

актів, спрямованих на забезпечення їх відповідності біоетичним засадам нормотворення, що можуть усунути виявлені прогалини.

Обґрунтовано необхідність зміни теоретичної концепції в кримінальному праві щодо визначення початку правового забезпечення охорони життя людини, шляхом перенесення цього моменту на більш ранню стадію розвитку людини. Продемонстровано потенційні зміни у кваліфікації кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я людини, що виникнуть через запровадження цієї концепції.

Обґрунтована доцільність доповнень розділів IX «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки» та X «Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва» Особливої частини Кримінального кодексу України статтями, що передбачають кримінальну відповідальність за найбільш небезпечні порушення у сфері нанотехнологій.

Обґрунтовано доцільність доповнення розділу XX Кримінального кодексу України «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» низкою статей, що передбачають кримінальну відповідальність за порушення у сфері генної інженерії (клонування людини, створення химер тощо).

Удосконалено аргументацію щодо внесення змін та доповнень до Закону України «Про заборону репродуктивного клонування людини», що сприятиме встановленню та реалізації кримінальної відповідальності за порушення вимог цього закону, а саме – уточнено поняття «клонування» шляхом включення до нього усіх наявних методів його здійснення; уточнено поняття «ембріон людини» в контексті цього закону: таким пропонується вважати біологічну субстанцію, що виникла в результаті розвитку зиготи на п'ятнадцятий день існування останньої та не перевищила восьми тижнів свого розвитку; роз'яснено поняття «репродуктивне клонування».

Деякі аспекти проблеми дістали подальший розвиток, зокрема, поряд з традиційними методами дослідження кримінально-правової дійсності

застосовано не властиві кримінальному праву методи та прийоми її пізнання, зокрема, такі як ідеалістична та трагічна діалектики, гештальт-підхід до вивчення певних явищ, екзистенціалізм та інші, що дозволило всебічно дослідити теоретичні засади та практику реалізації принципів біоетики в національному кримінальному праві з позиції домінування природного права.

Удосконалені знання про об'єктивні ознаки складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 172, 173, 236, 439 Кримінального кодексу України, що мають поширюватись на сферу нанотехнологій, забезпечуючи в такий спосіб більш ефективний захист нанобезпеки шляхом розширювального тлумачення змісту вказаних статей.

Ключові слова: біоетика, принципи, кримінальне право, кримінальне правопорушення, життя людини, нанотехнології, клонування, химери, реалізація, протидія.

SUMMARY

Trynova I.O. Theoretical grounds and implementation practice of bioethics principles in the criminal law of Ukraine. – The qualification scientific work published as manuscript.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Law in specialty 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal Enforcement Law. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2021.

The prerequisite for choosing a research topic was the existence of a global topical problem for humanity - the threat of self-destruction. This topic has been actively discussed at international and national bioethics congresses for several decades.

The main factors contributing to this problem have been the concept of anthropocentrism that has dominated society for thousands of years. Thanks to this concept, «dangerous knowledge» emerged, which created bioethical problems that required their legal support by criminal legal means. Another factor contributing to the process of self-destruction is the positivist approach to understanding the law. This approach creates «gaps» in legal regulation that are too difficult to fill. «Gaps» contribute to the growth of crime, which threatens the existence of society - creates a state of danger.

The current criminal law does not fully fulfill the tasks set out in Article 1 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter referred to as the Criminal Code), that is, it is not legal in nature, qualitative and effective, and therefore it cannot fully exercise the legal protection of rights and freedoms of man and citizen, and therefore can not perform the main task - to ensure the legal security of society. The invention of a modern lawmaking algorithm that would allow the creation of a legal law not only for modern needs, but also for the next generations, is an urgent task, especially in the context of work on the creation of a new Criminal Code. The solution to this problem is both fundamental and applied to the development of criminal law in all its manifestations.

The purpose of this research was to develop and propose the use of a new approach in lawmaking in the field of modern criminal law: formulation and introduction into the scientific turnover of the principles of bioethics as a dominant source of criminal law, the formation of an updated outlook (ecocentric) on their basis and their implementation in theoretical models of the relevant criminal law models and some other norms, to improve the quality and effectiveness of the latter, focusing on the legal support of bioethical criminal issues. Such an approach may set a new vector for the development of both criminal law and criminal law.

In the research along with classical methods of cognition (idealistic dialectics, system analysis, deduction, method of hypothesis acceptance, induction, hypothetical method and abstract method, etc.), gestalt approach, synergistic method. Thus, the method of «tragically dialectics» became a prerequisite for the necessity of conducting scientific research and for its «fuses» to be detected in the process and the use of dangerous knowledge and their use. Using the phenomenological method Gestalt approach, induction, abstracting, hypothetical method and philosophy of existentialism and Germany classical philosophy position, philosophy of life, etc., have been investigated and the author's concept of bioethics is formed, a number of bioethical principles have been developed and presented justified their use in lawmaking. Thus, global bioethics should mean the direction of philosophy, inter-sectoral knowledge, a certain outlook on the rules of coexistence with other elements of the ecosystem.

Reflecting the essence of bioethics are its principles. As noted, some principles of bioethics are broadly reflected in international regulations. However, first, based on the genesis of the essence of bioethics, they are not fully reflected, and secondly, their interpretation is too abstract. Because of this, there are quite a number of interpretations of these principles at the scientific level.

This study provides an author's interpretation of the principles of bioethics, which is based on an adaptation of the essence and the language of presentation of these principles in a form convenient for use in practical activities, in particular in law enforcement activities in the field of criminal law.

These principles include: 1) the principle of ecocentrism, 2) the principle of altruism, 3) the principle of transparency, 4) the principle of rationalism, 5) the principle of balance, 6) the principle of limitation, 7) the principle of security of life, 8) the principle of realism.

It is established that these principles operate simultaneously under the rules of coordination and subordination. Thus, in subordination relations, there are the principles of altruism-rationalism, altruism-realism; altruism-restriction; altruism-safety of life; in coordination, all principles are in harmony. All of these bioethics principles are important and their location by numbering is conditional.

In turn, the principle of ecocentrism is a «red thread» that runs through the totality of bioethical principles. The restraining levers of the system are the principle of realism, which balances the principle of ecocentrism, rationalism and limitation. The stated principles are not mutually exclusive, they are complementary - on the principle of additionality. However, they can be applied not one at a time, but one at a time.

It is proved that bioethics is the result of the synthesis of two concepts of legal understanding: natural law, the embodiment of which is the essence of bioethics, its worldview positions, the essence of its principles and positivist, which is reflected in the formalization, definition of bioethical principles.

Bioethical principles should be instrumental in lawmaking, in particular in the field of criminal law. All proposals to improve the provisions of the criminal law, and in the context of the creation of a new Criminal Code, and the concept of a new regulatory act, should be passed through bioethical principles. If the proposed ideas violate at least one principle of bioethics - they should be recognized as threatening to ensure the safety of the ecosystem as a whole and in particular the security of our society, respectively - they should be sent for revision. If these projects comply with bioethical principles, they may be acceptable. Ideally, law is an external form of expression of law. In this case, it can be noted that such a law is inherently rule of law.

Analyzing the criminal law to observe its bioethical principles, some problems of bioethics that need to be resolved by criminal legal measures have been identified,

but the latter are absent in the Criminal Code. Such problems are called bioethical criminal problems.

Here are some ways to solve the identified bioethical criminal problems:

1. Taking into account the development of medicine and technical sciences, it is proposed to establish a criminal legal support for the protection of human life from the 15th day of the development of human zygote from the moment of the beginning of the formation of man as a living organism. A similar provision should be set out in the Law of Ukraine «Fundamentals of the legislation of Ukraine on health care»; Article 3 of this Law is supplemented by the paragraph: «The beginning of a person's life - is determined from the 15th day of formation of the zygote». Appropriate changes to the deadline for admissibility of termination of pregnancy should be introduced in Article 50 of this Law. Accordingly, such a novelty would also result in a change in legal qualifications in the field of crimes against human life.

2. It is proposed to amend the Law of Ukraine «On the prohibition of human reproductive cloning» and to harmonize it with the criminal law, in particular, to make the following amendments to the Criminal Code. Given the threat to the safety of humanity of this type of dangerous knowledge, to Section XX of the Criminal Code, add Article «Carrying out human reproductive cloning», Article «Creating hybrid species of living creatures (chimera)», Article «Of experiments on cloned humans or chimeras», Article «Moving cloned embryos across the customs border of Ukraine.» The main elements of the above crimes should be related to serious crimes, qualified – especially serious ones.

3. It is proposed to amend the «positive law» (Labor Code, pension legislation, to adopt the Law of Ukraine «On the Legal Principles of Bioethics», to create by-laws: Hygienic standards for the use or production of nanomaterials, Sanitary standards for determining the permissible doses of air content; Methodological guidelines for handling nanomaterials; work at similar enterprises should be included in the List of high danger works). These proposals can serve as a vector of scientific development in other areas of law.

4. Based on the previous paragraph, the proposed amendments to the Criminal Code, which can be divided into two groups. The first contains completely new

formulations, which imply responsibility for violations of standards in the field of nanotechnology. The second group – contains a new, improved interpretation of the existing rules of the Criminal Code, taking into account the provisions of «positive» law from the position of *de lege ferenda*.

The first group: to Section IX of the Criminal Code it is proposed to add: Article «Violation of the rules of nanomaterials handling», to Section X of the Criminal Code it is proposed to add Article «Violation of the rules of nano-safety». According to the classification, the acts provided for in Part 1 of these crimes are proposed to be classified as crimes of moderate gravity. The actions provided for in Part 2 are particularly serious crimes.

The second group envisages the improvement of the existing provisions of the Criminal Code, through a new (expanded) interpretation of their dispositions. These articles include Articles: 172 («Gross violation of labor law»), 173 («Gross violation of employment agreement»), 236 («Violation of environmental safety rules»), 439 («Use of weapons of mass destruction»).

Summarizing the above, it should be noted that, in general, the principles of bioethics in criminal law are respected. However, there are some gaps in the criminal law that need to be addressed for the safety of society. To create a flexible and legal form of law, effective and qualitative, and therefore a law designed to meet the contemporary needs of modern society through appropriate criminal law means, it is necessary to adhere to the above algorithm of modern lawmaking - bioethical principles. The latter should become the dominant source of criminal law, an instrument of harmonization of national criminal law with the criminal law of the European Union. The implementation of these principles in criminal law should begin the formation of a new model of modern criminal law doctrine and legislation – bioethical criminal law. This concept may underlie the creation of a new Criminal Code.

Keywords: bioethics, principles, criminal law, criminal offense, human life, nanotechnology, cloning, chimeras, implementation, counteraction.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Триньова Я. О. Біоетичні проблеми кримінального права України : монографія. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2014. 398 с.

Рецензії:

Музиченко П. Ф. Біоетичні проблеми кримінального права України. *Лікарська справа*. 2015. № 3–4. С. 159–162.

Стрельцов Є. Л. Біоетичні проблеми кримінального права України. *Юридична Україна*. 2015. № 1. С. 79–81.

Тихий В. П. Біоетичні проблеми кримінального права України. *Право України*. 2015. № 1. С. 191–195.

2. Trynova Y. Bioethics and Law: some interaction aspect (overview) : monograph. Dusseldorf : Lambert Academic Publishing, 2017. 88 p.

3. Триньова Я. О. Біоетика кримінально-правового забезпечення протидії злочинності : монографія. Харків. Право, 2019. 536 с.

Рецензії:

Кузнєцов В. В. Кримінально-правове забезпечення протидії злочинності: напрями біоетизації. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. Т. 18. № 2. С. 133–135.

Вереша Р. В. Біоетизація кримінального права. *Юридична Україна*. 2019. № 7. С. 57–59.

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Триньова Я. О. Ототожнення «Позбавлення життя іншої людини з жалю до неї» з ейтаназією, ортаназією та самогубством асистованим лікарем та його соціально-правові наслідки. *Публічне право України*. 2011. № 4. С. 144–151.

2. Триньова Я. О. Теоретична модель проекту закону «Про право людини на гідну смерть». *Європейські перспективи*. 2011. № 4. Ч. 3. С. 126–130.

3. Триньова Я. О. Особливості об'єктивних ознак «Позбавлення життя

іншої людини на її прохання». *Європейські перспективи*. 2012. № 1. Ч. 1. С. 159–164.

4. Триньова Я. О. Методика сучасного наукового дослідження в галузі кримінального права. *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3 (60). С. 327–337.

5. Триньова Я. О. Правове врегулювання позбавлення життя на прохання: зарубіжний досвід. *Наше право*. 2012. № 3. Ч. 2. С. 130–137.

6. Триньова Я. О. Кримінально-правове забезпечення протидії злочинності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1 (65). С. 401–412.

7. Триньова Я. О. Біоетичні засади кримінально-правового реагування на позбавлення життя іншої людини на прохання. *Європейські перспективи*. 2013. № 8. С. 98–103.

8. Триньова Я. О. Право на евтаназію як складова права на життя. *Європейські перспективи*. 2013. № 10. С. 170–176.

9. Триньова Я. О. Значення біоетичних засад в системі сучасного правоутворення. *Наше право*. 2013. № 11. С. 73–79.

10. Триньова Я. О. Біоетичні засади забезпечення кримінально-правової охорони життя ембріона людини. *Малий і середній бізнес (право, держава, економіка)*. 2013. № 4 (55). С. 157–163.

11. Триньова Я. О. Генезис біоетики – науки про виживання людини. *Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2013. № 4. С. 41–45.

12. Триньова Я. О. Кримінально-правова реакція держави на проведення клонування людини: реальність та перспективи. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «юридичні науки»*. 2013. № 6. С. 109–113.

13. Триньова Я. О. Етико-правові проблеми використання стовбурових клітин людини та їх клонування. *Європейські перспективи*. 2013. № 13. С. 99–104.

14. Триньова Я. О. Співвідношення біоетики з іншими соціальними

явищами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2013. № 23. Т. 3. Ч. 1. С. 75–79.

15. Триньова Я. О. Функції біоетичних засад в кримінально-правовому забезпеченні протидії злочинності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «юридичні науки»*. 2013. Вип. 3. Т. 2. С. 116–120.

16. Триньова Я. О. Закон України «Про заборону репродуктивного клонування людини»: постатейний аналіз. *Право і суспільство*. 2013. № 6-2. С. 100–104.

17. Триньова Я. О. Клонування людини – одна із сучасних кримінально-правових біоетичних дилем. *Юридична Україна*. 2014. № 1. С. 72–79.

18. Триньова Я. О. Гештальт підхід у методології сучасного кримінально-правового дослідження. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. № 1. С. 200–204.

19. Триньова Я. О. Біоетика правоутворення у сфері протидії злочинності. *Юридична Україна*. 2014. № 3. С. 63–68.

20. Триньова Я. О. Гештальт підхід до біоетизації системи права України. *Право і суспільство*. 2014. № 3. С. 41–47.

21. Триньова Я. О. Кримінально-правове забезпечення охорони життя ембріона людини: погляд з позиції *neojusnaturale*. *Юридична Україна*. 2014. № 5. С. 80–86.

22. Триньова Я. О. Роль біоетичних засад у розв’язанні проблеми критичного вибору при наданні медичної допомоги. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 6-1. Т. 3. С. 201–204.

23. Триньова Я. О. *Jusnaturale* – біоетика – *neo jus naturale*: еволюція природного права. *Юридична Україна*. 2014. № 8. С. 14–21.

24. Триньова Я. О. Аналіз практики Європейського суду з прав людини щодо закінчення життя. *ПРАВО.UA*. 2015. № 4. С. 163–169.

25. Триньова Я. О. Роль кримінального права у вирішенні екологічних проблем. *Юридична Україна*. 2018. № 5-6. С. 53–63.

26. Триньова Я. О. Проблеми реформування системи органів правопорядку України у сфері протидії організованим злочинності та шляхи їх

вирішення. *Юридична Україна*. 2019. № 4. С. 44–53.

27. Trynova Ya. Rrelationship between natural law and bioethics. *Journal of National Academy of Legal Science of Ukraine*. 2019. № 4. Vol. 26. P. 179–193.

28. Триньова Я. О. Реалізація принципів біоетики в кримінальному праві України. *Право України*. 2020. № 3. С. 154–170.

Публікації в наукових виданнях іноземних держав

1. Тринева Я. О. Понятие и перспективы легализации эйтаназии и ортаназии. *Евразийская адвокатура (Russian Federation)*. 2012. № 1 (1). С. 119–128.

2. Trineva Y. Archithectonic Principles of Bioethics Definition. *Central and Eastern European Legal Studies (Hellenic Republic)*. 2013. № 2. P. 407–421.

3. Триньова Я. О. Нанотехнологии и современное уголовное право: перспективы решения общих проблем для Республики Молдова и Украины. *Закон и Жизнь (Republica Moldova)*. 2013. № 11/4. С. 210–214.

4. Тринева Я. О. Нанотехнологии – «tabularasa» в сфере нормативного обеспечения. *Закон и Жизнь (Republica Moldova)*. 2013. № 12/3. С. 207–211.

5. Тринева Я. О. Презумпция «несогласия» в трансплантологии как метод противодействия преступности. *Закон и Жизнь (Republica Moldova)*. 2014. № 2/3. С. 165–170.

6. Trineva Y. Hermeneutical principles research of bioethics definition. *Закон и Жизнь (Republica Moldova)*. 2014. № 3/2. С. 216–220.

7. Trineva Y. Ukrainian experience at tempts to legalize euthanasia and ortanasia. *Закон и Жизнь (Republica Moldova)*. 2014. № 4/3. С. 136–139.

8. Trynova Y. Bioethical law system the concept and a value the need for survival in conditions of modern civilization. *The survival strategy in terms of bioethics, philosophy and medicine. Collection of scientific articles with international participation (Republica Moldova)*. 2016. Vol. 22. P. 114–118.

9. Trynova Y. Right to life human embryos: criminal law aspects. *Право, економіка, менеджмент (Republika Srbija)*. 2017. Ч. II. С. 268–273.

10. Trynova Y. Legal providing problems in using the newest technologies.

Верховенство права (Republica Moldova). 2017. № 3. С. 178–183.

11. Тринева Я. О. Биоэтика – инструмент гармонизации социоприродной системы. *Верховенство права (Republica Moldova)*. 2017. № 5. С. 167–173.

Праці апробаційного характеру

1. Триньова Я. О. Місце позбавлення життя іншої людини на її прохання в системі злочинів проти життя. *Від громадянського суспільства – до правової держави: Теорія та практика протидії злочинності* : матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 15 квіт. 2011 р.). Харків, 2011. С. 191–193.

2. Триньова Я. О. Відстоювання права на життя в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 верес. 2012 р.). Одеса, 2012. С. 343–353.

3. Триньова Я. О. Біоетичні засади кримінально-правової політики в Україні. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 1-2 берез. 2013 р.). Івано-Франківськ, 2013. С. 161–163.

4. Триньова Я. О. Dangerous knowledge phenomenon: dilemma of modern science. *П'ятий національний конгрес з біоетики з міжнародною участю* (Київ, 23–25 верес. 2013 р.). Київ, 2013. С. 71.

5. Тринева Я. О. Роль биоэтики в механизме противодействия преступности. *Перспективы направления развития современной юридической науки*: междунар. науч.-практ. конф. (Симферополь, 24–25 янв. 2014 г.). Симферополь, 2014. С. 135–136.

6. Триньова Я. О. Біоетика – пропедевтика сучасного права. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 7–8 черв. 2013 р.). Одеса, 2013. С. 13–14.

7. Триньова Я. О. Алгоритм методики сучасного кримінально-правового дослідження. *Методологія науки сьогодення* : зб. матеріалів міжнар. конф. (Київ, 29 черв. 2013 р.). Київ, 2013. С. 100–103.

8.Триньова Я. О. Формування біоетичного праворозуміння – шлях до створення правової держави. *Сучасне державотворення та правотворення: питання та теорії та практики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 4–5 жовт. 2013 р.). Одеса, 2013. С. 130–132.

9.Триньова Я. О. Підстави «біоетизації» національної системи кримінального законодавства. *Право і держава сучасної України: проблеми розвитку та взаємодії* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8–9 листоп. 2013 р.). Київ, 2013. С. 117–119.

10. Триньова Я. О. Criminal-legal doctrine and bioethical principles for its implementation. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 14–15 лют. 2014 р.). Одеса, 2014. С. 113–114.

11. Триньова Я. О. Policy in the area of counteracting crime: its bioethical principles. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю* : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Івано-Франківськ, 11–16 берез. 2014 р.). Івано-Франківськ, 2014. С. 105–107.

12. Тринева Я. О. Bioethical rights system – the basis of legal reform in Ukraine. *Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы* : междунар. науч.-практ. конф. (Кишенев, 28–29 марта 2014 г.). Кишенев, 2014. С. 269–271.

13. Триньова Я. О. Правова політика держави в сфері генної інженерії та нанотехнологій. *Правова політика в Україні: питання теорії та практики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24 жовт. 2014 р.). Київ, 2014. С. 387–390.

14. Триньова Я. О. Місце України у правових системах світу. *Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 24–25 жовт. 2014 р.). Львів, 2014. С. 22–25.

15. Тринева Я. О. Reforming law system of Ukraine in the European integration condition: bioethical view. *Правовые реформы в Молдове, Украине и Грузии в контексте евроинтеграционных процессов* : междунар. науч.-практ. конф. (Кишенев, 7–8 нояб. 2014 г.). Кишенев, 2014. С. 226–228.

16. Триньова Я. О. Закономірності і тенденції розвитку національного законодавства в сфері кримінального права. *Сучасні інформаційні, правові та соціально-економічні аспекти розвитку бізнесу*: матеріали IX міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 23 квіт. 2015 р.). Чернігів, 2015. С. 86–88.

17. Триньова Я. О. Проблеми законодавчого забезпечення нанореволюції XXI століття: погляд криміналіста. *Етика нанотехнологій та нанобезпека* : матеріали міжнар. семінару (Київ, 21 жовт. 2015 р.). Київ, 2015. С. 15–17.

18. Триньова Я. О. The ratio of phenomena bioethics and natural law. *Шостий Національний Конгрес з біоетики з міжнародною участю* (Київ, 27–30 верес. 2016 р.). Київ, 2016. С. 40–41.

19. Триньова Я. О. Право на життя ембріона людини: кримінально-правовий аспект. *Місце дитини в українському суспільстві* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 листоп. 2016 р.). Київ, 2016. С. 64–72.

20. Триньова Я. О. Some bioethical problems of modern international criminal law: condition and settlement prospects. *Сахаровские чтения 2017 года: экологические проблемы XXI века* : материалы междунар. науч. конф. (Минск, 18–19 мая 2017 г.). Минск, 2017. С. 267–269.

21. Триньова Я. О. Cryptocurrency: technological «breakthrough» or a threat to global environmental safety. *Сахаровские чтения 2018 года: экологические проблемы XXI века* : материалы междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 17–18 мая 2018 г.). Минск, 2018. С. 217–219.

22. Триньова Я. О. Сучасні глобалізаційні виклики та можливі кримінально-правові заходи їх врегулювання. *Кримінальне право в умовах глобалізації* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 25 трав. 2018 р.). Одеса, 2018. С. 173–175.

23. Триньова Я. О. Злочини проти довкілля в системі Особливої частини Кримінального кодексу України: біоетичний погляд. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 жовт. 2018 р.). Харків, 2018. С. 276–280.

24. Триньова Я. О. Протидія злочинності в сфері використання репродуктивних технологій методом сурогатного материнства: постановка

проблеми. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвузів. наук.-практ. кругл. столу (Київ, 22 берез. 2019 р.). Київ, 2019. С. 113–116.

25. Триньова Я. О. Новий погляд на сутність кримінального правопорушення. *Кримінальне правопорушення: національний та зарубіжний виміри* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 24 трав. 2019 р.). Одеса, 2019. С. 71–73.

26. Триньова Я. О. Визнання біоетичної парадигми – відповідь на глобальні виклики сучасності. *VII Національний конгрес з біоетики* (Київ, 30 верес. 2019 р.). Київ, 2019. С. 99–101.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. Социальная биоэтика сквозь призму глобальной биоэтики : монографія / Триньова Я. О та ін. ; под ред. Т. В. Мишаткиной, С. Б. Мельнова. Минск : ИВЦ Минфина, 2018. 518 с.

2. Триньова Я. О. Біоетизація кримінального права. Відшукай десять відмінностей. *Юридичний вісник України*. 2015. № 5 (1022). С. 12–13; № 6 (1023). С. 15.

3. Триньова Я. О. Дозвіл на смерть. Теоретична модель проекту закону «Про забезпечення права людини на гідне закінчення життя». *Юридичний вісник України*. 2015. № 15 (1032). С. 14–15.

4. Триньова Я. О. Біоетика: трансплантологія. Презумпція незгоди VS презумпції згоди. *Юридичний вісник України*. 2015. № 17–18 (1034–1035). С. 19.

5. Триньова Я. О., Тупельняк І. І. Методичні рекомендації з попередження та розслідування злочинів у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій методом сурогатного материнства. Київ : МНДЦ при РНБО України, 2018. 84 с.

6. Триньова Я. О. Смерть на прохання в Європі (Біоетика та практика ЄСПЛ щодо закінчення життя людини на прохання) : збірник. Харків : Право, 2019. 376 с.

ЗМІСТ

ВСТУП	22
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ БІОЕТИКИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ	36
1.1. Методологія та методика дослідження реалізації принципів біоетики в кримінальному праві України.....	36
1.2. Стан наукових досліджень щодо визначення біоетики та її принципів в кримінальному праві України.....	55
1.3. Принципи біоетики в кримінальному праві України: поняття та загальна характеристика.	84
1.4. Співвідношення принципів біоетики з принципами кримінального права	101
Висновки до розділу 1	124
РОЗДІЛ 2 ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ БІОЕТИКИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ	130
2.1. Реалізація принципів біоетики в кримінальному праві країн романо- германської правової сім'ї.....	131
2.2. Реалізація принципів біоетики в кримінальному праві країн англосаксонської правової сім'ї	157
2.3. Практика Європейського суду з прав людини щодо реалізації принципів біоетики в кримінальному праві	167
Висновки до розділу 2	175
РОЗДІЛ 3 ГЕНЕЗА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ БІОЕТИКИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ	181
3.1. Вплив глобалізаційних процесів на біоетизацію кримінального права України	182
3.2. Принципи біоетики в системі сучасного правотворення у сфері кримінального права України	190

3.3. Роль принципів біоетики у кримінально-правовому забезпеченні протидії кримінальним правопорушенням	204
Висновки до розділу 3	229
РОЗДІЛ 4 РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ БІОЕТИКИ В ПОЛОЖЕННЯХ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	
234	
4.1. Реалізація принципів біоетики в інституті кримінального правопорушення	235
4.2. Реалізація принципів біоетики в інституті обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.....	251
4.3 Реалізація принципів біоетики в інституті засобів кримінально-правового характеру	264
Висновки до розділу 4	288
РОЗДІЛ 5 РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ БІОЕТИКИ В ПОЛОЖЕННЯХ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	
297	
5.1. Реалізація принципів біоетики в інституті кримінального правопорушення проти життя та здоров'я особи.	299
5.1.1. Визначення початку життя людини та встановлення його кримінально-правового забезпечення.	300
5.1.2. Удосконалення кримінально-правового врегулювання позбавлення життя людини на прохання.	317
5.1.3. Удосконалення кримінально-правового забезпечення у сфері трансплантології та генної інженерії.	336
5.2. Реалізація принципів біоетики в інституті кримінальних правопорушень проти трудових прав людини, проти громадської безпеки та безпеки виробництва	349
5.3. Реалізація принципів біоетики в інституті кримінальних правопорушень проти безпеки людства	369
Висновки до розділу 5	397
ВИСНОВКИ.....	407
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	419
ДОДАТКИ.....	477

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасне розуміння права з домінуючої юридико-позитивістської позиції, згубне для планетарної екосистеми засилля антропоцентризму зумовили, поряд з іншими обставинами, виникнення кризових явищ у сфері кримінального права. Проявом останніх є ігнорування принципу верховенства права не лише в процесі правозастосування, але й законотворення, наслідком чого є прийняття неправових законів, постановлення неправомірних судових рішень, поширення правового нігілізму. Свідченням цьому є й наявність прогалин у законодавстві, що зумовлює застосування забороненої законом аналогії (зокрема, визнання вбивством ненасильницького та необережного позбавлення життя особи; неможливість кримінально-правового реагування на клонування людини, створення химер чи кіборгів; неупорядковане використання результатів біомедичних розробок та нанотехнологій тощо), а негативним наслідком зазначеного є обмежена реалізація завдань, поставлених перед національним кримінальним законодавством.

Виходом із зазначеної ситуації є удосконалення системи координат розвитку доктрини кримінального права, а також здійснення відповідної законотворчої та правозастосовної діяльності за цим напрямом. З цією метою доцільно переглянути загальноправові принципи, як уособлення духу права, його зв'язку з мораллю, втілення суспільних інтелектуально-ціннісних настанов і тенденцій у галузеві правові норми й інститути. Здійснювати це доцільно на засадах інтегративної концепції праворозуміння, а саме – синтезу природно-правового та позитивістського його типів. Втіленням першого з них має стати екоцентризм як сучасна світоглядна основа правосвідомості, що приходить на зміну антропоцентризму, а позитивістський тип праворозуміння при цьому проявиться у формалізації положень природного розуміння сутності права. Зазначений синтезований тип праворозуміння є глобальною біоетикою,

принципи якої відображені, зокрема, у Загальній декларації про біоетику та права людини (ЮНЕСКО, 2005) та мають стати оновленою парадигмою розвитку права в цілому та окремих його галузях, у тому числі й кримінального права.

Дотримання цих принципів на доктринальному рівні через формування біоетичної кримінально-правової доктрини, а потім і на нормотворчому рівні, сприятиме забезпеченню безпеки існування не тільки суспільства, але й усієї екосистеми, частиною якої є людина.

Теоретичною основою дослідження стали праці вітчизняних вчених у галузі кримінального права та кримінології, зокрема О. Бандурки, Ю. Бауліна, М. Бажанова, П. Берзіна, А. Благої, А. Бойка, В. Борисова, Я. Брайніна, П. Вороб'я, А. Вознюка, В. Гацелюка, В. Голіни, В. Грищука, І. Даньшина, Л. Демідової, О. Джужі, О. Дудорова, В. Дрьоміна, О. Житного, А. Закалюка, В. Зеленецького, А. Зелінського, О. Кальмана, О. Колба, М. Коржанського, О. Костенка, В. Костицького, М. Костицького, В. Кузнєцова, О. Литвинова, С. Лихової, П. Матишевського, А. Музики, А. Митрофанова, М. Мельника, В. Навроцького, В. Осадчого, М. Панова, А. Пінаєва, Ю. Пономаренка, Н. Савінова, А. Савченка, В. Тація, В. Тихого, В. Тютюгіна, Є. Фесенка, П. Фріса, В. Чернея, В. Шакуна, А. Шульги, С. Яценка, Н. Ярмиш, А. Яценка та ін.

Філософсько-етико-соціальні аспекти біоетичного відображення дійсності досліджували: В. Вернадський, Т. Гардашук, О. Горлов, А. Долбін, О. Демецька, В. Запорожан, В. Кулініченко, Ю. Кундієв, А. Огурцов, С. Пустовіт, І. Силуянова, М. Чащин, Т. Цирдята; *медичні*: П. Вітте, С. Глузман, А. Зільбер, П. Котюк, П. Музиченко, А. Мусієнко, І. Трахтенберг, В. Чумакова, І. Чекманта; *загальноправові*: С. Булеца, Р. Гревцова, О. Кашинцева, А. Лисокінь, Т. Мішаткіна, С. Мельнов, М. Малєїн, О. Мірошніченко, К. Москаленко, Б. Островська, С. Поспєлов, М. Радченко, І. Сенюта, Р. Стефанчук, С. Стеценко, В. Третьякова, Г. Терешкевич.

Серед зарубіжних фахівців, чий дослідження біоетичних проблем потрапили до поля зору, варто виокремити: Н. Beecher, А. Caplan, К. Campbell, S. Firth, R. Green, В. Jennings, J. Kilner, М. Lockwood, I. Marshall, В. Miller, V.R. Potter, W. Ritchie, Н. Sass, E. Sgreccia, G. Thomson, R. Veatch.

У галузі кримінального права деякі біоетичні аспекти, переважно без оперування цим поняттям, висвітлювались у дослідженнях вітчизняних фахівців з кримінального права та кримінології, зокрема С. Гавриша, В. Глушкова, С. Грінчака, В. Грищука, Н. Гуторової, С. Гізімчука, В. Єгорової, В. Куца, Н. Маковецької, В. Навроцького, А. Орлеана, Л. Остапенко, В. Павликівського, Е. Радутного, Є. Стрельцова, М. Хавронюка, Г. Чеботарьової, О. Шульги, Н. Ярмиш. Окремо слід згадати Н. Крилову, яка на рівні докторської дисертації першою дослідила вплив медичних аспектів біоетики на розвиток кримінального права (2006).

Особливе місце в пізнанні біоетичних проблем протидії кримінальним правопорушенням займають дослідження О. Костенка «Воля і свідомість злочинця (дослідження із застосуванням принципу натуралізму)» (1995), «Культура і закон у протидії злу» (2008), у яких вперше відкрито заявлено про безперспективність позитивізму як єдиного підходу до вирішення проблеми правового забезпечення протидії кримінальним правопорушенням. Натомість, обґрунтовується доцільність її вирішення з позицій спорідненого з глобальною біоетикою природного права.

Отже, пріоритетними напрямками дослідження біоетичних аспектів людської життєдіяльності стали філософія, медицина та юриспруденція. Відзначаючи вагомий внесок представників кожної із зазначених галузей знання у розуміння біоетики та її практичного застосування зауважимо, що принципи біоетики та їх реалізація в кримінальному праві України (біоетизація кримінального права) ще не були предметом цільового дослідження. Незважаючи на значний інтерес до різних аспектів біоетики та її впливу на окремі сфери суспільного буття, залишається актуальною необхідність доктринального аналізу самого явища «біоетика» та її принципів, а також їх

дефініція з метою уніфікації наявних підходів щодо розуміння цього феномену, а також з'ясування відповідності основних кримінально-правових положень принципам біоетики, що є показником правомірності положень кримінального законодавства, й важливим завданням сучасної кримінально-правової теорії.

Зазначені обставини свідчать, що тема дисертації є актуальною, а охоплене нею коло проблемних питань потребує глибокого теоретичного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України № 287/2015) та зобов'язань, узятих Україною на виконання Рекомендації 1046 щодо використання ембріонів та плодів людини для цілей діагностики, терапії, наукових досліджень, промислового використання та торгівлі (прийнята Парламентською асамблеєю Ради Європи від 24 вересня 1986 р.); Дохійської декларації про включення питань запобігання злочинності та кримінального судочинства до ширшого порядку денного ООН з метою вирішення соціальних та економічних проблем і сприяння забезпеченню верховенства права на національному й міжнародному рівнях, а також участі громадськості (Тринадцятий Конгрес ООН із запобігання злочинності та кримінального судочинства, Катар, Доха, 2015 р.); Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» (Указ Президента України № 5/2015); Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України № 501/2015); Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр. (постанова загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р.); Основних наукових напрямів та найважливіших проблем фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук на 2019–2023 рр. (постанова президії Національної академії наук України від 30 січня 2019 р. № 30); Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 рр. (рішення

Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 26 грудня 2017 р., протокол № 28/1).

Тему дисертації затверджено Вченою радою Національної академії внутрішніх справ 26 листопада 2019 р. (протокол № 23).

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є теоретичне узагальнення та розв’язання комплексної науково-прикладної проблеми – реалізації принципів біоетики у кримінальному праві України, що полягає у формуванні цілісної концепції з розробленням пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення законодавства та відповідної правозастосовної практики.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

- розкрити методологію й методику дослідження теорії і практики реалізації принципів біоетики у кримінальному праві;
- з’ясувати сучасний стан наукових досліджень проблем визначення сутності біоетики та її сучасної диференціації, систематизації підходів до її нормативно-правового регулювання й застосування;
- надати поняття та загальну характеристику принципів біоетики у кримінальному праві;
- з’ясувати співвідношення принципів біоетики з принципами кримінального права;
- розкрити особливості реалізації принципів біоетики у романо-германській правовій сім’ї;
- охарактеризувати принципи біоетики у англосаксонській правовій сім’ї;
- систематизувати практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) щодо реалізації принципів біоетики у сфері кримінально-правових відносин;
- оцінити вплив глобалізаційних процесів на біоетизацію кримінального права України;
- систематизувати наукові підходи до визначення принципів біоетики в системі сучасного правотворення у сфері кримінального права України;
- окреслити роль принципів біоетики у кримінально-правовому забезпеченні протидії кримінальним правопорушенням;

- сформулювати концептуальне бачення реалізації принципів біоетики в положеннях Загальної частини Кримінального кодексу України;
- запропонувати напрями реалізації принципів біоетики в положеннях Особливої частини Кримінального кодексу України;
- розробити шляхи розв’язання актуальних біоетичних кримінально-правових проблем за допомогою принципів біоетики.

Об’єктом дослідження є основоположні засади біоетики, як вчення про застосування сучасних гуманітарно-природничих знань, в публічному праві України.

Предмет дослідження – теоретичні засади та практика реалізації принципів біоетики в кримінальному праві України.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та вирішення обумовлених нею задач використовувались загальнонаукові та спеціальні методи. Методологічну основу дослідження становить *діалектичний* метод, за допомогою якого систематизовано ідеї науково-технічного прогресу з його негативним результатом – небезпечним знанням – у відповідну безпечну для суспільства форму, а також *екоцентричний світогляд*, основу якого складає примат екосистеми серед наявних соціальних цінностей (розділи 1–5). На цьому методологічному підґрунті застосовувались окремі спеціальні методи наукового пізнання, зокрема, за допомогою *системного підходу* сформовано загальну концепцію наукового дослідження (розділи 1–5); *системного аналізу* – виділені певні елементи предмета дослідження як системи (розділи 1–2); *феноменологічний, абстрагування, гіпотетичний, історичний, аксіоматико-дедуктивний* методи, *гештальт-підхід* та *філософія екзистенціалізму* використані у дослідженні становлення та розвитку біоетики й формулювання її поняття, а також при систематизації її на глобальну і видову, виокремлені принципів (глобальної біоетики) й обґрунтуванні необхідності їх застосування у нормотворчості (підрозділи 1.1–1.4, 3.3); методу *неповної індукції* – вивчена відповідна судова практика та законодавство зарубіжних країн (розділ 2); *соціологічні* (анкетування, інтерв’ювання, спостереження), *статистичний*,

контент-аналізу та метод *математичного моделювання* використано для вивчення думки фахівців відносно розглянутих проблемних питань, виведення закономірностей та співвідношень, а також для аналізу зібраних емпіричних даних та офіційної статистичної звітності (розділи 4–5); *синергетичного* методу – сформульовані та обґрунтовані пропозиції до Кримінального кодексу (КК) України (розділ 5). За допомогою пізнавальних прийомів *ідеалізації*, *абстрагування* та *розумового експерименту* були сформульовані проекти нових норм кримінального права, а також визначене їх місце в системі права (розділ 5).

Емпіричну базу дослідження становлять систематизовані дані державної та відомчої статистичної звітності за 2002–2019 роки; узагальнені результати вивчення 611 вироків, винесених судами України за різними статтями розділів II, V, VII, IX, X, XX Особливої частини КК України, а також матеріали практики ЄСПЛ (96 справ) щодо вирішення біоетичних проблем за 2002–2019 роки (Bioethics and the case-law of the Court, Research report, Council of Europe/European Court of Human Rights (2016) та окремі справи ЄСПЛ); зведені дані опитувань 137 прокурорів з усіх областей України, 109 адвокатів, 239 медичних працівників, 175 вчених-правознавців Київської та Харківської наукових кримінальних шкіл; результати контент-аналізу публікацій за темою роботи та on-line опитування 539 респондентів на телеканалі «Прямий» (2018).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в дисертації вперше поставлено й вирішено наукову-прикладну проблему розроблення цілісного доктринального підходу до формування концепції теоретичних засад та практики реалізації принципів біоетики у кримінальному праві України, що надало можливість удосконалити відповідні положення сучасної кримінально-правової доктрини, правотворення та правозастосування у сфері реалізації законодавства про кримінальну відповідальність. Зокрема:

– доведено, що результати практики реалізації принципів біоетики можуть бути використані кримінально-правовою наукою для вдосконалення наявних та створення нових кримінально-правових норм, призначенням яких є забезпечення

охорони людини від суспільно небезпечних посягань у сфері використання «небезпечного знання»;

– виявлено співвідношення біоетики як феномену спорідненого з природним правом та кримінального права на засадах координації (сприйняття біоетикою кримінального права, як необхідної складової власного змісту та реалізація в такому праві власних принципів як раціональної парадигми відображення дійсності з метою збереження планетарної екосистеми) та субординації (залежність принципів та інших положень кримінального права від принципів біоетики на доктринальному, правотворчому та правозастосовному рівнях), а також наявність спільних для них біоетико-правових проблем, пов'язаних із використанням «небезпечного знання», зокрема проблеми пов'язані із недоторканністю геному людини (створення химер, клонування); забезпечення права ембріона (плоду) людини на життя; забезпечення безпечного використання нанотехнологій;

– з'ясовано межі можливого впливу принципів біоетики на розвиток теорії кримінального права шляхом домінування природного права в контексті дуалістичної концепції праворозуміння; включення до кримінально-правового понятійного апарату понять «біоетика», «принципи біоетики», «біоетизація кримінально-правового простору», «біоетичні кримінально-правові проблеми», «біоетичні засади правового забезпечення протидії кримінальним правопорушенням»;

– здійснено розподіл підстав біоетизації вітчизняного кримінального права на внутрішні (невідповідність українського нормотворення у галузі кримінального права та правозастосування кращим європейським традиціям) і зовнішні (процеси інтеграції та уніфікації кримінального законодавства в межах Європейського Союзу);

– концептуально доведено значення принципів біоетики в системі сучасного кримінального права та законодавства, які формують нове, біоетичне праворозуміння, як синтез природного та позитивістського розуміння права, що

є підґрунтям для створення правових за своєю сутністю законів у галузі кримінального права;

– обґрунтовано, що сучасне правотворення у сфері кримінального права, здійснюване на принципах біоетики, сприятиме усуненню колізій і прогалин, а сам процес біоетизації норм кримінального права й усієї національної системи права сприятиме ефективному забезпеченню охорони прав та свобод людини і громадянина;

– здійснено доктринальне дослідження Загальної частини КК України на відповідність принципам біоетики, на основі чого встановлено, що Загальна частина КК, в основному, відповідає таким принципам, а незначний обсяг невідповідності становить підінститут конфіскації майна, здобутого легальним шляхом (загальна конфіскація) та Особливої частини КК України, яка також відповідає таким принципам, однак незначний обсяг невідповідності полягає в наявності прогалин у кримінальному законодавстві, пов'язаних з відсутністю у ньому засобів кримінально-правового реагування на прояви кримінально протиправної поведінки, переважно у сфері оперування «небезпечним знанням» (розділ II, IX, X, XX Особливої частини КК України);

– з огляду на виявлені прогалини у кримінальному законодавстві (у розділі II Особливої частини КК України відсутнє визначення початку забезпечення кримінально-правової охорони життя людини; у розділах IX, X Особливої частини КК України не передбачена відповідальність за правопорушення у сфері використання нанотехнологій; у розділі XX Особливої частини КК України не передбачена відповідальність за незаконне проведення експериментів над геномом людини (клонування, створення химер));

– запропоновано шляхи усунення виявлених прогалин на основі розробленого біоетичного алгоритму правотворення: визначити початок кримінально-правового забезпечення життя людини з 15 дня після запліднення; встановити кримінальну відповідальність за порушення правил нанотехнологічної безпеки та застосування ксенотрансплантатів у трансплантології й за правопорушення у сфері клонування, зокрема, створення

гібридів живих істот (химер), а також за залишення клону людини у стані його розвитку понад 14 днів після запліднення (окрім кріоконсервації), визнавши такі діяння кримінальними правопорушеннями проти безпеки людства;

удосконалено:

– концептуальні підходи поняття глобальної біоетики шляхом застосування синтезу двох типів праворозуміння, природно-правового та юридико-позитивістського, з метою використання такого визначення в доктрині кримінального права та процесі відповідного правотворення;

– наукове розуміння глобальної біоетики як міжгалузевого знання щодо правил співіснування людини з іншими елементами екосистеми та організація життєдіяльності суспільства за вказаними правилами з метою збереження життя на Землі та одного з джерел кримінального права;

– зміст принципів глобальної біоетики, а саме: екоцентризму; альтруїзму; транспарентності; раціоналізму; рівноваги; обмежень; безпеки життєдіяльності та реалізму;

– положення теорії кримінального права шляхом їх розгляду через призму дуалістичної концепції праворозуміння (синтез природно-правового та позитивістського підходів до визначення сутності права) та концепції примату екоцентризму (пріоритет екосистеми над іншими цінностями);

дістало подальший розвиток:

– методика дослідження кримінально-правових явищ, шляхом застосування не властивих кримінальному праву методів пізнання (ідеалістична та трагічна діалектики, гештальт-підхід до вивчення певних явищ, екзистенціоналізм), що дозволило всебічно розробити теоретичні засади та практику реалізації принципів біоетики у кримінальному праві України з позиції домінування природного права;

– напрями практики реалізації біоетики в системі норм кримінального права шляхом застосування синтезу природно-правового та юридико-позитивістського типів праворозуміння;

– алгоритм правотворення у сфері кримінального права, який засновується на принципах біоетики і складається з гносеологічного, інституціонального та матеріального рівнів;

– наукове бачення удосконалення кримінального права в механізмі протидії кримінальним правопорушенням, шляхом біоетизації кримінально-правових норм (забезпечення їх відповідності принципам біоетики);

– уточнення понять «клонування», «ембріон людини» «репродуктивне клонування» шляхом внесення змін та доповнень до Закону України «Про заборону репродуктивного клонування людини» (2004), що сприятиме встановленню та реалізації кримінальної відповідальності за порушення вимог цього закону;

– наукове бачення змісту об'єктивних ознак ст. 172, 173, 236, 439 КК України, що мають поширюватись на сферу нанотехнологій, забезпечуючи в такий спосіб нанобезпеку, враховуючи тотальну небезпеку для людей і безсилля правової системи у врегулюванні відносин між людьми в сфері нанотехнологій та забезпеченні безпеки всього населення.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали дослідження впроваджено та мають перспективи подальшого використання у:

науково-дослідній роботі – як вектор для проведення подальшої біоетизації системи кримінального права та законодавства та інших галузей права України з метою забезпечення безпеки планетарної екосистеми, прав і свобод людини й громадянина (акти Комісії з питань етики при національному медичному університеті імені О.О. Богомольця від 20 січня 2015 р.; Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України від 27 березня 2019 р. № 177);

законотворчій діяльності – шляхом внесення змін і доповнень до КК України, запровадження нових положень до проекту КК України та законів України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», «Про заборону репродуктивного клонування людини» (акт Комітету Верховної Ради України

з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 24 квітня 2014 р. № 04-20/12-942);

правозастосовній діяльності – при реалізації положень КК України, що забезпечують право на життя і здоров'я, безпеку виробництва, трудові права, екологічну безпеку, безпеку людства (акти Секретаріату Конституційного Суду України від 4 квітня 2019 р. № 4-15-18/1286; Департаменту боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми Національної поліції України від 18 лютого 2019 р. № 288/16/2-2019);

освітньому процесі – під час підготовки лекцій, навчальних і практичних посібників, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з кримінального права, кримінології, криміналістики, а також при проведенні різних видів занять із відповідних дисциплін у процесі підготовці бакалаврів та магістрів за спеціальністю 081 «Право» та в системі підвищення кваліфікації працівників Національної поліції України (акти Комісії з питань етики при Національному медичному університеті імені О.О. Богомольця від 20 січня 2015 р.; Харківського національного університету внутрішніх справ від 17 листопада 2015 р.; Міністерства охорони здоров'я України від 24 грудня 2015 р.; Національної академії внутрішніх справ від 12 вересня 2019 р.), а також у процесі викладання розробленого авторкою спеціального курсу «Біоетика в кримінальному праві» в університетах ряду Європейських країн (акти Варшавської вищої школи менеджменту від 28 лютого 2017 р.; Познанського університету комунікацій та менеджменту від 2 березня 2017 р.; Сербської організації розвитку та клініки здоров'я від 11 березня 2017 р.; Європейського інституту подальшої освіти від 10 березня 2017 р. та 18 березня 2017 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі сформульовані положення та висновки дисертації є результатом особистих досліджень. Власні теоретичні розробки здобувача в опублікованих у співавторстві наукових працях становлять близько 80 %. Наукові доробки співавторів за темою дисертації не використовувались.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дослідження оприлюднені у виступах на: а) всеукраїнських і міжнародних

науково-практичних конференціях, семінарах та конгресах, зокрема: «Від громадянського суспільства – до правової держави: теорія та практика протидії злочинності» (м. Харків, 15 квітня 2011 р.); «Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» (м. Одеса, 15 вересня 2012 р.); «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (м. Івано-Франківськ, 1 березня 2013 р.); «П'ятий національний конгрес з біоетики з міжнародною участю (м. Київ, 23-25 вересня 2013 р.); «Перспективи направлення розвитку современной юридической науки» (м. Симферопіль, 24-25 січня 2014 р.); «Пріоритети розвитку юридичних наук у ХХІ столітті» (м. Одеса, 7–8 червня 2013 р.); «Методологія науки сьогодення» (м. Київ, 29 червня 2013 р.); «Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики» (м. Одеса, 4–5 жовтня 2013 р.); «Право і держава сучасної України: проблеми розвитку та взаємодії» (м. Київ, 8–9 листопада 2013 р.); «Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні» (м. Одеса, 14–15 лютого 2014 р.); «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (м. Івано-Франківськ, 11 березня 2014 р.); «Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы» (г. Кишенев, 28–29 марта 2014 г.); «Правова політика в Україні: питання теорії та практики» (м. Київ, 24 жовтня 2014 р.); «Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку» (м. Львів, 25 жовтня 2014 р.); «Правовые реформы в Молдове, Украине и Грузии в контексте евроинтеграционных процессов» (г. Кишенев, 7–8 ноября 2014 г.); «Сучасні інформаційні, правові та соціально-економічні аспекти розвитку бізнесу» (м. Чернігів, 23 квітня 2015 р.); «Етика нанотехнологій та нанобезпека» (м. Київ, 21 жовтня 2015 р.); «Шостий Національний Конгрес з біоетики з міжнародною участю» (м. Київ, 27 вересня 2016 р.); «Місце дитини в українському суспільстві» (м. Київ, 18 листопада 2016 р.); «Сахаровские чтения 2017 года: экологические проблемы ХХІ века» (г. Минск, 18 мая 2017 г.); «Сахаровские чтения 2018 года: экологические проблемы ХХІ века» (г. Минск, 17 мая 2018 г.); «Кримінальне право в умовах глобалізації» (м. Одеса, 25 травня 2018 р.); «Кримінально-правове регулювання

та забезпечення його ефективності» (м. Харків, 18 жовтня 2018 р.); «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 22 березня 2019 р.); «Кримінальне правопорушення: національний та зарубіжний виміри» (м. Одеса, 24 травня 2019 р.); «VII Національний конгрес з біоетики» (м. Київ, 30 вересня 2019 р.); б) *телевізійних передачах*: «Смарт-шоу. Евтаназія» (т/к «Мега», 2012 р.); «Світло. Евтаназія» (т/к «Перший національний», 2014 р.); «Стосується кожного. Пережити евтаназію» (т/к «Інтер», 2015 р.); «За живе. Трансплантація» (т/к «СТБ», 2015 р.); «Ранкові курасани. Клонування» (т/к «ТБІ», 2015 р.); «Вечірній кримінал. Право на евтаназію» (т/к «Прямий», 2018 р.); «Політика здоров'я. Евтаназія» (т/к «NewsOne», 2019 р.).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, п'яти розділів, що містять 16 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (574 найменування на 58 сторінках) та чотирьох додатків на 68 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 545 сторінок, із них основний текст дисертації – 397 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ БІОЕТИКИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

1.1. Методологія та методика дослідження реалізації принципів біоетики в кримінальному праві України.

Загальновідомо, що кожне дисертаційне дослідження є цілеспрямованим пізнанням, результатом якого виступають система понять, законів, теорій. Сам же процес пізнання, є складним діалектичним процесом поступового відтворення у свідомості людини суті процесів і явищ навколишнього середовища. У процесі пізнання людина освоює світ, перетворює його для поліпшення умов свого життя. Все людське пізнання спрямоване на досягнення істинних знань, які вірно відображають дійсність. Адже тільки істинне наукове знання допомагає людині перетворити дійсність і спрогнозувати подальший її розвиток [144, с.7].

Метою наукового дослідження в загалі – є визначення його конкретного предмета і всебічне, достовірне вивчення його структури, характеристик, зв'язків на основі наукових принципів і методів пізнання, впровадження або хоча б пропозиції щодо впровадження у практику отриманих корисних результатів. Метою цієї наукової роботи є дослідження теорії і практики реалізації принципів біоетики в кримінальному праві України. На підставі цього обґрунтовуються пропозиції по вдосконаленню сучасної кримінально-правової доктрини, тенденції її розвитку. Все це має позитивно вплинути на якість та ефективність кримінального закону, закономірності і тенденції його розвитку, а відтак ефективне кримінально-правове забезпечення протидії кримінальним правопорушенням.

Для досягнення поставленої мети був обраний відповідний алгоритм дослідження, характерний для сукупності зібраних матеріалів, умов та форми роботи.

Отже розберемося детальніше. Розрізняють дві форми наукових досліджень: фундаментальні та прикладні. Представлене дослідження можна визначити як суміжне між ними.

З огляду на це умовно текст роботи можна поділити на дві частини: фундаментальну (Розділ 1-3) та прикладну (розділи 4-5).

У фундаментальній частині роботи обґрунтовуються її концептуальні засади.

Концептуальними засадами дослідження є: 1) об'єднання концепції юридико-позитивістського та природно-правового типів праворозуміння у явищі «біоекотика» з домінуванням в цьому синтезі природньо-правового типу праворозуміння; 2) зміна світоглядних позицій з антропоцентризму на екоцентризм.

Доцільність зміни концепції світогляду обґрунтовується явними негативними наслідками слідування антропоцентричній парадигмі відображення дійсності та панування позитивізму. Керуючись та культивуючи споживацьке ставлення до навколишнього середовища людство поставило себе на межу самознищення. Підтвердженням цього стала поява так званого небезпечного знання. Під небезпечним знанням, розуміється знання, що суттєво випереджає у своєму розвитку наявне людське знання, перевірене практикою, чим викликає деструктивний соціально-правовий дисбаланс [350, с. 71; 382, с.6].

Небезпечне знання породжує біоетичні проблеми. До основних біоетичних проблем сучасності, розкритих в цій роботі, відноситься: 1) визначення початкового моменту правової (в тому числі і кримінально-правової) охорони життя людини; 2) визначення допустимості абсолютизації права на життя людини; 3) визначення належної презумпції в трансплантології;

- 4) допустимість клонування людини та інших дослідів над її геномом;
- 5) доцільність виробництва та використання наноматеріалів [382, с. 6].

Крім констатації факту відсутності кримінально-правового забезпечення відносин у суспільстві в означених сферах, поставлено риторичне питання: чи повністю відповідає чинне кримінальне законодавство Конституції України, зокрема принципу верховенства права. Далі надається відповідь - ні. Відсутність кримінально-правового забезпечення відносин у суспільстві у сфері біоетичних проблем (критичний стан довкілля, використання, виробництво нанотехнологій та експерименти над геномом людини тощо) можна розглядати як невідповідність кримінально-правових положень принципу верховенства права. Адже через брак зазначених положень в КК України, суспільство не може адекватно відреагувати на факти вчинення кримінально протиправних посягань на гарантовані конституцією України права (на безпечне довкілля, належні безпечні умови праці, соціальний захист, на приватне життя, материнство тощо) [382, с. 6].

Об'єктивна дійсність виявила і поставила перед наукою кримінального права факти безкарних порушень конституційних прав людини через виникнення небезпечного знання. По-перше, має місце порушення права на повагу гідності особи (ст.28) – через відсутність легалізації евтаназії та відсутність у КК її «альтернативи» - привілейованого складу позбавлення життя іншої людини на її прохання. Адже в разі вчинення подібного правопорушення, держава визнає його виконавця вбивцею, хоча насправді він таким не є. Особа сама наполягає на позбавленні її життя, отже ознака насильницької смерті виключається. Та хіба існуюча правозастосовча практика зможе справедливо відреагувати на подібне діяння? – Ймовірніше за все, особа, яка задовольнить таке прохання буде визнана вбивцею. Далі, має місце порушення права на безпечне для життя довкілля (ст.28), на належні безпечні здорові умови праці (ст.43), на соціальний захист (ст.46), на забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя (ст.49), на безпечне для життя довкілля (ст.50). Зазначені права порушуються через відсутність правового

забезпечення поведінки з наноматеріалами. Оскільки ці права порушуються в межах небезпечного знання їх особливості є неможливість застосувати до них наявні норми кримінального права, адже ними не передбачено відповідної реакції на зазначені діяння. Таким чином доходимо думки про неефективність сучасного кримінального законодавства [382, с.6-7].

Ускладнює ситуацію, що склалася неповна відповідність положень сучасного кримінального законодавства міжнародним зобов'язанням України. Зокрема ігнорування положень Всезагальної декларації з біоетики та прав людини, яка є обов'язковою для України. Також є певні труднощі і при дотриманні Закону України «Про виконання рішень і застосування практики європейського суду з прав людини», оскільки практика ЄСПЛ заснована на зовсім іншій моделі праворозуміння, в основу якої покладено слідування принципам *jus naturale*. Подібна ситуація в умовах взятого Україною курсу євроінтеграції та враховуючи неспинні процеси глобалізації права, в тому числі і кримінального, не може довго тривати. Наслідком невідповідності національного законодавства європейським стандартам (основний з яких є слідування *jus naturale*), стане подвоєння практики (і без того значної) ЄСПЛ у справах проти України [382, с.7].

Відповідно, що подібна ситуація породжує проблеми для вирішення яких необхідно звертатись до доктрини права (в контексті цієї роботи – саме кримінального права), за допомогою якої зазначені проблеми можуть бути розв'язаними, переш за все, на фундаментальному рівні, а потім і на прикладному [382, с.7].

Враховуючи, що кримінальне право забезпечує кримінально-правову охорону відносинам у суспільстві, які врегульовані іншими галузями права, в роботі також пропонуються деякі зміни і до позитивного законодавства (трудового, соціального забезпечення, пенсійного, медичного тощо) в межах правового врегулювання небезпечного знання. Слід зазначити, що оскільки подібні положення позитивного законодавства ще не визначені - кримінальне право є відносно вільним щодо формулювання підстав кримінальної

відповідальності за кримінально протиправні діяння в межах небезпечного знання [382, с.7].

Проте означені прикладні проблеми не можуть бути вирішеними без радикальної зміни *фундаментальних засад праворозуміння та правотворення*. Орієнтиром цих змін, окрім зміни концепції світосприйняття, має стати відхід у процесі праворозуміння від позитивізму в бік *jus naturale* [364, с.21; 382, с.8]. Об'єднати позитивістську та природно-правову концепцію праворозуміння може біоетика. В ній може поєднатись основна мета біоетики та природного права - забезпечення виживання всієї екосистеми Земля та формальна вираженість принципів біоетики, які матимуть вплив на загальноправові та кримінально-правові принципи, а відтак і на норми права, що притаманне позитивістському типу праворозуміння.

Дотримання біоетичних принципів (надбання концентрованого знання з різних напрямів науки і техніки, загальний вектор розвитку суспільства, своєрідна система координат для законотворчої діяльності) дозволить зберегти нашу планету для нащадків та людство від самознищення. Оскільки біоетика - це наука про правила виживання (*science of survival*), відповідно процес виживання може забезпечуватись різнобічними заходами, в тому числі і шляхом створення належного *правового* забезпечення життєдіяльності людини [382, с.8].

Також у цій частині роботи, наводяться принципи біоетики. На підставі яких має бути створений сучасний біоетичний алгоритм правотворення (зокрема в галузі кримінального права), який дозволить зробити кримінальний закон правовим за своєю суттю та гнучким за формою, а відтак – здатним задовольнити потреби сучасного суспільства у ефективному правовому забезпеченні протидії кримінальним правопорушенням і таким чином розв'язати важливу науково-прикладну проблему [382, с.8].

В прикладній частині роботи, враховуючи наведені біоетичні та філософські засади, запропоновано шляхи розв'язання нагальних біоетичних кримінально-правових проблем та визначено місце та значення принципів

біоетики у правотворенні в сфері кримінального права та у кримінально-правовому забезпеченні протидії кримінальним правопорушенням.

Визначення форми дослідження дозволило визначитись і з сукупністю методів та пізнавальних прийомів, які можуть бути застосовані для отримання наукового результату.

Відомо, що основою розробки кожного наукового дослідження є методологія. Зазначимо, що слово «методологія» походить від грецького *methoges* – спосіб, метод і *logos* – вчення, використовується для позначення системи методів наукового пізнання та вчення про неї. До методології можна віднести наукові та світоглядні позиції автора (в нашому випадку це відстоювання екоцентричної концепції світосприйняття та базового підходу *jus naturale* до праворозуміння).

Ознайомлення із теорією методології дало змогу під час наукового дослідження, вірно використовувати методи та пізнавальні прийоми для уникнення викривлення кінцевого наукового результату. Адже відомо, що в науці від категорії методів дослідження і узагальнення часто залежать кінцеві результати роботи в цілому.

Використані методи та пізнавальні прийоми, сутність яких буде розкрита нижче, утворили *методику* дослідження.

Під методикою, в свою чергу, розуміють вчення про особливості застосування окремого методу чи системи методів. *Методика* є системною сукупністю прийомів дослідження, це система правил використання методів, прийомів і техніки дослідження, такий собі алгоритм [224].

Слід відмітити, що кожний дослідник обирає свій особливий арсенал методів та прийомів пізнання предмету свого дослідження. Звідси навіть в межах науки кримінального права серед дослідників її проблем сформувався свій особливий погляд на методику дослідження.

Так за М. Пановим, дослідження проблем Особливої частини кримінального права неможливе без таких основних методів як: діалектичний, системно-структурного аналізу, формально-логічний (догматичний),

соціологічний, історичний та порівняльно-правовий [30, с.516]. Н. Гуторова пропонує свої подібні методи кримінально-правового дослідження: діалектичний, структурно-системного аналізу, догматичний, історико-порівняльний, порівняно-правовий (компаративістський), соціологічний [68, с.16-28]. О. Дудоров використовує історичний, порівняльно-правовий, догматичний, системний, статистичний методи, спостереження [83, с.5]. Такі методи як: філософсько-правового теоретизування, історичний, типологізації, догматичний, системно-функціонального аналізу, компаративного (порівняльного) аналізу, моделювання, конкретно-соціологічний використовує в своєму науковому дослідженні О. Козаченко [117, с.4-5].

Усвідомлення сутності кожного окремого методу дослідження і правил його використання, дозволило застосувати свої особливі методи та прийоми пізнання на кожному конкретному етапі дослідження, обробити вихідні матеріали та отримати нові знання за допомогою застосування певної методики дослідження.

Поряд із методами наукового дослідження використані такі пізнавальні прийоми як: ідеалізація, абстрагування, узагальнення розумовий експеримент, які є більш широким, по відношенню до метода, засобом наукового пізнання.

Розкриємо детальніше методи наукового дослідження та пізнавальні прийоми, які були використані нами.

Ідеалізація як пізнавальним прийомом. За допомогою нього ми змогли сформулювати нові норми кримінального права та інших норм права, знайти їм відповідне місце в системі права.

При формулюванні нових та виключенні вже існуючих норм в кримінальному законі, викладені його нової структури, *абстрагування* дозволило ігнорувати наявну модель КК та наявних принципів криміналізації діянь тощо.

За допомогою пізнавального прийому *узагальнення*, проаналізувавши етимологічне походження біоетики, еволюцію цього поняття, його суть, були розроблені принципи біоетики, а також удосконалено існуюче поняття

біоетики. Авторське поняття біоетики, на наше переконання, вміщує весь спектр напрямів впливу біоетики на відносини у суспільстві. На підставі розробленого поняття «біоетика» та низки принципів біоетики, які на нашу думку, мають бути покладені в основу будь-якого нормотворчого процесу (не тільки в галузі кримінального права), визначено місце принципів біоетики в кримінально-правовому забезпеченні протидії кримінальним правопорушенням.

Розумовий (уявний) експеримент полягає в постановці питання: «Що зміниться, якщо в основі будь-якого нормотворчого процесу (норм кримінального права чи інших галузей права) будуть покладені принципи біоетики?» Відповіддю на це питання, стало розроблення сукупності принципів біоетики та біоетичного алгоритму сучасного правотворення.

Тепер щодо *методів, які використані в науковому дослідженні*.

Під методом наукового дослідження розуміють систему розумових і (або) практичних операцій (процедур), які націлені на розв'язання певних пізнавальних завдань з урахуванням певної пізнавальної мети [144, с.78].

З філософії відомо, що будь-який предмет можна пізнавати в різний спосіб, застосовуючи доволі різні засоби. В залежності від цих засобів та порядку їх використання, отримання знання про обраний предмет дослідження також можуть бути різними.

В літературі немає єдиного підходу щодо визначення кількості рівнів системи методології (системи пізнання). Кожний автор дослідження на свій лад обирає певну систему методології і проводить своє дослідження, використовуючи обраний ним алгоритм.

В представленому дослідженні для більш об'єктивного, повного відображення дійсності та пошуку нових знань, було застосовано запропоновану О. Крушельницькою *трирівневу* систему методології, яка складається з фундаментального, загальнонаукового та конкретно-наукового рівнів. Саме така будова системи методології пізнання є, на нашу думку, оптимальною для отримання нового наукового знання.

Фундаментальні методи визначають лише найбільш загальні регулятиви дослідження, його генеральну стратегію. Більш докладно фундаментальні методи можуть проявлятися у загальнонаукових.

В свою чергу загальнонаукові подрібнюються до *конкретно-наукових*. Причому конкретно-наукові методи використовується не тільки щодо науки кримінального права, кримінології, але й до філософії, якій присвячено підрозділ 1.1.

Проаналізуємо фундаментальні (філософські) методи, які використовувалися в нашому дослідженні. Основним серед філософських методів пізнання, який був використаний - є діалектичний. Цей метод полягає у зіштовхуванні тези та антитези в результаті чого виростає спільне поняття, яке містить ознаки як тези так і антитези.

В свою чергу діалектика поділяється на види: ідеалістична діалектика та матеріалістична. Перша розглядає як першопричину всьому – ідею, друга причину діяння бачить у матеріальних факторах. Прихильники діалектичного матеріалізму визнавали, що матерія первинна, а свідомість похідна; свідомість – це функція мозку, відображення об'єктивного світу, що дало їм підстави дійти категоричного висновку про визначальну роль суспільного матеріального виробництва як основи людського буття [99, с.360; 397, с. 655; 398, с. 160].

В нашому дослідженні, відстоюємо положення саме *ідеалістичної діалектики*, адже вважаємо, що першопричиною діяння є ідея: добра, зла тощо. Так Гегель, джерелом розвитку усієї дійсності визнавав не природу, а дух, абсолютну об'єктивну ідею, звідси реальний світ, природа є лише відображенням ідеї, результатом її активності. За Гегелем кожен розвиток здійснюється в силу боротьби внутрішніх суперечностей, що міститься в поняттях, свідомість розвивається суперечливо і джерело руху людської думки міститься у ній самій [99, с.331, 350-352].

Саме з позиції ідеалістичної діалектики пропонуються реалізувати біоетичні принципи нормативно-правового забезпечення в цілому та

кримінально-правового забезпечення протидії кримінальним правопорушенням зокрема.

Звісно, що лише одним філософським методом пізнання дослідження не обмежується. Використані і альтернативні діалектичні методи пізнання: «трагічна діалектика», екзистенціалізм, феноменологія, синергетика, гештальт-підхід, інколи догматизм.

Основною тезою *«трагічної діалектики»* є нездатність сучасного суспільства використовувати прогрес в інтересах людства. Підтвердженням тому є безліч міні та мегакатастроф, в тому числі й екологічних. Отримані суспільством, як результат наукового технічного прогресу знання, на думку одного з «батьків» біоетики - В.Р. Поттера, можна назвати «небезпечним знанням». Його небезпечність полягає у невмінні людства застосувати отримані знання безпечно для оточуючого середовища.

Така позиція, спонукає до вироблення якихось запобіжників безмежному розповсюдженню та користуванню цим небезпечним знанням. Ця філософська позиція стала передумовою проведення наукового дослідження та розроблення в його процесі цих «запобіжників», а також вірне їх застосування [320, с.331].

Під *екзистенціалізмом*¹ розуміють філософію людського існування. Екзистенція (лат.) – означає існування. Велике значення для філософії екзистенціалізму мав розроблений філософом Е. Гуссерлем *феноменологічний метод*, на основі якого психологічний розгляд особистості перетворився на «онтологію» або «фундаментальну онтологію» як «екзистенціальну аналітику буття людини».

Отже, використовуючи зазначені вище методи, сформовано авторське поняття біоетики, розроблено та представлено низку принципів біоетики, обґрунтовано їх застосування у нормотворчості.

За допомогою синергетичного методу були сформульовані та обґрунтовані пропозиції до КК України, з приводу реагування державою за

¹ Екзистенціалізм, або філософія існування (фр. existentialisme від лат. exsistentia – існування) – філософська течія XX ст., яка висуває на перший план абсолютну унікальність людського буття, що не має адекватного вираження мовою понять.

допомогою кримінально-правових заходів на вчинення правопорушень в сфері «небезпечного знання». Для цього було для початку виявлено спільні об'єкти (проблеми) дослідження як біоетики так і інших галузей права чи знань (кримінального, цивільного, трудового, адміністративного права, медицини тощо). До таких об'єктів віднесено: застосування нанотехнологій, проведення дослідів над геном людини, визначення початку життя людини. Потім шляхом умовного моделювання (здебільшого проведено у розумі, а частково описано у тексті роботи) було проаналізовано різні галузеві підходи до їх вирішення [382, с.9-10].

Гештальт-підхід – практична філософія реалізму, не звичний для кримінального права метод дослідження. Полягає у відображенні реальної (а не удаваної) дійсності (ми виходили з факту існування небезпечного знання та його негативних наслідків для суспільства). Особливістю гештальт-підходу, як однієї з моделей усвідомлення та опису досвіду, є можливість вільнодумства, тобто незаангажованого нічим відображення об'єктивної дійсності. Вільність думки проявляється у змозі відійти від превалюючої парадигми, якщо вона сприймається дослідником як неефективна (в обговорюваній роботі – це твердження про досконалість чинного КК України та теза про досконалість людини і віднесення її до центру Всесвіту). За допомогою гештальт-підходу з усього фону наук та паранаук була виділена форма (гештальт) – біоетика та її принципи. Цей феномен був досліджений у фундаментальній частині роботи, а потім був практично застосований у прикладній частині роботи. Звертаючись до процесу правотворення, на нашу думку, гештальт-підхід може проявитися у зміні вектору: з наявного домінуючого позитивізму на домінування *jus naturale* або його оновленої іпостасі – біоетики. Оскільки реальність не може бути сталою в принципі, цей підхід заснований саме на її динамічній властивості як об'єкта пізнання. В науці це може відображатись у постійному відшукуванні новітніх засобів пізнання дійсності. У правових науках – створенні реально необхідних норм. Таких, норм які спрямовані на правове забезпечення

задоволення сучасних потреб сучасного суспільства [354, с.201-204; 355, с. 46-47].

Догматичний метод використовується при оперуванні деякими класичними поняттями, наприклад поняття «біологічна смерть», «склад кримінального правопорушення», «норма права» тощо.

У підході до сенсу життя, стоїмо на позиції античних філософів, які сповідували епікуреїзм. На наше переконання, людина створена для щастя і має в своєму житті насолоджуватися, звісно при цьому не завдаючи шкоди іншим об'єктам. Вся її діяльність має буди спрямована на досягнення щастя для себе та навколишнього середовища (включаючи у це визначення і світ природи).

В дослідженні свідомо відгортається метод софістики, адже вважаємо, що основні прийоми цього методу (підміна понять, маніпулювання фактами тощо) не дозволяють об'єктивно відображати дійсність і таким чином не можуть допомогти отримати кінцевий об'єктивний науковий результат.

Також відгортається теоцентризм та антропоцентризм як філософії буття.

Щодо першої, вважаємо, що існування людини не має вичерпуватися тільки в послузі Богу і тим більше не може бути найвищою метою існування людини – наслідування та уподібнення Богу. Течія філософії антропоцентризм хоч і протиставляється теоцентризму, однак також не можемо погодитися, і з тим, що людина має стояти у центрі всесвіту і бути метою всіх подій, які здійснюються в світі.

Протест прогресивної частини людства проти жорстокого поводження із тваринами, флорою на догоду людині, а також розвиток етичного мислення, змусили людство переоцінити своє однобічне антропоцентричне ставлення до оточуючого середовища та обрати більш гуманний підхід до свого статусу у природі. Такий підхід містить усвідомлення того, що людина є лише часткою природи в цьому світі, тому всі інші живі істоти – це її рівноправні партнери. Цей новий світогляд, який отримав назву біоцентризм (від грецької – біос – життя, живе), базується на усвідомленні цінності кожної живої істоти, і відповідно їх рівності [376, с. 168, 172; 96, с.110-111; 116, с.30-31].

Суттєву роль у формуванні нового неоатропоцентричного типу свідомості - біо(еко)центричної, енвайроментальної свідомості, у подоланні підходу до природи як до об'єкту маніпуляцій людини, зіграла так звана універсальна біоетика [277, с.38-39]. Остання не проводить розмежування у ціннісному відношенні між людиною та іншими живими істотами: для неї однаково важливе існування і людини і комах.

Біоцентричний тип свідомості, являє кардинальну зміну картини світу, яку можна порівняти хіба що, з тим переворотом у свідомості людей, який створив М. Копернік, коли заявив про зміну геоцентричної моделі сонячної системи на геліоцентричну. Як тоді Земля перестала бути центром сонячної системи – її змінило Сонце, так і зараз людина має зректися того, що вона є центром всесвіту.

Дискус між біоцентричним та антропоцентричним світосприйняттям продемонстрував безперспективність, більш того, небезпечність, останньої моделі світосприйняття та обрання біоцентризму як останньої надії всього людства на виживання. Все це призвело до відмови від домінуючої досі традиції керування природою і звернення до традиції співпраці із нею. «Звільнення природи» та «звільнення тварин» від жорстокого до них ставлення з боку людини, прибічники теорії співпраці вважають необхідними складовими екологічної гармонізації і морального оновлення самої людини, адже співпраця передбачає взаємність та моральне підґрунтя. За сучасною термінологією такий підхід отримав назву *коеволюція*. Під цим терміном мається на увазі процес сумісного розвитку біосфери та людського суспільства, оптимальне співвідношення інтересів всього людства та іншої біосфери, взаємний скоординований розвиток людини та природи, коли благо живих істот та екосистем може бути досягнуто одночасно з частково контрольованим задоволенням людських потреб. За парадигмою коеволюції, гуманізм людини, має проявлятися в тій самій мірі по відношенню до природи, як і в міжлюдських відносинах [15, с.25].

Сповідуючи *екоцентризм*, ми переконані, що в центрі всесвіту має стояти не Бог (в трактуванні філософії теоцентризму та відповідна мета існування людини) не людина (як в антропоцентризмі), а природа (в сенсі навколишнє середовище).

Саме пропагування філософії екоцентризму та розвитку у кожної особи екоцентричного типу свідомості стало однією з передумов цього наукового дослідження. Людство має стати на шлях коеволюції.

Отже, у дисертаційному дослідженні користуємось наступними *фундаментальними методами пізнання: ідеалістичною діалектикою, «трагічною» діалектикою, екзистенціалізмом, феноменологією, синергетикою, гештальт-підходом, догматизмом, екоцентризмом.*

Як зазначалось, поряд із фундаментальними методами пізнання дійсності, нами використані і *загальнонаукові методи*. Останні утворюють свою систему. До неї входять наступні види загальнонаукових методів, які використовуються у нашому дослідженні. Методи, які притаманні теоретичним дослідженням: системний аналіз, дедукція, прийняття гіпотез, індукція, гіпотетичний, абстрагування. Серед методів досліджень емпіричного рівня були використані: аналіз та синтез.

Оскільки, як зазначалось, дослідження є суміжним між емпіричним та теоретичним, отже і деякі методи, які обиралися для його проведення також можна віднести до методів, які використовуються як на емпіричному так і на теоретичному рівні. До таких методів відносять: абстрагування, аналіз, синтез, індукцію, дедукцію.

Також загальнонаукові методи розділяють на, так звані, традиційні та модернові [144, с. 83]. З-поміж методів, які відносяться до першого виду, і які використані у дослідженні можна відмітити: спостереження, аналіз, індукцію, дедукцію, порівняння, абстрагування.

До другого виду методів, якими скористалися для пізнання істини, відносяться: моделювання, системний метод, аксіоматико-дедуктивний.

Розкриємо детальніше приклади використання наведених методів.

За допомогою методу *системного аналізу* було з'ясовано, що об'єднання біоетики та кримінального права можна прослідкувати як на теоретичному рівні (будування правотворення в галузі кримінального права на підставі біоетичної концепції) так і на категоріально-понятійному рівні (включення поняття «принципи біоетики» до понятійного апарату кримінального права: реалізація принципів біоетики у кримінально-правовому забезпечення протидії кримінальним правопорушенням) [382, с.9].

За допомогою цього методу в підрозділі 1.1 роботи, надана характеристика кожного методу, який використовується в дисертаційному дослідженні, для виділення певної методики дослідження. В підрозділі 3.3 за допомогою цього методу надано визначення таких окремих категорій як «нормативно-правове забезпечення» та «кримінально-правове забезпечення протидії кримінальним правопорушенням», продемонстровано їх взаємозв'язок та значення у протидії кримінальним правопорушенням. Використання цього методу дозволяє виявити суперечності та прогалини у кримінальному законодавстві, а також сформулювати пропозиції щодо його змін та доповнень.

Відомо, що в теорії права «системою найнижчого рівня, первинною системоутворюючою його клітиною виступає норма права». Тому, використовуючи цей метод до предмета нашого дослідження, перш за все було проаналізовано наявні норми кримінального права на їх відповідність біоетичним принципам, результатом чого стало надання пропозицій щодо змін до Кримінального кодексу.

Виділивши окремі елементи, охарактеризувавши їх у структурі протидії кримінальним правопорушенням, за допомогою *системного синтезу*, вдалося відобразити складний механізм протидії кримінальним правопорушенням.

Аксіоматико-дедуктивний метод пронизує майже всю роботу, адже формування будь-якого нового поняття, потребує відштовхування від вже існуючих понять, які беруться за аксіому. За допомогою цього методу розроблено авторське поняття «біоетика», «закон», «життя» тощо.

Причому для об'єктивного визначення цих понять, використаний і *порівняльно-історичний метод*. Предметом порівняльного аналізу в роботі стали кримінальні кодекси: Австрії, Азербайджану, Armenії Данії, Грузії, Естонії, Іспанії, Російської Федерації тощо.

За допомогою *порівняльно-історичного методу* такі поняття як «біоетика», «закон», «життя» досліджувалися в історичній площині, з точки зору їх аксіології. Такий підхід дозволив виявити їх еволюцію та основне - об'єктивні зміни у ставленні людства до них, а відтак визначити їх сьогоденне значення.

При дослідженні будь-якого явища для об'єктивної оцінки його, ми не можемо не здійснювати процес порівняння цього предмету чи явища із іншими суміжними об'єктами. Таке порівняння дозволяє виявити як загальні так і спільні риси. Ця діяльність здійснюється за допомогою *методу порівняння*. Результатом такої діяльності може стати або узагальнення цих об'єктів – розробка одного (доречи в такому разі використано метод синтезу), чи залишення якогось одного об'єкту, який на думку автора, є більш досконалим.

Цей метод використаний майже у всьому тексті роботи: для виявлення особливостей принципів біоетики та загальноправових принципів або принципів кримінального права, при визначенні підходів нормативного врегулювання біоетичних проблем, враховуючи зарубіжний досвід тощо. Це дає змогу повернутись до власних національних витоків системи права та провести взаємне узгодження правових систем на засадах їх спільного збагачення та розвитку, імплементувавши до національного законодавства тільки найцінніше.

За допомогою таких методів як індукція, абстрагування та гіпотетичний метод було сформульовано поняття «біоетика».

Метод індукції. В теорії права виділяють повну та неповну індукцію. За допомогою методу *неповної індукції* була вивчена відповідна судова практика та законодавство зарубіжних країн. Використовуючи *метод повної індукції*, змогли з'ясувати сутність біоетики, виявивши та проаналізувавши спочатку

конкретні галузі її застосування, а потім узагальнили все це у єдиному понятті. Розробляючи власне поняття «біоетика», були вимушені відсторонитись від вже існуючих понять – в цьому проявляється метод абстрагування.

Певні висновки в роботі за результатами проведеного дослідження допоміг сформулювати так званий *метод прийняття гіпотез*. Запропоновані авторські поняття «біоетика», «принципи біоетики» - це і є гіпотези [320, с. 335].

Хоча вважаємо, що гіпотетичний метод, на справді є не методом, а технікою пізнання дійсності. Адже висунення гіпотез це лише певний етап в науковому пізнанні, який або передує або є наслідком користування методикою пізнання. Використана дослідником методика пізнання певного об'єкту може бути відображена у певних гіпотезах або ж навпаки – спочатку дослідник висуває певну гіпотезу, а потім використовує відповідну методику дослідження. В нашому дослідженні ми діяли за першим варіантом [320, с. 335].

Оскільки вище зазначалось, що методологія дослідження є трирівневою, отже останнім її рівнем – є застосування в роботі *конкретно-наукових методів пізнання*. Конкретно-наукові методи (КНМ) – це методи, що застосовуються в окремих науках або у кількох близьких між собою наукових дисциплінах. Вони поділяються на міждисциплінарні і спеціальні.

Міждисциплінарні методи можуть використовуватися у кількох пов'язаних генетично чи об'єднаних спільністю об'єкта наук. Спеціальними називають методи, які обґрунтовуються в конкретній науці і використовують переважно у ній самій.

Щодо методології кримінального права (спеціальні методи), необхідно зазначити, що розробку та вдосконалення методологічної основи кримінального права визнавали насущною проблемою кримінально-правової науки завжди [285, с.27; 110, с.13; 420, с.6], але практичному її вирішенню приділялася незначна увага. І досі актуальне висловлене А. Герцензоном у 1947 році твердження про те, що вітчизняні вчені-криміналісти приділяють недостатньо уваги методу науки кримінального права, і запусненість у

вирішенні цього питання призводить науковців до помилкових висновків та інших негативних наслідків у розвитку кримінально-правової науки [46, с.85].

Хоча офіційно наука кримінального права на має конкретних спеціальних методів пізнання, а тому цей процес творчій і дозволяє використовувати будь-які необхідні та доречні методи, однак актуальним, на нашу думку, є наступне висловлювання П. Рабиновича. Як слушно зауважує цей вчений, методологічний плюралізм не повинен перетворюватися на методологічний анархізм, на методологічну нерозбірливість, сваволю, «всеїдство» [254, с.176-177].

Однак слід визнати, що використання лише одного фундаментального методу, як наприклад, матеріалістична діалектика, в наукових дослідженнях, значно збіднює їх, адже позбавляє широкого арсеналу інших засобів наукового пізнання. І тому ми згодні з О. Костенко, який вважає, що діалектичний метод – не є самодостатнім методом наукового дослідження, а згадування його сучасними авторами – це часто данина марксистсько-ленінським традиціям [130, с.296] та С. Хилюк, за переконанням якої діалектичний метод, будучи філософським методом, не може бути методом проведення конкретних досліджень, він може лише визначати загальні філософські підходи, основні принципи процесу пізнання та розуміння досліджуваного предмету [405, с.31].

Ми не поділяємо думки В. Кузнєцова, який вважає, що конкретно-науковий рівень методології науки кримінального права України, як і інших галузевих юридичних наук, представлений одним методом - догматичним [147, с.62].

На нашу думку, слід відрізняти методи пізнання будь-якого об'єкту та методи прирощення нових знань про цей об'єкт. Якщо користуватись догматичним методом, то прирощення нових знань дослідник навряд чи отримає, він тільки може пізнати об'єкт дослідження, шляхом буквального тлумачення догм (пізнати закон, шляхом тлумачення самого закону). В разі наявності у дослідника мети приростити нові знання, необхідно використовувати інші методи пізнання, котрі виходять за «обрії» об'єкта, що

досліджується – наприклад, використовувати компаративістській, історичний метод, метод синтезу тощо.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що наука кримінального права може використовувати всю трирівневу систему методології: філософські, загальнонаукові та конкретно-наукові методи пізнання. Хоча, як бачимо з наведеного, наука кримінального права не має власних спеціальних особливих методів пізнання. Думаю, що говорячи про конкретно-наукові методи цього дослідження, яке лежить в площині кримінального права та кримінології, можна говорити про міждисциплінарні методи.

Схожої з нашою думки дотримується і професор В. Куц, на думку якого неоднорідність предмета кримінально-правового регулювання детермінує і розмаїтність методів здійснення останнього. Зведення, на його думку, методу кримінального права до однієї лише кримінальної відповідальності, як це робиться в більшості випадків, не відповідає дійсності. В. Куц зазначає, що не існує абсолютно «чистих» галузевих методів правового регулювання. Кожний з них має «домішки інших» [162, с.64-65].

Підводячи підсумок, зазначимо, що при викладенні цього матеріалу за основу був обраний дедуктивний метод. Адже матеріал представлений таким чином, що спочатку надається визначення певної системи методології пізнання, а потім ця система розкривається у конкретних її елементах (рівнях та належних їм методах пізнання). Таким чином, від цілого йдемо до його часток.

Щодо філософських начал дослідження реалізації принципів біоетики у кримінальному праві України, то ними виступають поряд із фундаментальними методами пізнання, які визначають загальний вектор роботи, її відправну крапку, також і загальнонаукові. Причому останні застосовуються згідно їх внутрішній системі: враховуючи зокрема форму дослідження (фундаментальне (теоретичне) чи прикладне (емпіричне)) та інші критерії їх поділу. Специфікою конкретно-наукових методів цього дослідження - є їхня міждисциплінарність. Взагалі досліджувати кримінально-правову науку можна та й потрібно за допомогою багатьох відомих методів та прийомів пізнання [320, с.336-337].

Слід відмітити і чіткий діалектичний зв'язок між методами та прийомами пізнання. Так філософські методи знаходять своє уточнення в загальнонаукових методах. Всі методи на різних методологічних рівнях пов'язані між собою, один об'єкт може бути пізнаний за допомогою кількох методів пізнання - комплексно.

Від методів та прийомів пізнання слід відрізнити техніку пізнання, тобто спосіб застосування відповідних методів та прийомів.

1.2. Стан наукових досліджень щодо визначення біоетики та її принципів в кримінальному праві України

Перш ніж проаналізувати стан наукових досліджень щодо визначення біоетики та її принципів в кримінальному праві України, визначимо етимологічне походження ключового поняття предмету цього наукового дослідження - «біоетика».

Для досягнення цієї мети за допомогою формальної логіки висвітлимо всі існуючі наразі дефініції біоетики, вибудувавши їх послідовно, в їх автентичному вигляді. Користуючись засобами діалектичної логіки, прослідкуємо взаємозв'язки цих визначень між собою, між суміжними сферами знань та їх «генетичні» корені.

Для розуміння самого поняття «біоетика», його походження вдамося до герменевтичних² прийомів та представимо авторське поняття біоетики.

Таким чином при пізнанні сутності біоетики буде застосована як діалектична так і формальна логіка, що дасть змогу відтворити, так би мовити, об'ємну модель цього термінопоняття.

Античність.

² Герменевтика (від грец. *ερμηνεύειν* - тлумачити) - у первісному значенні - напрям наукової діяльності, пов'язаний з дослідженням, поясненням, тлумаченням філологічних, а також філософських, історичних і релігійних текстів. У давньогрецькій філології та філософії - з тлумаченням Біблії, екзегезою; у протестантських теологів - з інтерпретацією священних текстів у їх полеміці з католицькими богословами

Термін «біоетика» походить від двох грецьких слів βίος - життя та ἠθος - звичай. Якщо із грецьким словом, що означає «життя» - більш-менш зрозуміло, то з іншою складовою (етика) – не все так ясно. Поняття етика етимологічно походить від стародавнього грецького слова *etos*, яке спочатку (зокрема, ще в «Іліаді» Гомера) означало місцеперебування, спільне житло. Згодом набуло нового значення: звичай, темперамент, характер [59]. Для визначення науки, що вивчає етичні чесності Аристотель сформував новий іменник *ethice* - етика, що зустрічається в назвах творів («Велика етика», «Нікомахова етика», «Евдемова етика») [278; 86; 5]. Так, у IV ст. до н. е. етична наука одержує назву, що носить і досі.

Приблизним латинським аналогом слова «*etos*» є слово «*mos*» (*moris*), що також означає вдачу і характер людини, крій одягу і моду, звичай і порядок. Стародавній римський філософ Цицерон, орієнтуючись на грецький досвід і прямо посилаючись на Аристотеля, сформував прикметник «*moralis*» (що належить до характеру, звичаїв), а від нього пізніше виникає поняття «*moralitas*» – мораль [409].

З розвитком суспільства поняття «мораль» та «етика» почали розуміти нарізно. Так під «етикою» почали розуміти науку, предметом вивчення котрої є мораль: реальні об'єктивні явища (звичаї суспільства, справедливість, добро і зло тощо).

З наведеного випливає, що етику можна розуміти як науку про мораль, моральність.

Остання виступає об'єктом цієї науки. Слід зазначити, що нарівні з класичною позицією на етику як науку про мораль, існує думка серед мислителів, які займаються етичними проблемами, що етика не є наукою. Так видатний мислитель-гуманіст Альберт Швейцер це пояснює тим, що «наука як опис об'єктивних фактів, обґрунтування існуючих між ними взаємозв'язків і узагальнення всієї сукупності накопиченого матеріалу можлива лише тоді, коли мова йде про ряд однорідних фактів, що повторюються або про один факт серед явищ, коли в наявності матерія, в яку належить внести порядок. Науки про

людське бажання і діяння немає і не може бути. Тут може йти мова лише про суб'єктивні і єдині своєрідні факти, взаємозв'язок яких прихований в загадковому людському Я» [418, с.175].

Щодо предмета етики – існують певні труднощі з його визначенням. Вони пов'язані із визначенням самої суті об'єкта – моралі. Адже остання – доволі плинна категорія. Крім того зазначимо, що враховуючи динамічний характер сутності моралі, вона може випереджати закон. Останній в такому випадку стає неправовим, таким який не задовольняє чи не в повній мірі задовольняє потреби конкретно цього суспільства на певному етапі його розвитку.

Виходячи з викладеного, об'єктом вивчення біоетики, спираючись на етимологічне трактування цього поняття, можна вважати або систему вимог, норм і правил поведінки людини (як біосуб'єкта), що історично склалися і дотримання яких має добровільний характер, або якщо складову «біо» терміну «біоетика» розуміти не в якості суб'єкта, а в якості об'єкту, то визначення об'єкта біоетики матиме такий вигляд: система вимог, норм і правил поведінки людини, що історично склалися і дотримання яких має добровільний характер по відношенню до інших біооб'єктів. При цьому під біо – розуміється об'єкт пізнання біології, як науки, тобто життя в усіх його проявах й на всіх рівнях організації живого (жива природа, живі істоти, що населяють Землю чи вже вимерли; зв'язки між живими істотами і живих істот з неживою природою) [329, с.41-42].

Таким чином попередньо, виходячи *суто з етимологічного тлумачення поняття «біоетика»* його можна визначити як *систему вимог та правил поведінки людини по відношенню до об'єктів живої природи (в біологічному сенсі), дотримання яких має добровільний характер.*

Погляди на біоетику вітчизняних науковців-філософів кінця XIX-початку XX ст.

Ця частина роботи присвячена особливому місцю наукової думки вітчизняних науковців-філософів у зародженні та розвитку світового

термінопоняття «біоетика». Мета цієї частини роботи полягає у відверненні захоплених поглядів читачів від Заходу, як місця зародження усіх прогресивних ідей людства, і, відповідно, повного зневажливого ставлення до вітчизняної науки. Наведене нижче є прикладом зворотного, та залізним підґрунтям пишатися нашою вітчизняною науковою думкою.

Так А. Огурцов в своїй статті присвяченій саме аксіологічним витокам етики на російському (в географічних межах зазначених дат) просторі, російську етичну думку кінця XIX початку XX століття називає *етикою життя*. Для неї характерне перш за все усвідомлення самоцінності життя, етичне освячення життя як фундаментальної цінності, причому життя, наповненого духовним сенсом [212]. Обмовимось, що наведені в цьому розділі філософи не оперують терміном «біоетика», однак їх визначення *етики життя* чи *життєвої етики* фактично відображає сутність біоетики за сучасними міжнародними документами. Таке тлумачення дозволяє покласти їх погляди в основу розвитку світової наукової думки щодо визначення поняття «біоетика». Думки вітчизняних філософів, наведених в цьому підрозділі, набули подальшого розвитку в працях відомих зарубіжних «засновників» біоетики.

Так А. Огурцов виділяє М. Реріха (1874-1947) як найбільш відомого представника цього напрямку - творця так званої «Живої Етики» [212; 260]. Важко не погодитись із А. Огурцовим, в тому, що формулювавши свої правила життя живих істот в «Живій Етиці», М. Реріх, наголос робить саме на духовній складовій цих живих істот. Таке тлумачення автором правил життя (існування) людини за суттю перетинається з поняттям етики [212].

Цікаві факти відкриває А. Огурцов і щодо К. Ціолковського (1857-1935) - засновника космонавтики, який пов'язував свою «космічну етику» з буддизмом. У низці своїх робіт - «Нірвана», «Наукова етика», «Етика, або природні основи моральності» він проводив *філософію панпсихізма*, яка виходить з ідеї натхненності Всесвіту, допущення безсмертя духовних атомів, які блукають в світі і переселяються в різні організми. Підкреслюючи необхідність усунення страждань, К. Ціолковський розглядає етику як шлях

подолання смерті і людських страждань, як шлях одухотворення природи. Провідним принципом етики є вимога, щоб *«все живе благоденствовало»*, адже *«життя безперервне, смерті немає»* [408]. Фактично К. Ціолковський розглядає етику як можливість отримати якість надзнання, невизначене наразі, за допомогою якого, людина може пізнати безсмертя (за умови зміни своєї форми) – і в цьому він бачить шлях людства до щастя [212].

Найбільш відомим представником цього напрямку, за рейтингом А. Огурцова, на початку ХХ ст. був М. Умов (1846-1915) - видатний російський фізик, філософські роботи якого, в тому числі і етичні, на жаль, мало відомі. У своїх статтях - «Непорозуміння у розумінні природи», «Завдання техніки в зв'язку з виснаженням запасів енергії на землі», «Культурна роль фізичних наук», М. Умов розвиває комплекс ідей, які обґрунтовують етику життя. Він виходить з того, що життя специфічне за своєю організацією, і для його досягнення недостатньо понять і методів з фізики. Специфіка життя полягає в його антиентропійності³ (упорядкуванні – Я.Т.), в тому, що воно завжди пов'язано з боротьбою з тим, що М. Умов називає «неструнким». Цей термін за своєю суттю тотожний тому, що в сучасній фізиці називають хаосом, неорганізованістю, безладом. За словами М. Умова, «неструнким ймовірно є стан, до якого прагне неорганізована природа. Навпаки, стрункість рухів - основа організованої матерії ... Картину перетворення неструнності в стрункість представляє і історія життя людського суспільства ... Вроджені нам струнності містять вже в собі елементи етики. Моральні принципи не могли б керувати поведінкою істот, природа яких була б утворена з нестрункого» [212]. М. Умов висуває свій «заповіт» нової етики: «творити на основі наукового знання» [394, с.162].

Тим самим М. Умов задає новий орієнтир етики - орієнтир боротьби з силами хаосу, безладдя в ім'я утвердження життя. Зазначені положення

³ Антиентропія - це структурована й упорядкована величина зворотна ентропії, що характеризує ступінь невизначеності системи.

Антиентропія - впорядковування енергії організму людини, вона позитивно позначається на всіх клітинах і на діяльності всіх без виключення органів, підтримуючи їх життєві функції і уповільнюючи старіння.

концепції М. Умова (щодо боротьби із безладом; його заповідь «творити на підставі наукового знання») пізніше зустрінуться нам в роботі американського професора-онколога В.Р. Поттера (1911-2001) «Біоетика – міст в майбутнє». Так автор цієї книги зазначає, що «важливо звернути увагу на деякі прояви порядку і безладу в суспільстві і усвідомити, що безлад - це, по суті, необроблений матеріал, з якого в майбутньому зароджується і розвивається порядок. Спроби побудувати суспільство, засноване тільки на прагненні до порядку, не принесуть успіху до тих пір, поки вони не будуть враховувати існування в деякій мірі безладу. Найбільша користь, яку може принести наука суспільству, полягає в розвитку її способів для більш чіткого поділу «порядку» і «безладдя». Руйнування впорядкованих систем, таких, наприклад, як живий організм, викликає несвідоме почуття протесту, яке примушує нас працювати в напрямі відновлення такої системи до її початкового або ще більш високого рівня організації. Адже знання - це сила, яка безперервно змінює середовище існування людини і призводить до нової пропорції порядку і безладу [525, с.69].

У цей же самий час П. Кропоткін розробляє етику альтруїзму, яка, за його словами, являє собою нову реалістичну науку про моральність, звільнену від релігійного догматизму, забобонів та метафізичної міфології і разом з тим натхненну вищими почуттями і світлими надіями, що вселяються нам сучасним знанням про людину і її історію. Наука повинна надати основи етики. Етику необхідно обґрунтувати науково, тобто побудувати на базі природознавства, зокрема, теорії еволюції Дарвіна. Високо оцінюючи значення теорії Дарвіна, П. Кропоткін рішуче критикує її основний принцип - принцип боротьби за існування. На його переконання цей принцип необхідно доповнити принципом взаємної допомоги як одним з найважливіших факторів еволюційного процесу. Це означає, що корені моральності - в інстинкті товариськості, вже спочатку існували в органічній природі. Природа називається П. Кропоткіним першим вчителем етики, моральним початком етики [212]. Тому в роботах П. Кропоткіна - «Взаємна допомога як фактор еволюції», «Етика» багато уваги приділено опису різних форм взаємодопомоги у тваринному світі [143, с.43].

Тим самим моральність виводиться з природних підстав, а етика знаходить наукове обґрунтування.

Наступний вагомий внесок у розвиток поняття «біоетика» зробив В. Вернадський (1863-1945рр), який у середині XX століття розробляє вчення про перехід біосфери в ноосферу, тобто сферу, створену людським розумом, втіленим в науці і техніці. З міркувань В. Вернадського про перетворення науки в силу, планетарну за масштабом свого впливу, не можна виключити і етичну компоненту. Ця компонента у вченні В. Вернадського про ноосферу виражається насамперед у його оптимізмі і затвердженні того, що закони розвитку ноосфери не суперечать, а продовжують закони еволюції біосфери. В. Вернадський неодноразово підкреслює єдність біосфери і ноосфери, а саме те, що ноосфера народжується з біосфери [212].

Подеколи оптимістичній концепції ноосфери протиставляли інший підхід, який робив акцент на руйнуванні людиною природних екосистем і на невблаганності деградації природних екосистем і співтовариств внаслідок експансії людства. Важко не погодитись із біологом Б. Кузіним (1903-1975рр.), який вважав, що все, створене людиною, варто було б назвати не ноосферою, а какосферою, або сферою нерозуму [212]. Доречи про подібний вплив людини на природу, зазначали й зарубіжні дослідники біоетики: В.Р. Поттер, Ф. Ягер. Їх праці в основному були присвячені застереженню людства від такого ставлення, наслідком якого може стати фактично знищення планети.

Якщо підвести підсумки розгляду етичних концепцій, розвинених в кінці XIX початку XX століття можна узагальнити, що під етикою розумілось певні правила життя людства, антиентропійні процеси, які протиставляються хаосу непізнаних явищ, любов до всього живого та наукові досягнення на ґрунті перевірених знань. Тобто майже всі засади сучасної біоетики. Доречи ці положення покладено і в міжнародне визначення поняття «біоетика» у Всезагальній декларації про біоетику та права людини..

Розуміння біоетики зарубіжними дослідниками.

В зарубіжній науковій думці, термін «біоетика» з'явився у 1927 році, вважається, що ввів його Фріц Ягер у статтях «Біоетика: огляд етичного ставлення людини до тварин та рослин», «Біоетичний імператив», як поняття про моральні засади використання лабораторних тварин і рослин [471, с. 378; 528; 449; 531]. Проте тлумачення цього поняття зводилось лише до його етимологічного значення, наведеного вище, тобто під біоетикою розуміли правила поведінки людини по відношенню до інших біоорганізмів в їх біологічному значенні (без врахування духовної, соціальної їх складової).

У другій половині XX століття суть «біоетики» дещо розширюється, передумовами чого стали різні соціальні та культурні феномени, які назагал можна звести до трьох: 1) швидкий прогрес біомедичних наук; 2) демократизаційні та гуманітарні процеси в суспільстві; 3) усвідомлення слідування людства шляхом коеволюції.

Результати технічного прогресу, який набрав обертів саме в цей час, мав і зворотню сторону: поставив перед суспільством нові проблеми, але вже іншого характеру – етичного. Вони потребували нового підходу до їх розв'язання. Необхідним стало розробити нове вчення чи згадати про сталі норми існування екосистеми, записані ще в стародавніх літературних джерелах різних епосів. Все це сприяло виникненню, чи вірніше сказати, укомплектування, «кодифікацію» *моральних і духовних* орієнтирів, якій надали назву біоетика. Остання вийшла на новий сучасний (нова історія) етап свого розвитку [452; 483; 556].

Зазначимо, що на відміну від вітчизняних вчених, зарубіжні колеги вирішили скористатися новим терміном для позначення нового феномену – «біоетика». Таке рішення з одного боку спростило спілкування, адже стало можливо без пояснення суті явища, просто зазначати його назву. Однак з іншого боку, стало причиною безлічі дискусій серед світової спільноти вчених, щодо змісту цього поняття – адже фактично суть останнього була підмінена - розширена (в порівнянні з його етимологічним значенням).

Отже, в умовах швидкого поширення нових технологій, радикально змінювалася не тільки життєдіяльність, але і природа людини. Завданням біоетики став захист фундаментальних людських цінностей - права людини на життя, смерть, автономію і свободу вибору. Обґрунтуванням їх захисту стали етичні принципи благоговіння перед життям, перед смертю, яка в певних випадках стає благом для людини, і моральної відповідальності за все, що живе. Метою біоетики стало вивчення та формулювання умов, за яких можливе збереження життя на землі.

Перше розгорнуте обговорення проблем біоетики відбулося в м. Нюрнберзі в 1946 р. Однак предметом цієї зустрічі стала виключно медична деонтологія, пов'язана з медичними дослідженнями на людях, котрі були проведені німцями в роки Другої світової війни [27].

Саме тоді в Нюрнберзі був створений перший Міжнародний документ з біоетики, так званий «Нюрнберзький кодекс», який регламентував проведення наукових досліджень і експериментів на людях [210].

Також у цей же час відбуваються події, які сприяють початку розгорнутої дискусії щодо етичних проблем, як в області біології, так і медицини. Так завдяки новітнім технологіям життєзабезпечення, стає можливим утримання пацієнта тривалий час підключеним до апаратів штучного підтримання життєдіяльності. Фактично можна говорити про живих мерців, адже завдяки апаратів штучної вентиляції легень чи підтримання серцебиття, стало можливим підтримувати певні фізіологічні процеси людини, мозок якої вже помер. Саме завдяки такому прориву в медицині стало можливим проводити операції з трансплантації органів та тканин людини. Проте, як завжди, кожне явище має два боки. Іншим, не занадто сприятливим, боком цього прориву стали моральні питання. Вирішування їх потребувало особливого підходу, особливих знань та підготовки (як розумової так і технічної: наприклад створення колективних органів для прийняття відповідних рішень) [486]. Наведені результати науково-технічного прогресу є прикладами «небезпечного знання», яке потягнуло виникнення біоетичних проблем та необхідність

створення їх правового забезпечення. Так постфактум в 1968 р. на засіданні ВООЗ і ЮНЕСКО в якості критерія смерті людини приймається критерій «смерть мозку».

Взагалі середину ХХ століття можна наректи «бумом» біоетики.

Одним з західних батьків біоетики вважають також і американського біохіміка і вченого-гуманіста Ван Ренсселера Поттера (VR Potter). В 1971 році в США виходить його книга «Біоетика – міст в майбутнє» («Bioethics: Bridge to the future»), яка стала, за думкою багатьох, «Біблією» біоетики [525, с. 59]. Пізніше – в 1988 році вийшла його ще одна книга «Глобальна біоетика» [524].

В.Р. Поттер визначає «біоетику» як з'єднання системи біологічного знання з пізнанням системи людських цінностей. Ідея Поттера полягає у тому, що загальнолюдські цінності не мають розглядатись поза біологічними фактами, оскільки людина знаходиться у значній залежності від вітальних біологічних потреб; людина є вразливою в світі «інженерів, технологів, політиків», які забули просту істину: «якщо рослини посохнуть та помруть, тварини не зможуть множитись, то ж і людина через певний час так само захворіє і помре». Біоетику Поттер розуміє як: 1) нове знання про використання знань, яким вже володіє людина; 2) певний всеохоплюючий початок, який надає певний алгоритм, систему фундаментальних етичних принципів та цінностей, який виконує функції метаетики, що інтегрує різні сфери діяльності людини; 3) з ім'ям В.Р. Поттера пов'язують погляд на біоетику як на науку про виживання (science of survival) [237, с.5; 523]. В цьому він значно просунувся у з'ясуванні сутності цієї науки. Доречи його «наука про виживання» не є know how, до нього подібні думки ми зустрічали ще у М. Періха.

В.Р. Поттер одночасно запроваджує і поняття «глобальна біоетика» для підкреслення сутності цього явища, яке носить тотальний всеохоплюючий характер [524, с.35]. Дослідник закликає вчених звернути увагу на глобальні цілі, які стоять перед людством, на те, що біоетика не може обмежуватись міжлюдськими відносинами, її слід поширити на всю біосферу як ціле, з метою регуляції та контролю втручання людини у сферу різнобічних проявів життя.

Основною метою глобальної біоетики дослідник називає прийнятне виживання (acceptable survival). «Прийнятне» за В.Р. Поттером означає не просто виживання людини як біологічного виду, але наявність соціальної сталості, стабільний розвиток суспільства, наявність здорового довкілля. Взагалі глобальна біоетика поєднує в собі основні види етики - медичну та екологічну [277, с.57].

Слід окремо відзначити, що книга В.Р. Поттера присвячена пам'яті його вчителя – Олдо Леопольда (1887-1948), який був відомим американським суспільним діячем, письменником, належав до послідовників американської екологічної школи. У свій час О. Леопольд створив особливу етику - етику Землі (прообраз екологічної біоетики – Триньова Я.) і розповсюдив її дію не тільки на окремих осіб, але і на всі види та екологічні спільноти [171, с.150]. Чи не нагадує це етику життя М. Реріха? Він вважав, що етика землі покликана затвердити право на існування в природних умовах всього того, що складає екосистему, а також змінити роль людини в біосфері, перетворивши її із загарбника природи в повноправного представника біологічного співтовариства. Всупереч традиційній точці зору, нова етика проголошувала право кожного виду на існування, незалежно від його економічної цінності або корисності.

Ідеї, висунуті О. Леопольдом, набули подальшого розвитку у працях В.Р. Поттера, зокрема у згадуваній його книзі «Біоетика – міст в майбутнє».

На думку дослідників наукової спадщини В.Р. Поттера, термін «біоетика» був запропонований ним до наукового лексикону під впливом К. Уаддінгтона – шотландського ембріолога та зоолога, який вважав, що кожне наступне покоління людства потребує не етику – як теорію або особливий філософський дискурс, але «біологічної мудрості», яка б визначала наш вибір етичних правил. При цьому сам процес пошуку мудрості також є етичним [277, с.26]

Проаналізувавши роботу В.Р. Поттера «Bioethics: Bridge to the future», вважаємо за потрібне акцентувати увагу на тому, що дійсно внесок автора у розвиток біоетики, її сутність, пріоритетні напрямки її розвитку є вагомим,

однак на світовому рівні все ж таки йому не можна віддавати «лавровий вінець» за винайдення особливої філософії – філософії біоетики. Вище ми приводили роздуми вітчизняних вчених різних галузей знань, які замислювались над особливими засадами світосприйняття, які зараз називають біоетикою і основні положення яких, ми знаходимо в дослідженій нами праці В.Р. Поттера.

Автори колективної монографії, до яких належить і автор дисертації, «Социальная биоэтика сквозь призму глобальной биоэтики» зазначають, що наразі опрацювання проблем глобальної біоетики визнане загальносвітовою тенденцією розвитку міждисциплінарного наукового знання та його магістральним напрямком. Перш за все це пов'язано з науково-технічним досягненням людства та його наслідками для людини та природи, і разом з тим, із стійкою тенденцією до гуманізації відносин у суспільстві [277, с. 47]

В 2014 році було видано «Довідник з глобальної біоетики» (видавництво «Спрингер»), який представляв собою географічний та систематичний огляд сучасного стану глобальної біоетики в 40 країнах світу. У складанні цього довідника взяли участь близько 50 вчених з різних країн та континентів. В ньому було приділено увагу таким питанням як біоетична освіта, біобанки, біометрія, продаж органів та тканин, корупція, імміграція, проблеми переміщених осіб, трансплантаційний туризм, бідність, покращення людської природи тощо [277, с.52-53]. Все це тільки підтверджує всеосяжність поняття «глобальна біоетика».

Український філософ професор С. Пустовіт зазначає, що «глобальна біоетика, заснована на поєднанні партикулярного та універсального, надає можливість швидкої зміни перспективи – від локальної до глобальної та навпаки, протистоїть ксенофобії, є важливим засобом та підґрунтям комунікації та гуманітаризації міжнародного наукового співтовариства, відкриває нові наукові горизонти аксіологічної стратифікації наукової діяльності, переосмислення традиційних біоетичних проблем в соціальному та

екологічному контекстах, сприяє планетаризації свідомості та моралі» [277, с.57].

Приєднався до розуміння сутності глобальної біоетики і представник католицької церкви. Так в 1995 році у зверненні («Євангеліє життя») до своєї пастви Іоан Павло II визначив біоетику як біологію духовності, яка застерігає молодь перед загрозами життя, які часто проявляються у вигляді егоїстичних задовольень. На його думку біоетика - це сукупність понять і принципів, направлених на моральне вдосконалення людства, охорону прав і гідності людини у зв'язку з революційними досягненнями сучасної біології, особливо молекулярної генетики, генетичної інженерії, розшифрування геному людини і тварин. Завданням біоетики є визначення межі медичного втручання людини, а також визначення моральної цінності медичних діянь, які розглядаються. «Становлення і все ширший розвиток біоетики сприяє рефлексії і діалогу (між віруючими і невіруючими, а також між прихильниками різних релігій) про основні етичні проблеми, пов'язані з людським життям». Біоетика закладає глибокий фундамент «цивілізації любові та життя», без якої існування осіб і суспільства втрачає свій найбільш людський сенс [478].

Отже під біоетикою зарубіжні дослідники, в широкому сенсі (глобальна біоетика), переважно розуміли як науку, про правила виживання людини в природі. При цьому, зазначимо, що суть біоетики ними розумілася, інакше, ніж етимологічне значення цього терміну [329, с.42]. В своєму визначенні зарубіжна дефініція біоетики є схожою з її розумінням вітчизняними вченими – філософами, думки яких наводились раніше.

Сучасне розуміння біоетики.

Частина 1 ст.1 Всезагальної декларації про біоетику та права людини, (2005р.) визначає, що «Декларація зачіпає етичні питання, що стосуються медицини, наук про життя і пов'язаних з ними технологій стосовно людини, з урахуванням їх соціальних, правових та екологічних аспектів» [37]. В такий спосіб міжнародна спільнота намагалась надати визначення поняття «біоетика». Однак подібна дефініція, на нашу думку, не усуває дискусій щодо остаточного

визначення поняття «біоетика», оскільки, виходячи з викладеного, первісне значення біоетики, закладене В.Р. Поттером було більш ширшим і виходило за межі «медицини, наук про життя і пов'язаних з ними технологій стосовно людини». В.Р. Поттер запроваджував глобальну біоетику, яка мала поширюватись не тільки на медичну сферу, але і екологічну, військову тощо. Саме тому не дивлячись на нібито нормативне визначення біоетики, сучасні дослідники й надалі пропонують власну трактовку цього явища, інколи безпідставно звужуючи його, а інколи – повертаючи йому первісне значення, закладене В.Р. Поттером.

Так італійський дослідник Е. Сгреччі (Elio Sgreccia)⁴ під об'єктом біоетики розуміє моральність людської поведінки у біологічно-медичній галузі та у сфері охорони здоров'я, допустимість медичних утручань в людський організм з точки зору права, зокрема тих утручань, що пов'язані з розвитком біологічних і медичних наук [533, с.1001].

На думку російського вченого Р. Петрова, у сферу інтересів біоетики включаються проблеми створення та інтродукції у біосферу трансгенних рослин і тварин, використання генетично модифікованих харчових продуктів [230, с.52-53]. Таке визначення біоетики значно звужує сферу її застосування, адже чітко визначає предмет її інтересу. А все, що не входить в цей предмет, залишається поза сферою інтересів біоетики. На наш погляд, визначення біоетики не можна формулювати подібним чином. Її дефініція має бути короткою, але місткою. Саме тому у визначенні біоетики не можна прив'язуватись до конкретики.

Інша російська дослідниця Н. Крилова в своїй дисертації на здобуття вченого ступеня доктора юридичних наук визначає біоетику як (мовою оригіналу): «...совокупность правил поведения, регулирующих отношения 1) между отдельным индивидом и субъектом биомедицинской деятельности; 2) между несколькими субъектами биомедицинской деятельности и 3) между государством и одним или несколькими субъектами биомедицинской

⁴ Народився 6 травня 1928. Біоетик, кардинал римської католицької церкви.

деятельности – по поводу применения современных биомедицинских технологий в различных сферах: трансплантологии, танатологии, генетики, репродукции и др. В другом своем значении биоэтика выступает в качестве учения о правилах поведения субъектов биомедицинской деятельности по применению биомедицинских технологий» [145, с.20].

Українська дослідниця В. Третякова у низці своїх статей присвячених біоетиці її проблемам та місцю біоетики в системі права (див. список використаних джерел) визначає біоетичні проблеми як «...проблеми виживання людини в сучасному технократичному суспільстві, в якому під загрозою знищення і тотальної деформації виявляється не тільки сама людина, а й її генофонд, а також генофонди всіх природних біологічних об'єктів, що оточують людину, в усьому їх видовому розмаїтті». Результатами міжнародних біоетико-правових досліджень, на думку В. Третякової, «...уже стає на сьогодні розробка міжнародних теоретико-правових основ формування та розвитку біоетики як науки, а також розбудова міжнародних практикозастосовних правових механізмів для попередження та подолання біоетичних ризиків та негативних наслідків застосування новітніх біологічних та медичних технологій, інших досягнень науково-технічного прогресу, які мають безпосередній вплив на життєдіяльність людського суспільства, цільність та подальший розвиток людського генофонду, збереження біологічного різноманіття, стан і якість органічного середовища та природного оточення людини» [308]. На перший погляд, це визначення майже відповідає положенням Всезагальної декларації про біоетику та права людини. Однак якщо вчитатись у визначення суті біоетики, наданої В. Третяковою, - в ньому явно проявляється антропоцентрична спрямованість, що є антогонізмом біоетики (екоцентризму). Таким чином, закрадається сумнів, щодо повного усвідомлення В. Третяковою сутності феномену «біоетика». Хоча, заради справедливості, треба віддати належне цьому авторові за неординарність обраної тематики дослідження та привернення до неї уваги наукового суспільства.

Також біоетику в контексті міжнародно права досліджує і інший український науковець – Б. Островська [225, с.39]. Однак її розуміння біоетики подано у вузькому значенні – правила та межі втручання в організм людини, що споріднює думки українського дослідника із російською дослідницею – Н. Криловою. Проте з таким тлумаченням біоетики не можна погодитись, адже вся етимологія біоетики наведена вище свідчить, що це комплексне міжгалузеве знання, яке включає в себе різні за об'єктом дослідження етики, в тому числі і медичну. Загальний об'єкт дослідження біоетики є значно ширшим, який дозволяє вести мову про глобальну біоетику.

Не стала винятком з низки наведених дослідників, які неточно формулюють поняття біоетики та біоетичних прав як похідних від неї, інша українська дослідниця М. Тиріна, яка у своїй роботі «Особливості функціонування та проблеми реалізації прав і свобод людини і громадянина нового покоління у сучасній державі (на прикладі біологічних)» [291, с. 16] ототожнила біоетичні та біологічні права людини, чим значно спростила сутність біоетики.

Серед сучасних зарубіжних дослідників, після В.Р. Поттера, найбільш приближено до міжнародних документів поняття біоетики було викладено в однієї із статей «Енциклопедії біоетики», що, по суті, є колективною монографією. Вона визначає біоетику не тільки як людські дослідження в тій чи іншій сфері, але і як певний мікс наук про життя та етики, вплив діяльності (винаходів) людини на екосистему, а також як академічну дисципліну [462, с. 278.]. Це визначення найбільш схоже з визначенням, запропонованим автором цього дослідження.

В залежності від розуміння сутності біоетики виділяють і різні об'єкти останньої. Взагалі слід зазначити, що сучасний етап розвитку поняття «біоетика» можна охарактеризувати як «занурювання в глибину». Виділяють різні об'єкти біоетики, її завдання, принципи, напрями а відтак і формулюють різні її визначення.

Так в залежності від об'єкта дослідження біоетики, деякі сучасні дослідники виокремили і певні її напрями: екологічну, глобальну, феміністичну, зоетику, фармацевтичну [524, с.95].

Екологічна етика – це вчення про моральні відносини людини з природою, заснованих на сприйнятті природи як морального партнера (суб'єкта), на визнанні рівноправності та рівноцінності всього живого, а також на обмеженні прав та потреб людини. Однак, роблячи своїм предметом моральне відношення людини до природи як до живої так і не живої, екологічна етика виходить за межі того, що наділено «біо», тобто життям з його біологічними критеріями. Екоетика містить уявлення про благо не тільки всіх живих істот, але і екосистем, і тому може розглядатися як більш ширше поняття ніж біоетика [15, с.156; 116, с. 30-31].

У центрі уваги *глобальної біоетики* - перенаселення планети, виснаження природних ресурсів, пошук нових джерел енергії, парниковий ефект, опріснення морської води тощо [524, с.75-78; 116, с.30].

Феміністична біоетика прагне показати особливу цінність духовного світу жінки і в той же час залежність її соціального стану від традицій патріархального суспільства [16, с.22].

Окремим напрямом є біоетика проведення експериментальних досліджень на тваринах (у тому числі й доклінічні випробування лікарських засобів) - *зооетика* [42, с.14].

Фармацевтична біоетика (біофармацевтична етика) – це розділ біоетики, що вивчає моральні, правові, соціальні, екологічні та юридичні проблеми, що виникають при створенні клінічних випробуваннях, реєстрації, виробництві, доведенні до споживача і використанні фармацевтичних, парафармацевтичних та інших аптечних товарів, а також при наданні фармацевтичних науково-консультативних послуг з метою захисту населення та окремих людей, якості їх життя, фізичної та психічної недоторканності особи, захисту людської гідності та забезпечення доступності фармацевтичної допомоги для широких верств населення [42, с.14].

Однак всі ці напрями біоетики охоплюються її корінним (історичним) визначенням – «поттеровська» глобальна біоетика [116, с.30]. Розгалуження їх за об'єктом регулювання може мати суто теоретичний сенс. Жодного практичного сенсу в цьому немає.

Як зазначають інші дослідники біоетики, із п'яти напрямів, які пройшла поттеровська біоетика у своєму розвитку, тільки дві моделі (рання та пізня біоетика В.Р. Поттера), були визнані теоретичними, а три інші розглядаються як траєкторії розвитку медичної етики (не біоетики), які підтримуються навіть ЮНЕСКО, але під назвою «біоетика» [277, с.39]. Крім того ЮНЕСКО, формулюючи декларацію про біоетику, відійшло від основного принципу поттеровської біоетики – принципу екоцентризму, коеволюції людства. Зазначене ставить під сумнів вірність визначення поняття «біоетика» в цьому міжнародному акті.

Так статті 1-11 Декларації [37] сформульовані відповідно до антропоцентричної концепії, відповідно до якої людина є центром всесвіту. Саме проти такого підходу виступав В.Р. Поттер та саме як наслідок такого підходу виникла поттерівська біоетика. Лише в деяких статтях Декларації проявляються деякі ознаки глобальної біоетики.

До таких можна віднести статтю 12 (Повага культурного розмаїття і плюралізму), яка в гіпотезі норми закріплює нібито повагу до будь-якого культурного розмаїття, але її диспозиція знов розтлумачує це правило через антропоцентричну концепцію.

Пункти с-е частини 2 статті 14 (Соціальна відповідальність та здоров'я) визначає, що для забезпечення досяжного рівня здоров'я необхідно: поліпшити умови життя і стану навколишнього середовища; не допускати маргіналізації та відчуження осіб за будь-яких підстав та скоротити масштаби убогості і неграмотності. Все зазначене вже притаманне саме глобальній біоетиці, адже поширюється не тільки на медичну галузь. Крім того зазначені завдання є і загально соціальними завданнями в профілактиці вчинення кримінальних правопорушень

В статті 16 (Захист майбутніх поколінь) вже більше проявляється сенс глобальної біоетики як науки про виживання, про майбутнє: «слід приділяти належну увагу впливу наук про життя на майбутні покоління, в тому числі на їх генетичні характеристики».

Згадано про первісну сутність глобальної біоетики і у статті 17 Декларації (Захист навколишнього середовища, біосфери і біорізноманіття): «Слід приділяти належну увагу взаємозв'язку *між людиною та іншими формами життя*, важливості належного доступу до біологічних і генетичних ресурсів та їх використання, повазі традиційних знань і ролі людини у захисті навколишнього середовища, біосфери і біорізноманіття».

Підсумовуючи можна зазначити, що в самій Декларації викладення сутності біоетики є не точним, а тому потребує теоретичного удосконалення.

Крім того в Декларації неодноразово згадується про біоетичні проблеми (п.е ст.2, ст.18, 25), однак в її тексті відсутнє їх визначення. Для з'ясування цих проблем ми знов вимушені звернутись до історії виникнення біоетики та інших пов'язаних з Декларацією актів (Загальна декларація про геном людини та права людини [94], Міжнародна декларація про генетичні дані людини [187], Конвенція Ов'єдо та протоколи до неї [120]) тобто до доктрини біоетики.

Все зазначене свідчить про актуальність подальших розробок з дефінізації на перший погляд такого простого явища як біоетика.

З положень Декларації, не дивлячись на неоднозначність її положень щодо сутності біоетики, можна зробити висновок, що об'єктами біоетики є медична сфера, науки про життя, захист наступних поколінь, екологія, захист довкілля, соціальна спрямованість діяльності урядів держав-підписантів, технології, які можуть застосовуватися до людини (тобто людини як об'єкта дослідження) і відповідно які застосовуються людьми (як суб'єктами, які проводять такі дослідження). Людина та інші види живої природи в цій декларації розглядаються не просто як живі істоти (біо), а як особи, які наділені певними правами, які їм гарантуються міжнародною спільнотою (тобто із соціальною складовою) та відповідними обов'язками, які поширюються на

людину, за порушення котрих вона – має підлягати певному виду юридичної відповідальності, встановленою законом. Таким чином формально визначене розуміння біоетики схоже з визначенням біоетики наданим як вітчизняними вченими-філософами так і їх зарубіжними колегами [329].

Отже, підсумовуючи всі існуючі на сьогодні ідеї щодо розуміння біоетики (в глобальному сенсі), доходимо висновку, що цей термін з'єднує кілька смислів, представляючи інтерес і як наука, і як особливого типу соціальна практика, і як особлива навчальна дисципліна, і як соціальний інститут.

Так у біоетиці явно проглядається низка ознак постнекласичної науки: це її принципово міждисциплінарний характер, комплексність і проблемна орієнтованість. Біоетика формує особливі способи опису і пророкування можливих сценаріїв поведінки людини як суб'єкта сучасної біомедицини, у тому числі з серйозною опорою на методи історичної реконструкції, що склалися в гуманітарному знанні. Біоетика в явному вигляді проголошує відсутність свободи вибору експерименту з системами, в які безпосередньо включена людина, виробляє підстави і правила таких обмежень. У зміст і структуру способу опису біоетичних проблем обов'язково входять аксіологічні чинники.

Відмітимо, що ХХІ століття відзначилось в історії біоетики, юридичним закріпленням цього поняття, яке юридично поставило крапку у багаторічних і навіть історичних дискусіях на цю тему, однак фактично дискусії тривають [329].

Враховуючи історичне значення біоетики, та загальне відображення її принципів в міжнародних документах, користуючись відсутністю чіткої офіційної дефініції на міжнародному рівні та спираючись на Концепцію державної політики в галузі біоетики [125], затверджену постановою Президії НАН України від 03.10.2002 року № 259 «Про результати проведення I Національного конгресу з біоетики», запропоновано авторське поняття «біоетика», в контексті глобальної біоетики. Отже *глобальна біоетика – напрям*

філософії, міжгалузеве знання, певний світогляд щодо правил співіснування людини з іншими елементами екосистеми та організація життєдіяльності суспільства за вказаними правилами з метою збереження життя на Землі [329, с.45]. Звісно, що метою формулювання цих правил є слідування людини інстинкту самозбереження (ознака природного права). Враховуючи реалії сьогодення самозбереження людини є у прямопропорційному зв'язку із дотриманням людиною концепції екоцентризму як певного типу світогляду. Відтак об'єктом останньої є нове знання, яке людство отримало, отримує чи буде отримувати в результаті досягнень науково-технічного прогресу. Відповідно предметом біоетики є конкретні дилеми, що виникатимуть з факту існування нового знання. На сучасному етапі розвитку суспільства до останніх можна віднести: збір та використання біометричних даних людини, евтаназію, аборт, застосування екстрокорпорального запліднення, сурогатне материнство, використання ксенотрансплантатів, генна інженерія, нанотехнології, розробка штучного інтелекту, безоглядний майнінг криптовалют, експерименти з використання андронного колайдера тощо [485, с.75-74; 558, с.218; 563; 567].

Така занадто широка, на перший погляд, дефініція не випадкова. Глобальна біоетика має стати не тільки наукою, але й унікальною формою світосприйняття, яка відображає моральне відношення людини до оточуючого світу, її уявлення про нього та про своє місце в ньому. Основне завдання людини – не конфліктувати з оточуючим середовищем: іншими живими істотами, флорою, екосистемами тощо. Саме у стремлінні до встановлення подібної гармонії і полягає призначення біоетики [567]. Принципи ж біоетики дозволяють вірно зорієнтуватись людині у своїй життєдіяльності (абсолютно в різних сферах) для забезпечення безпеки існування не тільки себе, але і всієї екосистеми.

За своєю суттю біоетика *схожа із природнім правом*. Оскільки на початку роботи було задекларовано світоглядні позиції, то порівняння біоетики буде проводитись саме із правом *jus naturale* [364, с.18-21; 561, с.40].

Відомо, що ідеї *jus naturale* були закладені ще грецькими філософами-стоїками. Останні були переконані, що *jus naturale* виникає з природи людини як раціональної, соціальної та природної істоти; саме такі норми мають регулювати поведінку людини в цілому. Будучи найпростішими та найраціональнішими, норми *jus naturale* мали універсальне застосування. Так, відповідно до вчення римського юриста Ульпіана природне право - це право, яке стосується всіх тварин і не обмежується винятково людськими істотами [6] (чи не нагадує це тезу глобальної біоетики? – Триньова Я.). Право за Ульпіаном – є мистецтво доброго та справедливого.

Проте окрім таких якостей людини як раціоналізм, соціальність та природність на формування *jus naturale* впливала і етика, що відображала релігійність та моральність людини.

Відомий філософ доби Відродження Г. Гроцій (1583-1645) визначав право через категорію справедливості. На його думку все законне є справедливим, а в основі права лежать етичні поняття, виражені в правових термінах. У відомому трактаті «Три книги про право війни та миру» («*De jure belli ac libri tres*») Г. Гроцій зазначав, що природне право зберігає моральну основу, проте являє собою не сукупність законів, але певний, встановлений Богом правопорядок, впорядкування існування світу зі сталими зв'язками. При цьому критеріями пошуку цих зв'язків за Г. Гроцієм є веління здорового глузду, яким те чи інше діяння, в залежності від його відповідності чи протиріччя розумній природі визнається необхідним; а відтак подібне діяння або є забороненим, або є предписаним самим Богом, творцем природи [90].

На думку Р. Така (R. Tuck) – одного з найвідоміших дослідників творчості Г. Гроція – природне право у творчості останнього засноване на загальному людському бажанні (первинному інстинкті – *Я.Т.*) самозбереження і складається з досить малого набору прав та обов'язків [568, с.135]. В продовження думки Р. Така можна зазначити, що сутність природного права полягає у збереженні. Проте не тільки самозбереженні людини. Сьогодні набуває все більшої актуальності піклування про екосистему, часткою якої є

людина. Відтак докладаючи зусиль до збереження екосистеми, людина автоматично забезпечує від знищення і себе.

Сучасні філософи та теоретики права визначають *jus naturale* як сукупність універсальних норм та принципів, які знаходяться в основі всіх правових систем світової цивілізації [177, с.34]. Ймовірно таке тлумачення цього поняття витікає із вчення Г. Гроція, його визначення суті *jus naturale*.

Російський філософ права В. Бачинін надає свої критерії визначення *jus naturale*. Наведемо деякі з них: 1) воно є похідним від природного порядку, тобто від всесвіту та природи людини, яка є невід'ємною частиною всесвіту; 2) виникло разом із першими кроками людської цивілізації у формі звичаєвого права; 3) відповідно до *jus naturale* такі права людини як право на життя, свободу, власність, особисту гідність є безумовними, тобто не можуть бути обмеженими волею держави; 4) *jus naturale* не є тотожним діючому законодавству та передбачає релігійно-метафізичні й морально-етичні принципи, що пов'язують його з більшістю цінностей людської культури, розширюють та поглиблюють його юридичний зміст; 5) нормативно-ціннісною межею його цілей є найвища справедливість, яка розуміється як універсальний ідеал, що відповідає вихідному фундаменту всесвіту; 6) *jus naturale* невідривне від світової культури; 7) природно-правовий світогляд, мислення – це властивість філософського розуму та метафізичної інтуїції [13].

Продовжуючи думку, закладену в останньому з наведених критеріїв визначення природного права В. Бачиніним, звернемося до характеристики природно-правової свідомості чи мислення людини, суб'єкта права, яка продемонструє додаткові ознаки *jus naturale*.

Так А. Поляков порівнюючи природно-правовий та позитивіський підходи до розуміння права зазначає, що вони (підходи) вказують на різні сторони правової реальності, вважаючи при цьому, що саме їх підхід є єдино вірним. Стосовно *jus naturale* – це вказівка на зв'язок права з ціннісним світом суб'єкта, на необхідність його «включеної» участі в життя права через його високу значимість для всіх і кожного. В цьому випадку право опиняється у

сфері «значущості», принципово рідній з усім ціннісним всесвітом і тому розмитим та невизначеним, невиразним, не доведеним формально-логічними засобами [232, с.42].

Саме тому, під час ознайомлення з міжнародними нормативно-правовими актами інколи надто важко зрозуміти їх положення. Їх текст розрахований на різні підходи до праворозуміння, на різні правові системи в тому числі. Проте важливо при їх тлумаченні та застосуванні відчувати їх сутність (дух закону), який і є правом - *jus naturale*. Цей дух закону і має відображатися в національних законодавствах у традиційних для них формах, а не дослівно, як це часто робиться в Україні, що призводить до нерозуміння відповідних міжнародно-правових положень вітчизняними правозастосовцями. Характерними прикладами останнього є дослівно перенесені з міжнародних конвенцій до КК України норми у сфері протидії торгівлі людьми, легалізації кримінально протиправно надбаного майна, корупції тощо [151, с.38-39].

Подібні думки висловлюються й представниками інших галузей української юриспруденції. Так, Н. Оніщенко, розмірковуючи над сутністю *jus naturale*, зазначає, що воно раціональне та справедливе, необмежено кордонами певних держав, поширюється на всі часи та народи. Воно є вічним та незмінним, як вічні та незмінні природа та розум людини [424, с.260]. Підтримує його в цьому і В. Бачинін, який характеризує *jus naturale* як оплот стабільності та незмінності, який не піддається переоцінкам та девальваціям [13, с.110].

Виходить, що людина, як потенційний суб'єкт права, має навчитись відчувати дух *jus naturale*. Тільки розвинувши в собі таку здатність можна говорити про продукування людиною правових законів.

Узагальнюючи наведені дефініції *jus naturale*, звернемося до Л. Фулера, який зазначав, що загальна природно-правова парадигма виходить з того, що існує ідеальна система права, встановлена Богом, людською природою та природою взагалі. Ця ідеальна система однакова для всіх суспільств та всіх етапів історії. Її норми можна виявити за допомогою розуму та роздумів.

Закони, прийняті в законодавчому порядку, що протирічать цьому ідеалу, є недійсними, а відтак не мають моральних засад претендувати на те, щоб їх дотримувались [401, с.120].

Кожний суб'єкт права (чи то пересічний громадянин чи професійний юрист) повинен розмірковувати над тим, що є найвища справедливість в контексті існування людського суспільства та окремих індивідів між собою. Спробувати виявляти загальні закономірності соціального, упорядкованого існування різних суспільств в різні історичні епохи. Ці закономірності можна прослідкувати в релігійних текстах різних релігій, звичаях, історичних пам'ятках юридичних текстів тощо. Ознакою закономірності є їх повторюваність (в різних інтерпретаціях) в різних джерелах, при збереженні їх єдиної сутності. Подібний рефрен може бути формою прояву *jus naturale*.

Яскравим прикладом «включеності» суб'єкта права у життя права є англосаксонська система права. На відміну від континентальної, в якій суд при винесенні рішення обмежений суто рамками статті закону, навіть якщо ця стаття є вищою за людину, суд в англосаксонській системі права напряду впливає на правотворчий процес (через прецеденти).

Звісно для наслідування англосаксонського прикладу відправлення правосуддя, необхідно змінити свою свідомість та підхід до праворозуміння, почати виховувати нове покоління юристів виходячи з інших засад. Ці засади є принципами природного права. Природно-правовий тип правосвідомості передбачає юриста думаючого, не обмеженого у своїй свідомості буквою закону, такого, який дотримується у правозастосовчій діяльності вищої справедливості, встановленої природою, велінь здорового глузду та відповідності того чи іншого діяння (як свого так і інших осіб) розумній природі, а відтак оцінює необхідність вчинення певного діяння не забуваючи при цьому про існування давнього інстинкту самозбереження людини.

Цілком логічним є питання, як зрозуміти принципи та веління природного права і як застосовувати їх у правозастосовчій діяльності.

На нашу думку відповідь на це питання може надати біоетика. Остання почала формуватися майже з початком виникнення писемності у людській цивілізації через звичаєве право. Звісно, що цей термін в той час не використовували. Окремі принципи біоетики, можна зустріти в різних релігійних текстах у виді духовних настанов (в християнстві – це заповіді Божі, в Аюрведі тощо) – всі вони спрямовані на гармонійне, упорядковане, відповідне розумній природі існування людини.

Слід звернути увагу, що в 2002 році в Україні згідно рішень та рекомендацій Конвенції Ради Європи про захист прав та гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології і медицини (1997 р.) (яка досі не ратифікована Україною), Загальної Декларації ЮНЕСКО про геном людини та права людини (1998 р.), та постанови Президії НАН України від 03.10.2002 р. № 259 «Про результати проведення I Національного конгресу з біоетики» була розроблена Концепція державної політики в галузі біоетики [125].

Біоетика в ній визначається як сукупність етичних норм і принципів, що інтегрує у єдине концептуальне ціле аспекти класичної етики та новітні тенденції, що ініційовані бурхливим розвитком науково-технічного прогресу та впливом негативних змін навколишнього становища на здоров'я людини.

Також в Концепції зазначено, що біоетика як система поглядів, уявлень, норм і оцінок, що регулює поведінку людей з позицій збереження життя на Землі, відіграє дедалі більшу роль у суспільстві. Проблеми біоетики набувають вираженого міждисциплінарного характеру і тому мають охопити всі основні напрями діяльності людства, починаючи з розробки заходів, спрямованих на збереженні навколишнього середовища, і закінчуючи прийняттям політичних рішень [125].

Враховуючи реалії сьогодення самозбереження людини є у прямопропорційному зв'язку із дотриманням людиною концепції екоцентризму як певного типу світогляду. Відповідно до нього, людина розглядається як елемент у ланцюжку інших елементів екосистеми – людина вже не є центром всесвіту, як при домінуючому наразі антропоцентризмі.

Таким чином можемо зробити висновок, що у біоетики та *jus naturale* є низка спільних ознак: самозбереження людини як мета, впорядкованість життя людини, моральна, духовна складова цих понять, поширеність на всі держави, народи, правові системи; вчинення людиною діянь у відповідності із здоровим глуздом (тобто не шкодити екосистемі, часткою якої є людина) та відповідність діяння людини розумній природі (по суті те саме).

Фактично біоетика та *jus naturale* по своїй суті співпадають. Різниця, на наш погляд, криється в суб'єктах, що репрезентують зазначені напрями суспільної думки та є носіями відповідних ідей. Так суб'єктами *jus naturale* можна вважати переважно філософів та юристів, а суб'єктами біоетики – медиків, математиків, фізиків тощо. Те що не змогли конкретно сформулювати на протязі багатьох століть юристи (визначення та принципи *jus naturale*), більш конкретно вдалося сформулювати іншому інтелектуальному середовищу. Тобто природно-правовий тип праворозуміння в біоетиці проявляється через певні акценти, які розставляє біоетика (забезпечення безпеки існування всієї екосистеми, а не тільки людини, коеволюційних шлях розвитку людства), світоглядну концепцію екоцентризму замість антропоцентризму. Все означене формує і нову біоетичну мораль, нове уявлення про справедливість.

Разом з тим формалізація принципів біоетики та їх систематизація є ознакою позитивістського типу праворозуміння.

Таким чином можна констатувати, що в біоетиці відображений синтез двох основних концепцій праворозуміння, що можна визнати наступним кроком в культурі розвитку та пізнання феномену права. Цієї ж думки дотримуються і деякі теоретики права, які стверджують, що синтез здобутків названих концепцій праворозуміння, які в свою чергу є надбанням поступального розвитку людської культури, не тільки можливий, а й необхідний [95, с.38].

В теорії права таке поєднання називають дуальністю права, яке бере свій початок ще за часів античності. Дуальність полягає у синтезі в ньому ідеального, абстрактного, ірраціонального, теоретичного (природно-правова

концепція) і реального, конкретного, раціонального. практичного (позитивістська концепція) вимірів. Все це синтезувала в собі біоетика та її принципи [95, с.39-40].

Наукові підходи до визначення біоетики та її принципів в кримінальному праві.

Щодо біоетики в українському кримінальному праві, то перша низка публікацій з цієї тематики в Україні, представлена автором цього наукового дослідження, з'явилась в 2013 році [513-542]. Станом на 2020 рік автором представлено більше сотні публікацій в цій сфері.

Також з 2013 року по 2020 рік А. Орлеаном було опубліковано дві наукові статті (в 2013 році) в яких він торкається поняття біоетики та її співвідношення з кримінальним правом, ведучи мову про експлуатацію людини [216; 217].

А. Орлеан спочатку розглядав біоетику у вузькому сенсі як науку про межі втручання у здоров'я людини, говорячи про біологічну експлуатацію людини, однак пізніше формально її визначив у широкому сенсі як глобальну біоетику, при цьому ймовірно хибно зрозумівши сутність цього явища.

Поняттю біоетики та її ролі в кримінальному праві було А. Орлеаном присвячено підрозділ 3.1 «Поняття біоетики та її роль у формуванні й розвитку кримінально-правових норм, спрямованих на охорону людини від біологічної експлуатації» у його докторській дисертації за темою «Кримінально-правове забезпечення охорони людини від експлуатації», яка була захищена в 2014 році.

Так А. Орлеан розглядає біоетику як «...науку про принципи розвитку та застосування нових технологій, призначених для використання в сфері біології та медицини, метою створення яких є забезпечення гідного ставлення до людського життя в усіх його проявах та загального виживання людства» (є ознаки глобальної біоетики – Триньова Я.). Завдання біоетики, на думку А. Орлеана, «...полягає в тому, щоб системно аналізувати наукові знання та емпіричну базу різних галузей знань та розробляти на підставі такого аналізу комплекс принципів застосування і розвитку нових технологій, призначених

для використання у *біології та медицині* (а це вже завдання суто біомедичної етики – Триньова Я.). Зважаючи на високу динаміку розвитку сучасних природничих галузей знань, біоетика повинна бути надзвичайно динамічною та постійно вносити корективи до комплексу принципів застосування і розвитку *нових біомедичних технологій*» (знову ознака не глобальної, а біомедичної етики – Триньова Я.) [219, с.17]. Однак, як бачимо, в подальших поясненнях завдань біоетики він все ж таки спрощує значення останньої, зводячи її суто до сфери застосування біотехнологій, тобто до біомедичної етики.

Разом з тим з А. Орлеаном слід погодитись в тому, що біоетика може розглядатись як джерело права та кримінального права зокрема [219, с.17], про що автором цього дослідження також було видано низку публікацій [513-517; 522; 528; 534; 556; 557], а також у тому, що у правотворчій діяльності зокрема у сфері кримінального права «мають значно активніше використовуватись біоетичні напрацювання» [219, с.17]. Щодо останнього твердження автором цієї дисертації також було видано низку публікацій, зокрема щодо застосування біоетичних принципів у правотворенні [513-517; 522; 528; 534; 538; 541; 546 - 548].

Нажаль досліджень іншими авторами в цій царині в Україні не проводилось та не проводиться.

На наше переконання особливість біоетики (глобальної) в тому, що її предмет є змінюваним. В залежності від нових досягнень людства, буде змінюватись і предмет цієї науки. Однак принципи біоетики є більш сталою категорією, адже вони не залежать від об'єктивної реальності: досягнень НТП, моральних норм, об'єктивних законів природи (сили земного тяжіння, термінальних меж життя істот тощо). Принципи біоетики – є інструментарієм у нормотворчій діяльності, зокрема у сфері кримінального права. Всі пропозиції щодо удосконалення положень кримінального закону (криміналізації/декриміналізації), а в контексті створення нового КК України, - і концепція нового нормативного акту, мають пропускатися через біоетичні принципи. Якщо запропоновані ідеї порушують хоча б один принцип біоетики

– вони мають визнаватись такими, які загрожують забезпеченню безпеці існування екосистеми в цілому та зокрема безпеці існування нашого суспільства, та мають бути відправлені на доопрацювання. Якщо ці проекти відповідають біоетичним принципам – вони можуть бути прийнятними.

1.3. Принципи біоетики в кримінальному праві України: поняття та загальна характеристика.

Особливість біоетичних принципів полягає у їх розпорошеності по міжнародних актах та багатоманітності доктринальних визначень. Крім того в залежності від виду біоетики (глобальна чи галузева) відрізняються і її принципи: вони є більш загальними чи «спеціалізованими» [559].

Можна дійти висновку, що оскільки біоетика як наука є молодого, її понятійний апарат також перебуває в динаміці, зокрема постійно удосконалюються її термінопоняття.

На сьогодні можна констатувати, що біоетичні принципи на міжнародному рівні закріплені у Всезагальній декларації про біоетику та права людини, Загальній декларації про геном людини та права людини, Конвенції Ов'єдо та протоколах до неї, Міжнародній декларації про генетичні дані людини, але не обмежуються цими документами. Зокрема у Всезагальній декларації про біоетику та права людини зазначено: «Враховуючи роль ЮНЕСКО у визначенні загальних принципів на основі загальних етичних цінностей, що мають слугувати орієнтиром для науково-технічного прогресу і соціальних перетворень, з метою виявлення нових проблем у сфері науки і техніки, беручи до уваги відповідальність нинішніх поколінь перед майбутніми поколіннями і те, що питання біоетики, неминуче мають міжнародний аспект, слід розглядати в їх сукупності, керуючись тими принципами, які вже проголошені в Загальній декларації про геном людини та правах людини і Міжнародної декларації про генетичних даних людини, і беручи до уваги не

тільки нинішні умови наукової діяльності, але і тенденції подальшого розвитку» [37].

Слід зазначити, що Всезагальна декларація про біоетику та права людини (далі - Декларація) створювалась на підґрунті наступних документів: «Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права і Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, які були прийняті Організацією Об'єднаних Націй 16 грудня 1966 р. Міжнародну конвенцію Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 р., Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р. Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про права дитини від 20 листопада 1989 р., Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про біологічне різноманіття від 5 червня 1992 р., Стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо забезпечення рівності можливостей для інвалідів, прийняті Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй в 1993 р., Рекомендацію ЮНЕСКО про статус науково-дослідних працівників від 20 листопада 1974 р., декларацію ЮНЕСКО про раси та расові забобони від 27 листопада 1978 р., декларацію ЮНЕСКО про відповідальність нинішніх поколінь перед майбутніми поколіннями від 12 листопада 1997 р., Загальну декларацію ЮНЕСКО про культурне різноманіття від 2 листопада 2001 р., Конвенцію МОП № 169 про корінних і племінних народів у незалежних країнах від 27 червня 1989 р., Міжнародний договір про генетичні ресурси рослин для виробництва продуктів харчування і ведення сільського господарства, прийнятий Конференцією ФАО 3 листопада 2001 р. і вступив чинності 29 червня 2004 р., Угода про пов'язані з торгівлею аспекти прав інтелектуальної власності (ТРІПС), що міститься в додатку до Марракешської угоди про створення Світової організації торгівлі, яке вступило в чинності 1 січня 1995 р., Декларацію про Угоду про ТРІПС та громадській охороні здоров'я, прийняту в Досі 14 листопада 2001 р., та інші відповідні міжнародні документи, прийняті Організацією Об'єднаних Націй і спеціалізованими установами системи Організації Об'єднаних Націй, зокрема

Продовольчої і сільськогосподарської організацією Об'єднаних Націй (ФАО) і Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ)» [37], сюди також слід додати Конвенцію про захист прав і основних свобод людини, тож і тлумачити Декларацію необхідно враховуючи принципи наведених документів.

Розглянемо більш докладно принципи біоетики, закріплені в Декларації.

В самому обґрунтуванні прийняття цієї Декларації проявляються закладені принципи глобальної (поттеровської біоетики), хоча ст.1 Декларації обмежує її застосування тільки сферою медицини та науками про життя, а також пов'язаними із ними технологіями. Так в ній зазначено, що «люди є невід'ємною частиною біосфери і відіграють важливу роль у захисті один одного і інших форм життя, зокрема тварин», «бажаність вироблення нових підходів до питань соціальної відповідальності для гарантування того, щоб науково-технічний прогрес сприяв забезпеченню справедливості, рівноправності і інтересів людства» [37].

Самі ж принципи біоетики викладені в статтях 3-17 Декларації. Однак, як зазначалось, в Декларації відображено в основному звужену сутність біоетики – її медичну складову. Тому з 15 принципів біоетики – 13 присвячено саме фактично медичній деонтології. Тільки 2 принципа: захист майбутніх поколінь (ст.16) та захист навколишнього середовища, біосфери та біорозмаїття (ст.17) – можна віднести до принципів глобальної біоетики. Найбільш відображає сутність глобальної біоетики принцип, закладений в ст.17 декларації: «Слід приділяти належну увагу взаємозв'язку між людиною та іншими формами життя, важливості належного доступу до біологічних і генетичних ресурсів і їх використання, поваги традиційних знань і ролі людини в захисті навколишнього середовища, біосфери і біорізноманіття» [37]. Адже нагадаємо, що біоетика виникла як виклик на варварське ставлення людини до навколишнього середовища, через що остання поставила і себе під загрозу знищення.

І хоча формально розділ «Принципи» в Декларації завершується статтю 17, однак і надалі можна бачити логічне продовження застосування цих

принципів. Так в ч.1 ст.18 зазначено, що «слід заохочувати професіоналізм, чесність, сумлінність і транспарентність в прийнятті рішень, зокрема оголошення про всі випадки конфлікту інтересів і відповідний обмін знаннями. Слід докладати всіх зусиль для використання найпрогресивніших наукових знань і методологій при розгляді і періодичному огляді біоетичних проблем» [37]. Це положення сягає корінням також витоків поттеровської біоетики, в якій наголошувалось на необхідності обговорювань в науковій спільноті всіх нових знань навіть на етапі їх планування.

Слід погодитись з професором-філософом С.Пустовіт – однією з перших в Україні дослідницею біоетики, яка проаналізувавши Декларацію, зауважила, що ідеї екологічної етики, не дивлячись на глибокі теоретичні напрацювання в цій сфері (німецька соціологічна школа), прийняття міжнародних екологічних документів (Орхуська конвенція, 1998 [119]; Картахенський протокол, 2000 [111] тощо) на рівні глобальної біоетики виявились слабо інтегрованими з принципами та цінностями біомедичної етики. Не дивлячись на довге та географічне широке обговорення зазначеної Декларації, в якому взяли участь представники не тільки європейських країн, в тому числі України, РФ та інших пострадянських республік, але і Азії, Африки, Канади та Америки, заключний документ в цілому виявився зорієнтованим на принципи та завдання біомедичної етики. Нажаль в ньому не знайшли місця запропоновані Україною, Республікою Білорусь та іншими країнами різні етичні та методологічні принципи захисту та збереження світу, поєднання медичної та екологічної етик [277, с.52].

В іншому міжнародному документі - Загальній декларації про геном людини та права людини від 1997 р., принципи біоетики зосереджені в сфері діяльності, пов'язаної із будь-якими маніпуляціями з геномом людини. В ній йдеться про визначення геному людини, його особливості, повагу до людської ідентичності, межі проведення експериментів на ньому, заборонається клонування, встановлюються межі доцільності втручання в геном людини, принципи міжнародної співпраці в цій сфері.

Одночасно з наведеним документом в 1997 р. приймається Конвенція Ов'єдо (Конвенції про захист прав людини і гідності людської істоти в зв'язку з використанням досягнень біології і медицини) [120] в Додатковому протоколі про захист прав людини і гідності людської істоти в зв'язку з використанням досягнень біології та медицини, що стосується заборони клонування людських істот [80] від 1998 року йдеться про заборону будь-якого виду клонування людини.

В наведених документах однією з підстав заборони проведення клонування є забезпечення безпеки існування людства. Ця підстава відповідає сутності поттерівської біоетики – глобальної біоетики, метою якої було виживання (*science of survival*). Таким чином можна констатувати, що в цих документах проявляється дух глобальної біоетики.

Паралельно із закріпленням принципів біоетики в різних нормативно-правових актах, в теорії біоетики також надаються пропозиції щодо формулювання нових та тлумачення наявних принципів.

Юридичну вагу цим напрацюванням надає згадувана Всезагальна декларація про біоетику та права людини, в якій зазначено про тлумачення положень цієї декларації враховуючи «...національні законодавчі норми і правила в галузі біоетики, міжнародні і регіональні кодекси поведінки та керівні принципи та інші документи в галузі біоетики» [37].

Переважно дослідженнями в галузі дефінізації принципів біоетики займались філософи, медики, екологи. Серед юридичної спільноти подібних напрацювань до цього дослідження не проводилось. Тому наведемо декілька пропозицій щодо визначення принципів біоетики. Переважно йдеться про принципи біоетики медичної.

Так білоруська дослідниця біоетики, одна із перших, Т. Мішаткіна наводить принципи, за якими, на її думку, має розвиватись нанотехнології в біомедицині [186, с.97], виділяючи при цьому ще один напрям біоетики – наноетику. Зауважимо, що ці принципи відповідають загальним принципам глобальної (поттерівської) біоетики, які конкретно не сформульовані

В.Р. Поттером, але впливають з тексту його робіт, наведених вище. Принципи білоруської колеги-філософа кореспондують із розробленими нами біоетичними принципами, які наведені в роботі нижче. Отже, Т. Мішаткіна виділяє наступні принципи наноетики: 1) принцип етичної компетентності (у нас подібний принцип - відсутній); 2) принцип міждисциплінарних суспільних дискусій (у нас – принцип транспарентності); 3) принцип оцінки ризиків та аналізу їх вірогідності (у нас – принципи раціоналізму, рівноваги, обмежень); 4) принцип застереження (у нас – принцип обмежень); 5) принцип поваги особистого життя та конфіденційності (у нас подібний принцип відсутній); 6) принцип суспільної підзвітності та транспарентності (у нас – також принцип транспарентності і принцип обмежень); 7) принцип охорони екології людини та природи (у нас – принцип безпеки життєдіяльності та екоцентризму).

Схожість у формулюванні принципів біоетики є цілком виправданою, адже подібні принципи впливають з ідеї поттерівської глобальної біоетики. В галузевих біоетиках – вони лише диференціюються в залежності від галузі. Завдання законотворця - обрати серед усіх пропозицій наданих сучасними вченими оптимальні, та імплементувати їх в національне законодавство. Саме для цього і існує наука в усіх її формах: дисертаційні дослідження, тези доповідей, круглі столи, конгреси тощо.

Інша дослідниця С. Михайлюк в своїй публікації, акцентуючи увагу на наявності американської та європейської моделях біоетики, виділяє принципи обох цих етик [183, с.116]. Вона зазначає, що «американська модель представлена дослідженнями Т. Бочампа і Дж. Чілдресса, які розглядали біоетику як біомедичну етику. Вони запропонували такі принципи біомедичної етики: 1) принцип «не нашкодь» (вимагає не завдавати шкоди пацієнтові при медичному втручанні); 2) принцип «роби благо» (лікар дотримується морального обов'язку здійснювати дії, які спрямовані на покращення стану пацієнта); 3) принцип поваги до автономії особистості (людина має право розпоряджатися своїм благополуччям, здоров'ям; на принципі автономії ґрунтується концепція «інформованої згоди»); 4) принцип справедливості

(підкреслює необхідність справедливого розподілу ресурсів при наданні медичної допомоги, а також дотримання справедливості у ставленні до пацієнтів); 5) принцип правдивості (лікар повинен правдиво інформувати пацієнта про стан його здоров'я); 6) принцип конфіденційності (йдеться про те, що не можна розголошувати інформацію про стан здоров'я пацієнта без його згоди)» [183, с.116]. Всі ці принципи відображені в наведених вище міжнародних документах. Проте сучасна американська модель біоетики, не дивлячись на свої американське походження, виходячи з раніше викладеного не відповідає моделі В.Р. Потттера, а є за своєю суттю медичною етикою.

Розглядаючи європейську модель біоетики, яка обирає за основу відношення «особистість – держава», С. Михайлюк відносить такі вихідні принципи: «1) принцип автономії особистості (йдеться про право особистості розпоряджатися своїм здоров'ям і благополуччям, відмовлятися від лікування навіть тоді, коли це може загрожувати життю); 2) принцип людської гідності (гарантує визнання самоцінності кожної людини; передбачає гідне ставлення до пацієнта, який позбавлений автономних рішень і дій; як правило, цей принцип застосовується до малолітніх дітей, а також до людей у недієздатному фізичному і психічному станах; принцип – в основі обґрунтування заборон на трансплантологію органів людини, на клонування людини); 3) принцип уразливості (передбачає відповідальне ставлення до людського життя; тактовне ставлення до людей з обмеженими можливостями); 4) принцип інтегральності (підкреслює недоторканість фізичної та психічної цілісності людини; застосовується у випадку втручання в генетичну природу людини, що загрожує їй порушенням особистісної ідентичності)» [183, с.117]. Як бачимо європейська модель біоетики також є віддаленою від глобальної біоетики, про яку йшлося у розділі 1.2, оскільки її предмет сконцентрований лише навколо людини.

С. Пустовіт, окрім визначення принципів біоетики, які схожі з наведеними вище, виділяє ще закони біоетики. Під ними дослідниця пропонує розуміти об'єктивні, необхідні, істотні відносини, які в ситуаціях морального вибору, що пов'язанні із втручанням у процеси життєдіяльності, та які

утворюють для людини небезпеку або загрозу безпеки, визначають зміну та розвиток свідомості та волі розумної та моральної людини за напрямом найвищого блага – життя. Виходячи з цього С. Пустовіт виділяє три закони біоетики. Перший закон є основним, а два інших – впливають з контексту першого [277, с.31].

Перший закон біоетики за С. Пустовіт – закон благоговіння перед життям, який був сформульований та обґрунтований А. Швейцером: в ситуації морального вибору, що пов'язана із втручанням у процеси життєдіяльності, та яка утворює для людини небезпеку або загрозу безпеки, розумній та моральній людині має бути властиве благоговіння перед життям [277, с.31].

Другий закон біоетики – закон розумного та морального обґрунтування: будь-яке втручання в процеси життєдіяльності, яке утворює для них загрозу або небезпеку загрозу, потребує розумного та морального обґрунтування [277, с.32].

Третій закон біоетики – закон обґрунтування морального вибору, який стверджує, що обґрунтуванням морального вибору мети та засобів будь-якого втручання в процеси життєдіяльності, яке утворює для людини загрозу або небезпеку загрози існування, мають слугувати розум та добра воля, спрямовані на найвище благо – життя [277, с.32].

Можна зробити висновок, що наведені закони біоетики відносяться до глобальної біоетики, оскільки спрямовані на досягнення основної мети – виживання людини.

Глобальна біоетика В.Р. Поттера за переконанням С. Пустовіт знову набирає обертів, адже наукова міжнародна спільнота розуміє необхідність глобалізації етичних принципів на підставі уніфікації загальнолюдських цінностей [251; 277, с.49-51].

Таким чином, враховуючи наведену в підрозділі 1.2 генезу формування поняття «біоетика», її витоки, точки зору щодо формулювання принципів глобальної та галузевих біоетик, закони біоетики, а також той факт, що принципи глобальної біоетики, нажаль, так і не були формально закріплені в

нормативних актах, однак враховуючи сутність глобальної біоетики В.Р. Поттера - science of survival метою якої було «покращення якості життя індивіда та суспільства в цілому, ...пропозиція відповідних моделей образу існування людини в соціумі, потурання формуванню новою суспільної політики. створення цієї науки на міждисциплінарному підході: включаючи у сферу свого її розгляду найбільш суттєві елементи біології, соціальних та гуманітарних наук, серед яких особливе значення має надаватись філософії, яка має розумітись як любомудріє» [237, с.5], нами запропоновано наступні принципи [352, с.79-82].

Враховуючи витоки глобальної біоетики - екологічну етику, основним принципом біоетики має стати *принцип екоцентризму*. Цей принцип означає «сповідання» людством екоцентричної філософії. Вище ми зазначали її суть. Цей принцип наскрізний, він проходить через всі інші біоетичні принципи. Адже як зазначалось, біоетика (глобальна) була сформована В.Р. Поттером як рефлексія на згубне посягання людини на довкілля. Цей же принцип проглядається у згадуваних працях Б. Кузіна, О. Леополдо, Т. Мішаткіной, Ф. Ягера; а також у ст. 17 Всезагальної декларації про біоетику та права людини, 2005 [37]; Орхуській конвенції, 1998 [119]; Картагенському протоколі, 2000 [111].

Принцип альтруїзму передбачає пріоритет інтересів всіх людей і, більш того, *всього живого* на землі. В основі цього принципу покладена любов. Любов всеохоплююча, причому любов до людей є тільки часткою цієї загальної любові і підпорядкована їй, як підпорядкована цілому. Це так зване – благоговіння перед життям. Цей принцип в основному представлений в наведених в підрозділі 1.2 та 1.3 працях К. Циолковського, П. Кропоткіна, В.Р. Поттера, С. Пустовіт О. Леополдо, А. Швейцера; у ст. 12 Всезагальної декларації про біоетику та права людини, 2005 [37]

Принцип транспарентності передбачає відкрите національне та міжнародне обговорення проектів відкриття «небезпечного знання», для надання можливості суспільству підготуватися морально, матеріально,

створити відповідне правове забезпечення застосування нових знань. Окрім В.Р. Потера про відкритість науки зауважував, як зазначалось вище, М. Умов, Т. Мішаткіна; прослідковується він і в Конвенції Ов'єдо, 1997 та протоколах до неї [120].

Принцип раціоналізму відбивається у розумному, виваженому підході до оцінювання потенціалу та перспектив феномену. Наприклад можливість позбавлення життя живих істот не абсолютна, а обмежена певними розумними межами (нормами, правом *jus naturale*): з метою необхідної оборони, в умовах крайньої необхідності, евтаназії тощо. Відображення цього принципу можна відслідкувати в згаданих в підрозділі 1.2 працях М. Умова, Т. Мішаткіної, С. Пустовіт та звісно – В.Р. Поттера; Орхуська конвенція, 1998 [119]; Картахенський протокол, 2000 [111]

Принцип рівноваги передбачає дотримання закладеного балансу в природі (розвиток репродуктивних технологій має стримуватись за рахунок контролю за смертністю – дозвіл евтаназії, самогубства асистованого лікаркем (САЛ), позбавлення життя з жалю, контролю над народжуваністю – дозвіл проведення абортів). Цей принцип також наявний у працях, наведених вище М. Умова, Т. Мішаткіної та В.Р. Поттера.

Принцип обмежень має застосовуватись при відкритті нового небезпечного знання і полягатиме у: 1) наданні йому гласності; 2) за потреби проведення довгострокових досліджень, які відповідатимуть суті нового знання (за необхідності можуть тривати декілька поколінь); 3) донесенні до суспільства можливих негативних наслідків відкриття небезпечного знання. В разі виявлення негативного потенціалу знання, виробництво його чи використання має бути зупинено. На цьому наголошували у своїх, наведених вище працях, М. Умов, Т. Мішаткіна, С. Пустовіт та В.Р. Поттер

Принцип безпеки життєдіяльності – все, що є безпечним для оточуючого середовища, навіть в майбутніх поколіннях, має право на існування. Самозбереження - основний принцип Природи. Про це, як було зазначено вище, писали М. Умов, Б. Кузін; ст.16 Всезагальної декларації про

біоетику та права людини [37]; в Конвенції Ов'єдо та протоколах до неї [120]; Загальна декларація про геном людини та права людини [94], Міжнародна декларація про генетичні дані людини [187]; Орхуська конвенція, 1998 [119]; Картахенський протокол, 2000 [111]

Принцип реалізму – є стримуючим принципом, який збалансовує деякі вищезазначені принципи. Додатково він не виділявся іншими авторами. Проте принцип реалізму є стримуючим фактором принципу екоцентризму, раціоналізму та рівноваги. Його врівноваження принципу екоцентризму проявляється в тому, що рівність всіх живих істот є не ідеальною (за вбивство мухи – людина, яка її вбила не буде підлягати юридичній відповідальності). У принципі рівноваги реалізм прослідковується в недопущенні встановлення *автоматичного* балансу між певними категоріями (наприклад кількістю народжених людей та кількістю померлих).

Зазначені принципи функціонують між собою одночасно за правилами координації та субординації. Так у субординаційних зв'язках існують принципи альтруїзм-раціоналізм, альтруїзм-реалізм; альтруїзм-обмеження; альтруїзм-безпека життєдіяльності; у координаційних зв'язках всі принципи перебувають між собою. Всі перелічені принципи біоетики є важливими, а їх розташування за нумерацією є умовною.

В свою чергу принцип екоцентризму - є «червоною ниткою», яка проходить через усю сукупність біоетичних принципів. Стримуючими важелями системи є принцип реалізму, який врівноважує принцип екоцентризму, раціоналізму та рівноваги.

Відповідність біоетичних засад деяким принципам кримінально-правової політики можна продемонструвати на наступному прикладі. За основу принципів кримінально-правової політики були взяті спеціальні принципи, запропоновані професором П. Фрісом у своїй докторській дисертації та монографії [400, с. 53].

Так принцип доцільності (визначення раціонального, справедливого реагування⁵ та його призначення) кримінально-правової політики кореспондує зокрема з біоетичними принципами раціоналізму, рівноваги та обмежень. Принцип невідворотності реагування (у П. Фріса – невідворотності відповідальності) на вчинене кримінальне правопорушення кореспондує із біоетичними принципами екоцентризму, рівноваги, обмежень, реалізму. Принцип диференціації та індивідуалізації відповідальності та покарання кореспондує із принципами раціоналізму, альтруїзму, безпеки життєдіяльності.

Сформульовані принципи біоетики не є взаємовиключними, вони доповнюють один одного - за принципом субсидіарності, тобто може бути застосовано декілька принципів для визначення «біоетичності» (відповідності природному праву) феномену (наприклад відповідність інститутів кримінального права принципам біоетики детально описано в Розділі 4, 5 роботи).

Під біоетичними принципами в кримінальному праві, пропонується розуміти біоетичні першооснови, які мають стати підґрунтям, моральною базою, основним джерелом норм матеріального права, а останні сприятимуть підвищенню якості кримінального закону, а відтак ефективному кримінально-правовому забезпеченню протидії кримінальним правопорушенням і сприятимуть формуванню сучасної кримінально-правової політики [291, с.15; 300, с.49-50].

Засновуючись саме на біоетичних засадах мають прийматись рішення щодо внесення змін до існуючого кримінального законодавства (щодо перегляду існуючих положень так і внесення нових).

Біоетичні проблеми, які виникли в результаті науково-технічного прогресу, змушують заміркуватись юристів – представників всіх правових сімей світу - щодо їх правового врегулювання як позитивним законом так і кримінальним, враховуючи сформовані нами принципи біоетики.

⁵ Поняття «реагування» включає: визначення виду кримінальної відповідальності, звільнення від кримінальної відповідальності, призначення примусових заходів виховного або медичного характеру; термін «реагування» є ширшим за термін «відповідальність».

Для вірного відображення правового забезпечення означених біоетичних проблем, юристам – науковцям та практикам необхідно постійно бути на зв'язку між собою. Одними з форм такого професійного спілкування є виступи на конференціях, семінарах, проведення дисертаційних досліджень тощо.

Ми переконані, що за умов сучасного шаленого темпу розвитку науково-технічного прогресу, сучасному правотворцю необхідно володіти знаннями біоетики для створення юридично-грамотного та відповідаючого існуючим моральним та матеріальним потребам суспільства закону, який за цих умов має бути правовим.

Реалізуючи принципи біоетики в кримінальному праві України, не можна не відмітити роль принципів біоетики в механізмі протидії кримінальним правопорушенням і, які застосовуються на всіх його етапах (запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень та кримінально-правового реагування на вчинене кримінальне правопорушення), про що буде йтися далі в підрозділі 3.3. Так на етапі запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень, який охоплює профілактику, попередження, припинення кримінальних правопорушень, принципи біоетики мають лежати в основі зазначених заходів. На етапі кримінально-правового реагування на вчинення кримінального правопорушення, який проявляється здебільшого у формі застосування кримінальної відповідальності⁶, біоетика має стати основним джерелом кримінально-правових норм, на підставі яких може застосовуватись кримінальна відповідальність. Навіть при застосуванні інших засобів⁷ кримінально-правового реагування: примусове застосування засобів

⁶ Автор застосовуючи цей термін, поділяє думку д.ю.н., професора А. Ященка, який під застосуванням кримінальної відповідальності розуміє діяльність уповноваженого органу (суду) щодо прийняття та закріплення у відповідному процесуальному документі (обвинувальному вирокі) остаточного рішення про призначення, заміну або пом'якшення, продовження, припинення або визначення регламентованих законом юридичних наслідків вчиненого кримінального правопорушення. [428, с.140]; ще раніше цей термін був застосований професором Куцом В. [155]; Міловідов Р., Розенфельд Н. [190].

⁷ Термін «засоби» вжито умисно для коректного відображення суті цього явища, адже йдеться про матеріально-правові інструменти реагування державою на вчинене кримінальне правопорушення. Тоді як законодавчо визначений термін «заходи», описуючи фактично те саме, формально містить опис не інструментів, а організацію діяльності з їх застосування, включаючи і процесуальні норми.

виховного або медичного характеру, принципи біоетики мають передувати суто формальному їх застосуванню.

Принципи біоетики, як складова біоетичної доктрини (сукупності ідей, поглядів, які розробляються представниками біоетики, їх практична реалізація, зокрема у нормативно-правових актах, про які йшлося вище, формування біоетичного світогляду, державної політики, визначає подальший вектор розвитку держави) мають відобразитись і на кримінально-правовій доктрині [348, с.119].

Ознайомившись з поняттям правової доктрини В. Тертишнікі [290, с.148], поняттями кримінально-правової доктрини наданих І. Митрофановим [182, с.172], О. Костенком [131, с.48] колективом авторів п'ятого тому фундаментального п'ятитомного видання Національної академії правових наук України «Правова доктрина України» [239]; видання колективу авторів «Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи» [284, с.75-145]; враховуючи, що це поняття є достатньо аморфним та немає одноголосного визначення серед криміналістів, а також те, що докладне дослідження поняття кримінально-правової доктрини не входить до предмету дослідження цієї наукової роботи, нами було сформульоване узагальнене поняття кримінально-правової доктрини.

Отже під кримінально-правовою доктриною загалом розуміється (1) система ідей, поглядів концептуального характеру, які розробляються юридичною наукою, реалізовані на практиці, які через це мають загальновизнаний характер для правової системи, оскільки ґрунтуються на (2) загальновизнаних принципах та цінностях; (3) відображають закономірності та тенденції державно-правового розвитку, поділяються вченими-юристами, а отже (4) формують відповідний тип праворозуміння, згідно якого (5) функціонує та розвивається кримінально-правова система.

Ми поділяємо думку професора В. Шакуна, який зазначає, що останнім часом в кримінально-правовій теорії відбуваються застійні процеси, що українська кримінально-правова наука дедалі більшою мірою не встигає за

сучасним науковим поступом, консервується у своєму розвитку, що даються взнаки глибокі системні суперечності, що виявляють себе на методологічному рівні – на рівні обґрунтування фундаментальних гіпотез, з урахуванням яких можна сподіватися на результативність нормативної функції кримінально-правової науки [414, с.6].

Виходячи з викладеного та наведеного загального поняття кримінально-правової доктрини, продемонструємо вплив принципів біоетики, як складової біоетичної доктрини на формування кримінально-правової доктрини [366, с.113-114].

У підґрунтя системи ідей, поглядів концептуального характеру в кримінально-правовій доктрині мають бути покладені наведені біоетичні принципи. Наприклад удосконалення КК України, має відбуватись враховуючи біоетичні принципи. Пропозиції щодо цього надані в розділах 4, 5 цієї роботи. Оскільки біоетичні принципи створені задля правового захисту загально визнаних цінностей та на їх підставі (повага до життя, захист здоров'я майбутніх поколінь, довкілля, генетичної єдності тощо). Наприклад принцип екоцентризму, спрямований на захист не тільки людини, але і довкілля. Принципи обмежень та транспарентності також спрямовані на забезпечення захисту екосистеми, через вимогу відкритих обговорень наукових розробок у галузі небезпечного знання, недопущення його використання, якщо відсутня гарантія його безпеки.

Принципи біоетики в складі біоетичної доктрини мають лягти в основи закономірностей та тенденцій державно-правового розвитку. Принаймні перший крок в цей бік вже був зроблений, коли було постановою Президії НАН України від 03.10.2002 року № 259 «Про результати проведення I Національного конгресу з біоетики», затверджено Концепцію державної політики в галузі біоетики [125].

Основною ідеєю, світоглядною позицією для формування оновленої кримінально-правової доктрини має стати екоцентрична концепція. Саме з її світоглядних позицій має формуватись система кримінального права. Остання

буде формально відображатись на рівні законотворення у сфері кримінального права. Допускаємо, що деякі положення кримінального законодавства будуть потребувати удосконалення відповідно до принципів біоетики, адже в основу цих принципів закладені загально людські цінності, оновлені відповідно до останніх сучасних глобальних викликів, таких як загроза знищення людства тощо.

Враховуючи глобалізаційні тенденції подальшого коеволюційного існування людства, приєднання України до низки відповідних міжнародних актів (Картахенський протокол, 2000р. [111], Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року [122], Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція), 1998 р. [119] тощо), поступова біоетизація законодавства, в тому числі і в сфері кримінального права, буде відповідати загальному вектору розвитку нашої держави.

Звісно, що перш ніж відбудеться біоетизація законодавства, має бути переформатований світогляд сучасних правників, які мають позбутися антропоцентричної спрямованості та перейти на сторону екоцентризму. Такий перехід означитиме і зміну підходів до типу праворозуміння: відмова від переважаючого наразі позитивіського мислення в бік *jus naturale*. Більш докладно про біоетичне правотворення буде йтися у розділі 3 цієї роботи.

В контексті наведеного не можна не загадати про твердження теоретика права В.С. Нерсисянца, з яким ми повністю погоджуємось, що типи праворозуміння - це одночасно і типи розуміння, і трактування держави [108, с.29]. Від того який тип праворозуміння покладений у концепцію розвитку держави залежатиме її здатність до процвітання в широкому сенсі цього слова. На наше переконання біоетичний (*jus naturale*) тип праворозуміння є сучасним, затребуваним, гнучким, а відтак живим типом праворозуміння, оскільки здатен своєчасно виявити як існуючі потреби суспільства (їх правове забезпечення) так і ті, що тільки можуть з'явитися в майбутньому. Правозастосовець та

законодавець з подібним типом праворозуміння завжди рівнятиметься не до сформульованого писаного закону, який можливо вже втратив свій сенс, а намагатиметься створити нову норму – сучасну живу, таку, яка відповідатиме саме сучасним вимогам суспільства. Звісно, що такої тези треба дотримуватись без перебільшень, уникаючи можливого зловживання правом.

Таким чином культивування біоетичного типу праворозуміння у членів суспільства, формування на підставі нього відповідного типу теорії кримінального права, створення правової законодавчої системи в сфері кримінального права України, наближуватиме Україну до реального (*de facto*) типу правової держави.

Очікувані результати перебудови суспільства на біоетичний тип мислення (включаючи: тип праворозуміння та концепцію світосприйняття), а відтак і створення «біоетичної» кримінально-правової доктрини, можна поділити на наближені та віддалені.

До перших віднесемо: підвищення якості загального законодавчого забезпечення; якісні зміни в культурі правозастосування; дотримання справедливості в суспільстві. До віддалених результатів, на нашу думку, можна віднести зниження загального рівня вчинення кримінальних правопорушень в державі, що є однією з детермінант процвітання (а відтак і безпеки існування суспільства).

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що принципи біоетики як складова біоетичної доктрини, значення якої було наведене, повинні вплинути на кримінально-правову доктрину, яка є, як зазначалось, джерелом кримінального права. Тобто принципи біоетики мають стати джерелом кримінального права, інструментарієм гармонізації національного кримінального права з кримінальним законодавством Європейського Союзу. Принципи біоетики, можуть бути застосовані у правотворчій діяльності як мірило природності права та правових рішень. В свою чергу кримінальне право, сформоване на біоетичних принципах (біоетизоване), матиме своє оновлене (біоетичне) відображення в положеннях закону. Враховуючи всі ці складові як інструменти,

буде формуватись і оновлена (біоетична) кримінальна-правова політика держави. Більш детально про взаємозв'язки біоетики та її принципів з кримінальним правом йтиметься у наступному підрозділі.

1.4. Співвідношення принципів біоетики з принципами кримінального права

Реалізація сформульованих у попередньому підрозділі принципів біоетики в кримінальному праві України розпочинається з галузевих принципів кримінального права, а закінчується в кримінально-правових нормах та інститутах, відображених у кримінальному законодавстві. Отже, спочатку з'ясуємо співвідношення принципів біоетики з принципами кримінального права. Через відсутність законодавчого визначення останніх наведемо основні наукові позиції з цього приводу, погоджуючись при цьому з експертною оцінкою ситуації, що склалася в доктрині «навколо принципів», викладеній в «Українському кримінальному праві» за редакцією одного з провідних сучасних фахівців професора Навроцького В.О. [393].

З позиції авторів цього фундаментального видання, яку ми поділяємо, доктринальні уявлення щодо принципів кримінального права по суті не відрізняються між собою. Усі вони ґрунтуються на тому, що такі принципи:

- 1) є найбільш важливими загальними положеннями (ідеї, засади) кримінального права у всіх його значеннях;
- 2) становлять собою певну множину – ніхто і ніколи не стверджував існування лише якогось одного принципу; більше того, переважно авторами вказується, що наведений ними перелік принципів не є вичерпним, а зазначені лише головні чи найбільш важливі з них;
- 3) мають наскрізний характер, тобто стосуються як галузі в цілому, так і окремих її норм та інститутів, визначаючи їх зміст, побудову і поширюючись на нормотворчу та правозастосовну діяльність [393, с.48].

Враховуючи зазначене, у своєму дослідженні ми виходимо з того, що *принципами кримінального права є основні засади, відображені у його нормах та інститутах, що визначають зміст цієї галузі права, відповідної сфери правотворчості і правозастосовної діяльності* [139, с.15] *та основні вектори їх розвитку* [44, с.4]. Принагідно зазначимо, що розмірковуючи над принципами кримінального права ми маємо на увазі галузь національного кримінального права та відповідну форму її закріплення – кримінальне законодавство, будучи свідомими того, що терміном «кримінальне право» у широкому сенсі цих слів охоплюється ще й відповідна сфера правової політики, правотворчості, правової теорії, навчальна дисципліна тощо.

Розходження у фахових оцінках принципів кримінального права розпочинаються з форми їх нормативного закріплення. Одні автори стверджують, що вказані принципи «закріплені у нормах права» [139, с.15], інші вважають, що вони «безпосередньо передбачені законом або прямо із нього випливають» [137, с.86] або «закріплені кримінальним законодавством» [45, с.32] чи «можуть бути безпосередньо вказані в законі, або виводитися з його змісту при тлумаченні» [29, с.823].

Розмірковуючи над перспективами нормативного закріплення принципів кримінального права, зокрема, В. Навроцький відзначає, що останні можуть бути відображені в чинному законодавстві [393, с.55]. Натомість, О. Дудоров та М. Хавронюк, посилаючись на зарубіжний досвід Білорусі, Литви, Молдови, Польщі, ФРН, Франції тощо вважають, що принципи кримінального права мають бути закріплені в положеннях КК України [84, с.69]. Цієї ж думки дотримуються і М. Бажанов [138, с.11-13], А. Пінаєв [231, с.5-7] і В. Тихий [293]. Крім того, ідея закріплення принципів кримінального права у кримінальному законодавстві знайшла своє відображення в Концепції створення нового КК України [126], що реалізується відповідною робочою групою з підготовки проекту чергового вітчизняного КК [392].

На міжнародно-правовому рівні, найбільш повно принципи кримінального права відображені у Римському статуті Міжнародного кримінального суду [261].

Ще більші розходження спостерігаються в розумінні співвідношення принципів кримінального права із загально-правовими принципами. Як зазначає В. Навроцький, з цього приводу в літературі сформувалися принаймні дві позиції. Наприклад П. Фріс, якого можна віднести до прихильників першої з них, вважає, що всі принципи, які становлять основу кримінального права, можуть бути поділені на загально-правові та галузеві, тобто притаманні саме кримінальному праву [399, с.13; 393, с.50]

До числа загально-правових ним віднесені наступні: справедливості, рівності громадян перед законом, законності, гуманізму. При цьому він вказує, що оскільки такі принципи зазначені в Конституції України, вони притаманні всім галузям законодавства, оскільки Основний Закон є витокom для всіх правових галузей [399, с.13; 393, с.50].

Схожу думку з цього приводу демонструє М. Панов описуючи загально-правові принципи в їх співвідношенні з принципами кримінального права. Він зазначає, що загально-правові принципи мають своїм джерелом, окрім Конституції, ще інші закони, сучасні ідеї та досягнення науки, зокрема філософії, соціології, моралі, теорії права та інших, що розкривають сутність та зміст цих принципів. Але головне їх значення для кримінального права полягає в тому, що вони істотно впливають на сутність і зміст кримінально-правових принципів, а останні – значною мірою визначають найбільш суттєві риси і особливості всіх норм та інститутів цієї галузі права і законодавства з урахуванням предмета й метода його регулювання [29, с.824].

В. Навроцький відзначає, що загально-правові принципи можуть набувати галузевої специфіки, отримують характерний для неї зміст з урахуванням її предмета. Філософський взаємозв'язок права взагалі і кримінального права зокрема, загальних принципів і принципів конкретної галузі як загального і особливого, як частини і цілого передбачає, що

конкретний вираз загально-правові принципи отримують лише у принципах тієї чи іншої галузі. Водночас, кожне із найбільш загальних і важливих положень, які на перший погляд, притаманні лише конкретній галузі, водночас впливають із відповідних положень (принципів) більш високого рівня узагальнення [393, с.51].

Друга позиція з означеного приводу полягає у тому, що положення, які прийнято визнавати загально-правовими принципами, не можуть виступати галузевими кримінально-правовими принципами через те, що вони не є принципами взагалі. Так, на думку М. Коржанського, демократизм, законність, гуманність і справедливість – це не принципи права, а найбільш поширені суспільно-філософські категорії. До права вони мають таке ж відношення, як до економіки, політики та всіх інших сфер суспільного життя. Ніхто і ніде не може вимагати їх конкретного виконання і ніхто не може бути відповідальним за їх порушення. Ці категорії не можуть бути принципами права, а тим більше – однієї галузі [137, с.79].

На нашу думку слід погодитись із В. Навроцьким в його розумінні співвідношення загально-правових принципів з галузевими. Однак, щодо форми нормативного виразу цих принципів, вважаємо, що кримінально-правові принципи (суто галузеві) мають бути закріплені на законодавчому рівні в новому КК України. Загально-правові принципи закріплюватись у тексті КК не повинні, адже фактично вони будуть повторювати конституційні принципи, передбачені ст.ст. 1, 3, 8, 19, 24 Конституції. Крім того, до загально-правових принципів завжди можна звертатись, у разі браку аргументів, посилаючись на вказані вище статті Конституції України, як на норми прямої дії.

Розглянемо, які найбільш важливі та загальні положення кримінального права, що мають наскрізний характер, визнаються принципами кримінального права та як вони співвідносяться з загально-правовими принципами. Традиційно до числа галузевих принципів кримінального права відносять наступні: 1) принцип відповідальності особи за вчинене суспільно небезпечне діяння, що передбачено законом як кримінальне правопорушення; 2) принцип

відповідальності особи лише за наявності її вини; 3) принцип особистого характеру відповідальності; 4) принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання [138, с.11-13]. У дослідженнях, присвячених реалізації принципів кримінального права, виокремлюються наступні з них: 1) законності; 2) справедливості; 3) гуманізму; 4) рівності громадян перед законом; 5) персональної кримінальної відповідальності [44, с.65-108; 45, с.52]. Відомі українські вчені О. Дудоров і М. Хавронюк пропонують вважати кримінально-правовими принципами наступні основоположні засади, які на їх думку, давно визнані доктриною і не заперечуються чинним законодавством: 1) верховенства права; 2) юридичної визначеності; 3) законності; 4) рівності громадян перед законом; 5) вини; 6) справедливості; 7) індивідуалізації покарання; 8) особистого характеру кримінальної відповідальності; 9) гуманізму; 10) невідворотності кримінальної відповідальності [84, с.70-72].

В. Клименко та М. Мельник називають лише три принципи кримінального права: 1) законності; 2) вини; 3) індивідуального характеру відповідальності [181 с.8-10]. В. Навроцький пропонує виокремлювати наступні кримінально-правові принципи: 1) пріоритету публічних інтересів над приватними; 2) визначення кримінальної протиправності та караності діяння лише законом, що набув чинності до вчинення дії чи бездіяльності; 3) міжнародно-правової та конституційної відповідності; 4) невідворотності кримінальної відповідальності; 5) економії кари; 6) справедливості; 7) заборони аналогії закону [393, с.54, 56-58]. А. Пінаєв відніс до числа таких принципів: 1) законність; 2) вину; 3) особисту відповідальність; 4) індивідуалізацію кримінальної відповідальності та покарання [231, с.5-7]. Є. Стрельцов називає наступні принципи кримінального права: 1) законності; 2) рівності громадян перед кримінальним законом; 3) невідворотності кримінальної відповідальності; 4) особистої відповідальності; 5) винної відповідальності; 6) справедливості; 7) гуманізму [403, с.486]. Як бачимо, названі вище положення, що стосуються принципів кримінального права, містять вказівку не лише на галузеві, але й на загально-правові принципи.

Дещо інші теоретичні позиції з цього приводу відображені в деяких підручниках де принципами кримінального права названі лише основні положення цієї галузі права: 1) відповідальності тільки за вчинення суспільно небезпечного діяння, що передбачене законом як кримінальне правопорушення; 2) відповідальності тільки за наявності вини; 3) особистого характеру відповідальності; 4) індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання [139, с.15]. Відомий український дослідник кримінально-правової політики професор П. Фріс відносить до принципів кримінального права такі з них, як: 1) нормативного визначення кола кримінальних протиправних діянь; 2) відповідальності за власні діяння; 3) відповідальності за наявності вини; 4) сукупності відповідальності; 5) відповідності покарання тяжкості кримінального правопорушення; 6) економії кримінальної репресії [399, с.13-14; 393, с.52].

Не допускав віднесення будь-яких загально-правових принципів до числа галузевих, один з найбільш плідних дослідників цієї проблеми професор М. Коржанський, про що свідчить запропонований ним перелік останніх: 1) принцип законодавчого визначення кримінальних правопорушень; 2) принцип особистої відповідальності; 3) принцип винної відповідальності; 4) принцип суб'єктивної відповідальності; 5) принцип повної відповідальності (повноти осудності); 6) принцип переваги пом'якшуючих відповідальність обставин; 7) принцип більшої караності групового кримінального правопорушення; 8) принцип повного відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди; 9) принцип відповідності (розмірності) покарання тяжкості вчиненого кримінального правопорушення; 10) принцип економії кримінально-правової репресії [137, с. 26-31; 393, с.52]. Деякі науковці серед принципів кримінального права додатково називають: принцип пропорційності [419], невидачі власних громадян [270, с.453-457; 393, с. 55], громадянства [198, с.60-64; 393, с.55], територіальності [79, с.3-6; 393, с.55] та універсальності (космополітизму) [193, с.137-140; 393, с.55], ultima ratio [406, с.121].

Окремо слід назвати кримінально-правові принципи, закріплені в Римському статуті Міжнародного кримінального суду, а саме: 1) заборони притягувати до відповідальності за одне і те саме діяння (ст.20); 2) відповідальність тільки за вчинення суспільно небезпечного діяння, що передбачене Статутом як кримінальне правопорушення (ст.22); 3) покарання тільки у відповідності до положень цього Статуту (ст. 23); 4) недопустимість зворотної сили цього Статуту (ст. 24); 5) індивідуалізації кримінальної відповідальності (ст.25); 6) неприпустимості посилення на посадове становище (ст. 27); 7) заборони застосування строків давності до кримінальних правопорушень, які підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, (ст.29) [261]. Як бачимо, до вказаного переліку галузевих принципів кримінального права не включено жодного загально-правового принципу, що з нашої точки зору є правильним. Протилежна позиція не сприяє чіткому розмежуванню сфер правового впливу, а відтак і забезпеченню правової визначеності як однієї з вимог верховенства права.

Разом з тим, слід взяти до уваги висловлене фахівцями положення щодо наявної тенденції до універсалізації принципів права, необхідності їх модифікації у відповідності зі змінами, що відбуваються в життєдіяльності суспільства, а також модернізації системи наявних принципів [176, с.151-152], розробленою ще за радянської доби [118, с.42-46].

З теорії права відомо, що принципи права – це відправні ідеї, основні засади, своєрідна система координат у межах якої розвивається право, і одночасно вектор, який визначає напрям його розвитку; орієнтири у формуванні права засновані на сучасних потребах суспільства, в яких зосереджений досвід розвитку права та цивілізації [95, с.66; 272]. За майже тридцятилітній період незалежності України потреби суспільства, координати його розвитку суттєво змінилися, підтвердженням чого є низка науково-технічних відкриттів, частину яких відносять до сфери небезпечного знання, що загрожує існуванню всієї екосистеми. З урахуванням зазначеного, координати і

вектор розвитку кримінального права мають бути переглянуті. Сприятливою обставиною для цього є розпочата діяльність з підготовки нового КК України.

Системою координат, у межах якої формуватиметься сучасне право, у тому числі і така його галузь, як кримінальне право, має стати біоетика, а точніше, її доктрина та принципи, наведені в попередньому розділі роботи, адже біоетика виникла як рефлексія на актуальні потреби людства, в першу чергу, пов'язані з забезпеченням його безпеки, у тому числі й від результатів застосування небезпечного знання, що є побічним ефектом науково-технічного прогресу. Для цього необхідно з'ясувати, чи відповідають принципам біоетики загально визнані принципи кримінального права.

Але, з огляду на вказану вище неоднорідність уявлень щодо співвідношення кримінально-правових принципів із загально-правовими, будемо робити це з урахуванням останніх. З цією метою кожному загально-правовому принципу віднайдемо кореспондуючі йому галузеві кримінально-правові принципи, в яких відображаються сутність і зміст першого, зокрема:

1) загально-правовий принцип *законності* відображається у наступних галузевих кримінально-правових принципах: відповідальності особи за вчинене суспільно небезпечне діяння, передбачене законом як кримінальне правопорушення; визначеності кримінальної протиправності діяння виключно законом, що набув чинності до вчинення цього діяння; заборони аналогії; громадянства; невидачі власних громадян; територіальності; міжнародно-правової та конституційної відповідності; незастосування строків давності до кримінальних правопорушень, що підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду; принцип пріоритету публічних інтересів над приватними;

3) загально-правовий принцип *справедливості* відображається в галузевих кримінально-правових принципах відповідальності особи лише за наявності її вини; невідворотності кримінальної відповідальності та її пропорційності, тобто відповідності тяжкості вчиненого кримінального правопорушення; індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання; переваги пом'якшуючих відповідальність обставин; більшої караності

групового кримінального правопорушення; повного відшкодування завданої злочином шкоди;

4) загально-правовий принцип *гуманізму* відображається в галузевому кримінально-правовому принципі економії кримінально-правової репресії;

5) загально-правовий принцип *рівності* громадян перед законом відображається в галузевому кримінально-правовому принципі неприпустимості посилення на посадове становище;

6) загально-правовий принцип *верховенства права* відображається в галузевому кримінально-правовому принципі кримінально-правової визначеності, а також, відповідно до рішення КСУ, включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства [263].

Звертає на себе увагу те, що наведені вище принципи як загально правові, за виключенням останнього (верховенство права), так і кримінально-правові, є відображенням антропоцентричного світогляду та праворозуміння, що не є дивним, адже вони формувалися з позицій позитивізму в історичну добу заохочення домінування людини над природою. Саме антропоцентризм, детермінуючи основоположні принципи визначив відповідний позитивістський вектор розвитку як усього права, так і однієї з його галузей – кримінального права. Цієї думки дотримуються і теоретики права, зазначаючи, що принципи права визначають їхню людиноцентричну природу [95, с.68].

Однак, у сьогоденних координатах деякі положення кримінального права, закріплені у відповідному законодавстві, що створенні на вказаному вище підґрунті, вже не можуть задовольнити сучасні потреби суспільства у забезпеченні безпеки його існування, а тому потребують переоцінки.

Така переоцінка має відбутись з позиції природної, біоетичної концепції праворозуміння, що знаходить своє відображення в ідеї верховенства права та практичній її реалізації, які останнім часом набувають все більшого розповсюдження у світі. Одним із прикладів, що підтверджує вказану тезу, є

рішення КСУ у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 КК України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 06 листопада 2004 року у справі N 1-33/2004. У ньому, зокрема, зазначено наступне: «Відповідно до частини першої статті 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Верховенство права – це панування права в суспільстві.

Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті, передусім, ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України.

Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й не справедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість - одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загально людських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню.

У сфері реалізації права справедливість проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності кримінального правопорушення і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення.

Окремим виявом справедливості є питання відповідності покарання вчиненому кримінальному правопорушенню; категорія справедливості передбачає, що покарання за кримінальне правопорушення повинно бути домірним вчиненому кримінальному правопорушенню. Справедливе

застосування норм права - є передусім недискримінаційний підхід, неупередженість. Це означає не тільки те, що передбачений законом склад кримінального правопорушення та рамки покарання відповідатимуть один одному, а й те, що покарання має перебувати у справедливому співвідношенні із тяжкістю та обставинами скоєного і особою винного. Адекватність покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення впливає з принципу правової держави, із суті конституційних прав та свобод людини і громадянина, зокрема права не свободу, які не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» [263].

Наведений витяг з рішення КСУ як найкраще демонструє реалізацію загально-правового принципу верховенства права у галузевих принципах кримінального права (відповідальності особи за вчинене суспільно небезпечне діяння, що передбачено законом як кримінальне правопорушення; відповідальності особи лише за наявності її вини; індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання тощо).

Ми згодні із М. Коржанським який був прибічником застосування принципу верховенства права в правозастосуванні і з цього приводу зазначав наступне: «...визнання права явищем, яке витікає з природної сутності особи, призводить до висновку, що закон не є витком права. Такий висновок надає судді можливість використовувати при вирішенні справи не лише норму закону, а й норму права. Використання суддею норм права означає, що для судді закон не є витком права... Використанням права суддя дописує закон, творить нову норму права. Таке розуміння права і закону дає можливість судді використовувати при вирішенні справи також інші витки права – правову доктрину, судову практику, наукові праці вчених - правознавців і таким чином нейтралізувати чи заблокувати дію неправового закону. По-четверте, визнання права як природного, похідною від індивіда, від його свободної волі, дає висновок про те, що норма закону, яка суперечить праву, не є нормою права і не має обов'язкової сили. Правозастосовник не може застосувати таку норму і

повинен відмовитися від її виконання» [137, с.29]. Схожої думки дотримується і Ю. Баулін [12, с.17-18].

Характеризуючи два різні підходи (радянський та європейський) вчений віддавав перевагу європейському, як такому, що найбільше забезпечує права людини. Він наголошував, що в європейській юридичній практиці тлумачення юридичних норм має вирішальне значення для правозастосовної практики, вважається найважливішою юридичною роботою, оскільки тлумаченням закон доповнюється і уточнюється. Для європейського юриста закон є лише основою судового рішення. Він не є єдиним і достатнім проявом права для прийняття рішення навіть у кримінальному судочинстві. Саме тому суддя є незалежним від волі законодавця і може творити право, доповнювати закон, може визнати закон неправовим [137, с.30]. Принцип верховенства права демонструє примат природного права над «писаним» правом, тобто законодавством.

Враховуючи наведене, важко погодитися з позицією В. Навроцького, який вважає, що «не можна допускати відхилень від законодавчих положень, а тим більше – допускати сваволі у процесі правозастосування під приводом урахування ефемерних вимог верховенства права. Верховенство права має торжествувати у сфері правотворчості, а застосування – підкорятися лише закону, актам його офіційного тлумачення» [393, с.62]. Таке твердження ймовірно можна допустити за презумпції наявності лише правових законів, але ж в дійсності це не так. З тих чи інших причин приймається маса протиправних законів, у тому числі у галузі кримінального права, про що, зокрема, свідчить їхня динаміка. Деякі статті КК України змінювали свою редакцію по декілька раз. Відтак обмежуючи застосування принципу верховенства права виключно правотворчою діяльністю, ми знімаємо один із запобіжників недопущення порушення прав людини, сприяючи їх порушенню.

Зрозуміти на етапі нормотворчості та правозастосування чи відповідає те, чи інше положення закону принципу верховенства права (природному праву) допоможуть принципи біоетики як мірило природності права. Отже

продемонструємо співвідношення принципів біоетики з принципами кримінального права.

Принцип *екоцентризму* має своїм джерелом синтез сучасних ідей та досягнень не стільки гуманітарних (правознавство), скільки природничих наук (фізики, хімії, біології, медицини тощо), що вплинули на формування його змісту, як і змісту всіх інших принципів біоетики. Небезпечні для людства досягнення в природничих науках, як негативний побічний результат їх невинного розвитку, про які йшлося на початку роботи, змушують задуматись над збереженням безпеки існування не тільки людства, але і всієї екосистеми планети Земля. Забезпечення безпеки вказаної екосистеми залежить від низки факторів, серед яких і стан планетарної правової системи, її національних підсистем та їх складових, однією з яких виступає національне кримінальне право. Воно має відповідати рівню розвитку сучасної цивілізації, зокрема бути здатним ефективно реагувати на загрози і виклики, зумовлені негативними сторонами науково-технічного прогресу. Звісно, пам'ятаючи про принцип кримінального права *ultima ratio*, кримінальне право та законодавство не мають розглядатись як єдиний інструмент реагування на вказані загрози і виклики. Основна частина таких засобів та заходів належить до сфери так званого позитивного законодавства (цивільне, адміністративне тощо). Зумовлюючий вплив (детермінація) біоетичного принципу екоцентризму на кримінальне право має проявлятися у зміні акцентів – з антропоцентризму на екоцентризм – спочатку на рівні кримінально-правової теорії та політики, потім у процесі унормування кримінальних правовідносин в суспільстві на засадах екоцентризму і далі, в процесі застосування кримінально-правових норм, «оформлених» у відповідних положеннях кримінального законодавства. Завершальним етапом «екоцентризації» кримінального права стане поширення зазначеної ідеї в навчальній дисципліні кримінального права.

Відтак, вчення про об'єкт кримінально правової охорони має засновуватись не на теорії абстрактних суспільних відносин, а на теорії планетарної екосистеми, складовою якої є людство та кожна людина.

Пропозиції щодо цього будуть надані в розділі 5 роботи. З урахуванням зазначеного вище принципу екоцентризму, по-іншому має тлумачитись загально-правовий і одночасно кримінально-правовий принцип пропорційності при аналізі та перегляді санкцій за кримінальні правопорушення проти довкілля у бік їх ужорсточення, що вже проявляється на прикладі деяких положень кримінального закону, зокрема, ст. 299 КК України (Жорстоке поводження з тваринами).

Також можна знайти відображення біоетичного принципу екоцентризму в кримінально-правовому принципі пріоритету публічних інтересів над приватними, якщо розуміти під публічним інтересом не тільки інтереси держави, а інтереси всієї екосистеми. Практична реалізація цього принципу також має знайти своє відображення у переміщенні розділу Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти довкілля» з сьомого місця на друге, після розділу «Кримінальні правопорушення ...», збільшенні розміру санкцій за злочини проти довкілля.

Схожу позицію обстоював С. Гавриш у своїй докторській дисертації «Основні питання відповідальності за злочини проти довкілля» в 1994 році. Так він зазначав, що доцільно розглядати проблему протидії кримінальним правопорушенням та розвиток кримінального законодавства через екологічні пріоритети, які будуть визначати вибір екологічної моделі розвитку. В основі економічної моделі розвитку України має лежати екологічний імператив: «Тільки те економічно вигідно, що екологічно обґрунтовано». Логічно, що надалі він пропонував главу присвячену кримінальним правопорушенням проти довкілля розмістити в новому кримінальному кодексі 2001 року після глави Злочини проти особи, що на його думку свідчило б про єдність нерозривно існуючих та неперехідних цінностей: життя та здоров'я, які обумовлені задовільним довкіллям [40, с.38-39]. Ці думки були розвинуті і в публікаціях автора цієї дисертації [378; 379].

Принцип альтруїзму, що означає любов до всього живого, розкривається у галузевому принципі законності, за умови відповідності кримінальних законів

нормам природного права. Проявом альтруїзму у сенсі глибокої поваги до прав людини, є заборона довільно застосовувати найжорсткішу форму кримінально-правового реагування на вчинення кримінальних правопорушень – кримінальну відповідальність. Вона має застосовуватись виключно за наявності визначених законом підстави та умов.

Аналогічно пояснюється і прояв цього біоетичного принципу у кримінально-правових принципах справедливості, індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання, гуманізму. У принципі пріоритету публічних інтересів над приватними принцип екоцентризму проявляється через усвідомлено бережне ставлення до всієї екосистеми, інтереси якої ставляться вище усіх інших інтересів, адже за відсутності цієї екосистеми, всі інші системи, створені людством, в тому числі і держави, існувати не зможуть.

Знаходить своє відображення принцип альтруїзму і у такому принципі кримінального права як його міжнародно-правова та конституційна відповідність. Зазначена відповідність свідчить про намагання створювати виключно правові, тобто справедливі кримінально-правові норми, не здатні завдати неадекватних, надмірних страждань особі, до якої вони застосовуються. Вказане є своєрідним проявом людяності, любові до всього живого, включаючи й правопорушників.

Такими ж аргументами можна пояснити реалізацію біоетичного принципу альтруїзму у кримінально-правовому принципі юридичної визначеності. У цьому випадку любов проявляється в тому, що чіткість, однозначність юридичних формулювань, яких вимагає цей принцип, унеможливляють безпідставне застосування кримінального закону на осіб, які не порушували його положень.

Загально-правовий і одночасно кримінально-правовий принцип верховенства права найбільше відображають собою біоетичний принцип альтруїзму. Як вже зазначалось, одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, сюди можна

віднести і біоетику з її принципами. Застосування інших регуляторів, окрім законів, при вирішенні питання щодо застосування обмежень до особи і є проявом принципу альтруїзму – людського ставлення до усього живого.

Принцип транспарентності, що, як зазначалось, передбачає відкрите національне та міжнародне обговорення проектів, які можуть мати своїм наслідком відкриття небезпечного знання або вже продемонстрували таке знання. Окрім іншого, це необхідно для створення можливості підготуватись суспільству до цього морально та матеріально, у тому числі створити відповідне правове забезпечення для безпечного застосування нових знань. Вказаний принцип знаходить своє відображення у кримінально-правовому принципі пріоритету публічних інтересів над приватними. Наведемо приклад. Проведення дослідів у сфері генної інженерії (клонування людини, створення химер тощо) становить інтерес для певних суб'єктів господарювання, переважно у сфері приватного права, а, можливо, навіть цілих країн у контексті використання технологій подвійного призначення, однак публічний інтерес (держави чи навіть всього людства) полягає в запобіганні проведенню подібних небезпечних дослідів, а в разі порушення встановлених для цього заборон – у застосуванні щодо винних осіб відповідних засобів кримінально-правового реагування.

Принцип раціоналізму, що полягає в розумному, виваженому підході до оцінювання потенціалу та перспектив відповідного феномену, в контексті кримінального права відображається у кримінально-правових принципах законності, справедливості, індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання, гуманізму, забороні застосування строків давності до кримінальних правопорушень, які підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду. Наприклад, обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння та за формальними ознаками нагадують його, наприклад спричинення шкоди в результаті необхідної оборони чи крайньої необхідності, законодавець обґрунтовано вважає суспільно корисними, у чому й полягає раціоналізм. Перевищення меж необхідної оборони чи крайньої необхідності, результатом

чого було спричинення тілесних ушкоджень, передбачатиме менше покарання у випадку їх спричинення за відсутності вказаних обставин, хоча результат цих дій може бути однаковим, у чому також проявляється біоетичний принцип раціоналізму, але не безпосередньо, а через кримінально-праві принципи справедливості, гуманізму та індивідуалізації кримінальної відповідальності й покарання. Або у випадку незастосування строків давності притягнення осіб до кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, що підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (ст.ст. 437-439, ч.1 ст.442 КК України) біоетичний принцип раціоналізму реалізується через кримінально-правовий принцип заборону застосування строків давності до кримінальних правопорушень, які підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду та у кримінально-правовому принципі міжнародно-правової і конституційної відповідності норм кримінального права України.

Принцип рівноваги, що передбачає дотримання природного балансу усіх явищ у природі та суспільстві з метою забезпечення гармонії між ними, реалізується через загально-правовий та одночасно кримінально-правовий принципи пропорційності, які, у свою чергу, тісно переплітаються із загально-правовим та кримінально-правовим принципами справедливості і верховенства права. Підтвердженням реалізації цього біоетичного принципу у кримінальному праві є, наприклад, форма реагування держави на вчинення діяння, яке може містити ознаки кримінального правопорушення, хоча таким не являється (крайня необхідність, необхідна оборона тощо). Також цей біоетичний принцип знаходить своє відображення у заходах кримінально-правового реагування на діяння, вчинені неповнолітніми особами (розділ XV КК України), в яких, у свою чергу, проявляються кримінально-правові принципи справедливості (пропорційності) та гуманізму.

Принцип обмежень має особливе значення у випадку відкриття нового небезпечного знання. Найбільше цей біоетичний принцип знаходить своє відображення, через галузевий кримінально-правовий принцип пріоритету публічних інтересів над приватними, у нормах Особливої частини

кримінального права, відображених, зокрема, у ст. ст. 439 «Застосування зброї масового знищення», 440 «Розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення», 441 «Екоцид» КК України. В подальшому доцільно розширювати зону дії цього принципу шляхом включення до Кодексу нових заборон на вчинення суспільно небезпечних діянь у сфері генної інженерії, неупорядковане використання нанотехнологій, використання зброї масового знищення, які можуть становити інтерес для окремих суб'єктів одночасно створюючи загрозу існуванню всієї екосистем.

Принцип безпеки життєдіяльності, згідно з яким усе, що є безпечним для оточуючого середовища, у тому числі в майбутніх поколіннях, має право на існування. Ця ж теза-мета за Г. Гроцієм лежить і в основі природного права [568] Враховуючи те, що основним завданням права в цілому та кримінального права зокрема є упорядкування відносин у суспільстві заради його безпечного існування, вказаний біоетичний принцип лежить в основі всіх кримінально-правових принципів, адже вони спрямовані на забезпечення безпеки існування суспільства через використання засобів кримінально-правового реагування щодо осіб, які своєю злочинною поведінкою створюють небезпеку життєдіяльності суспільства. Наприклад, кримінально-правовий принцип законності покликаний упорядковувати відносини в сфері кримінального права через визначення певного кола діянь, які законодавець відніс до числа кримінально протиправних. Упорядкування цих відносин забезпечує стан безпеки через реалізацію такої мети покарання, як загальна та індивідуальна превенція. Здійснюється це в комплексі з реалізацією інших принципів кримінального права, наприклад невідворотності кримінально-правового реагування, яке включає не тільки застосування кримінальної відповідальності, але і звільнення від неї, а також застосування інших заходів кримінально-правового характеру, передбачених законом.

Принцип реалізму, як зазначалось, є своєрідним стримуючим принципом біоетики, який збалансовує деякі вищезазначені її принципи, наприклад раціоналізму та рівноваги. У кримінальному праві принцип реалізму

реалізується через галузеві принципи законності, справедливості (пропорційності), гуманізму.

Наприклад у біоетичному принципі рівноваги реалізм прослідковується в недопущенні встановлення автоматичного балансу між певними категоріями (наприклад кількістю народжених людей та кількістю померлих). В кримінальному праві це відповідає реалізації принципу законності, який визначає коло діянь, визначених законодавцем як кримінально протиправні. Відтак вбивство заради встановлення «балансу» в природі буде визначатись кримінальним правопорушенням, якщо це не буде, наприклад, необхідна оборона. В останній ситуації біоетичний принцип реалізму відобразиться у кримінально-правовому принципі справедливості та гуманізму, які виражені у виключенні кримінальної відповідальності за умов такої обставини.

Отже, як бачимо, всі біоетичні принципи знайшли своє відображення у загально-правових принципах та принципах кримінального права, хоча з певними застереженнями. Оскільки принципи кримінального права визначають найбільш суттєві риси й особливості всіх норм та інститутів галузі кримінального права [29, с.824], доходимо висновку, що «через» галузеві принципи норми кримінального права також відповідають вимогам принципів біоетики.

Однак, тоді постає питання, що нового привносять принципи біоетики в кримінальне право у широкому сенсі цього поняття. У загальному виді, зазначені принципи дозволяють створити нову, необхідну за сучасних потреб систему координат, задати новий біоетичний вектор відповідно до якого має розвиватись кримінальне право та законодавство. За допомогою принципів біоетики, на відміну від традиційної теорії криміналізації, можливо визначити необхідне коло суспільно небезпечних діянь, що заслуговують криміналізації не лише на час вирішення цього питання, але і в майбутньому, а також запропонувати співрозмірні засоби кримінально-правового реагування на них. За допомогою принципів біоетики можна з'ясувати чи відповідає чинне кримінальне законодавство сучасним потребам суспільства, а відтак чи виконує

воно своє основне завдання, що і буде зроблено в наступних розділах роботи. За існуючої системи координат, тобто наявних загально-правових принципів, цього зробити неможливо, адже вона заснована на зовсім іншому праворозумінні, основу якого складає позитивізм та антропоцентризм, що не відповідає сучасному рівню праворозуміння. Зрозуміти це завдяки тестуванню правової системи та її складових, однією з яких є кримінальне право у всіх його проявах, методами й засобами, притаманними самій цій системі неможливо. Для цього потрібно втручання сторонньої системи, у нашому випадку – біоетики з її інструментарієм, основу якого складають принципи біоетики. Г. Гейне зазначав, що кожна нова епоха отримуючи нові знання, потребує і нових «очей».

«Очима» сучасної інформаційної епохи має стати біоетика та її принципи як втілення синтезованої (інтегративної)⁸ концепції праворозуміння, втіленням дуальності права. Принципи біоетики, одночасно виступаючи оновленими загально-правовими принципами, мають розглядатись, як зазначалось у попередньому підрозділі, джерелом сучасного кримінального права. Взагалі вся система національного права має бути біоетизована, тобто перебудованою відповідно до принципів біоетики. До схожого висновку доходять й інші науковці, зокрема, наголошуючи на тому, що писане право в умовах небезпечного впливу на біосферу та на власну біологію повинно застосовуватись та розвиватись тільки підпорядковуючись законам природи [216, с.201]. Близьку до висловленої позицію займає і один з провідних українських фахівців у зазначеній сфері академік О. Костенко, наполягаючи на необхідності підкорення законам «соціальної природи»..[129; 130, с.296-299].

З'ясування співвідношення кримінального права з біоетикою було б неповним без уточнення координаційно-субординаційного аспекту проблеми. За умови сприйняття кримінальним правом біоетичної концепції, їх *координація* проявиться в беззастережному верховенстві біоетичної концепції світосприйняття та розвитку суспільства над парадигмою кримінально-

⁸ Йдеться про синтез природно-правової та позитивістської концепцій праворозуміння

правового відображення дійсності, а відповідно, й принципів біоетики над принципами кримінального права, а *субординація* – у сприйнятті кримінальним правом біоетичної концепції світосприйняття та розвитку суспільства, неухильне керівництво нею, включаючи забезпечення відповідності кримінально-правових принципів принципам біоетики у всіх відомих іпостасях кримінального права.

Координаційно-субординаційні зв'язки між біоетикою та кримінальним правом одночасно забезпечує як диференціацію, так і інтеграцію їх положень. *Диференціація* проявиться у розмежуванні об'єктів, а відтак і понятійного апарату біоетики і кримінального права, що надасть можливість виокремити кожен з цих галузей знання. *Інтеграція* проявиться в тому, що наука кримінального права залучатиме до свого понятійного апарату понятійний інструментарій біоетики. Початком вказаного процесу є визнання принципів біоетики основні засади сучасного нормотворення в тому числі у галузі кримінального права, іншими словами, вони визнаються джерелами кримінального права [382, с.9].

Біоетизоване, тобто оприроднене кримінальне право має відобразитись в оновленому кримінальному законодавстві. Здійснений нами аналіз чинного кримінального законодавства на його відповідність принципам біоетики (розділи 4, 5 роботи), дозволяє стверджувати, що у Загальній частині КК України вони, в основному, реалізовані. Лише окремі положення вказаної частини Кодексу потребують деяких змін, спрямованих на їх приведення у відповідність з принципами біоетики, про що йдеться в наступних розділах роботи.

В Особливій частині КК України також намітився значний прогрес у питанні відповідності принципам біоетики в порівнянні з попереднім Кодексом, про що свідчить поява невідомих раніше кримінально-правових норм, зокрема, про відповідальність за: порушення прав пацієнта (ст.141), незаконне проведення медико-біологічних, психологічних або інших дослідів над людиною, якщо це створювало небезпеку для її життя чи здоров'я (ст.142);

порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (ст.143); насильницьке або шляхом обману вилучення крові у людини з метою використання її як донора (ст.144) у розділі II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи». Виділення нового (в порівнянні з КК 1960 року) розділу VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля». Також, у розділі XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» містяться такі статті, як «Застосування зброї масового знищення» (ст. 439), «Екоцид» (ст. 441), «Геноцид» (ст. 442).

Проте, низку біоетичних проблем, що потребують кримінально-правового врегулювання, в Особливій частині чинного КК України не відображено, що свідчить про її відставання від принципів біоетики. Законодавець намагався розв'язати зазначені проблеми шляхом декларування в інших галузях національного законодавства того, що за порушення його вимог настає кримінальна відповідальність або взагалі «мовчить» про це. Так, Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (далі – Основи) [223] містить низку статей, що фактично зобов'язують до чогось, не будучи при цьому забезпеченими відповідними кримінально-правовими нормами. Так, ст. 29 Основ, що декларує завдання держави щодо збереження генофонду народу України, передбачає, що задля цього держава має запобігати демографічній кризі, забезпечувати здоров'я майбутніх поколінь і профілактику спадкових захворювань. Також держава має здійснювати комплекс заходів, спрямованих на усунення факторів, що шкідливо впливають на генетичний апарат людини, створити систему державного генетичного моніторингу, організувати медико-генетичну допомогу населенню, сприяти збагаченню і поширенню наукових знань у сфері генетики і демографії. В ній також передбачається заборона медичного втручання, що може викликати розлад генетичного апарату людини. Проте в КК України кореспондуючих цій нормі положень ми не знаходимо. Існуючі чинні положення кримінального закону не можуть вирішити цієї

проблеми, що, у свою чергу, негативно відбивається на загальному стані дотримання прав і свобод людини в Україні.

Подібна ситуація склалася і з штучним заплідненням та імплантацією ембріона (ст.48 Основ). Схожа ситуація і з Законом України «Про заборону проведення репродуктивного клонування людини», 2005 року [245], у ст. 4 якого декларується настання кримінальної відповідальності за порушення його положень, однак в Кримінальному кодексоі її так і не було запроваджено.

Отже, як бачимо, прогалини національного кримінального законодавства в частині регулювання відносин у суспільстві, що виникають у зв'язку з новітніми досягненнями у сфері біології та медицини, які наведено у цьому розділі, а більш докладно про це йтиметься у розділах 4, 5, вимагають з боку законодавця адекватного реагування. Усунення вказаних прогалин має бути системним, заснованим на нормах міжнародного права та з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду. Оскільки зазначені вище аспекти стосуються людської особи і дуже тісно перетинаються з її життям, вони мають включатись до об'єктів кримінально-правової охорони, а посягання на них визнаватись кримінальними правопорушеннями з визначенням відповідних засобів кримінально-правового реагування на їх вчинення.

Підсумовуючи викладене доходимо висновку, що біоетизація, або, що одне і те ж, оприроднення кримінального права та його форми, тобто кримінального законодавства, має стати сучасною тенденцією їх розвитку. Конкретні пропозиції з удосконалення кримінального законодавства на основі принципів біоетики, на прикладі врегулювання біоетичних кримінально-правових проблем, будуть надані у розділі 5 цієї роботи.

Висновки до розділу 1

1. Для досягнення поставленої у роботі мети, ґрунтуючись переважно на положеннях ідеалізму та екоцентризму, не ігноруючи при цьому і деяких матеріалістичних підходів, застосовано трирівневу систему методів наукового пізнання, що включає в себе фундаментальний, загально-науковий та конкретно-науковий рівні. У якості основного методу пізнання на фундаментальному рівні дослідження було використано діалектичний метод, а конкретно – *ідеалістичну діалектику*, з огляду на первинність ідеального в людському бутті, переконання у тому, що спочатку виникають ідеї, що в подальшому реалізуються у вчинках, які породжують відповідні наслідки (результат). Було використано й альтернативні діалектичні методи пізнання, зокрема, «трагічна діалектика», основною тезою якої є нездатність сучасного суспільства використовувати лише позитивні досягнення науково-технічного прогресу в інтересах людства, наслідком чого постають негативні результати у виді загрози термоядерної війни, катастрофічних змін клімату на планеті, зникнення цілих видів флори і фауни, масової загибелі людей через дефіцит кисню в атмосфері, питної води та продуктів харчування, смертоносних епідемій і пандемій тощо. З використанням *екзистенціалізму* та *феноменології*, запропоновано авторське поняття біоетики, сформульовано низку її принципів та продемонстровано можливість їх застосування в процесі нормотворчості. За допомогою *синергетичного методу та методу системного аналізу* були сформульовані та обґрунтовані пропозиції до КК України з приводу вирішення низки біоетичних кримінально-правових проблем шляхом запровадження відповідних засобів кримінально-правового реагування на вчинення правопорушень у сфері небезпечного знання. Не звичний для кримінального права метод, *гештальт-підхід* як сучасна практична філософія реалізму, полягав у відображенні реальної, а не удаваної дійсності, зокрема, факту існування небезпечного знання та його негативних наслідків для суспільства. За допомогою гештальт-підходу з усього спектру наук та паранаук

була виокремлена та досліджена така форма дійсності (гештальт), як біоетика та її принципи. *Догматичний* метод використовується при оперуванні деякими класичними поняттями, наприклад, «біологічна смерть», «норма права», «склад кримінального правопорушення», тощо в процесі викладу результатів дослідження в тексті роботи.

Серед *загально-наукових* методів, враховуючи специфіку дослідження, були використані методи традиційно притаманні теоретичним дослідженням: системний аналіз, дедукція, висунення гіпотез, індукція, гіпотетичний, абстрагування, аналіз та синтез. За допомогою методу *системного аналізу* було з'ясовано співвідношення біоетики з правом взагалі та однією з його галузей – кримінальним правом, а принципів біоетики з принципами кримінального права. За допомогою *історичного* та *порівняльно-правового* методів низка явищ і понять про них, зокрема, «біоетика», «закон», «життя іншої людини» тощо, а також кримінально-правові положення в межах предмета дослідження, розглядались в історичній площині, з точки зору їх генезису та з позицій компаративістики. В межах застосування останньої предметом порівняльного аналізу стали кримінальні кодекси 23 держав Європи, а також законодавство Великої Британії, Канади та США.

Метод *неповної індукції* застосовувався у якості допоміжного при вивченні законодавства зарубіжних країн. Використовуючи, поряд з іншими, *метод повної індукції*, вдалось з'ясувати сутність біоетики, виявивши і проаналізувавши конкретні галузі її застосування та узагальнивши зібрану інформацію з метою напрацювання відповідного поняття. Певну роль у зазначеному вище процесі відіграв метод *висунення гіпотез*.

Щодо застосування в роботі *конкретно-наукових* методів пізнання вважаємо, що наука кримінального права не має власних спеціальних особливих методів. В контексті нашого дослідження, що лежить у площині кримінального права та кримінології, можна говорити про міждисциплінарні конкретно-наукові методи. Крім того, неоднорідність предмета кримінально-правового регулювання детермінує і розмаїття методів здійснення останнього.

2. При вивченні стану наукових досліджень щодо визначення поняття біоетики та її принципів в кримінальному праві України, було визначено етимологічне походження ключового поняття предмету цього наукового дослідження - «біоетика», її види та співвідношення між ними (глобальна, медична, фармацевтична тощо). Враховуючи історичне значення біоетики, та загальне відображення її принципів в міжнародних документах, користуючись відсутністю чіткої офіційної дефініції на міжнародному рівні та спираючись на Концепцію державної політики в галузі біоетики, запропоновано авторське поняття «біоетика» (в широкому сенсі). Отже *глобальна біоетика – напрям філософії, міжгалузеве знання, певний світогляд щодо правил співіснування людини з іншими елементами екосистемита організація життєдіяльності суспільства за вказаними правилами з метою збереження життя на Землі.* Надалі за текстом поняття «біоетика» використовується у значенні глобальної біоетики.

3. Обґрунтовано, що біоетика є результатом синтезу двох концепцій праворозуміння: природно-правової, втіленням якої є сутність біоетики, її світоглядні позиції, сутність її принципів та позитивістської, яка відображається у формалізації, дефінізації біоетичних принципів. Такий синтезований підхід до праворозуміння називають інтегративним або дуальним. Він свідчить про розвиток культури правопізнання, еволюції наукової думки. Дотримання такої концепції праворозуміння дозволяє змістити акценти в бік природньо-правової концепції права, взявши при цьому позитивні надбання позитивізму.

4. З'ясовано, що дослідження принципів біоетики в кримінальному праві українськими науковцями до цієї роботи не проводились. Разом з цим можна констатувати часткову реалізацію принципів біоетики в чинному кримінальному законодавстві, оскільки минулі біоетичні проблеми (проведення експериментів на людях, проведення трансплантації тощо) у чинному кримінальному законодавстві відображені, тобто вирішені.

5. Принципи біоетики містять в собі відображення загально людських цінностей та одночасно спрямовані на забезпечення їх захисту. Особливість біоетичних принципів полягає у їх розпорошеності по міжнародних актах та багатоманітності їх доктринальних визначень. Крім того в залежності від виду біоетики (глобальна чи галузева) відрізняються і її принципи: вони є більш загальними чи «спеціалізованими» .

6. Враховуючи біоетичні доктринальні визначення принципів різних видів біоетик (глобальної, медичної, екологічної тощо), сутність біоетики та доцільність узагальнення й упорядкування існуючих принципів біоетики, було запропоновано наступні: 1) *принцип екоцентризму*, 2) *принцип альтруїзму*, 3) *принцип транспарентності*, 4) *принцип раціоналізму*, 5) *принцип рівноваги*, 6) *принцип обмежень*, 7) *принцип безпеки життєдіяльності*, 8) *принцип реалізму*.

Зазначені принципи функціонують і взаємодіють між собою одночасно за правилами координації та субординації. Так в субординаційних зв'язках перебувають принципи альтруїзм-раціоналізм, альтруїзм-реалізм; альтруїзм-обмеження; альтруїзм-безпека життєдіяльності; у координаційних зв'язках всі принципи перебувають між собою. Всі перелічені принципи біоетики є важливими й необхідними, а послідовність їх розташування за нумерацією є умовною.

У свою чергу, принцип екоцентризму є наскрізним, тому що «червоною ниткою» проходить через усю сукупність біоетичних принципів. Стримуючими важелями системи є принцип реалізму, який врівноважує принцип екоцентризму та рівноваги. Сформульовані принципи не є взаємовиключними, вони доповнюють один одного - за принципом субсидіарності.

8. Принципи біоетики мають стати оновленими загальноправовими принципами, які мають віднайти своє відображення у галузевих принципах кримінального права. Враховуючи витоки цих принципів (екоцентризм, концепція природного права), галузеві принципи, норми права та законодавства мають аналізуватись саме з цих позицій. Принципи біоетики акумулюють в собі наявні інтереси та потреби суспільства, містять синтез знань

природничих та гуманітарних наук; виступають орієнтирами формування права, в тому числі і кримінального; є оновленою системою координат для формування норм права.

9. Біоетичні принципи в кримінальному праві пропонується розуміти як першооснови, які, набуваючи галузевої специфіки кримінального права, мають стати підґрунтям, моральною базою, основним джерелом норм матеріального права, а останні сприятимуть підвищенню якості кримінального закону, а відтак ефективному кримінально-правовому забезпеченню протидії кримінальним правопорушенням і сприятимуть формуванню сучасної кримінальної політики.

Всі пропозиції щодо удосконалення положень кримінального закону (криміналізації/декриміналізації), а в контексті створення нового КК України, - і концепція нового нормативного акту, мають пропускатися через біоетичні принципи. Якщо запропоновані ідеї порушують хоча б один принцип біоетики – вони мають визнаватись такими, які загрожують забезпеченню безпеці існування екосистеми в цілому та зокрема безпеці існування нашого суспільства, та мають бути доопрацьованими. Якщо ці проекти відповідають біоетичним принципам – вони можуть бути прийнятними.

10. Обґрунтовано, що біоетика та її принципи з кримінальним правом перебуватимуть одночасно у відносинах координації та субординації. *Координація* проявиться у прийнятті кримінальним правом біоетичної концепції. *Субординація* – у використанні при правотворенні в галузі кримінального права принципів біоетики, тобто кримінальне право має «підкоритися» сутності біоетичних принципів. При цьому у субординаційних відносинах положення біоетики буде домінуючим. Відносини координації між біоетикою та кримінальним правом забезпечують одночасно як диференціацію так і інтеграцію їх положень. *Диференціація* проявиться у розмежуванні об'єктів, а відтак і понятійного апарату біоетики і кримінального права, що надасть можливість виокремити кожен з цих галузей знання. *Інтеграція* проявиться в тому, що наука кримінального права залучатиме до свого

понятійного апарату понятійний інструментарій біоетики (принципи біоетики починають розглядатись як основні засади сучасного нормотворення в тому числі у галузі кримінального права).

11. Проаналізовано взаємозв'язок принципів біоетики з кримінально-правовою політикою, кримінально-правовою доктриною, кримінальним правом та кримінальним законодавством. Встановлено, що принципи біоетики, як складова біоетичної доктрини (за аналогією з правовою доктриною) можуть впливати на формування нових ідей, уявлень, концепцій в науці кримінального права, на підставі біоетичної доктрини може бути сформовано нове біоетичне мислення, в основі якого закладене екоцентрична концепція світогляду. Таким чином може бути сформована біоетична кримінально-правова доктрина, з позиції якої можливий оновлений погляд на створення кримінального права. Відображенням такого біоетизованого права стане законодавство в сфері кримінального права. В свою чергу всі перелічені засоби є складовими кримінально-правової політики, яку можна буде назвати біоетичною.

РОЗДІЛ 2

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ БІОЕТИКИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

В цьому розділі представлено зарубіжний досвід реалізації принципів біоетики в кримінальному праві через наявність відповідних кримінально-правових норм за допомогою яких відбувається розв'язання сучасних біоетичних кримінально-правових проблем. Для аналізу були взяті держави, в яких біоетичні кримінально-правові проблеми були розв'язані в більшій чи меншій мірі. Для більш зручного дослідження, законодавство цих зарубіжних держав було розділено за належністю до двох основних правових сімей (романо-германського та англосаксонського/ англо-американського права), з якими Україна найтісніше пов'язана, і виділено у відповідні підрозділи (2.1, 2.2). В кожному з цих підрозділів аналіз реалізації принципів біоетики у законодавстві здійснено за видами біоетичних кримінально-правових проблем, актуальних і для українського кримінального права. Нижче в Розділі 5 роботи буде представлено пропозиції з розв'язання цих біоетичних кримінально-правових проблем засобами кримінально-правового характеру із дотриманням принципів біоетики, враховуючи зарубіжний досвід, представлений в цьому розділі.

Останній підрозділ 2.3 присвячено ставленню ЄСПЛ до розв'язання біоетичних проблем, зазначених в попередніх підрозділах (2.1, 2.2) за допомогою застосування біоетичних принципів на рівні права Європейського союзу. Адже законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [243] від 2006 року Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) [121] та практика ЄСПЛ проголошені джерелами вітчизняного права і частиною

українського законодавства, а їх знання та вміння застосувати у своїй діяльності є необхідною складовою професіограми вітчизняного правника.

2.1. Реалізація принципів біоетики в кримінальному праві країн романо-германської правової сім'ї.

У цьому підрозділі буде проаналізовано реалізація принципів біоетики в кримінальному праві відображеному у положеннях кримінального законодавства за допомогою яких будуть розв'язані біоетичні кримінально-правові проблеми, визначені в розділі 5 роботи, таких країн як Азербайджан, Австрія, Бельгія, Грузія, Греція, Нідерланди, Данія, Естонія, Канада, Корея (південна), Литва, Молдова, Польща, Португалія, РФ, Сербія, Іспанія, Італія, Ізраїль, Уругвай, Франції, Фінляндія, ФРН, Швейцарія, Швеція.

Почнемо з врегулювання зарубіжним законодавцем початку життя та його кримінально-правової охорони відповідно до сучасних досягнень в галузі медицини, що пов'язано із використання допоміжних репродуктивних технологій.

За Пенітенціарним кодексом *Естонії* [465] (КК– *Я.Т.*) кримінальна відповідальність передбачена за наступні кримінальні правопорушення в зазначеній сфері (Глава 5 «Незаконні дії з ембріоном або плодом»): § 129. Пошкодження ембріона чи плода, передбачається відповідальність за «Пошкодження ембріона або плода шляхом травмування, введення речовини або здійснення будь-якої іншої дії щодо ембріона або плода, поки він знаходиться в матці жінки, якщо такий вчинок призводить до викидня або смерті ембріона або плода карається. За таке діяння передбачається грошове покарання або до п'яти років позбавлення волі.

Можна дійти висновку, що законодавець через положення цієї статті забезпечує безпеку життя ембріона людини. Тобто момент кримінально-правового забезпечення життя людини перенесено на пренатальну стадію, а фактично на *момент зачаття*, адже вік ембріона законодавцем не уточнено.

В КК *Франції* Глава III Розділу I Книги V цілком присвячено формам реакції держави на протизаконні дії в сфері різного роду маніпуляцій, пов'язаних з ембріоном людини (ст. 511-15 – 511-17) [469]. Виділення життя ембріону в якості об'єкта кримінального правопорушення, свідчить про розуміння початку кримінально-правового забезпечення життя людини з моменту зачаття.

Законодавець *Польщі* також у Главі XIX «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я» КК Польщі, визначив кримінально-правове забезпечення охорони життя та здоров'я плода, який знаходиться в утробі жінки – *тобто до народження*. Так § 1 ст. 157а передбачає кримінальну відповідальність за тілесне пошкодження плоду або розлад його здоров'я, що загрожує життю. За таке діяння винна особа підлягає штрафу, покаранню у виді обмеження волі або позбавленню волі на строк до 2 років [522].

З наведеного можна зробити висновок, що законодавець Естонії, Франції, Польщі встановлює кримінально-правове забезпечення охорони життя людини з моменту зачаття (до народження). Одночасно в цих країнах дозволено переривання вагітності за певних умов (як правило це соціально-економічні показники). Законодавець таких країн як: Азербайджан, Австрія, Бельгія, Грузія, Греція, Нідерланди, Данія, Канада, Литва, Молдова, Португалія, РФ, Сербія, Італія, Іспанія Ізраїль, Уругвай, Фінляндія, ФРН, Швейцарія – традиційно забезпечує кримінально-правову охорону людини з моменту народження, початок якого встановлюється відповідно до національної доктрини кримінального права.

Поряд із визначенням початку кримінально-правової охорони життя та формулюванням державно-правового реагування на порушення в цій сфері, ще однією біоетичною проблемою, яка потребує свого врегулювання, в тому числі і засобами кримінально-правового характеру є сфера *трансплантології* [435; 496]. Однак мова йтиметься не про порушення в цій сфері, оскільки ця проблема вже вирішена в українському законодавстві через встановлення кримінальної відповідальності за порушення встановленого порядку

проведення трансплантації (ст.143 КК). Увагу приділено концептуальній проблемі в цій сфері – визначенню форми презумпції щодо розпорядження своїми органами після смерті.

Особливо гостро ця проблема постала перед українським суспільством останні 20 років, після прийняття в 1999 році закону України «Про трансплантацію органів та тканин людини», яким було змінено презумпцію «згоди», яка існувала за радянських часів, на презумпцію «незгоди», яка потім трансформувалась у так звану презумпцію умовної згоди, після прийняття в 2018 році нового закону України «Про застосування анатомічних матеріалів людині». Палкі дискусії серед науковців та чиновників в основному точилися навколо зміни презумпції «незгоди» на зворотну. Саме в цьому вбачався корінь всіх бід – нехватка донорських органів.

Однак проаналізувавши зарубіжний досвід, наведений нижче, стає зрозумілим, що проблема не стільки в зміні презумпції, як у виконанні прийнятих законодавчих актів, утриманні від розкрадань цільових коштів, свідомій громадянській позиції кожного пересічного громадянина. Одночасно з цим визначення презумпції розпорядження своїми органами має значний вплив на формування політики держави щодо протидії кримінальним правопорушенням в цій сфері.

Отже проаналізуємо законодавства країн романо-германської правової сім'ї.

В *Бельгії, Ізраїлі, Нідерландах* законом дозволено живе неродинне донорство [269].

Справжній прорив зробила і наша сусідка *Білорусь*. Протягом 3-х років там вивчали різні моделі трансплантації в Європі, навчали фахівців за кордоном, закупили надсучасне обладнання і зрештою створили ефективну національну трансплантаційну службу. Законом було змінено і презумпцію незгоди на презумпцію згоди, це означає збільшення відсотка трупного донорства [294]. Зараз у Білорусії достатньо органів від померлих для трансплантації.

Натомість в *Росії* не дивлячись на передбачену законодавством презумпцію згоди, гостро стоїть проблема нестачі донорських органів [413].

В *Іспанії* законом передбачена презумпція незгоди. Проте ідеологічна пропаганда, яка проводиться серед населення, всіляко спрямована на виховання у громадян високої громадянської свідомості. В цій країні проводиться відповідна державна політика, працюють громадські організації та релігійні конфесії, які культивують необхідність донорства та повагу до донорів» [233]. Отримання після смерті особи дозволу у родичів померлого на забір органів радше формальність, а не перешкода.

Іспанське донорство навіть схвалює церква – священники пропагують таку ідею. Крім того Іспанським законодавством заборонено виїжджати за кордон для донорства чи отримання трансплантата. 85% емігрантів Іспанії дають згоду на забір органів у їхніх родичів в разі діагностики смерті мозку [233].

Загалом до країн презумпції незгоди належить 64% держав, до країн із презумпцією згоди - 36%. Але цікаво, що кількість трансплантацій і в одній, і в іншій системі однакова. При чому до обох груп входять цілком економічно розвинуті країни. Отже орієнтуватися в економічному чи духовному стані країн та їх громадян за однією суттю презумпції неможна [268].

В розділі 5 дисертації, наводитиметься обґрунтування вибору моделі презумпції розпорядження органним матеріалом спираючись на біоетичні принципи. Однак вже зараз можна констатувати, що більшість держав обрали презумпцію незгоди (64%). Саме ця презумпція, як буде з'ясовано надалі, є більш біоетичною за презумпцію згоди.

В кожній із країн, які обрали ту чи іншу презумпцію розпорядження органним матеріалом, передбачена кримінальна відповідальність за порушення порядку проведення трансплантації, що є свідченням реалізації принципів біоетики у кримінальному праві, відображеному в законодавстві цих країн.

Тепер проаналізуємо правове, в тому числі і кримінально-правове *позбавлення життя іншої людини на прохання* як одну з біоетичних кримінально-правових проблем [570; 553; 488; 468; 498; 501; 566; 567; 557].

В зарубіжній доктрині існує три основних підходи до визначення правової природи цього діяння (в основному це держави романо-германської системи справа): 1) визнання його привілейованим вбивством; 2) віднесення до числа обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння (як правило, це країни, де легалізовано еутаназію); 3) включення до числа вбивств без пом'якшуючих обставин [322, с.131].

До першої групи належать законодавства Азербайджану, Австрії, Грузії, Данії, Молдови, Німеччини, Польщі, Швейцарії. Так, ст. 135 КК Азербайджану, якою це кримінальне правопорушення ототожнено з еутаназією, встановлено покарання за це діяння у виді виправних робіт на строк до двох років, або позбавлення волі до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади або займатись певним видом діяльності терміном до трьох років або без такого [388]. Для порівняння, за вбивство ст. 120 КК Азербайджану, передбачає відповідальність у виді позбавлення волі на строк від 7 до 15 років. Для діяння, передбаченого ст. 135 цього кодексу, наявність страждань, викликаних невиліковною хворобою, не є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення. Основною ознакою тут виступає прохання хворого. Отже, можна зробити висновок, що законодавець цієї країни виключив позбавлення життя людини на її прохання з розряду тяжких злочинів, віднісши його до привілейованих, з чим ми, власне, погоджуємось. Проте ототожнення еутаназії з будь-яким іншим позбавленням життя на прохання суб'єкта-носія цього життя без врахування особливостей суб'єкта цього кримінального правопорушення та мотивації його діяння викликає заперечення. Такий підхід свідчить про спрощений погляд на проблему правової природи позбавлення життя із співчуття та еутаназії, в основі якого - ототожнення цих діянь за наявності підстав їх розмежування.

Слід зазначити, що в більшості інших країн світу, де не легалізовано еутаназію, позбавлення життя іншої людини на її прохання ототожнюється з першою. Так, за § 77 КК Австрії привілейований склад кримінального правопорушення має місце, коли будь-яка особа «вбиває іншу особу за її

серйозною та наполегливою вимогою, карається позбавленням волі від шести місяців до п'яти років» [440].

Законодавець *КК Грузії* в статті 110 *КК* передбачив кримінальну відповідальність за вбивство на наполегливе прохання жертви і відповідно до її справжньої волі, вчинене з метою звільнення вмираючого від сильного фізичного болю. Таке діяння карається домашнім арештом на строк від шести місяців до двох років або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років. Стаття 110 міститься у Главі XIX «Кримінальні правопорушення проти життя» [389].

За § 239 *КК Данії*, на відміну від австрійського законодавства, для пом'якшення покарання не є обов'язковим серйозний та наполегливий тон вимоги померлого, достатньо лише його виказаного бажання. Покарання за таке діяння – не більше трьох років позбавлення волі [457]. Як бачимо, дацький законодавець навіть не вказав обов'язкової наявності мотиву співчуття до померлого, через що таке формулювання дає змогу кваліфікувати за даною нормою будь-яке позбавлення життя на прохання померлого, навіть якщо для цього немає медичних показань. На нашу думку не можна допускати подібних дефініцій у вітчизняному законодавстві, адже виникає реальна загроза зловживання цією нормою.

Законодавець *Республіки Молдова* ввів до *КК* подвійну назву привілейованого вбивства – «Позбавлення життя за бажанням особи (евтаназія)» (ст.148), котра передбачає позбавлення волі на строк до шести років за «позбавлення життя особи в зв'язку з невиліковною хворобою або неможливістю терпіти фізичні страждання за бажанням особи або у відношенні неповнолітнього, його родичами» [502].

В *Німеччині* позбавлення життя на прохання теж сформульовано у виді привілейованого складу вбивства. Так за § 216 *ККФРН* привілейоване вбивство матиме місце в разі «категоричного та наполегливого прохання потерпілого позбавити його життя». Передбачено покарання від шести місяців до п'яти

років позбавлення волі⁹. Будь-яких інших умов для застосування пом'якшеного покарання німецький законодавець додатково не висуває. Проте, як зазначається в російській юридичній літературі, в Німеччині судова практика напрацювала низку додаткових вимог, котрі стосуються згоди потерпілого на позбавлення його життя, а також поведінки та мотиву особи, яка виконує його бажання. Однією з таких вимог є те, що потерпілий повинен сам дійсно бажати настання для себе смерті, чітко, однозначно виявити своє бажання словами, жестами, або мімікою. Вказана стаття КК ФРН не застосовується, коли бажання, виказане потерпілим, було висловлене через примушування до цього, або було несвідомим, помилковим, чи висловлено за наявності інших подібних обставин. Під склад привілейованого вбивства не підпадають випадки позбавлення життя на прохання малолітньої дитини, особи, яка страждає на депресивні стани, душевнохворих тощо. Крім цього прохання про позбавлення життя, повинно передувати діянню, спрямованому на позбавлення життя; адресуватися виконавцеві безпосередньо та бути єдиним спонукальним мотивом цього кримінального правопорушення [271, с. 67].

На наш погляд, серед усіх країн, котрі включили до своїх кримінальних законодавств привілейований склад кримінального правопорушення - позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї, найбільш лояльним є законодавство *Польщі*. За ст. 150 § 1 КК Польщі, той «хто вчинить вбивство людини на її прохання та під впливом співчуття до неї», підлягає покаранню у виді позбавлення волі на термін від 3 місяців до 5 років. Але увагу привертає наступний параграф, в якому зазначено, що у виключних випадках суд може застосувати надзвичайне пом'якшення покарання та навіть відмовитися від його призначення [522].

В кримінальному законодавстві *Швейцарії* (ст.114), відповідальність за це діяння пом'якшується, коли особа за гідними уваги мотивами, зокрема із співчуття, вбиває людину за її серйозним та наполегливим проханням. Покарання передбачено у виді позбавлення волі до трьох років або штраф [542].

⁹ КК ФРН URL:<http://constitutions.ru/archives/5854/6> (дата звернення 28.12.15)

За Ж. Позо, професором Фрибургського університету, який роз'яснює причини включення цієї норми до кримінального законодавства Швейцарії, це вбивство є привілейованим через те, що особа має бажання померти, діяння в цьому випадку визнається менш тяжким, але воно не може бути й виправданим. Професор Ж. Позо вважає, що померлий своєю поведінкою підштовхує виконавця до відповідного діяння. Без підбурювання з боку померлого, вищевказаного діяння можливо не було б взагалі [526, с.49-50]. Ми також поділяємо думку, що наполегливе прохання хворого про позбавлення його життя може розглядатися як провокування вчинення цього кримінального правопорушення, а відтак має бути ще однією підставою пом'якшення відповідальності його суб'єкта.

Слід зазначити, що до внесення 1989 року змін до ст.114 КК Швейцарії для кваліфікації було неважливим, якими мотивами – гідними чи низькими – керувався виконавець при здійсненні прохання особи про припинення її життя. Вони лише бралися до уваги судом при призначенні покарання в рамках індивідуалізації кримінальної відповідальності, як обставини, які пом'якшують покарання. Після внесення відповідних змін до цієї статті, мотив став конститутивним елементом аналізованого кримінального протиправного діяння. В якості одного з можливих мотивів законодавець назвав мотив співчуття [146, с.34]. Ми також вважаємо, що мотив співчуття в цьому виді діяння відіграє важливу роль. Його не можна зневажати, адже стійкий мотив співчуття переростає в мету – позбавлення людини від страждань, яка є вже суспільно корисною та переносить це діяння з площини вбивств до площини інших діянь, заборонених кримінальним законом.

Отже, у всіх перелічених країнах, де передбачена окрема норма щодо позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї, мотив співчуття або наявність прохання (наполягання) слугує лише для пом'якшення кримінальної відповідальності.

Друга група країн: Бельгія [442], Нідерланди [508], Франція [469], Ізраїль [107; 491; 497], взагалі *виключили кримінальну відповідальність* за позбавлення

життя іншої людини із співчуття до неї, легалізувавши евтаназію та визнавши такою припинення життя за певною процедурою, незалежно від суб'єкта його здійснення [311]. В кримінальних кодексах Голандії та Франції вбивство на прохання потерпілого відноситься до обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння. Нещодавно парламент Люксембурга схвалив закон, який дозволяє здійснення евтаназії [25].

До третьої групи, ми відносимо держави, законодавства яких оцінюють позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї як вбивство без пом'якшуючих обставин, а також держави, де це діяння є навіть кваліфікованим видом кримінального правопрушення. До першої підгрупи, відносяться поки що більшість країн світу, у тому числі й Україна. До другої підгрупи цієї групи переважно відносяться держави з міцними релігійними та консервативними традиціями. Так, в *Італії* це діяння ставиться в один ряд з геноцидом, фізичними та моральними тортурами [104, с.19]. Хоча в Італії не втихають дискусії щодо легалізації евтаназії, які обумовлені зверненням безнадійно хворого громадянина Італії до президента країни з проханням дозволити йому померти, на яке президент відповів, що він не має права надати дозвіл для позбавлення життя, але закликає до обговорення цього питання компетентні інстанції [24; 488].

В іншій справі *Ada Rossi and Others v. Italy* 16 December 2008 [386], яка дійшла до Європейського суду з прав людини, з матеріалів справи вбачається, що національні суди дозволили вчинити ортаназію¹⁰ за дотриманням певних умов. Ці умови виконані не були, тому виконати рішення суду було неможливим. Однак навіть сам факт правової позиції суду Італії свідчить про еволюцію його думки.

Слід звернути увагу на факт прийняття в 2019 році Конституційним судом Італії рішення у справі італійського діджея Фабіано Антоніані (Fabo), щодо якого було здійснено процедуру евтаназії в швейцарській клініці Dignitas

¹⁰ Ортаназія – позбавлення життя невиліковно хворого пацієнта на прохання уповноважених осіб.

в 2017 році. Конституційний суд фактично не визнав порушення закону з боку активіста і прихильника еутаназії Марко Каппато, який супроводжував Фабо до клініки у Швейцарії.

Окремим видом позбавлення життя на прохання є самогубство асистоване лікарем (далі - САЛ). Першою країною в світі, яка регламентувала САЛ – була Швейцарія.

У *Швейцарії* САЛ дозволено ще з 1942 року. З появою у 1998 році організації Dignitas (від англ. «dignity» - гідність), котра провела відповідну роз'яснювальну роботу, кількість осіб, які звернулись до послуг САЛ зростає [26]. Треба відзначити, що в порівнянні з аналогічною процедурою в Нідерландах [442], Бельгії [442] та штаті Орегон (США) [309], проведення процедури асистованого самогубства в Швейцарії є спрощеною. Так пацієнт повинен лише один раз звернутися до лікаря, щоб отримати дозвіл, котрий він отримає за умови, якщо його визнають дієздатним, прийнявши таке рішення без стороннього тиску та якщо він розглянув всі інші альтернативи, включаючи утримання в хоспісі. Крім цього, за законодавством Швейцарії для здійснення САЛ не вимагається громадянства цієї країни, на відміну від Орегонського закону. Остання притаманність обумовила збільшення обсягів до Швейцарії такого явищу як медичний туризм саме з метою проведення САЛ. Яскравим прикладом цьому є випадок в 2018 році, коли до профільної клініки в Швейцарії звернувся австралійський професор Девід Гуддол, якому було 104 роки, він стомився від життя і вирішив піти з нього за допомогою лікарів [286].

Згодом Швейцарія дозволила САЛ щодо душевнохворих людей. Підґрунтям для цього слугувала справа особи, хворої на біполярний розлад (маніакально-депресивний психоз), яка просила дозволити їй померти за допомогою лікарів. Перший раз (у 2006 році) розгляд цієї справи судом закінчився відмовою позивачеві у задоволенні позову, проте громадська організація Dignitas, яка консультує людей, бажаних покінчити життя самогубством, домоглася перегляду справи. За рішенням суду, цьому хворому

було дозволено отримати смертельну дозу препарату, для закінчення життя [417].

Рішення суду в Швейцарії ставить психічні розлади на одну сходинку із тяжкими фізичними (соматичними) захворюваннями: вища судова інстанція країни, Федеральний трибунал, дозволив людям, які страждають на тяжкі психічні захворювання, домагатися права на САЛ [417].

В *Нідерландах* також дозволено САЛ [437]. В *Уругваї, Швеції, Фінляндії* дозволене лише припинення підтримки життєдіяльності людини (це ще один вид позбавлення життя людини на прохання - *ортаназія*) [520; 553; 467].

Привілейовані склади кримінальних правопорушень - допомоги у самогубстві, існують в *Литві* [493], *республіці Сербській* [532].

Як відомо, наша національна система права у цьому питанні стоїть на позиції невизнання можливості будь-якої співучасті у самогубстві, оскільки самогубство в Україні не є кримінальним правопорушенням.

У наявних міжнародно-правових документах та нормативних актах зарубіжних країн, що діють у зазначеній сфері, також відстоюється ідея легалізації евтаназії. Так у Лісабонській декларації Всесвітньої медичної асоціації (1995р.) підкреслюється, що пацієнт має право на гуманне до нього ставлення й надання йому допомоги для того, щоб він міг померти якомога в більш гуманний спосіб [2, с.71]. Ця ж думка червоною ниткою проходить крізь зміст інших міжнародно-правових і національних документів, зокрема, Декларації прав хворого Міжнародної медичної асоціації 1981р. [71]; Міжнародного кодексу медичної етики 1949 р. (Англія) [188]; Декларації прав умираючого Етичного комітету Фонду Флоріана (Італія) [70]; Закону про право людини на смерть (1977, США, шт. Каліфорнія) [550]; Білля про права термінальних хворих (1995, Австрія) [17]; Закону про право людини на гідну смерть (США, шт. Орегон 1997) [552] тощо.

Діаметрально протилежна позиція щодо правової оцінки евтаназії відстоюється Всесвітньою організацією охорони здоров'я та в Декларації про евтаназію від 1980 р. [456], в котрій остання визнана неетичною. На таких же

позиціях стоїть і українське законодавство, зокрема, Основи охорони здоров'я України та КК України.

На нашу думку, ставлення до проблеми, відображене в останніх нормативних актах потребує перегляду. Ототожнення біологічного існування людської істоти, позбавленої основних якісних ознак життя (наприклад, перебування в стані незворотної коми) з дійсним якісним життям, як прояв абсолютизації недоторканності життя, на сучасному етапі розвитку цивілізації, враховуючи сучасний розвиток концепції прав людини, є анахронізмом. За умов такого ототожнення правова охорона життя втрачає своє позитивне значення. Першим кроком до зміни ситуації на краще могло б стати відновлення у КК України, з урахуванням як історичного вітчизняного, так і сучасного зарубіжного досвіду, привілейованого складу позбавлення життя людини із співчуття до неї, але із запропонованим вище уточненням його правової природи, а також легалізація припинення життя смертельно хворого пацієнта, здійснювана лікарем за визначеною законодавством процедурою.

Підсумовуючи огляд сучасного стану кримінально-правового забезпечення недоторканності життя людини, слід зазначити відсутність єдиних підходів щодо його здійснення як на доктринальному, так і на практичному рівнях. При цьому звертає на себе увагу наявність тенденції до відмови від абсолютизації недоторканності життя людини, свідченням чого є легалізація припинення життя на усвідомлене прохання особи – носія життя у чітко визначених законодавством випадках.

У руслі зазначеної тенденції небезпідставною є висловлена гіпотеза щодо доцільності перегляду наявної кримінально-правової оцінки позбавлення життя людини на її прохання.

Наступною біоетичною проблемою, яка є найменше врегульованою в зарубіжному законодавстві, в тому числі і кримінальному, як і законодавстві України, є *правове врегулювання виробництва та використання нанотехнологій* [447; 459; 492; 503; 530].

Не зважаючи на бурхливий розвиток нанотехнологій. Не тільки працюючі контингенти, роботодавці та пересічні громадяни, а навіть значний відсоток дослідників не обізнані щодо можливих ризиків, пов'язаних із впливом наноматеріалів. Ця проблема є актуальною не тільки для України, а й для країн Європи та США.

Враховуючи те в інших країнах, які піддані аналізу, відсутні норми, упорядковуючі використання нанотехнологій, окрім Британії, Німеччини та США, відтак розділення аналізу законодавства цих держав в сфері нанотехнологій не буде проводитись за типами правових сімей (одна держава належна до однієї правової сім'ї та дві – до іншої), а буде представлений в цьому підрозділі разом із аналізом законодавства Німеччини.

За свідченнями працівників ДУ «Інституту медицини праці НАМН України» О. Демецької, Т. Ткаченко та О. Леоненко, навіть у розвинутих країнах світу не існує реєстру підприємств, які використовують нанотехнології. Однак на відміну від України, США та країни Євросоюзу роблять певні кроки щодо нанобезпеки. Зокрема, Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) звертається до роботодавців щодо надання інформації з метою обліку підприємств та працюючих, які мають професійний контакт з наноматеріалами. В свою чергу, Національний Інститут професійної безпеки та здоров'я США (NIOSH) розповсюджує посібники для роботодавців, працюючих та фахівців із медицини праці, які містять в доступній формі інформацію щодо особливостей біологічної дії наночасток, шляхів надходження їх до організму, засобів індивідуального захисту та можливостей щодо керування ризиком на виробництві [73, с.65].

На сьогодні регламентація наноматеріалів пов'язана з певними перешкодами, тому гранично допустимі концентрації (далі - ГДК) наночасток/наноматеріалів у повітрі робочої зони не визначені ані в Україні, ані в інших країнах світу. Як наводять О. Демецька, Т. Ткаченко та О. Леоненко, в той же час Британський стандарт BSiPD 6699-2:2007 містить практичний підхід, що пропонує використовувати так звані «контрольні рівні впливу»

(Benchmark exposure level) для досягнення обґрунтованих рівнів безпеки наноматеріалів [73, с.65]. Проте ці рівні не гарантують тієї ж безпеки, що ГДК для повітря робочої зони, встановлені шляхом експериментальних досліджень.

За орієнтир розрахунків безпечної межі концентрації наночасток у повітрі робочої зони при застосуванні нанотехнологій, українським вченим можна взяти стандарти, запропоновані Інститутом професійної безпеки та здоров'я Німеччини та США (IFA та NIOSH), а саме: для металів, оксидів металів та інших біологічно стійких дисперсних наноматеріалів із щільністю $>6000 \text{ кг/м}^3$ кількісна концентрація наночасток не повинна перевищувати 20000 частинок/см³, а для біологічно стійких дисперсних наноматеріалів із щільністю $<6000 \text{ кг/м}^3$ – 40000 частинок/см³ [504]. Наведені стандарти можуть стати крапкою відліку для національних вчених при розробці стандартів допустимості концентрації наночасток в повітрі, на підставі яких законотворець зможе застосувати державні важелі управління в цій сфері. Більш докладніше про наші пропозиції щодо цього мова піде в Розділі 5 цієї роботи.

Кримінальної відповідальності за порушення в сфері нанотехнологій в країнах Європи (наведених вище держав) та зокрема Великої Британії, Німеччини та США, в яких існують хоч часткове врегулювання цієї нової сфери відносин у суспільстві (на рівні стандартів обрахування допустимості вмісту наночасток у довкіллі), не існує. Відтак Україна може бути піонером в цій справі. Проведений аналіз щодо розв'язання цієї біоетичної проблеми (упорядкування використання нанотехнологій), свідчить про реалізацію принципів біоетики у позитивне законодавство Британії, Німеччини та США, що є достатньо сміливим кроком. Разом з тим доцільно було йти далі та запровадити в зазначених державах кримінальну відповідальність за порушення законодавства в сфері нанотехнологій, яка б гарантувала дотримання стану безпеки існування суспільства. Запровадження кримінально-правових норм, які б регулювали сферу нанотехнологій стало б прикладом реалізації принципів біоетики в кримінальному праві цих держав.

Генна інженерія: клонування, створення химер (як біоетична проблема) – одна з актуальніших тем євроспільноти і одночасно сфера з найбільшими правопорушеннями [434; 450; 453; 474; 516; 517; 518; 539; 540; 555; 572]. Як правило правила проведення дослідів в сфері генної інженерії регулюються спеціальним нормативним актом.

В Європі існує єдиний на сьогоднішній день міжнародний акт, що встановлює заборону клонування людини, - Додатковий протокол про заборону клонування людини 1998 р. до Конвенції Ради Європи про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини 1997 р. (Конвенція Ов'єдо) [121], який підписали більшість європейських країн. Значення Додаткового протоколу в тому, що в ньому вперше була легально визначена позиція міжнародного співтовариства з проблеми клонування людини і заданий імпульс для подальшого розвитку цієї заборони на різних рівнях правового регулювання. Для України він набрав чинності з 01 березня 2001 року.

В 1997 році було прийнято Загальну декларації ЮНЕСКО, яка заборонила клонування людини та вимагала суворого контролю над усіма подібними роботами в кожній державі, котра здійснювала наукові дослідження в цій сфері [94]. Однак в цих документах не було визначено який саме вид клонування є забороненим, що значно обмежувало проведення досліджень та терапії в цій сфері за допомогою терапевтичного клонування.

Розв'язало цю проблему право Європейського союзу. В 2000 році в Німці була прийнята Хартія основних прав Європейського Союзу, якою було заборонено тільки репродуктивне клонування [404] - відтак терапевтичне клонування дозволялось. На сьогоднішній момент Хартія про основні права не має обов'язкової сили, але з розвитком процесу, позначеного в Лаакенській декларації «Майбутнє Європи» 2001 р. [169], вона може стати складовою частиною Конституції Європейського Союзу. Для України, допоки вона не стане державою-членом Європейського Союзу, Хартія представляє тільки пізнавальний та науковий інтерес. Вочевидь, простежується деяка невизначеність Європейського Союзу стосовно терапевтичного клонування

людських клітин. Воно не забороняється в Хартії про основні права, але і дозвіл на нього не схвалюється офіційними структурами Європейського Союзу.

Цікаво, що національні закони держав-членів Європейського Союзу, як правило, не розрізняють репродуктивне і терапевтичне клонування людини і забороняють будь-який з видів, хоча на нашу думку це невірний підхід. Ці два види клонування є зовсім різними за своїми наслідками, а відтак мають забезпечуватися різними державно-правовими засобами. Україна, на наше переконання, в 2004 році пішла вірним шляхом розділивши терапевтичний та репродуктивний види клонування, закріпив заборону репродуктивного виду у відповідному законі.

Пізніше, в 2005 році, Україна підписала та ратифікувала Загальну Декларацію ООН з геному людини та прав людини. Згідно цього документа передбачена заборона всіх форм клонування людини в тій мірі, в якій вони несумісні з людською гідністю та захистом людського життя. Враховуючи технологію клонування та етапи розвитку ембріона, можна зробити висновок, що таким формулюванням Декларацією був наданий дозвіл на проведення тільки терапевтичного клонування, адже про гідність людини на стадії розвитку ембріона до 14 днів (включно) йтися не може. Отже Закон України «Про заборону репродуктивного клонування людини» не суперечить міжнародним нормативно-правовим актам в цій сфері.

За способом правового забезпечення сфери генної інженерії можна виділити три основні групи країн: 1) наявний спеціальний нормативний акт, яким встановлені правила діяльності в сфері генної інженерії, однак відсутня кримінальна відповідальність за порушення цих правил; 2) наявний спеціальний нормативний акт, а відповідальність за його порушення передбачена у кримінальному законодавстві; 3) наявна кримінальна відповідальність за діяння в сфері генної інженерії, проте відсутнє відповідне позитивне законодавство.

До першої групи відносяться наступні країни.

Австрія згідно закону «Про медичну допомогу у людській репродукції» (The Law on Medically Assisted Human Reproduction, 1992) забороняє проведення репродуктивного клонування та проведення дослідів на людських ембріонах. Проте в цьому законі відсутнє згадування про створення химер, відповідно і відсутня відповідальність за це [551]. В КК Австрії також відсутня відповідальність за порушення вказаного закону [440].

В *Бельгії* репродуктивне клонування заборонено законом «Про дослідження ембріонів in vitro» (The law concerning Research on Embryos in Vitro, 2003). Однак допустимо проведення дослідів на ембріонах, створених з терапевтичною метою, у випадку відсутності природних ембріонів, які залишились після медичних маніпуляцій (наприклад екстракорпорального запліднення). Дослідження можуть проводитись на ембріонах протягом перших 14 днів їх життя. Створення гібридів живих істот (химер) та їх імплантація в тіло людини цим законом заборонено. [546] Разом з цим КК Бельгії не містить відповідальності за порушення зазначеного закону, що є значною прогалиною законодавства і біоетичною проблемою.

У *Данії* дослідження у сфері клонування заборонені законом «Про систему наукових комітетів з етики і управління біомедичними дослідницькими проектами» (Act 503 on a Scientific Ethical Committee System and the Handling of Biomedical Research Projects, 1992) та законом «Про медичну допомогу у репродукції» (Act 460 on Medically Assisted Procreation, 1997). В цих актах безпосередньо вказується на заборону проведення заміни ядер клітин, тобто проведення клонування з будь-якою метою. Проведення досліджень на ембріонах дозволяється з метою уникнення генетичного захворювання. Проведення досліджень з іншою метою, включаючи і створення химер – заборонено [432; 436]. Кримінальна відповідальність за порушення правил, зазначених в цих законах, відсутня [457].

Греція забороняє проведення репродуктивного клонування; терапевтичне – дозволено, проведення дослідів допускається на ембріонах, які не старші 14

днів. Разом з тим кримінальної відповідальності за порушення законодавства в цій сфері не передбачається [499].

Ізраїль в законі «Про заборону проведення репродуктивного клонування людини» (Israel law prohibiting human cloning amended, 2016), продовжує заборону на репродуктивне клонування та створення химер до 23.05.2020. Первинний закон був прийнятий в 1999 році. З того часу ця заборона постійно продовжується [480]. Кримінальної відповідальності за порушення положень цього закону також не існує [491].

В *Нідерландах* заборонено репродуктивне клонування. Однак відсутня заборона на створення химер [529]. У *Швеції* заборона поширюється на терапевтичне, репродуктивне та створення химер [505]. Однак Кримінальна відповідальність за порушення законодавства у цих країнах відсутня [541; 508].

В *Польщі* законом «Про медичну професію» від 1996 року закріплено заборону проведення дослідів на ненароджених людях. Спеціального закону про заборону клонування людини та створення химер не існує, хоча на етичному рівні подібна діяльність не схвалюється [505]. Кримінальної відповідальності за проведення клонування, створення химер не існує [522].

У *Росії* діє Федеральний закон № 54-ФЗ від 20 травня 2002 року «Про тимчасову заборону на клонування людини» [211]. Проте, слабкість цього законодавчого акту в тому, що він вводить саме тимчасову заборону клонування людини і фактично не забороняє, а заморожує дослідження в цій області. В 2010 році до цього документу були внесені зміни, якими пролонгується тимчасова заборона на проведення репродуктивного клонування людини до дня вступу в силу федерального закону, що передбачатиме порядок використання технологій клонування організму з метою клонування людини [396]. Відповідно в законодавстві РФ клонування людини не криміналізовано.

За свідченнями російського науковця професора Н. Крилової, у юридичній літературі висловлювались, зокрема, пропозиції про введення кримінальної відповідальності за клонування людини. На підтвердження цього вона посилається на пропозиції А. Денисової та В. Малкова, які пропонували

доповнити КК РФ статтею 235-2 «Клонування людини» і розмістити її в главі 25 «Кримінальні правопорушення проти здоров'я населення і суспільної моралі» [145, с.375]. Проте ми не можемо погодитись з їх пропозицією. Наші погляди на внесення відповідних змін до закону будуть зазначені в Розділі 5 цієї роботи.

Ми поділяємо думку польських дослідників А. Михальської та Т. Твардовські, які підсумовуючи всі напрямки дискусій щодо джерел зовнішнього контролю (публічного, державного) генно-інженерних робіт, про визначення переліку цінностей в сфері генної інженерії та біомедицини, роблять висновок, про те що існують дві протилежні тенденції: європейська – з максимумом державного контролю, та більш ліберальна – американська. При цьому дослідники вважають, що державний контроль має обмежуватися правотворчістю, а поточний передаватися до фахівців – міждисциплінарним комісіям (комітетам) з біоетики [88]. В наступному розділі буде наводиться правове забезпечення в цій царині в державах англо-саксонської правової сім'ї.

До другої групи країн відносяться наступні.

Грузія, в законі «Про охорону здоров'я» від 1997 році передбачила заборону проведення репродуктивного клонування людини [507]. Однак, на відміну від українського, доповнила відповідним складом кримінального правопорушення свою систему кримінального законодавства. Цей склад кримінального правопорушення був поміщений до глави XXI «Створення небезпеки життю та здоров'ю людини», хоча на наш погляд це кримінальне правопорушення доцільніше було б розмістити у розділі «Кримінальні правопорушення проти безпеки людства», адже внаслідок клонування життю та здоров'ю «материнському» організмові не відбувається. Створюється «самостійний» організм, існування якого (за подальшого його розпліднення) може створити загрозу існуванню людства у сьогоденній його формі. Отже, стаття 136 КК *Грузії* передбачає відповідальність за «Генетичні маніпуляції» тобто створення людських істот (клонування – Я.Т.). Карається таке діяння позбавленням волі на строк до 3 років. Причому законодавець не визначає

способу клонування: терапевтичне чи репродуктивне. Окремої відповідальності за створення химер, КК Грузії не передбачає [389].

Законодавець *Естонії* правила проведення дослідів на ембріонах встановлює в законі «Про допоміжне запліднення і захист зародка» (The law of Assisted fertilization and Protection of the Embryo, 1997) [551]. Цим же актом забороняється створення химер та проведення репродуктивного клонування. Кореспондує положенням цього закону Глава 5 «Незаконні дії з ембріоном або плодом», § 130 КК «Заборонені дії з ембріоном», в якому передбачено відповідальність за клонуванні людини або створення химери. Караються такі діяння штрафом або до 3 років позбавлення волі. Це ж діяння, якщо вчинено юридичною особою, карається тільки штрафом [465].

В *Іспанії* кримінальну відповідальність за клонування людського ембріона також передбачено окремим нормативно-правовим актом «Про право людини на репродукцію» («Derecho a la reproducción humana (inseminación y fecundación in vitro)»), прийнятому в 1988 р. [458]. В 1995 році кримінальну відповідальність за клонування став передбачати і КК Іспанії. Так Розділ V (Книга II) «Кримінальні правопорушення в сфері генної інженерії» КК Іспанії містить відповідальність за найбільш небезпечні порушення в сфері генетики людини. В цьому розділі передбачена кримінальна відповідальність осіб, які з метою, відмінною від лікування або послаблення серйозних хвороб або дефектів вчиняють маніпуляції з людським геномом. За подібні дії передбачається покарання у виді позбавлення волі на строк від 2 до 6 років з позбавленням права займатися даним видом діяльності на строк від 7 до 10 років. (ст. 159). Наведена стаття дозволяє поширити її і на випадки створення химер, адже це є маніпуляції з геномом людини (схрещення двох різних біологічних видів). Особливістю КК Іспанії, на відміну від інших кодексів держав, наведених вище, є встановлення кримінальної відповідальності за використання генної інженерії для виробництва біологічної зброї або зброї масового знищення (ст.160). За такі діє передбачається покарання у виді

позбавлення волі на строк від 3 до 7 років з позбавленням права займатися даним видом діяльності на строк від 7 до 10 років [536].

У Франції правила у сфері генної інженерії виписані у законі «Про біоетику» (Bioethics Law, 2004). Цим законом дозволено проводити дослідити на ембріонах, які залишились після процедури ЕКЗ, зі згоди батьків. Однак на відміну від інших європейських законодавств, вік піддослідного ембріона обмежується 8 днями з моменту його зародження. Репродуктивне та терапевтичне клонування заборонені [446]. Кореспондує цим правилам статті КК Франції, які розміщені у Книзі V, розділі I «Кримінальні правопорушення проти публічного здоров'я», Главі I «Кримінальні правопорушення у сфері біомедичної етики», яка містить 4 секції. У секції I «Захист людського виду» ст. 511-1 передбачає відповідальність за репродуктивне клонування людини у виді позбавлення волі на 10 років зі штрафом у розмірі 150 000 євро. Секція III «Захист ембріона людини» містить ст. 511-15, якою передбачається відповідальність у виді 7 років позбавлення волі зі штрафом у розмірі 100 000 євро за купівлю ембріона за будь-яку форму оплати. Така ж відповідальність передбачається ст. 511-17 за клонування ембріону з комерційною метою; ст. 511-18 за клонування людини з метою проведення експериментів та ст. 511-18-1 за терапевтичне клонування. Окремого положення, яке б передбачало кримінальну відповідальність за створення химер в КК Франції не існує. Однак положення ст. 511-18 цілком можуть бути використані з метою застосування відповідальності за такі діяння. [469].

Федеральний закон ФРН «Про захист ембріонів» (Embryonenschutzgesetz – EschG, 1990) називає кримінальним правопорушенням створення ембріона, генетично ідентичного іншому ембріонові, незалежно від того, живий останній чи мертвий, в незалежності від мети створення (репродукція чи терапія), а також створення химер. Як зазначає П. Вуд, законодавство Німеччини є більш суворим в порівнянні з останньою редакцією протоколу до Європейської конвенції про права людини, яка забороняє будь-які дослідження на людському

ембріоні. За порушення встановлених цим же законом правил, передбачена кримінальна відповідальність у виді позбавлення волі строком до 5 років [460].

Фінляндія у законі «Про медичні дослідження» (Medical Research Act, 1999) забороняє репродуктивне клонування, створення химер, дозволяючи при цьому проведення дослідів на ембріонах людини віком до 14 днів [500]. Цей же закон містить пряме посилання на положення КК иФінляндії, яким передбачена кримінальна відповідальність за порушення його положень. Відповідні статті містяться у розділі 22 «Порушення плоду, ембріона та генетичної ідентичності». Так секція 3 передбачає відповідальність у виді штрафу або позбавлення волі до 1 року за незаконні дії з ембріоном. Такий же вид та розмір покарання передбачений за незаконні дії зі ствольовими клітинами (секція 5). Трохи жорсткіше покарання передбачено секцією 4 за клонування людини або створення химери - штраф і позбавлення волі строком до 2 років [467].

КК Словенії у розділі 14 «Кримінальні правопорушення проти людства» у ст. 114 «Заборона створення живих істот» передбачає кримінальну відповідальність за клонування людини та створення химери, у виді позбавлення волі від 5 до 15 років [535]. КК Словаччини, у частині 2 ст. 161 «Незаконні експерименти над людьми та клонування людини», яка міститься в Розділі «Кримінальні правопорушення проти життя особи», передбачає покарання у виді позбавлення волі від 3 до 8 років за здійснення будь-якого втручання, спрямованого на створення людини, генетично ідентичної іншій людини на будь-якій стадії її розвитку, живої чи мертвої [534]. Зазначимо, що позитивне законодавство цих країн передбачає заборону проведення терапевтичного чи репродуктивного клонування, однак дозволяє проводити досліді на ембріонах, які залишились після медичних маніпуляцій (наприклад ЕКЗ) для проведення на них дослідів, до досягнення ембріонами 14 днів з моменту їх створення [507].

В Швейцарії заборона на проведення терапевтичного та репродуктивного клонування, а також на створення химер передбачена законом «Про допоміжну медичну репродукцію» (Federal Law on Medically Assisted Procreation, 1998). В

ньому ж передбачена і відповідальність за порушення його положень. Однак ст.36 цього закону, визначивши вид покарання (позбавлення волі) не визначає його міру. [466] КК Швейцарії [542] окремих положень щодо цього також не містить

В *Японії* парламент 29 листопада 2000 року прийняв закон «Про застосування технологій клонування людини і інших подібних технологій» (The Law Concerning Regulation relating to Human Cloning Techniques and other Similar Techniques, 2000), який також містить кримінальну відповідальність за порушення його норм. Згідно цього закону заборонено репродуктивне клонування, проте дозволено проводити досліді на ембріонах. Накладається цим законом заборона на створення химер та переніс людського ембріона до тіла тварини і навпаки. Дослідження можна проводити тільки на клонованих ембріонах на стадії їх розвитку до 14 днів (включно). Також цим актом заборонено імпорт/експорт ембріонів та торгівля людськими гаметами. Порушення цього законодавства тягнуть кримінальну відповідальність у виді позбавлення волі на строк до 10 років [454].

Третю групу країн складають ті, в яких за наявної кримінальної відповідальності за діяння в сфері генної інженерії, відсутній спеціальний закон, який би регламентував цю діяльність.

В *Азербайджані* КК у Главі XVIII «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я» містить статтю «Незаконні штучне запліднення та імплантація ембріона, медична стерилізація» (ст.136), яка за вказані діє передбачає відповідальність у виді штрафу у розмірі від чотирьох тисяч до семи тисяч манатів, або виправних робіт на строк до 2 років, або позбавлення волі на строк до 3 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років або без такого. [388].

На пострадянському просторі кримінальна відповідальність за клонування людини вперше була застосована в законодавстві *Молдови*. Так ст. 144 КК Молдови визнає кримінальним правопорушенням створіння людських істот шляхом клонування, за що передбачається відповідальність у виді

позбавлення волі на строк від 7 до 15 років. Розміщена вона у розділі «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та військові злочини» [502]. Разом з тим станом на 2020 рік позитивне законодавство Молдови не містить спеціального закону щодо заборони проведення клонування людини.

Окремо, поза межами виділених груп, слід згадати *Італію*, в якій відсутній закон, який забороняє проводити клонування. Більше того, в цій країні проводиться діяльність із клонування людей. В основному це використовується як спосіб лікування безплідних пар [482].

В *Уругваї* та *Сербії*, які в 2002 році утримались при голосуванні за Декларацію Організації Об'єднаних Націй про клонування людини (заборону клонування), відсутнє відповідне правове забезпечення і сьогодні [433].

Литва, ратифікувавши в 2002 році Конвенцію Ов'єдо та протокол до неї про заборону клонування людини [39], і в такий спосіб заборонивши клонування на її території, станом на 2020 рік не має спеціального національного закону, а КК Литви не передбачає відповідальності за ці діяння [493].

Узагальнюючи групу країн в яких передбачена кримінальна відповідальність за порушення правил у сфері генної інженерії, можна також виділити, відповідно до класифікації кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості за КК України (ст. 12), такі групи:

1) ті, що віднесли діяння до нетяжких злочинів (Фінляндія); 2) до злочинів середньої тяжкості (Азербайджан, Грузія, Естонія, ФРН); 3) до тяжких злочинів (Іспанія, Словаччина, Франція, Японія); 4) до особливо тяжких злочинів (Молдова, Словенія). Таким чином загальне мінімальне покарання за кримінальні правопорушення у сфері генної інженерії є 2 роки позбавлення волі (Фінляндія), а максимальне – 15 років позбавлення волі (Молдова, Словенія).

Щодо розміщення складів злочинів в системі Особливої частини кримінальних кодексів аналізованих держав, можна виділити свої групи: 1) у

розділі «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я» розмістили ці склади кримінальних правопорушень Азербайджан, Грузія, Словаччина; 2) у розділі «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства» - Молдова та Словенія; 3) в окремому розділі КК – Естонія, Фінляндія, Франція, Іспанія.

Окремо можна виділити групу країн, які передбачили відповідальність у виді позбавлення волі за кримінальні правопорушення у сфері генної інженерії у спеціальному позитивному законі, який регулює відносини в цій сфері: ФРН, Швейцарія, Японія.

Таким чином серед 22 держав, які встановили на національному рівні законодавчу заборону клонування людини та створення химер, лише 11 з них передбачають кримінальну відповідальність за порушення позитивного законодавства. Інша половина цих держав містить суто декларативні норми-заборони клонування, які не можуть ефективно працювати без забезпечення їх відповідними положеннями кримінального законодавства.

Враховуючи, що проблема проведення клонування та створення химер є біоетичною проблемою - розв'язання її за допомогою засобів кримінально-правового характеру лише 11 державами з 25 проаналізованих свідчить про невирішеність цієї проблеми на території більшості держав романо-германської правової сім'ї. А це в свою чергу є свідченням відсутності реалізації принципів біоетики у законодавчих системах цих країн в сфері генної інженерії.

Отже підводячи підсумок викладеному в цьому підрозділі можна відмітити наступну закономірність. Серед проаналізованого законодавства, в тому числі кримінального, 25 країн романо-германської правової сім'ї та 2 країн англо-саксонської правової сім'ї, найменш розв'язаними в цих країнах виявились наступні біоетичні проблеми:

- визначення початку кримінально-правового забезпечення життя людини. Так лише Естонія, Франція та Польща встановили початок кримінально-правового забезпечення життя людини з моменту зачаття;

- встановлення правового забезпечення використання нанотехнологій запровадили лише Велика Британія, Німеччина та США. Проте в цих державах відсутня кримінальна відповідальність за порушення законодавства в цій сфері, що свідчить про неостаточне розв'язання біоетичних проблем.

Щодо врегулювання сфери генної інженерії, то лише 11 держав з 25, забезпечили повне правове регулювання цієї сфери, передбачивши не тільки відповідне позитивне законодавство, але і кореспондуючі йому положення кримінального законодавства, що свідчить про реалізацію в останньому принципів біоетики.

Наступною за урегульованістю законодавствами аналізованих держав біоетичною кримінально-правовою проблемою є визначення на законодавчому рівні презумпції незгоди на забір органного матеріалу у трансплантології (64%), яка свідчить про реалізацію принципів біоетики в законодавстві.

Більшість аналізованих держав (двадцять) розв'язали біоетичну кримінально-правову проблему щодо доцільності позбавлення життя іншої людини на прохання (евтаназія, ортаназія, САЛ) шляхом: 1) доповнення кримінального законодавства привілейованим складом кримінального правопорушення, який передбачає пом'якшену відповідальність за позбавлення життя іншої людини на прохання (Азербайджан, Австрія, Грузія, Данія, Молдова, Німеччина, Польща, Швейцарія); 2) легалізації евтаназії, ортаназії або САЛ з одночасним доповненням кримінального законодавства відповідними положеннями, які передбачають відповідальність за порушення в цій сфері (Нідерланди, Уругвай, Франція, Фінляндія, Бельгія, Ізраїль, США, Швейцарія, Швеція), що також є свідченням реалізації принципів біоетики в кримінальному законодавстві наведених держав.

2.2. Реалізація принципів біоетики в кримінальному праві країн англосаксонської правової сім'ї

До держав англосаксонської правової сім'ї, в законодавствах яких можна побачити розв'язання актуальних біоетичних кримінально-правових проблем, які нас цікавлять, за допомогою біоетичних принципів, можна віднести Велику Британію, США та Канаду.

Правове забезпечення щодо встановлення кримінально-правової охорони початку життя, проведення клонування та інших дослідів над геномом людини (створення химер).

Оскільки законодавство Великої Британії, Канади та США в цій сфері ретельно пов'язано, тож зазначені біоетичні кримінально-правові проблеми будуть проаналізовані у сукупності.

Велика Британія. Законодавство Британії встановлює кримінально-правове забезпечення охорони початку життя людини з моменту зачаття. Так ст.58 чинного закону «Про кримінальні правопорушення проти особи» (Person Crimes Act 1861) передбачає кримінальну відповідальність за незаконне переривання вагітності [519]. Критерії законності переривання визначені у законі «Про аборти» (The Abortion Act 1967), в якому останні дозволені до 24 тижня вагітності за певних обставин [545]. Загалом до переліку цих обставин відносяться ті, що в українському законодавстві дозволяють переривання вагітності з 12 до 22 тижнів, тобто фактично виключні випадки [229]. Крім того відповідно до закону «Про збереження життя новонароджених» (Infant Life (Preservation) Act 1929) переривання вагітності допустимо тільки заради збереження життя матері, що ще раз підкреслює спрямованість законодавства Великої Британії на забезпечення кримінально-правової охорони початку життя людини з моменту зачаття [477]. Наявність виключних випадків відповідно з якими дозволяється переривання вагітності можна віднести до інституту крайньої необхідності.

Наведене законодавство поширюється на територію Англії, Шотландії та Уельсу. На Північну Ірландію законодавство про аборти буде поширено з 31.03.2020 року. До тих пір відповідна медична допомога буде надаватись на інших територіях Великої Британії [430].

Разом з тим, що британський законодавець встановлює кримінально-правове забезпечення охорони життя людини з моменту зачаття, така позиція не заважає примати доволі сміливі та прогресивні інші нормативні акти, які фактично розташовані на межі моралі. А в контексті цього наукового дослідження можуть бути віднесені до категорії небезпечного знання.

Так в 2008 році було прийнято новий закон «Про ембріологію та людське запліднення» (Human Fertilisation and Embryology Act 2008) [475]. Цей акт скасував закон від 1990 року «Про ембріологію та людське запліднення» (Human Fertilisation and Embryology Act 1990) та закон від 2001 року про «Про репродуктивне клонування людини» (The Human Reproductive Cloning Act 2001). Новий закон був прийнятий через неможливість наявного закону, прийнятого 20 років тому, забезпечити сучасні потреби суспільства, які явно збільшились у зв'язку із досягненням науково-технічного прогресу.

Законом від 2008 року було *дозволено зокрема проводити не тільки клонування людини* (репродуктивне та медичне, хоча за старим законом репродуктивне клонування було заборонено [549]), але дозволено комбінувати ДНК людини з яйцеклітинами тварин (*створювати химери*). Проте за законом отримані в результаті ембріони (химери) повинні бути знищені протягом 14 днів і не можуть бути імплантовані. Цим же законом дозволяється використання так званих братів чи сестер для спасіння. Тобто створення клонованого ембріона людини для використання його у донації клітин своїм родичам. Порухення положень цього закону тягне кримінальну відповідальність для лікаря, який проводив подібні експерименти у виді 10 років позбавлення волі [475]. Щодо цієї законодавчої новели різко виступила Німеччина, яка у своєму законодавстві категорично забороняє проведення будь-яких експериментів над геномом людини [448].

Наведений досвід законодавчого забезпечення цієї царини демонструє для України можливості встановлення кримінально-правового забезпечення початку життя людини з моменту зачаття (з 15 дня), при збереженні можливості переривання вагітності за певних умов. Разом з тим не доцільно найближчим часом поширювати дозвіл на проведення репродуктивного клонування в Україні, через відсутність віддалених результатів подібних експериментів в інших державах, наприклад у Великій Британії. Визначений британським законодавцем вид і міра покарання можуть бути взятими до уваги при створенні відповідних норм в національному законодавстві.

США. Щодо визначення встановлення початку кримінально-правового забезпечення охорони життя людини, то на законодавство США мало вплив законодавство Великої Британії. До 1973 року аборти в США були заборонені за виключенням настання обставин крайньої необхідності (загроза життю матері, вагітність внаслідок зґвалтування, інцесту). За їх проведення передбачалась кримінальна відповідальність. Після того як в 1973 році Верховним судом США були прийняті рішення у справі Роу проти Уейда (Roe v. Wade, 1973) відповідно до якого було визнано гарантоване Конституцією США права вагітної самостійно вирішувати народжувати чи ні та у справі Доу проти Болтона (Doe v. Bolton, 1973), щодо скасування закону про аборти в штаті Джорджія, поступово почалась легалізація абортів по всій державі. На сьогодні аборти в США дозволені у всіх штатах [473].

Разом з тим, як зазначає М. Тиріна «ненароджені діти у США розглядаються як громадяни, що мають право на медичну страховку та медичне обслуговування», що підтверджує концепцію встановлення забезпечення кримінально-правової охорони життя людини з моменту зачаття [292, с.259]. До закону США, згідно якого зародок визнається за особистість та визнається жертвою насилля, належить федеральний закон «Про ненароджених жертв насильства» (the Unborn Victim of Violence Act, 2004) [538]. У США переважає концепція захисту прав ненародженої людини.

Загалом у США 38 штатів в даний час на законодавчому рівні визнають ненароджену дитину або плід як жертву вбивства, а 23 з них застосовують цей принцип протягом усього періоду внутрішньоутробного розвитку, включаючи стадію запліднення (зокрема, Алабама, Аляска, Арізона, Арканзас, Айдахо, Каліфорнія, Флоріда, Джорджія, Іллінойс, Індіана, Канзас, Кентуккі, Луїзіана, Меріленд, Масачусетс, Мічіган, Північна Дакота, Техас, Юта тощо) [538]. Ці закони не поширюються на законні аборти.

Наприклад §32.5 КК штату Луїзіана передбачає такий вид вбивства як фетіцид (Feticide) – позбавлення життя плода в утробі, вчинене не його матір'ю, який передбачає три ступеня тяжкості. Це кримінальне правопорушення відмінне від аборту (§32.9) та вбивства (§29). Перший ступінь фетіциду (найтяжчий) ненародженої дитини, має місце коли особа, яка вчинила кримінальне правопорушення має конкретний намір вбити або завдати великої тілесної шкоди (§32.6). Карається каторжними роботами до 15 років. Другий ступінь фетіциду наявний за умов вчинення цього діяння у стані афекту або з необережності. Такі діяння караються каторжними роботами до 10 років (§32.7). Третій ступінь фетіциду передбачає вбивство ненародженої дитини в наслідок кримінальної протиправної недбалості. При чому порушення закону має розглядатися тільки як передбачуваний доказ такої недбалості. До цього ступеню відносяться вчинення цього діяння у наслідок дорожньо-транспортної пригоди, через вживання одурманюючих речовин. В якості покарання передбачається штраф у розмірі до двох тисяч доларів з тюремним ув'язненням з призначенням каторжних робіт чи без них терміном до 5 років. (§32.8) [495].

Одна третина з наведених 38 штатів встановлює захист на більш пізній стадії, яка варіюється від штату до штату. Наприклад, Каліфорнія розглядає вбивство плоду як вбивство, але не розглядає вбивство ембріона (до приблизно восьми тижнів) як вбивство, згідно рішення Верховного суду Каліфорнії. В деяких інших штатах вбивство плоду не вважається вбивством доти, поки плід не почне рухатись або досягне життєздатності [538].

Щодо встановлення в США правового забезпечення проведення дослідів над геномом людини, можна відмітити наступне. В даний час в Сполучених Штатах відсутні федеральні закони, які повністю забороняють клонування. Так в 15 штатах (Арканзас, Каліфорнія, Коннектикут, Айова, Індіана, Массачусетс, Меріленд, Мічиган, Північна Дакота, Нью-Джерсі, Род-Айленд, Південна Дакота, Флорида, Джорджія і Вірджинія) заборонено репродуктивне клонування, а в 3 штатах США (Арізона, Меріленд і Міссурі) заборонено використання державних коштів для такої діяльності [461]. У 10 штатах (Каліфорнія, Коннектикут, Іллінойс, Айова, Меріленд, Массачусетс, Міссурі, Монтана, Нью-Джерсі і Род-Айленд) дозволено репродуктивне клонування з майбутнім знищенням ембріону і не допущенням його імплантації жінці. Два штата, Айдахо і Луїзіана, прямо включають «клонування людини» як практику, в якій працівники охорони здоров'я не можуть бути примушені брати участь в межах законодавства про право совісті в галузі охорони здоров'я [490]. Майже у всіх зазначених штатах заборонено проведення досліджень на ембріоні або плоді живому чи мертвому, за виключенням паталогоанатомічного розтину.

Проте не дивлячись на подібні заборони дослідження в цій галузі все ж таки проводяться, підтвердженням чому є повідомлення The Daily mail про вирощування вченими Орегонського університету штучного ембріону [543, с.1228-1238]. Це зайвий раз підтверджує, що стремління суспільства до відкриття та пізнання нового, не можуть зупинити закони, навіть якщо вони містять достатньо суворі санкції.

Канада. В Канаді з 1969 року абсолютно не має конкретних правових обмежень на аборти [431]. Кримінальний кодекс не містить відповідальності за проведення абортів (ст.287 КК Канади скасована в 2019 р.). Разом з тим ч. 1 ст.223 КК Канади прямо визначає початок кримінально-правового забезпечення життя людини «Дитина стає людиною за змістом цього Закону, коли вона повністю вийшла в живому стані з тіла своєї матері, незалежно від того, є він чи ні.». Надалі в цій частині статті надаються альтернативні ознаки живонародженості дитини: а) дихання; б) незалежна від матері система

кровообігу в) перерізана пуповина [451]. Таким чином можна зробити висновок, що в Канаді початок кримінально-правового забезпечення життя людини визначено з моменту живонародження людини.

Кримінальне законодавство Канади [451] не передбачає відповідальності за проведення генетичних маніпуляцій. Однак ст. 5 закону Канади про «Допоміжні технології людини» (*Assisted Human Reproduction Act, 2004 p.*) зазначає про недопустимість проведення репродуктивного клонування з одночасним дозволом проведення його терапевтичного виду забороняється імплантація клонованого ембріона в тіло жінки або іншої нелюдської форми життя. Також цим законом забороняється селекція ебріонів, за виключенням необхідності виключення спадкових хвороб. *Заборона наведена і на створення химер та проведення будь-яких дослідів на них.* Законодавець Канади дозволяє проводити досліді на людських ембріонах у їх віці до 14 дня розвитку. За порушення наведених правил відповідно до ч. а ст. 60 цього закону, особа підлягає покаранню у виді накладення штрафу в розмірі не більше 500 000 долл. США з позбавленням волі на термін не більше десяти років або без такого; або, відповідно до ч. б ст. 60, підлягає, покаранню у виді штрафу в розмірі не більше 250 000 доларів США з одночасним позбавленням волі на термін не більше чотирьох років [527; 439].

Правове забезпечення трансплантології.

Закони про донацію органів та тканин людини у Великій Британії (Англія, Шотландія, Уельс і Північна Ірландія) та її коронних володіннях: Джерсі, Гернси та острові Мэн.

Англія. З 20 травня 2020 року донорство органів в Англії переведено на систему «згоди». Ви також можете використовувати, що називається «Закон Макса і Кейри» (*Organ donation Max and Keira's bill*). Цей акт відомий як закон Макса і Кейри на честь хлопчика, який отримав серце від дівчинки -донора [514].

Закон Уельса «Про донацію органів та тканин людини» (*Organ donation bill, 2015*) та Закон Шотландії «Про донорство органів та тканин людини»

(Organ donation bill), який вступить в дію з осені 2020 року також закріплює *презумпцію згоди* [510; 511].

Виключенням із наведеної системи правового забезпечення трансплантації є територія *Північної Ірландії*. Закон Північної Ірландії «Про донацію органів та тканин людини» [512] (2016 р.) (Organ donation bill) закріплює *презумпцію незгоди*. Однак Асамблея Північної Ірландії на законодавчому рівні підтримує тих, хто надав прижиттєву згоду на донацію.

Законодавства про донацію органів та тканин людини у коронних володіннях Британії *Гернсі, Джерсі та острова Мен* має деякі особливості у правовому забезпеченні трансплантації в порівнянні із відповідним правовим забезпеченням у цій сфері у Великій Британії. На цих територіях діє презумпція *умовної згоди*. Згідно цієї моделі особа може протягом життя написати заяву про згоду чи відмову від посмертної донації органів або тканин. Якщо таке волевиявлення буде відсутнє, основним джерелом волевиявлення стає родина померлого [513]. Доречі така модель запроваджена і в Україні з 2018 року, про що докладніше буде йтися у розділі 5 роботи.

Таким чином проаналізувавши законодавство у сфері трансплантології у Великій Британії, можна констатувати про явне домінування *презумпції згоди* на забір органів та тканин людини.

США. Національний акт про трансплантацію органів (National Organ Transplant Act, 1984) [506], є наразі чинним, хоча в нього були в 1988 і 1990 роках внесені зміни щодо організації з пересадки органів і у щодо створення мережі по закупівлям і трансплантації органів, а також з приводу створення Федерального реєстру донорів та реципієнтів. Цей закон, як і законодавство Великої Британії забороняє продаж людських органів. В ньому закріплена *презумпція згоди* на посмертний забір органів. Зокрема в ньому зазначається, що Міністр охорони здоров'я і соціальних служб створює Цільову групу із закупівель та трансплантації органів, яка складається з 25 осіб, з метою розподілення органів та тканин померлих між реципієнтами. Слід зазначити, що у ретроспективі – до набуття чинності цим нормативним актом, не було

чіткої юрисдикції щодо прав власності на людський труп. Родичі померлого могли самі визначати яким чином розпорядитись органом матеріалом померлої особи (фактично наявна презумпція незгоди). З цим пов'язувалась комерціалізація відносин у сфері трансплантології та нехватка органного матеріалу.

Канада. Законодавство Канади в сфері трансплантології складається з локальних нормативних актів її територій (Альберта, Британська Колумбія, Квебек, Манітоба, Нова Шотландія, Онтаріо тощо). У квітні 2001 року уряд Канади оголосив про створення Канадської ради з донорства та трансплантації. В 2008 році компетенція цієї Ради щодо упорядкування відносин у сфері трансплантології була покладена на канадську Службу крові, повноваження якої наразі поширюються і на сферу трансплантації органів та тканин людини [515].

В цілому на території Канади діє *презумпція умовної згоди* (така ж як і у коронних володіннях Великої Британії та з 2018 року в Україні). Тобто особа протягом життя може скласти заяву про згоду чи не згоду стати посмертним донором своїх органів чи/та тканин. В разі відсутності подібного прижиттєвого волевиявлення, останнє покладається на його родину чи уповноважених осіб. Останнім часом в Канаді йде обговорення зміни існуючої презумпції на презумпцію згоди (Британія, США). Мотивацією змін є переконання у зростанні числа донорів в разі зміни презумпції. Разом з цим, експерти в цій царині зазначають про марність запропонованих змін без вкладання інвестицій у розвиток системи донорства та трансплантації, яка зокрема включає соціальну роботу та професійне навчання медичних працівників [515].

Щодо *позбавлення життя іншої людини на прохання* (евтаназії, ортаназії та САЛ), практика Великої Британії, Канади та США різниться.

Велика Британія відносить позбавлення життя людини із співчуття до неї не до числа привілейованих вбивств, а до кваліфікованого, за яке передбачається довічне позбавлення волі [207, с.25]. Самогубство перестало бути кримінальним правопорушенням за англійським законодавством в силу

закону «Про самогубство» 1961 року. Однак співучасть у ньому залишилась караною.

Пункт 1 статті 2 закону 1961 року (із змінами, внесеними законом «Про королівство та правосуддя» 2009 року) передбачає, що особа вчиняє правопорушення, якщо вона вчиняє діяння, яке спрямоване на сприяння самогубству іншої особи. Відповідно до пункту 1 (с) статті 2, особа, засуджена за таке кримінальне правопорушення, може бути позбавлена волі на строк не більше чотирнадцяти років [386, с.32].

В 2012 році в Палаті громад Парламенту Великої Британії відбулися дебати на тему допомоги у вмиранні. Були висловлені дуже різні думки щодо бажаності законодавчих змін. Палата прийняла пропозицію, вітаючи заяву Директора з питань публічних переслідувань щодо політики його офісу у сфері самогубств за 2010 рік, заохочуючи подальший розвиток спеціалізованої паліативної та хоспісної допомоги. До 2015 року було внесено до Парламенту три законопроекти щодо самогубства та добровільної евтаназії («Bills on assisted suicide and voluntary euthanasia», «Assisted Dying for the Terminally Ill Bill» та «Assisted Dying Bill»), однак жоден з них так і не був прийнятий [386, с.260-261].

В справах, в яких позивачі до національних судів Британії залишились не задоволеними, рішення приймає ЄСПЛ (звісно в разі прийняття ним заяви до розгляду). Приклади тому будуть надані в наступному підрозділі.

В США поширеним видом позбавлення життя на прохання є САЛ. Цікавим є досвід правового регулювання САЛ в Сполучених Штатах Америки. У різних штатах США має місце різна його правова оцінка. Так 35 штатів у тому числі й Каліфорнія, яка ще в 1977 році прийняла закон «Про право людини на смерть», легалізувала САЛ на рівні «звичаєвого» права, тобто прецеденту. Три штати скасували криміналізацію САЛ «звичаєвим» правом. У штаті Огайо в 1996 році місцевий суд виніс постанову про декриміналізацію САЛ [322, с.134].

Пізніше у 8 штатах та окрузі Колумбія САЛ стало легалізовано [438].

Незважаючи на високий відсоток фактичного застосування САЛ до термінально хворих пацієнтів у *Канаді*, закону, що дозволяє САЛ там до недавнього часу не існувало. Лише в 2016 році було прийнято відповідний закон. До цього моменту, Сенат рекомендував не звертати уваги на факти застосування САЛ. Особи, притягнуті до кримінальної відповідальності за його вчинення, були достроково звільнені від відбування покарання, а до кримінального законодавства було внесено норму, що передбачає пом'якшену відповідальність за вбивство із співчуття [520]. Крім того КК Канади доповнено розділом «Медичне асистування при вмиранні» (ст.ст.241.1 – 241.2), в якому зазначено, що жоден лікар або медсестра не вчиняють кримінальне правопорушення, якщо вони надають людині медичну допомогу при вмиранні відповідно до розділу 241.2. При цьому для пересічного суб'єкта допомога в самогубстві є караною [451].

Врегулювання сфери нанотехнологій.

В попередньому розділі зазначалось про наявність норм в США, які хоч в деякій мірі вносять певну регуляцію у сферу використання нанотехнологій, однак спеціальної кримінальної відповідальності за порушення цих вимог американське законодавство не містить.

В Британії та Канаді про правове забезпечення у сфері нанотехнологій не йдеться.

Отже підводячи підсумок викладеному, можна відмітити достатньо високий рівень біоетизації законодавства держав англосаксонської правової сім'ї. Підтвердженням чому є визначення початку кримінально-правового забезпечення життя людини з моменту зачаття (США, Велика Британія). Заборона проведення клонування та створення химер у більшості штатів США та Канаді свідчить про реалізацію принципів біоетики в їх законодавстві. Щоправда законодавець Великої Британії не дотримується принципів біоетики, дозволивши на своїй території проведення клонування та створення химер.

Щодо розв'язання такої біоетичної проблеми як позбавлення життя людини на прохання - найбільш біоетизованими є законодавства США та

Канади, в яких легалізовано САЛ, еутаназію чи ортаназію. Законодавство Великої Британії в цьому сенсі не відповідає біоетичним принципам, визнаючи позбавлення життя на прохання вбивством.

У відношенні визначення правового забезпечення трансплантології США та Британії, які належать до країн системи «згоди», а також Канади, законодавство якої в цій сфері містить презумпцію умовної згоди, не можна стверджувати про реалізацію в ньому принципів біоетики.

У сфері правового забезпечення нанотехнологій принципам біоетики частково відповідає законодавство Великої Британії та США, які розробили окремі нормативні акти спрямовані на забезпечення безпеки в цій сфері, хоча і не запровадили кримінальну відповідальність за порушення зазначених норм.

Таким чином враховуючи положення законодавства проаналізованих держав, розмір деяких з них (США) та обсяг вирішених в них біоетичних проблем, можна констатувати, що законодавство держав англосаксонської правової сім'ї, є більш біоетизованим в порівнянні з країнами романо-германської правової сім'ї, що є передбачуваним, адже як зазначалось, біоетика є симбіозом природного та позитивного праворозуміння з пріоритетом в бік першого. А вся система англо-саксонського права вибудована на верховенстві саме природного права, тому природньо, що законодавство держав цієї правової сім'ї містять найбільшу кількість біоетичних положень.

2.3. Практика Європейського суду з прав людини щодо реалізації принципів біоетики в кримінальному праві

Серед розглянутих біоетичних кримінально-правових проблем, які дістались юрисдикції ЄСПЛ (тобто не були розв'язані на рівні національного законодавства) можна виділити проблему визначення початку життя, яка тісно переплітається з проблемою в галузі генної інженерії (проведення експериментів на ембріонах людини) та проблему правового забезпечення

закінчення життя людини [445; 455 463; 528]. Фактично це проблеми зводяться до тлумачення ст.2 Конвенції Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Інші біоетичні кримінально-правові проблеми (визначення презумпції у трансплантології, використання нанотехнологій) не були предметом розгляду ЄСПЛ.

Проаналізуємо справи ЄСПЛ в цій сфері та визначимо, яким же чином ця практика Суду може бути корисна в межах національної системи кримінального права. В основу цього підрозділу покладено звіт ЄСПЛ про біоетику [445] а також тексти рішень ЄСПЛ з наведених нижче справ, які були взяті з офіційного сайту ЄСПЛ [445; 528] та перекладені автором дисертації українською і зібрані у виданні «Смерть на прохання в Європі» [386].

Визначення початку життя людини пов'язано із визначенням поняття ембріон людини та можливістю проведення дослідів на ньому. Так справа (С-34/10) виникла між громадянином Німеччини Олівером Брюстлом та організацією Грінпіс (Oliver Bruestle v. Greenpeace) [547]. Європейський суд у цій справі виніс рішення про заборону патентування досліджень проведених на людських ембріонах, в тому числі клонованих. Саме в межах цієї справи було надано уточнення поняття «людського ембріону». В цьому контексті Європейський суд зазначив, що принципово важливо прийняти єдину термінологію на всьому просторі Європейського Союзу, для попередження патентування проведених досліджень на людських ембріонах в тих державах, де останні розуміються у вузькому сенсі. Отже під людським ембріоном Європейський Суд розуміє як ембріон, який був створений природним шляхом у людському організмі, так і штучним шляхом в один із способів за допомогою методу переносу ядра або методу партогенезу. Проте цим рішенням Суд не забороняє проведення терапевтичного клонування, яке передбачається національними законодавствами держав-членів Євросоюзу. В цьому ж рішенні зазначалось і про вік ембріону до якого можливе проведення дослідів, та вік як межа між терапевтичним та репродуктивним клонуванням - 14 днів.

Говорячи про право плоду (з 8 тижня вагітності та до народження) на життя, ЄСПЛ утримується від визначення його правового статусу, стверджуючи, що це питання національного законодавства. ЄСПЛ вважає, що права плоду та матері нерозривно пов'язані. Вперше про це ЄСПЛ зазначив у справі *Vo v. France* 08 July 2004, а потім повторив цю позицію у своїх рішеннях у справах *A.B.C. v. Ireland* 16 December 2010 та *Senturk v. Turkey* 09 July 2013 [528]. Така нейтральна позиція суду дозволяє Україні самій визначити початок встановлення кримінально-правового забезпечення життя людини.

Найбільше справ було на розгляді в ЄСПЛ щодо правового врегулювання можливості *припинення життя на прохання*, формами якого є евтаназія, ортаназія чи самогубство, асистоване лікарем (САЛ). Дискусійність цієї проблеми не тільки в етичній складовій, але й у формах законодавчого закріплення права людини розпорядитися своїм життям. Основний міжнародний документ у сфері прав людини – Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод – не містить однозначної правової позиції щодо можливості легалізації припинення життя іншої людини на прохання. Можливо саме через це у практиці ЄСПЛ трапляються випадки винесення протилежних за змістом рішень по схожим за змістом справам щодо оскарження статей 2, 3, 5, 6, 8, 9, 14 Конвенції в контексті дозволу припинення життя на прохання.

Виходячи з наведеної у збірнику практики ЄСПЛ за останні 19 років, з 2000 року по 2019 рік, до Суду було подано 11 заяв з питань закінчення життя на прохання. Незначна, на перший погляд, кількість заяв зумовлена тим, що ЄСПЛ є останньою судовою інстанцією і подібні справи цілком могли бути розв'язані на рівні національних систем юстиції. Країнами, проти яких подавались скарги, були: Бельгія, Велика Британія, Німеччина, Іспанія, Італія, Франція, Швейцарія. У чотирьох із них, а саме – Бельгії, Іспанії, Франції та Швейцарії припинення життя на прохання легалізовано хоча б в одній формі (евтаназія, ортаназія або САЛ). У Великій Британії та Італії з цього приводу тривають дискусії на парламентському та конституційно-судовому рівні з

перспективою їх закінчення на користь легалізації однієї з форм припинення життя на прохання.

Серед основних вимог заявників можна виокремити наступні; У справах *Pretty v. The United Kingdom* 29 April 2002 (рішення по суті) [386], *Sanles Sanle v. Spain* 26 October 2000 (inadmissibility decision) [386] та *Nicklinson and Lamb v. The United Kingdom* 23 June 2015 (inadmissibility decision) [386], заявники оскаржували статті 2, 3, 5, 6, 8, 9, 14 Конвенції *через відмову національних судів дозволити здійснення САЛ чи евтаназію*.

ЄСПЛ відмовив у задоволенні скарг заявників підтримавши національне законодавство цих країн, в яких на час звернення, було заборонено проведення САЛ (в Іспанії воно було легалізоване в 2010 році), а в останній справі Суд прийняв рішення про недоцільність розгляду справи щодо предмету, з якого ним вже виносилось рішення щодо першого заявника (справа *Pretty*), а у відношенні другого заявника ще раз зазначив, що справа може розглядатися в ЄСПЛ лише після вичерпання всіх національних судових засобів, чого не було дотримано.

Відмова національних установ охорони здоров'я в наданні летальної дози препарату без рецепту лікаря для проведення САЛ стало приводом для оскарження статті 8 Конвенції та звернення до ЄСПЛ у справі *Naas v. Switzerland* 20 January 2011 [386, с.75-97]. Суд розглянув заяву по суті та підтримав рішення національного суду країни, проти якої було подано позов, оскільки позивачем була порушена процедура застосування САЛ.

Проте послідовність ЄСПЛ щодо розв'язання подібних справ була перервана прийняттям його рішення у справі *Gros v. Switzerland* 30 September 2014 [386, с.125-140]. Заявником оскаржувалась відмова закладу охорони здоров'я у наданні летальної дози препарату для здійснення САЛ, однак ЄСПЛ Великою палатою задовольнив вимоги заявника, аргументувавши своє рішення неоднозначним порядком проведення процедури САЛ, яка недосконало визначена законом Швейцарії. Нажаль це рішення згодом було визнане недійсним через формальні підстави: подання заяви неналежним заявником.

Однак, сутність вказаного рішення ЄСПЛ має бути прийнята до уваги при аналізі його практики.

У справі *Koch v. Germany*¹⁹ July 2012 [386, с.97-124] позивачем оскаржувалась стаття 8 Конвенції через *відмову національних судів розглянути по суті позов, щодо відмови видачі летальної дози препарату для проведення САЛ*. В цій справі заяву ЄСПЛ було розглянуто по суті та задоволено вимоги заявника.

Іншою підставою для звернення до ЄСПЛ стало *оскарження дій лікарів щодо припинення лікування термінально хворого пацієнта* у наступних трьох справах.

Так у справі *Lambert and Other v. France* 5 June 2015 [386, с.141-226], яка довгий час не сходила зі сторінок преси, підставою позову стало дотримання законодавства Франції щодо проведення ортаназії. Справа полягає в тому, що частина родичів помираючої особи не погодились із законними діями лікаря, спрямованими на здійснення ортаназії, через що інша їх частина в судовому порядку оскаржила рішення національних судів на підтримку дій лікаря, спрямованих на ортаназію та вимагала прийняти рішення про заборону її здійснення. В заяві до ЄСПЛ позивачами наголошувалось на порушенні лікарем статті 2 Конвенції. У своєму рішенні ЄСПЛ не констатував порушення закону в діях лікаря з приводу здійснення ортаназії. Через припинення годування та гідратації (ортаназія) Ламберт помер лише 02 липня 2019 року після 11 річного перебування в комі та 6 років судової тяганини.

У справі *Gard and Others v. the United Kingdom* 27 June 2017 (inadmissibility decision) [386, с.270-306], батьки невиліковно хворого сина оскаржували дії лікарів, спрямовані на виконання рішення національного суду про припинення його лікування через його безперспективність, посилаючись на статті 2, 5, 6, 8 Конвенції. Однак Суд також підтримав позиції національних судів, які не вбачали в діях лікарів порушень національного законодавства Британії. Суд визнав заяву не прийнятною.

Справа Afiri and Biddarri v. France 23 January 2018 (inadmissibility decision) [386, с.307-313] є аналогічною попередній з такою ж реакцією Суду. В цьому випадку батьки неповнолітньої доньки, яка була смертельно хворою, оскаржували рішення лікарів про припинення лікування пацієнта всупереч волі батьків. Мотивацією Суду у визнанні заяви неприйнятною став аргумент про відповідність національного законодавства Франції в цій сфері статті 2 Конвенції.

Окремо слід виділити справу Ada Rossi and Others v. Italy 16 December 2008 (inadmissibility decision) [386, с.227-236]. В ній заявник також *оскаржував дії лікарів однак щодо неприпинення ними лікування смертельно хворої доньки*. Національні суди Італії по суті задовольнили позовні вимоги, щодо проведення САЛ, однак виконання цього рішення було можливим лише за певних умов, виконати які зацікавлені особи об'єктивно не могли. Через це і було подано заяву до ЄСПЛ, в якій зазначалось про недотримання відповідачем статті 2, 3 Конвенції. В своєму рішенні ЄСПЛ не визнав вимог заявників, пославшись на нечіткість сформульованих вимог. Було прийнято рішення про неприйнятність заяви.

Слід звернути увагу на факт прийняття в 2019 році Конституційним судом Італії рішення у справі італійського діджея Фабіано Антоніані (Fabo), щодо якого було здійснено процедуру евтаназії в швейцарській клініці Dignitas в 2017 році. За три роки до цього Антоніані потрапив в автокатастрофу, після якої втратив зір і здатність рухати руками і ногами (тетраплегія). У поїздки до Швейцарії діджея супроводжував активіст і прихильник евтаназії Марко Каппато. Після повернення проти Каппато подали позов в міланський суд, який в свою чергу попросив Конституційний суд розтлумачити закони про евтаназію [476].

В зазначеному рішенні Конституційний суд Італії вказав, що евтаназія повинна бути дозволена законом, але тільки у виняткових випадках, наприклад, якщо пацієнт знаходиться у вкрай важкому невиліковному стані, що заподіює йому фізичні й психічні страждання, які він вважає нестерпними. Рада суддів

вирішила: люди, які потрапили в таке ж положення як Fabo, мають право на припинення життя.

Які ж висновки може винести для себе український законотворець. По-перше є протиріччя у самій практиці ЄСПЛ щодо розв'язання по суті схожих справ. Так ЄСПЛ у двох справах протилежно тлумачить положення статті 2 Конвенції: у справі *Pretty v. The United Kingdom* ЄСПЛ не визнає порушенням статті 2 відсутність легалізації САЛ, а у справі *Lambert and Other v. France* ЄСПЛ не визнає порушенням статті 2 наявність легалізації ортаназії. В інших двох справах протилежно розтлумачено зміст статті 8 Конвенції: відмова у видачі летальної дози препарату для проведення САЛ у справі *Haas v. Switzerland* не визнано порушенням статті 8, а у справі *Gross v. Switzerland* визнано порушенням статті 8.

По-друге. Проаналізувавши практику ЄСПЛ щодо закінчення життя, можна винести такі уроки: легалізація Україною форм припинення життя на прохання не суперечитиме статті Конвенції (справи *Lambert and Others v. France*, *Afiri and Biddarri v. France*, *Gard and Others v. the United Kingdom*); національні суди при зверненні до них позивача щодо видання дозволу на отримання летальної дози препарату для припинення власного життя мають розглянути справу по суті, інакше їх відмова у розгляді по суті може бути визнана ЄСПЛ порушенням статті 8 Конвенції (справа *Koch v. Germany*); дотримання вимоги на особисте подання заяви (справа *Gross v. Switzerland*), в разі її подання від самого заявника, має дотримуватись; заява може бути подана і в інтересах померлої людини її належним представником (справа *Koch v. Germany* та справа *Sanles Sanles v. Spain*); смерть заявника після подання ним заяви до ЄСПЛ не припиняє розгляд цієї справи по суті (справа *Pretty v. the United Kingdom*, *Gard and Others v. the United Kingdom* – перший заявник).

Справа *Ada Rossi and Others v. Italy* 16 December 2008, зокрема позиція національних судів Італії стала передумовою, прийняття через 11 років зазначеного вище рішення Конституційного суду Італії щодо допустимості застосування процедури евтаназії у виключних випадках за певних умов.

Враховуючи достатньо довгі дебати з цього питання в Італії та релігійність населення цієї країни, такий крок найвищої судової інстанції є великим надбанням та перемогою раціоналізму та верховенства права над невинуватими догмами, а відповідно і кроком на зустріч забезпечення реалізації права вибору кожної людини гідної для неї смерті.

Наведена правова позиція Конституційного суду Італії, може стати прикладом для України щодо врегулювання позбавлення життя на прохання до позитивного вирішення цього питання на законодавчому рівні.

Отже підсумовуючи викладене щодо реалізації принципів біоетики в практиці ЄСПЛ та застосування останньої в процесі нормотворчої та правозастосовчої діяльності зокрема в сфері кримінального права, можна дійти наступного висновку [367, с.169; 370, с.67-68].

ЄСПЛ аналізує національне законодавство країни заявника в процесі розгляду його заяви на предмет дотримання положень Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, в якій вже закладено біоетичні принципи. Відтак національне законодавство в тому числі в сфері кримінального права має ґрунтуватись та цих засадах.

Неоднозначна практика ЄСПЛ щодо тлумачення ст.2 Конвенції (право на життя), надає можливість національному правозастосовцю також приймати рішення керуючись не тільки буквою закону, але принципами біоетики – принципом верховенства права (наприклад як у справі *Gard and Others v. the United Kingdom*).

В питаннях правової регламентації початку життя та його закінчення ЄСПЛ в основному підтримує позицію національного законодавства, якщо вона не суперечить принципу верховенства права, а визначення вікового цензу піддослідного ембріону людини (14 днів), дозволяє встановити початок кримінально-правового забезпечення життя людини з моменту зачаття, а конкретніше – з 15 дня створення зиготи.

Висновки до розділу 2

1. Проаналізовано зарубіжний досвід 25 країн романо-германської та 3 країни англо-саксонської правових сімей щодо реалізації принципів біоетики в їх кримінальному праві та положеннях законодавства, яке можна розглядати як створення засобів з метою розв'язання сучасних біоетичних кримінально-правових проблем (визначення початку кримінально-правового забезпечення охорони життя людини, проведення досліджень над геномом людини (клонування), використання нанотехнологій тощо).

2. Встановлення кримінально-правової охорони життя людини з моменту зачаття можна розглядати як приклад реалізації принципів біоетики в нормах права з метою розв'язання однієї із кримінально-правових біоетичних проблем – визначення початкового моменту кримінально-правового забезпечення життя людини враховуючи сучасні технічні досягнення людства. Серед держав романо-германської правової сім'ї врегулювання початку життя та його кримінально-правової охорони відповідно з моменту зачаття встановили Естонія, Франція, Польща. При одночасній легалізації абортів переважно за наявності соціально-економічних підстав.

Разом з тим законодавець таких країн як: Азербайджан, Австрія, Бельгія, Грузія, Греція, Нідерланди, Данія, Канада, Литва, Молдова, Португалія, РФ, Сербія, Італія, Іспанія Ізраїль, Уругвай, Фінляндія, ФРН, Швейцарія – традиційно забезпечує кримінально-правову охорону життя людини з моменту народження.

В аналізованих державах англо-саксонської правової сім'ї в Канаді початок життя конкретно визначений в КК– з моменту живонародженості. При цьому в КК Канади надані альтернативні ознаки живонародженості. В США та Великій Британії життя людини забезпечується кримінально-правовою охороною з моменту зачаття. Переривання вагітності дозволено за соціально-

економічними показниками до 24 тижнів в Британії, а в США - на різних термінах вагітності в залежності від законодавства штату.

3. В сфері трансплантології не вирішеною біоетичною проблемою залишається визначення презумпції розпорядження власними органами після смерті, формування якої має значний вплив на формування політики держави щодо протидії кримінальним правопорушенням в цій сфері. Докладніше про обґрунтування цієї тези йтиметься у Розділі 5 роботи.

Проаналізувавши зарубіжний досвід в сфері правового забезпечення трансплантології таких країн як: Австрія, Австралія, Бельгія, Білорусь, Нідерланди, Німеччина, Південна Корея, РФ, Франція Ізраїль, Іспанія, Ізраїль, та Японія, з'ясували відсоткове співвідношення країн з різним правовим забезпечення цієї сфери. Так до країн із системою презумпції незгоди відноситься 64% держав, до іншої категорії країн із системою презумпції згоди - 36%. При цьому кількість трансплантацій і в одній, і в іншій системі однакова. До обох груп входять цілком економічно розвинуті країни.

В країнах англо-саксонської правової сім'ї здебільшого наявна презумпція згоди (Велика Британія та США), яка на наш погляд не відповідає біоетичним принципам. Презумпція умовної згоди наявна в законодавстві Канади (така ж презумпція наявна і в Україні). Назвати її такою, що відповідає біоетичним принципам також не можна. Докладніше про це йтиметься у розділі 5 роботи в контексті аналізу презумпції розпорядження органним матеріалом за законодавством України.

4. Прикладом реалізації принципів біоетики в нормах кримінального права, які відображаються у відповідних положеннях кримінального законодавства та є засобами розв'язання ще однієї біоетичної проблеми, стало правове забезпечення позбавлення життя іншої людини на прохання в країнах романо-германської правової сім'ї. Так загалом серед них існує три основних підходи до визначення правової природи цього діяння: 1) визнання його привілейованим вбивством; 2) віднесення до числа обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння (як правило, це країни, де легалізовано

евтаназію, ортаназію чи САЛ); 3) включення до числа вбивств без пом'якшуючих обставин.

Перші два види є прикладом створення біоетизованих положень кримінального законодавства з метою розв'язання цієї біоетичної проблеми. Окремим видом позбавлення життя на прохання є самогубство асистоване лікарем (далі - САЛ). Легалізація цього виду позбавлення життя на прохання також є прикладом реалізації принципів біоетики в праві та законодавстві.

Серед країн англо-саксонської правової сім'ї найбільш близько до розв'язання цієї проблеми підійшла Канада (дозволено САЛ) та США (у 9 штатах легалізовано САЛ, евтаназія та ортаназія), що є також прикладом створення біоетизованого законодавства, в тому числі в сфері кримінального права.

У Великій Британії не дивлячись на неодноразові намагання деяких членів парламенту запровадити біоетичні норми та пом'якшити положення закону «Про вбивства» від 1961 року, дозволивши у виключних випадках допомагати у припиненні життя іншої людини, ці спроби не були успішними. Відтак чинне законодавство Великої Британії в цій сфері не відповідає біоетичним принципам, що підтверджується наявністю справ проти цієї держави в ЄСПЛ.

5. Найменше законодавчо врегульованою біоетичною проблемою, яка існує в світі (країнах обох систем права) є правове врегулювання виробництва та використання нанотехнологій.

Певні стандарти допустимості вмісту наночасток в довкіллі існують лише в США, Великій Британії та Німеччині. Що свідчить про часткову реалізацію принципів біоетики в положеннях законодавства цих держав. Зазначений досвід може бути корисним українським вченим для проведення розрахунків безпечної межі концентрації наночасток у повітрі робочої зони при застосуванні нанотехнологій.

Кримінальної відповідальності за порушення в сфері нанотехнологій в державах Європи та США не існує, що вказує на відсутність реалізації

принципів біоетики у кримінальному законодавстві в цій сфері. Відтак Україна може бути піонером в цій справі.

6. Заборона проведення клонування людини та створення химер найбільш поширена в Європі. Серед аналізованих законодавств 25 країн романо-германської правової сім'ї тільки 12 передбачають кримінальну відповідальність за проведення експериментів над геномом людини (Азербайджан, Грузія, Естонія, Фінляндія, Франція, ФРН, Іспанія, Молдова, Словаччина, Словенія, Швеція, Японія). Кримінальна відповідальність в них реалізується у призначенні покарання у виді позбавлення волі. Однак міра цього покарання може коливатись від 3 років (Фінляндія) до 15 років позбавлення волі (Словенія, Молдова). Різняться і розміщення складів кримінальних правопорушень у системі Особливої частини кримінальних кодексів. Так Словенія та Молдова розмістили ці кримінальні правопорушення у розділі злочинів проти людства (узагальнена назва розділів за двома кодексами); Азербайджан, Грузія, Словаччина – у розділі кримінальні правопорушення проти життя особи; Естонія, Іспанія, Фінляндія та Франція – виділили для цих складів кримінальних правопорушень окремий розділ.

У ФРН, Швеції та Японії кримінальна відповідальність передбачена у спеціальному законі, який регулює сферу генної інженерії.

Наявність відповідних положень кримінального законодавства свідчить про їх відповідність принципам біоетики. Більш докладний аналіз цих принципів буде зроблений в розділі 5 роботи при формулюванні відповідних пропозицій до КК України.

7. В державах англо-саксонської правової сім'ї проблема врегулювання експериментів в сфері генної інженерії вирішена теж по-різному. Найбільш ліберальне законодавство в цій сфері у Великій Британії. У 2008 році було прийнято новий закон «Про ембріологію та людське запліднення» (Human Fertilisation and Embryology Act 2008), який розширив можливості вчених в цій галузі. Зокрема стало дозволено проводити не тільки репродуктивне та терапевтичне клонування людини але і створювати химери. Проте за законом

отримані в результаті ембріони (химери) повинні бути знищені протягом 14 днів і не можуть бути імплантовані. Цим же законом дозволяється використання так званих братів чи сестер для спасіння. Тобто створення клонованого ембріона людини для використання його у донатії клітин своїм родичам. Порухення положень цього закону тягне кримінальну відповідальність для лікаря, який проводив подібні експерименти у виді 10 років позбавлення волі. Назвати такі положення законодавства такими, які відповідають принципам біоетики важко.

На відміну від інших держав, в яких законодавче регламентування клонування з'явилося тільки в 90-роки XX століття, Сполучені штати Америки встановили цілковиту заборону клонування ще в 1980 році. В 2003 році Палата представників Конгресу ухвалила новий закон (Human Cloning Prohibition Act of 2003), котрим передбачено покарання за клонування, спрямоване як на розмноження, так і на медичні дослідження чи лікування. Кардинально новим цей закон не відрізнявся, хоча ним передбачалося покарання за здійснення клонування людини: вчинення такого кримінального правопорушення тягнуло за собою 10-річне тюремне ув'язнення.

Проте не дивлячись на подібні заборони, дослідження в цій галузі все ж таки проводяться, підтвердженням чому є факт вирощування вченими Орегонського університету штучного ембріону.

Кримінальне законодавство Канади не передбачає відповідальності за проведення генетичних маніпуляцій. Однак закон про «Допоміжні технології людини» (Assisted Human Reproduction Act, 2004) зазначає про недопустимість проведення репродуктивного клонування з одночасним дозволом проведення його терапевтичного виду. Також цим законом забороняється селекція ембріонів, за виключенням необхідності виключення спадкових захворювань та створення химер. Законодавець Канади дозволяє проводити дослід на людських ембріонах.

8. У державах, де дозволено проводити терапевтичне клонування та проводити дослід на ембріонах, передбачено віковий ценз для останніх – 14

днів з моменту їх формування. Виключенням є Франція, яка знизилася віковий ценз ембріонів до 8 днів.

9. Серед всіх біоетичних проблем, які аналізувались, до рівня ЄСПЛ дійшли тільки три, що свідчить про їх надактуальність і недостатню вирішеність на національному рівні: 1) визначення початку життя людини на стадії ембріонального розвитку, що тісно пов'язана із другою (2) проблемою – клонуванням та проведенням дослідів на ембріонах; 3) закінчення життя на прохання.

Інші дві проблеми не були предметом розгляду ЄСПЛ.

10. Практика ЄСПЛ у сфері зазначених біоетичних кримінально-правових проблем переважно зводиться до тлумачення ст.2 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод в контексті визначення правового забезпечення початку життя та можливості розпоряджатися ним.

Однак визначення правового забезпечення термінальних меж життя людини ЄСПЛ не встановлює, віддаючи це на національний рівень. Разом з тим ЄСПЛ підтримана позиція щодо термінальних меж проведення експериментів на ембріонах людини – до 14 дня їх розвитку. Це відкриває для України можливість встановити початок кримінально-правового забезпечення життя людини з 15 дня створення зиготи, не порушуючи право ЄС. Крім того такі межі будуть кореспондувати з національним законодавством у сфері генної інженерії, зокрема законом України «Про заборону репродуктивного клонування людини», яким не забороняється проводити терапевтичне клонування, метою якого є проведення дослідів на ембріонах, вік яких не може перевищувати 14 днів з моменту їх створення.

11. Проведене в цьому розділі дослідження дозволяє сформулювати пропозиції щодо створення відповідних засобів кримінально-правового характеру з метою розв'язання схожих біоетичних кримінально-правових проблем в законодавстві України, які представлені в Розділ 5 роботи.

РОЗДІЛ 3

ГЕНЕЗА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ БІОЕТИКИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Розділ присвячений процесу утворення та значенню принципів біоетики в кримінальному праві України, зокрема в правотворенні у сфері кримінального права та механізмі протидії кримінальним правопорушенням. Перший підрозділ присвячено підставам біоетизації кримінального права України. Другий підрозділ демонструє реалізацію принципів біоетики в механізмі правотворення в сфері кримінального права України. Приділена увага значенню та необхідності формування у юристів відповідної моделі біоетичної свідомості, яка сприяє формуванню відповідного типу праворозуміння, та прояву такої правосвідомості зовні, у вигляді конкретної поведінки людини. Ставиться акцент на значенні біоетичних принципів в процесі нормотворчості у сфері кримінального права.

Останній підрозділ продовжить аналіз принципів біоетики реалізованих у кримінальному праві України через механізм протидії кримінальним правопорушенням, оскільки кримінальне право є невід'ємним інструментом кримінально-правової складової цього механізму. Саме через цей механізм кримінальне право реалізує свої потенційні можливості та завдання, зокрема щодо правового забезпечення охорони конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Для систематизації інформації в цьому розділі, обрана трирівнева система правотворення, яка запозичена у представників позитивіського типу праворозуміння. Не зважаючи на те, що ми відносимо себе до юснатуралістів, ця система «правотворення» (сформована на наш лад) може бути застосована і в юснатуралізмі для виділення рівнів формування права та відображення його в законі; наглядної демонстрації трансформації права у закон. Однак останній

рівень цієї системи, який позитивісти називають правотворчістю, ототожнюючи в ньому право і закон, ми назвемо законотворчістю.

3.1. Вплив глобалізаційних процесів на біоетизацію кримінального права України

Нагадаємо, що в підрозділі 1.3 цієї роботи йшлося про визначення самих принципів біоетики та представлено їх авторське розуміння. В підрозділі 1.4 роботи – продемонстровано співвідношення біоетики та її принципів з принципами кримінального права та загальноправовими принципами. В цьому підрозділі розвивається та підтверджується теза про доцільність проникнення біоетики в матерію кримінального права, тобто доцільність біоетизації кримінального права України. Йдеться про використання принципів біоетики у процесі законотворення в сфері кримінального права.

Біоетизація норм кримінального права може розглядатися в якості реакції вченої спільноти на дві сучасні проблеми з якими стикнулася система національного кримінального права. *Перша* з них - це невідповідність існуючого кримінального закону сучасним потребам суспільства, а відтак неспроможність закону здійснити забезпечення кримінально-правової охорони безпеки існування суспільства в різних сферах життєдіяльності. *Другою* проблемою стали незупинні процеси глобалізації як загального права, так і кримінального права зокрема. Принципова різниця національних законів з міжнародними нормативними актами, які стали обов'язковими для України, з матеріалами практики Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ), які, згідно закону України, є обов'язковими для використання у правозастосуванні, породили масу проблем [375, с.211; 323, с.83; 351, с.152].

Так прикладом не повної гармонізації національного законодавства України з міжнародними зобов'язаннями України можна назвати правове забезпечення галузі генної інженерії. Як вже зазначалось не дивлячись на прийняття Україною в 2004 році Закону України «Про заборону

репродуктивного клонування людини» на виконання Додаткового протоколу про заборону клонування людини 1998 р. до Конвенції Ради Європи про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини 1997 р., який підписали більшість європейських країн, а також Загальної декларації ЮНЕСКО 1997 р., яка заборонила клонування людини та вимагала суворого контролю над усіма подібними роботами в кожній державі, котра здійснювала наукові дослідження в цій сфері, гарантування його положень засобами кримінально-правового реагування й досі не створено. А це в свою чергу робить прийнятий в 2004 році закон «мертвим». Крім того, за результатами проведення нами опитування фахівців-медичних працівників в цій сфері (опитано всього 116 осіб. З них 54 осіб - прокурори, адвокати та 62 особи - медичні працівники. Анкета 6 та зведена таблиця до неї) Україна займає одне з провідних місць в світі щодо проведення дослідів над геномом людини і не завжди ці досліді є законними. Так на питання «Чи проводяться на території України експерименти по створенню химер» – 68% респондентів відповіли позитивно. Підтвердили факт незаконної торгівлі Україною клонованими ембріонами людини – 80 % респондентів. Також слід відмітити, що за практикою євроспільноти, держави в яких проводяться подібні досліді, на законодавчому рівні визначили термінальні межі ембріона людини в яких допускаються такі експерименти (до 14 дня), про що було зазначено у розділі 2. В Україні подібний нормативний акт відсутній. Звісно, можна керуватись зарубіжною практикою, але все ж таки відповідне правове забезпечення має бути, що підтвердило і 90% опитуваної аудиторії, до якої входили юристи та медики (Анкета 6 та зведена таблиця до неї)

Вирішення зазначених проблем можна знайти у застосуванні біоетичних принципів в законотворенні в сфері кримінального права. Подібним шляхом пішли багато Європейських країн, позитивної досвід яких був проаналізований вище у Розділі 2.

Відтак можна виділити два *основні аргументи на користь біоетизації* кримінально-правових норм. До *першого аргументу* можна віднести

формування правового кримінального закону. Під ним ми розуміємо такий кримінальний закон, який може забезпечити кримінально-правову охорону безпеки існування не тільки людини, але і всієї екосистеми (принаймні на території України), складовою якої виступає і людина в тому числі.

Ведучи мову про реалізацію принципів біоетики у творенні кримінально-правових норм, не можна не торкнутися процесу глобалізації кримінального права. Цей зв'язок обумовлюється тим, що зарубіжні системи права перейшли на «рейки» біоетики достатньо давно. Враховуючи все більш зростаючу тенденцію до зближення правових систем, наявність елементу біоетики в нормах кримінального права зарубіжних держав, не може не позначитись на формуванні подібних норм в українському кримінальному праві та законодавстві. Особливо актуально це питання проявляється на тлі виникнення обов'язку дотримання та виконання рішень та використання практики ЄСПЛ у правозастосовчій діяльності українських юристів. Подібний обов'язок виник в Україні після вступу в силу закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» в 2006 році [243].

Цілком логічно, що для виконання зобов'язань, передбачених означеним законом, українське кримінальне законодавство повинно містити відповідні положення, які стане можливо застосувати. Відтак - це є *другим* аргументом для біоетизації системи національного кримінального права та законодавства.

Взагалі глобалізація являє собою процес уніфікації світового господарства. Початково цей термін застосовувався в економіці. Так під ним розумілася сукупність національних держав, пов'язаних один з одним системою міжнародного поділу праці, економічних і політичних відносин, у світовий ринок і тісне переплетення їх економік на основі транснаціоналізації та регіоналізації. На цій базі відбувається формування єдиної світової мережевої ринкової економіки - геоекономіки та її інфраструктури, руйнування національного суверенітету держав, які були головними дійовими особами міжнародних відносин протягом багатьох століть. Процес глобалізації є наслідком еволюції державно оформлених ринкових систем [208, с.320].

Останнім часом термін глобалізація став поширюватись на інші галузі знань, в тому числі й на юриспруденцію. Так в останні, майже два десятиліття, дисертації з різних галузей права присвячуються саме глобалізації. В галузі кримінального права можна виділити наступних авторів, які в своїх роботах торкалися питання глобалізації: Ю. Баулін, В. Борисов, О. Бороневська, О. Житний, П. Кучевська, Є. Лащук, С. Лихова, А. Музика, А. Митрофанов, В. Навроцький, Л. Новікова, Ю. Пономаренко, А. Савченко, М. Хавронюк, П. Фріс та інші [365, с. 269; 267; 403; 92; 400; 201; 175].

Глобалізація кримінального права була цілком передбачуваним явищем. Внаслідок відбувщихся якісних змін в інших галузях знань та галузях права, кримінальне право, не могло не відреагувати на відповідні зміни. Ми зазначали, що кримінальне право є верхівкою піраміди, яка складається з усіх інших галузей права, які в свою чергу спираються на різні галузі знань. Отже, цілком логічно, що при зміні нижчої складової цієї піраміди, змін зазнає в кінцевому рахунку і сама верхівка [365, с. 269-271].

Як зазначає О. Житний, думку якого ми повністю поділяємо, сьогодні без врахування факторів глобалізації в організації й реалізації державної кримінальної політики неможливо «синхронізувати» національні засоби соціально-правового контролю над кримінальними правопорушеннями з міжнародними і, зокрема, загальноєвропейськими, підходами й стандартами. Тому дослідження розвитку кримінального права України в контексті загальносвітових процесів є актуальним завданням вітчизняної юридичної науки. Результати наукових розвідок в цьому напрямі повинні сприяти оновленню кримінально-правової теорії, подальшому приведенню вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність і практики його застосування у відповідність до загальновизнаних принципів й норм міжнародного права, підвищенню здатності національного кримінального права своєчасно відкликатись на зміни, що відбуваються в суспільно-політичному житті країни, європейського регіону й світу [92, с.306].

В свою чергу В. Навроцький зазначає, що глобалізаційні тенденції неоднозначно сприймаються в середовищі юристів-теоретиків, серед працівників правозастосовних органів, у колах, наближених до законодавця.

Розходження в підходах до можливого вирішення проблеми досить значні. Крайні позиції коливаються від закликів чимдуж позбуватися національної специфіки в праві і прагнути створити наддержавні нормативно-правові акти до намагань уберегтися від впливу зарубіжного і міжнародного законодавства [201].

До першого із вказаних підходів В. Навроцький відносить розробку Модельного КК для країн – учасниць СНД, прагнення долучитися до створення Європейського кримінального кодексу, складання планів законопроектних робіт, спрямованих на забезпечення того, що в літературі називають інкорпорацією, імплементацією, гармонізацією, адаптацією, апроксимацією, уніфікацією, рецепцією, трансформацією тощо [201].

До прихильників другого підходу В. Навроцький відносить тих, хто намагається і в сучасних умовах обґрунтувати позицію про те, що при вирішенні кримінально-правових питань, зокрема, пов'язаних із вчиненням кримінального правопорушення за кордоном «...не має значення, визнаються чи ні злочином чинним Кодексом діяння, за які були засуджені вказані суб'єкти судом іноземної держави» або ж, що «злочинність і караність діяння, вчиненого за кордоном визначаються за українськими законами, незалежно від того, чи визнається таке діяння злочином у тій країні, де воно було вчинене» [201]. Відзначається, що у процесах глобалізації є негативний бік, який полягає в тому, що позиції окремих держав нав'язуються всім іншим державам, що може призвести до того, що окремі держави втратять свої особливості в політичній, культурній та правовій сферах [175, с.46], вказується, що у жодному міжнародному нормативному акті не йдеться про те, що кримінальне законодавство для всіх країн Європи має бути однаковим [175, с.47].

На нашу думку перейняття національним законодавцем іноземного прикладу повинно мати розумні межі. Не все, що є за кордоном – є добром і

таким, що відповідає особливостям нашої системи права, особливостям нації, темпераменту тощо. Тобто не всі іноземні норми зможуть відповідати «духу» (за Ш. Монтеск'є) нашого народу [355, с.44; 195, с.123].

Все зазначене стосується і реалізації біоетичних принципів в кримінальному правотворенні.

В жовтні 2005 року Генеральна конференція ЮНЕСКО прийняла Всезагальну декларацію про біоетику та права людини [37]. Вперше в історії біоетики держави-члени та міжнародне співтовариство зобов'язалися поважати і реалізовувати основоположні принципи біоетики, викладені як в цьому документі так і інших пов'язаних з ним документах (Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину (Конвенція Ов'єдо) 1997 р. [120], Загальна декларація про геном людини та права людини, 1997 р. [94] тощо) [329].

Декларація зачіпає етичні питання, що стосуються медицини, наук про життя і пов'язаних з ними технологій щодо їх застосування до людини, і, як відображено в її назві, ґрунтується на тих принципах, які вона стверджує в нормах, що забезпечують повагу людської гідності, прав людини та основних свобод. Закріплюючи біоетику в міжнародних нормах прав людини і забезпечуючи повагу людського життя, Декларація, тим самим, визнає взаємозв'язок між етикою і правами людини конкретно в сфері біоетики.

В цих документах визначенні основні принципи, відповідно до яких мають проводити свою внутрішню політику держави-члени ЮНЕСКО та здійснюватись політика на міжнародній арені. До цих принципів в Декларації віднесено: принцип поваги до людської гідності (стаття 3); принцип проінформованої згоди особи чи пацієнта (стаття 6); захист майбутніх поколінь (стаття 16); захист навколишнього середовища, біосфери та біорізноманіття (стаття 17) тощо. Стаття 20 Декларації наголошує на сприянні відповідній оцінці та належному регулюванню ризиків, що стосуються медицини, наук про життя і пов'язаних з ними технологій. Наступна стаття визначає загальні види транснаціональної практики, до яких відноситься рекомендація державам-

членам ЮНЕСКО приймати як на національному, так і на міжнародному рівнях, належні заходи для боротьби з біотероризмом і незаконним обігом органів, тканин, зразків, генетичних ресурсів і генетичних матеріалів. В Загальній декларації про геном людини та права людини до цих принципів можна віднести: геном людини в своєму природному стані не має слугувати джерелом отримання прибутків (стаття 4); заборона клонування (стаття 11); раціоналізм та транспарентність при проведенні генетичних досліджень (стаття 12); міжнародне відкрите співробітництво і цій сфері (статті 17-19) тощо. Крім того Генеральна Конференція ЮНЕСКО, на якій було прийнято цей документ, наполегливо закликає держави-члени: керуючись положеннями Загальної декларації про геном людини і права людини, вжити необхідних заходів, в тому числі, в разі необхідності, законодавчого або регламентує характеру, спрямовані на сприяння принципам, викладеним у Декларації, та їх здійснення [94].

Нагадаємо, що Україна є членом ЮНЕСКО з 12 травня 1954 року. Відтак Всезагальна декларація про біоетику та права людини поширюється і на Україну.

Для України поняття «біоетика» не нове: і не тільки враховуючи історію виникнення цього поняття, але і його суті, про що було нами зазначено в Розділі 1 цієї роботи. Підтвердженням тому стала розроблена за 3 роки раніше - в 2002 році Концепція державної політики в галузі біоетики в Україні [125].

В Концепції, біоетику визначено як сукупність етичних норм і принципів, що інтегрує у єдине концептуальне ціле аспекти класичної етики та новітні тенденції, що ініційовані бурхливим розвитком науково-технічного прогресу та впливом негативних змін навколишнього становища на здоров'я людини. Акцентовано увагу на тому, що біоетика як система поглядів, уявлень, норм і оцінок, що регулює поведінку людей з позицій збереження життя на Землі, відіграє дедалі більшу роль у суспільстві. Наголошено, що проблеми біоетики набувають вираженого міждисциплінарного характеру і тому мають охопити всі основні напрями діяльності людства, починаючи з розробки заходів,

спрямованих на збереження навколишнього середовища, і закінчуючи прийняттям політичних рішень [355, с.44].

Найважливішим завданням біоетики, Концепція визначає чітке формулювання сучасних біоетичних принципів. Доречи розроблені нами біоетичні принципи якраз відповідають сформульованому в Концепції завданню державної політики України в галузі біоетики.

Отже проаналізувавши вплив глобалізаційних процесів на матерію кримінального права, формування на тлі глобалізації міжнародних біоетичних документів можна зробити висновок, що загальні глобалізаційні процеси в сфері біоетики проникають і до права, в тому числі і кримінального. Оскільки, як було продемонстровано, біоетика і право тісно пов'язані феномени, їх синтез неминучий.

Таким чином, враховуючи викладені шляхи рецепіювання зарубіжних положень закону, вплив глобалізаційних процесів на біоетизацію кримінального права України можна визначити через реалізацію двох альтернативних шляхів «біоетизації» кримінального права.

Один з них передбачає «сліпе» відтворювання іноземних кримінально-правових норм, які містять реагування держави на порушення в сфері біоетики, в національному законі. Такий шлях є згубним, адже як зазначав ще Монтеस्क'є, закони кожної країни мають відповідати менталітету її народу, звичаям, усталеній моралі, географічному положенню та навіть клімату цієї країни. Відповідно та форма виразу суспільної волі, яка притаманна одній країні зовсім не означає рівнозначний ефект за умови її тотожного відображення в іншій країні.

Другий шлях проведення біоетизації кримінального права України – це шлях раціонального запозичення позитивного досвіду, поряд із застосуванням власних доктринальних розробок та врахуванням особливостей історичного, культурного, економічного розвитку нашої країни.

Прикладом подібного запозичення можуть стати положення закону щодо легалізації евтаназії, ортаназії чи САЛ та відповідні зміни до кримінального

закону щодо передбачення кримінальної відповідальності за порушень законодавства в цій сфері. Іншим прикладом перейняття позитивного зарубіжного досвіду з біоетизації кримінального законодавства може стати доповнення КК положеннями щодо відповідальності за порушення положень законодавства в сфері генної інженерії. Доречи проводячи опитування медичних працівників, зайнятих в сфері генної інженерії та юристів в сфері медичного права (загалом 116 осіб) 80% медиків та 97% опитаних юристів виказали необхідність доповнення кримінального законодавства України відповідними положеннями (Анкета 6 та зведене таблиця до неї).

Вважаємо, що другий шлях біоетизації кримінального права України, який полягає у обміркованому, обґрунтованому запозиченні «біоетичних» положень зарубіжного законодавства є найбільш раціональним та перспективним.

3.2. Принципи біоетики в системі сучасного правотворення у сфері кримінального права України

Як в науці кримінального права, так і в доктрині теорії права є різні погляди на суть певних явищ. Не виключенням серед них стала суть поняття правотворення. Буквальне тлумачення цього слова означає процес діяльності певних суб'єктів та результат їх діяльності щодо творення права [332, с.73].

Розмаїття сутнісних визначень цього явища можна пояснити різним тлумаченням поняття «права», його змістовного навантаження: позитивістський (нормативістський) та природний (*jus naturale*). Відповідно до першого, право ототожнюється із нормативно-правовим актом, джерелом права є нормативно-правовий акт. Відповідно до іншого - право і закон розмежовуються. Право, згідно цієї концепції, вважається джерелом для закону, мірою відповідності закону праву [332, с. 77].

Російський академік – теоретик права В.Нерсисянц вважає, що для юриспруденції як науки про право і державу вихідним і визначальним має той чи інший тип розуміння поняття права. Саме тип праворозуміння визначає парадигму, принцип і зразок (сміслову модель) юридичного пізнання права і держави, власне науково-правовий зміст, предмет і метод відповідної концепції юриспруденції [205, с.29]. Ми цілком погоджуємось з ним, адже певний тип праворозуміння є методом – «ключем» за допомогою якого пізнається поняття держави, визначається її модель побудови, відповідно встановлюються певні відносини між державою та її громадянами, між самими громадянами тощо.

Взагалі вся історія і теорія правової думки та юриспруденції пронизані боротьбою двох протилежних типів праворозуміння та як наслідок - різних підходів розуміння поняття держави. Ці два типи розуміння права і трактування поняття права умовно можна позначити як юридичний (від *ius* - право) і легістській (від *lex* - закон) типи праворозуміння.

Відмінність цих двох типів праворозуміння полягає в наступному. Згідно легістського підходу, під правом мається на увазі продукт держави (його влади, волі, розсуду, сваволі): право це наказ державної влади. В цій концепції право зводиться до примусово-владних звичаїв, до формальних джерел так званого позитивного права (закони, укази, постанови, звичаєве право, судовий прецедент тощо), тобто до закону у широкому сенсі - до того, що офіційно наділено в даний час і в даному місці законною силою.

Таке легістське ототожнення права і закону (позитивного права) є принципом і сенсом так званого «юридичного позитивізму» (і неопозитивізму), який по суті є не юридичним, а саме легістським позитивізмом. Легістське (позитивістське) праворозуміння притаманне різного роду авторитарним, деспотичним, диктаторським, тоталітарним підходам до права [332, с.74].

Для юридичного типу праворозуміння, навпаки, характерна та чи інша версія розрізнення права і закону (позитивного права). При цьому під правом мається на увазі щось об'єктивне, не залежне від волі, розсуду або сваволі

законовстановлюючої влади, тобто певне, відмінне від інших, якийсь особливий соціальний регулятор [332, с.74].

Таким чином доходимо висновку, що право та закон є різні, проте суміжні речі. Право є джерелом закону, його душею. Наскільки буде «одухотворений» закон – настільки він буде «живим». Про це ще відзначав Ш. Монтеск'є у своїй роботі «Дух законів». Живий закон завжди є сучасним та таким, що відповідає в даний час даним потребам даного суспільства, а відтак він здатен здійснити правове забезпечення безпеки суспільства. А безпека, або в природі інстинкт самозбереження, - є основним правилом Природи [332, с.75].

Щодо рівнів правотворення, то вчені-теоретики права виділяють наступні рівні:

1) гносеологічний – відбиває процес виникнення і розвитку права у формі правосвідомості; 2) матеріальний – виражає формування права у вигляді конкретних правових відносин, правомірної поведінки; 3) інституціональний – відображає існування права як системи правових норм [332, с.75].

Останній рівень правотворення позитивісти вважають рівнем правотворчості, тобто законотворчості [272].

В цілому нам імпонує подібне виділення рівнів «правотворення» - систематизація знань завжди сприяє їх легшому сприйняттю. Однак будучи прибічниками *jus naturale*, ми розмежовуємо право та закон. Отже наведену систему рівнів «правотворення» розуміємо на свій лад: як певні етапи виникнення права та його трансформування в закон. Два перших рівні – відносимо до виникнення та «пробації» права, а третій рівень є переходом права в закон – формальним відображенням права в положеннях нормативно-правового акту.

Біоетичні принципи є своєрідною системою координат та в одночас джерелами створення правового закону. В їх основі закладена мета забезпечення безпеки життєдіяльності, проте безпеки не тільки для людини, а для всієї екосистеми. Створюючи закони в межах цієї системи координат

людство може забезпечити собі безпеку життєдіяльності в сучасному та майбутніх світах [332, с.77].

У підрозділі 1.4 роботи було зроблено висновок про те, що «біоетика» та «*jus naturale*» по своїй суті схожі, однак враховуючи офіційне закріплення у міжнародних документах поняття «біоетика» та її загальних принципів, цілком доцільно використовувати саме цей термін. Новий виток розвитку біоетики пропонується назвати *neo jus naturale*.

Тому зазначена трансформація світоглядних позицій та правосвідомості можлива виключно на принципах біоетики – сучасного знання про правила співіснування людини з іншими елементами екосистеми. Лише дотримання біоетичних принципів (основних постулатів її концентрованого знання в різних напрямках науки і техніки) дозволить зберегти нашу планету для нащадків та людство від самознищення. Оскільки біоетика - це наука про правила виживання (*science of survival*), відповідно процес виживання може забезпечуватись різнобічними заходами, в тому числі і шляхом створення належного *правового* забезпечення життєдіяльності людини, на засадах *neo jus naturale*.

Отже, розібравшись із розумінням права та закону, можемо перейти до гносеологічного, матеріального та інституційного рівнів правотворення [353, с.64-67]. Надалі за текстом будуть представлені етапи формування правового – біоетичного закону на прикладі системи кримінального права та законодавства.

Нажаль сучасне кримінальне право залишається найбільшою догматичною галуззю зі всіх галузей права. І це негативно відображається на законотворенні в сфері кримінального права. Особливо це помітно із сутності положень кримінального закону, адже останній є «верхівкою піраміди», яку складають всі інші галузі законодавства. Відомо, наприклад, що для вірної кваліфікації діяння як кримінального правопорушення в сфері господарської діяльності необхідно володіти знаннями щонайменше з господарського права. Гальмування розвитку кримінального закону, особливо помітно за розвитку інших галузей законодавства: господарського, цивільного; таких природничих

наук як: медицина, біологія, фізика, хімія. Як наслідок в кримінальному законі з'являються «прогалини». Цілі пласти відносин між людьми позбавлені правового забезпечення кримінально-правової охорони. Відповідно створюється небезпека існування для людини та всієї екосистеми. Наглядно це буде продемонстровано у розділі 5 цієї роботи [332, с.77].

Для уникнення такої практики, закон, особливо кримінальний, має відображати сучасні потреби сучасного суспільства. Ще Шарль Монтеск'є вважав свободу та безпеку громадян залежними від законів в сфері кримінального права і тому ці закони є таким предметом, яким рід людський має перейматись найбільше у світі [195, с.123; 194].

Повторює цю думку і О. Костенко, який також відзначає, що кримінальне право, відображенням якого є закон, є найважливішою галуззю права, бо воно є засобом забезпечення найвищого соціального блага – соціального порядку, сприятливого для безпеки людини, і зокрема, безпечного її життя. Той, хто має безпеку, - має можливість мати усе інше, а той, хто не має безпеки, втрачає можливість мати будь-що [132, с.232].

Відстоюючи тезу, щодо необхідності оновлення науки кримінального права, що є відображенням кримінального права та його форми – закону, у відповідності із викликами часу, О. Костенко пропонує звернутись задля цього до принципу соціального натуралізму. Згідно цього принципу кримінальне правопорушення має розглядатися як феномен соціальної реальності, що суперечить законам природи, тобто є протиприродним, а норми кримінального права є соціальною формою законів природи. На його думку сучасну кримінально-правову доктрину слід розробляти на основі принципу соціального натуралізму [132, с.232].

Запропонований О. Костенком принцип соціального натуралізму є схожим із запропонованою сукупністю біоетичних принципів. Однак якщо О. Костенко тільки зазначає, що кримінальне правопорушення – це протиприродне явище, і при цьому не надає конкретних уніфікованих законів (принципів, правил) Природи, відповідно до яких можна було б визначати – яке

діяння є природним, а яке ні; то нами запропонований подібний біоетичний алгоритм визначення «природності» чи «протиприродності» діянь людини.

Дотримання цього алгоритму - дотримання біоетичних принципів має ключове значення на етапі формування правосвідомості людини – *на гносеологічному етапі правотворення*. В свою чергу правосвідомість людини ґрунтується на надбанні наукової доктрини. Звертаючись до кримінального права не можемо не процитувати О. Костенка, думки якого, щодо цього питання, ми повністю розділяємо. Так він вважає, що формою існування правової культури людей, що застосовують Кримінальний кодекс, є правова доктрина, однією з різновидів якої є кримінально-правова доктрина, що має розроблятися кримінально-правовою наукою за допомогою теорії як способу всякого пізнання. Проте, як зазначає О. Костенко, у вітчизняній юридичній науці панує презирливе, навіть войовниче ставлення до теорії, яка перетворює цю науку у коментар до законодавства і практики його застосування. Псевдовчені, які через нездатність до теорії нагадують «вершників без голови», намагаються компенсувати цю нездатність тим, що всіляко принижують роль теорії в науці. Саме вони є провідниками того помилкового принципу, що юридична наука має віднаходити критерій істини в юридичній практиці, а не в пізнанні законів соціальної природи, зокрема законів природного права, яке не можливе без теорії. Бо теорія, на думку Олександра Миколайовича, - це єдиний спосіб відкриття законів природи. Коли люди безсилі протидіяти якомусь злу (соціальним негараздам, біологічним патологіям, фізичним стихіям), то це через брак адекватної теорії. Усе, що сьогодні є практикою, колись було теорією [132, с. 228].

Надалі О. Костенко визначає правову доктрину як уявлення про природу права, яким людина має керуватися, створюючи законодавчий акт або застосовуючи його [132, с. 229]. Логічно, що від уявлень людини про природу права залежить якість законодавчого акту – його функціональність.

Уявлення людини про природу права залежить від підстав та умов формування її свідомості. При чому така свідомість формується на двох рівнях: суб'єктивному та об'єктивному [332, с.76].

На *суб'єктивному* рівні в якості *підстав* виступає «початкова» філософія життя особи. «Початкова», тому що надалі з життям, ця філософія може бути змінена на іншу. *Умови* – це середовище, в якому зростає людина та відбувається її формування як особистості. При чому умови та підстави дуже тісно між собою пов'язані, тому виділити первинне та вторинне достатньо важко. Взагалі така систематизація формування правосвідомості є вельми умовною. Будемо вважати, що спочатку формується життєва філософія у людини, на підставі якої вона відображає побутову об'єктивну дійсність і формує навколо себе коло однодумців. Потім під впливом зовнішніх обставин – умов, ця філософія або змінюється або закріплюється, що впливає на формування відповідного типу правосвідомості. Продемонструємо формування уявлення людини про природу права на прикладі [332, с.76].

Так особа, яка є фаталістом за своєю життєвою філософією та ще пов'язана спілкуванням з ірраціональними особистостями, скоріш за все буде відображати право з позиції юснатуралістів. Право для неї – це щось надприродне чи навпаки Природне, Божествене.

І навпаки, коли особа відображає дійсність з матеріальної точки зору, схиляється до атеїстичного типу мислення та ще і має відповідне середовище закоренілих матеріалістів-догматиків, така особа ймовірно схильна розуміти і право як суто людський витвір, тому ймовірно, що вона обере для себе позитивістську модель праворозуміння, тобто ототожнення права та закону.

Звісно, що в природі, як правило, не буває рафінованих явищ, і тому можуть траплятися різні комбінації наявності наведених підстав і умов, в залежності від наявних пропорцій і буде формуватися в людини певний тип праворозуміння [332, с.76].

Наведений алгоритм формування типу правосвідомості відноситься до так званого першого рівня її формування – суб'єктивного [332, с.76].

На другому рівні – *об'єктивному*, в процес формування правосвідомості має підключитися державний механізм. Під останнім ми розуміємо державні інституції, завданням яких є проведення відповідної соціальної роботи з населенням. Результатом якої має стати культивування у населення країни відповідного типу правосвідомості. Звісно, що цей Левіофан, буде культивувати тип правосвідомості, відповідаючий наявному типу держави [332, с.76].

В ідеалі другий рівень має корегувати перший: якщо на побутовому рівні – у суспільства, є намагання не вірно розуміти право, має підключитися другий рівень, на якому фахівці компетентно та професійно роз'яснять наслідки та негативні сторони подібного невірного тлумачення права [332, с.76].

Однак, при виникненні необхідності змінити тип правосвідомості – два рівні неодмінно зіткнуться один з другим. Це може бути при зміні домінуючого доктринального тлумачення праворозуміння в будь-яку сторону: як в сторону позитивізму так і в сторону натуралізму. Ініціатива зміни також може бути вихідною як від суспільства так і від держави. Вважаємо, що перемога буде за тим типом правосвідомості, до якого готове і який необхідний даному суспільству на певному етапі його розвитку [332, с.76].

Ми не закликаємо стати всіх ірраціональними особистостями з відповідним типом свідомості та праворозуміння, але ми закликаємо прислухатись до своєї людської природи – душі [332, с.76].

Десь глибоко всередині кожної людини, як звичайної живої істоти, закладено інстинкт самозбереження. Особливо актуально звільнення цього первородного інстинкту наразі. В час, коли результати науково-технічного прогресу (не завжди позитивні) просто захлиснули людство, та вже грубо насаджують якісно нові стандарти життя та уявлення про давно знайомі речі та явища (життя, людину, смерть тощо) [332, с.76-77].

Щоб не стати жертвою розвинутих технологій та побачити своїх нащадків, які доречи можуть і не з'явитися, необхідно змінити домінуючу наразі філософію антропоцентризму на філософію екоцентризму – біоетичну

філософію. Путівником чи маяком, який вкаже на достовірність дій та вірний їх вектор, стане наведені біоетичні принципи та доктрина біоетика, коротко викладене в розділі 1 роботи.[332, с.77].

Відродження нової, а насправді добре знайомої старої філософії (форма пізнання світу, що напрацьовує зокрема фундаментальні принципи буття) - біоетики, стане тією свідомістю, яка допоможе усвідомити нагальні потреби сучасного суспільства. Відрізнити суб'єктивні інтереси пануючої верхівки від об'єктивних інтересів всього людства. Зрозуміти серед букв сучасних законів, які в загальній своїй масі, потребують якісних змін, - дух законів, їхню душу! [332, с.77].

Зрощення масової біоетичної свідомості зокрема серед юристів має стати принциповою справою сьогодення. Справою честі для всіх політичних сил.

Одним з етапів такої програми має стати внесення біоетики, як навчальної дисципліни, в учбові плани юридичних вузів. Більш того, її основи мають викладатися ще в закладах дошкільної освіти. Юним громадянам мають бути доступною мовою донесені біоетичні засади людського буття. Привиті принципи біоетики та відповідної їм поведінки. На прикладах, нажалі сучасності, продемонстровано наслідки недотримання такої філософії (винайдення та наслідки використання ядерної, бактеріологічної зброї, штучна зміна екосистем, яка призводить до жахливих повеней чи посух, винайдення нових вірусів, які в наслідок мутації майже не підлягають знищенню тощо) [332, с.77].

В юридичних ВНЗ мають розвивати закладену в дитинстві біоетичну свідомість майбутнього юриста, на підставі якої він буде зовсім інакше (в позитивному сенсі) розуміти існуючий закон. Біоетична свідомість має загартовувати професійний дух юриста. Ліквідувати його сумніви у разі віддавання пріоритету дотримання права перед застосуванням неправового, а під час абсурдного закону [332, с.77].

Звісно, що виникнуть певні труднощі у правозастосуванні, адже нове покоління юристів зустрінеться із архаїчно вихованими «професіоналами»-

старшими колегами. Які в своїй більшості ще продовжують відносити природне право до чогось, що походить «від Лукавого». Проте це також є завданням, яке розв'язується доволі просто – через самовдосконалення або направлення всіх «професіоналів» підвищувати свою кваліфікацію. Де знов таки шляхом звернення до науки (теорії) буде обґрунтовано необхідність та раціональність звернення до юснатуралізму, особливо в координатах сьогодення [332, с.77].

Виховання такої біоетичної свідомості сприятиме і формуванню відповідної біоетичної поведінки, яка для юриста як професіонала, проявляється на сам перед у правозастосовчій діяльності [332, с.77].

Отже, на підставі свідомості має формуватися і відповідна професійна поведінка юриста. Таким чином, від гносеологічного рівня правотворення повільно переходимо до наступного - матеріального рівня [332, с.77].

Матеріальний рівень правотворення є не менш важливим, ніж попередній рівень. На цьому рівні відбувається практичне втілення (пробація) тих навичок, які сформувалися у свідомості юриста. Проте цей рівень є і доволі складнішим за попередній, адже на ньому доводиться кожний час стикатись з поки що домінуючою антропоцентричною (споживацькою) свідомістю архаїчних «професіоналів», які абсолютно не переймаються майбутнім. Цей рівень вимагає не аби якої міцності духу юриста та таланту наукового обґрунтування відстоювання власної юснатуральної позиції праворозуміння [332, с.77-78].

Юрист у якого було сформовано біоетичну свідомість ще у вищому навчальному закладі, починаючи з власної поведінки в побуті, несе ази біоетики у професійне коло, долучаючи всіх необізнаних колег до неї, а також намагається дотримуватись на практиці принципів біоетики [332, с.77-78].

Слід обмовитись, що вживаючи слово «юрист», ми розуміємо: юрисконсульта на підприємстві (установі, організації), адвоката, прокурора, суддю, помічника народного депутата, який, як правило, безпосередньо приймає участь у створенні законодавчих актів; юриста-вченого, який в своїх публікаціях доволі часто пропонує суб'єктам законодавчої ініціативи зміни до діючого законодавства [332, с.77-78].

Всі ці особи на матеріальному рівні «правотворення», за умови дотримання біоетичних принципів, наближають можливість створення в кінцевому результаті правового (біоетичного) закону. Тому роль кожного з них важко переоцінити [332, с.78].

Поведінка юриста, як фахівця, як зазначалось, це перш за все правозастосування, ефект якого (як посил у суспільство) залежить від типу розуміння правозастосовувача. Так юрист, який вихований на біоетичних засадах не може за визначенням бути нормативістом. А відтак великою залишається ймовірність, що він за буквою закону побачить його «душу». Відтак формальний закон буде застосований вірно і справедливо. Меседж у суспільство буде щось на кшталт: «кожний відповідає по справедливості, без зайвої репресії і без безпідставних «амністувань»». Подібна справедливість не породжує супротив у суспільстві, тому сприяє його антиентропії, угамуванню, скерованості в руслі дотримання законів, які є єдиними для всіх [332, с.78].

Особливо в цьому контексті хотілося б апелювати до прокурорів і суддів, як безпосередніх правозастосовців, за якими під час залишається останнє слово. На них пересічні громадяни дивляться як на ототожнення справедливості. Тому на них лежить величезна відповідальність з якою їм доводиться жити, навіть після завершення професійної кар'єри. Від справедливого правозастосування буде залежити їхнє «безхмарне» чи навпаки «похмуре» майбутнє [332, с.78].

Саме від них залежить – будуть вони за буквами закону бачити лише букви, чи побачать все ж таки – «душу» закону. Відтак в неурегульованій формальним законом ситуації, вони розв'яжуть справу на підґрунті біоетичних засад – за справедливістю. З упевненістю можемо заявити, що при дотриманні юснатуральної концепції праворозуміння та правозастосування не доведеться посилювати заходи безпеки зокрема для суддів. Ототожнення їх із предметом кримінальних правопорушень зменшиться в рази [332, с.78].

Навіть не варто надмірно акцентувати увагу на тому, що при засиллі справедливості – великою стає ймовірність природного зниження рівня кримінальних правопорушень. Це є цілком логічним та очевидним [332, с.78].

Біоетичні принципи, якими мають керуватися в своїй професійній діяльності юристи, це не тільки уособлення справедливості, але і безпека існування людства. Тому цілком логічним є слідування законам природи, які здатні врятувати людство від самознищення, яке вже розпочалося та йде незупинно. В цьому проявляється основне значення біоетичних принципів на двох перших рівнях «правотворення», зокрема в сфері кримінального законодавства [332, с.78].

На підставі наведеної сукупності біоетичних принципів фактично формується нове, або навіть краще зазначити – оновлене праворозуміння (нео *jus naturale*). З цього приводу ми поділяємо точку зору В. Нерсисянца, який зазначив, що якісні зміни філософсько-правового знання пов'язані з переходом від колишнього поняття права до нового поняття права, з формуванням нової філософсько-правової теорії з відповідним новим методом і новим предметом [332, с.78].

На думку, В. Нерсисянца, нове поняття права (в нашій роботі – це біоетичне право або нео *jus naturale* – *Я.Т.*) означає і відповідний новий підхід до вивчення, розуміння і трактування як самих емпіричних даних об'єктів філософії права, так і вже накопичених теоретичних знань про них. З позицій неології (вчення про нове) можна сказати, що історія філософії права - це історія нових понять права і формування на їх основі нових філософсько-правових теорій. У теоретико - пізнавальному плані нове поняття права - це завжди (і неодмінно) більш формалізоване (більш конкретне за своїми формально-визначеними властивостями і характеристиками), логічно більш послідовне і «чисте» осягнення і вираз предметного змісту права (в нашому дослідженні таким більш формалізованим поняттям природного права є біоетика – *Я.Т.*). Завдяки цьому таке нове поняття права (і відповідна нова концепція філософії права) утримує і зберігає науково значущі результати попередньої філософсько-правової думки і на новому, більш високому рівні пізнання розвиває їх далі з більш глибоких теоретичних позицій і в більш широкому і адекватному смисловому полі і контексті [206; 332; с.78].

Завершальною крапкою в системі правотворення є утворення закону на підставі сформованої біоетичної свідомості, закріпленій у відповідній поведінці.

Закон, сформований на біоетичних принципах є правовим забезпеченням охорони безпеки людства в будь-якій галузі, в нашій роботі, наприклад, мова йде про кримінально-правовий закон.

Слід зазначити, що в системі правотворення її другий рівень може бути відсутнім. Так інколи людство не має часу практично з'ясовувати чи формувати правила поведінки щодо нового небезпечного знання. Запропонована сукупність біоетичних принципів має корегувати, формувати поведінку людини, особливо щодо нового небезпечного знання. Прикладом такого корегування поведінки людини при відкритті небезпечного знання, може бути відкриття людством атому. На той час суспільство не мало часу випробовувати біоетичні принципи в користуванні атомною енергією. Необхідно було відразу сконструювати формально виражені вимоги щодо правил поведінки. Тобто перескочити рівень матеріальний і перейти відразу від гносеологічного рівня право-законотворення - до рівня законотворчості (інституціонального).

Згідно біоетичних принципів, перш ніж відкривати подібне нове небезпечне знання, необхідно провести експертизу на дотримання такого потенційного знання принципам біоетики. Якщо буде з'ясовано протиріччя нового знання хоча б одному принципу - таке знання безпосередньо загрожує виживанню людства. Мова в даному випадку може йтися як про безпосередні (близькі) наслідки використання такого нового знання, так і про віддалені наслідки, про які у людства навіть може не бути на сьогодні результатів досліджень. Прикладом відсутності віддалених наслідків використання отриманого нещодавно нового небезпечного знання є відсутність (за браком часу і бажання наживи) результатів досліджень щодо впливу ГМО на нащадків людини (тому що не можна отримані результати досліджень проведені на щурах повністю переносити на людей). А на людях проводити подібні експерименти не рентабельно.

Відповідно, здоровий глузд підказує, необхідність відмовитись від отримання чи використання вже отриманого подібного нового небезпечного знання. Приклади та наслідки відкриття подібного небезпечного нового знання та інколи його використання без дотримань біоетичних принципів, зазначені в розділі 5 роботи. Там само надані пропозиції щодо реакції держави на це із застосуванням кримінально-правових засобів.

Отже третій рівень правотворення (*інституціональний*), полягає у формулюванні таких законодавчих актів, які включають поряд із біоетичними правилами поведінки щодо існуючих знань ще і правила поведінки щодо отримання та використання небезпечних знань у майбутньому, навіть тих, до яких сьогодні у фахівців не може сягнути фантазія.

Як зазначалося, позитивісти називають цей етап правотворення – правотворчістю. Ми, обстоюючи позицію неоюснатуралістів – етап законотворчості відносимо до одного з рівнів правотворення. Слід обмовитись, що під законом ми розуміємо будь-яку форму нормативно-правового акту (різні види підзаконних нормативних актів), не лише формальний закон. Адже як для закону так і підзаконного нормативного акту першоджерелом виступає право.

Основним значенням законотворчості взагалі, є створення положень закону, тобто формальне закріплення бажаної з боку держави поведінки членів соціуму. Підґрунтям зазначеного бажання держави може бути чи воля суспільства, чи вимоги міжнародних інституцій, які Україна не може ігнорувати. Зміна діючих норм закону чи скасування застарілих (неактуальних) норм сприяють утвердженню нових.

Проте переймати подібний позитивний досвід застосування біоетичних принципів під час законотворення в сфері кримінального права необхідно обачно: переймаючи все краще та додаючи власні надбання із врахуванням сучасного розвитку науково-технічного прогресу, існуючих саме зараз потреб саме нашого суспільства.

Вище було зазначено про важливість усвідомлення принципів біоетики та слідування їм на гносеологічному та матеріальному рівнях

правозаконотворення. Правосвідомість особи, зрощена на біоетичних принципах, неодмінно буде продукувати і відповідні – правові, біоетичні норми кримінального права та положення закону.

На наше глибоке переконання, удосконалений за нашими пропозиціями, Кримінальний закон буде «живим», правовим. Таким, який здатний забезпечити сучасні потреби сучасного суспільства, а відтак таким, що виконує своє основне завдання, визначене в статті 1 КК України.

3.3. Роль принципів біоетики у кримінально-правовому забезпеченні протидії кримінальним правопорушенням

Оскільки Розділи 1-3 відносяться до фундаментальної частини роботи, яка містить в тому числі і понятійний апарат дослідження, ми не можемо обминути одне з ключових явищ дослідження – «протидія кримінальним правопорушенням», яке в свою чергу розкривається через поняття та явище - «механізм кримінально-правового забезпечення протидії кримінальним правопорушенням». Останній ми розглядаємо як основний інструмент реалізації кримінально-правової політики держави [336, с.401-412; 348, с.117-120].

Наводячи історію формування змісту поняття «злочинність», враховуючи набуття чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», [242] яким було внесено зміни в понятійний апарат кримінального права, вважаємо, що допустимо будемо використовувати як класичний термін «злочинність», оскільки в даному контексті він належить до кримінологічних понять, на які не поширився зазначений закон, і означає сукупність вчинених кримінальних правопорушень, а не властивість діяння, так і поняття протидія кримінальним

правопорушенням, маючи на увазі низку вчинених кримінальних правпорушень. Над тлумаченням поняття «злочинність» та його місцем в суспільстві, а також розробленням механізму (системи) протидії кримінальним правопорушенням замислювались філософи та юристи всіх часів та народів: від давньогрецьких філософів Платона (др.-грец. Πλάτων)¹¹ та Аристотеля (др.-грец. Ἀριστοτέλης)¹², юристів епохи просвітництва¹³: Ч. Бекарія (італ. Beccaria Bonesana Cesare)¹⁴, Ш. Монтеск'є (фр. Charles-Louis de Seconda, Baron de La Brède et de Montesquieu)¹⁵; пізніших працях Ч. Ломброзо (італ. Cesare Lombroso)¹⁶, його учня – прокурора касаційного суду барона Р. Гарофало (італ. Raffaele Garofalo)¹⁷; французького соціолога Е. Дюркгейма (фр. David Émile Durkheim)¹⁸ тощо до сучасних вчених: О.М Бандурки, О.О. Бандурки, О. Герцензона, В. Глушкова, В. Голини, І. Даньшина, Л. Давиденка,

¹¹ Платон (давн.-грец. Πλάτων, 428 або 427 до н. е., Афіни — 348 або 347 до н. е., там же) давньогрецький філософ, ученик Сократа, вчитель Аристотеля

¹² Аристотель (др.-грец. Ἀριστοτέλης; 384 до н. е., давньогрецький філософ.

¹³ Просвітництво - це широка ідейна течія, яка відображала антифеодальний, антиабсолютистський настрій освіченої частини населення у другій половині XVII—XVIII століття. Представники цієї течії: вчені, філософи, письменники, вважали метою суспільства людське щастя, шлях до якого — переустрій суспільства відповідно до принципів, продиктованих розумом, були прихильниками теорії природного права. Просвітники мали широкий світогляд, в якому виділялися концепція освіченого абсолютизму, ідея цінності людини, критика церкви, патріотизм, осудексплуатації людини людиною, утвердження самосвідомості й самооцінки особи. Цим просвітники відрізняються від просвітителів, якими є всі носії освіти і прогресу.

Просвітництво зародилося практично одночасно в країнах Західної Європи: Британії, Франції, Нідерландах, Німеччині, Італії, Іспанії, Португалії, але швидко поширилося у всій Європі, включно з Річчю Посполитою і Російською імперією. Велику роль в його становленні відіграв швидкий розвиток природознавства та книгодрукування.

¹⁴ Чезаре Беккариа Бонесано (італ. Beccaria Bonesana Cesare, 15 березня 1738, Мілан - 28 листопада 1794, там само) — італійський мислитель, публіцист, правознавець и громадський діяч, видатний діяч Просвітництва.

¹⁵ Шарль-Луї де Секонда, барон Ля Бред и де Монтеск'є (фр. Charles-Louis de Seconda, Baron de La Brède et de Montesquieu; 18 січня 1689 - 10 лютого 1755) - французький письменник, правознавець та філософ, автор роману «Персидські письма», статей з «Енциклопедії, або Тлумачного словника наук, мистецтв та ремесел», труда «Про дух законів» (1748), прибічник натуралістичного підходу до вивчення суспільства.

¹⁶ Чезаре Ломброзо (італ. Cesare Lombroso; 6 листопада 1835, Верона, Австрійська імперія – 19 жовтня 1909, Турін, Італія) - італійський тюремний лікар-психіатр, родоначальник антропологічного напрямку в кримінології та кримінальному праві, основною думкою якого стала ідея про природженого злочинця. Головна заслуга в кримінології Ломброзо полягає в тому, що він змістив акцент вивчення зі злочину як діяння на людину - злочинця.

¹⁷ Рафаеле Гарофало (італ. Raffaele Garofalo; 1851—1934) - італійський вчений-криміналіст, учень і продовжувач Чезаре Ломброзо, автор теорії «природного злочину»

¹⁸ Давид Еміль Дюркгейм (фр. David Émile Durkheim; 15 квітня 1858, Епіналь, Франція – 15 листопада 1917, Париж, Франція) - французький соціолог і філософ, засновник французької соціологічної школи і структурно-функціонального аналізу, один з творців соціології як самостійної науки.

А. Долгової, В. Дрьоміна, А. Закалюка, В. Зеленецького, А. Зелінського, О. Кальмана, В. Куца, О. Костенка, О. Литвака, Б. Лизогуба, В. Лунєєва, С. Міщенко, тощо [336, с.401].

В доктрині права зустрічаються різні дефініції злочинності. Наведемо деякі з них.

Так Е. Дюркгейм вважав, що злочинність є іманентною, притаманною будь-якому людському суспільству. Ми також є прихильниками саме такої точки зору. Злочинність – невід’ємна складова будь-якого суспільства. Без неї не могло б існувати правопорядного суспільства, воно б просто не було ідентифіковано. Злочинність – є свого роду «вірус», який змушує суспільство виробляти імунітет проти нього, шляхом вдосконалення соціально-правового забезпечення суспільства [336, с.402].

А. Герцензон також відмічав «перехідність» між поколіннями цього явища і визначав злочинність як «збірне поняття», «класово обумовлене, історично перехідне соціальне явище, що проявляється в сукупності діянь, визнаних суспільно небезпечними та кримінально караними в даному суспільстві в даний період часу» [47, с. 96, 98].

А.Ф. Зелінський розглядав злочинність як масовий прояв деструктивності в поведінці людей, що виражається в системі передбачених кримінальним законодавством діянь, вчинених на даній території або серед членів певних соціальних груп протягом одного року або якоїсь його частини [102]. Автор цього визначення прив’язав визначення злочинності до часово-просторових координат як і А. Герцензон. Схоже за цією ознакою визначення злочинності надав В. Дрьомін: «злочинність – це поширена соціальна активність, різновид масової практики людей, що проявляється в деструктивній поведінці (діяльності, вчинках), яка передбачає кримінальну відповідальність згідно з чинним на даній території і в даний час законодавством» [240, с. 81].

А. Закалюк, навпаки оминає таку часово-просторову ознаку злочинності визначаючи її як соціальну або кримінальну активність, «феномен суспільного життя у виді неприйнятної та небезпечної для суспільства масової, відносно

стійкої, різнообумовленої кримінальної активності частини членів цього суспільства». Як можна помітити новелою цього автора є визначення злочинності в якості «феномену суспільного життя», а не «явища» або «системи» [98, с. 139].

Визначення злочинності В. Куца увібрало в себе і наведені пропозиції, а також запропонувало нову сутність злочинності: не «явище», чи «феномен» або «систему», а «схильність», що на нашу думку дозволяє дослідити це поняття більш глибоко – не тільки на об'єктивному рівні (її зовнішні прояви), але і на суб'єктивному (детермінанти зовнішнього прояву). Отже під злочинністю В. Куц розуміє невід'ємну, обумовлену внутрішньою і зовнішньою детермінацією еволюційно мінливу схильність людей та їх спільнот до деструктивності у формі кримінальних правопорушень, а також реальні прояви останньої, що піддаються кількісній та якісній інтерпретації [163, с.38]. Надалі під злочинністю будемо розуміти наведену її суть.

Оскільки злочинність є атрибутом суспільства – знищення її, шляхом боротьби із нею неможливо, адже постає ймовірність знищення і самого суспільства. Відтак для збалансованого, гармонійного співіснування громадського суспільства та злочинності, останній можливо тільки протидіяти. Однак в теорії, відображенням якої стає законодавча практика, щодо останнього терміну ведуться також жорсткі суперечки [336, с.402].

У вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі, а також законодавстві на позначення діяльності з протистояння злочинності, вжиття заходів, спрямованих на її зменшення, використовуються різні терміни: «попередження», «профілактика», «боротьба», «контроль», «протидія», «запобігання», «війна», «припинення», «кримінальна політика» тощо [61, с. 52].

Кожне з цих понять, як зазначалось, викликає наукові дискусії. Найбільш розповсюдженими поняттями для позначення такої діяльності є «запобігання» та «протидія». Однак і тут немає єдиного підходу щодо їх визначення. Так, наприклад О.О. Бандурка, вважає, що термін «протидія» у широкому контексті

охоплює і «запобігання» та слугує для визначення загального впливу на злочинність [7, с.86-87]. Ми приєднуємось до його позиції. А. Закалюк, вважає, що поняття «боротьба», «протидія» належать до класу узагальнених, які відтворюють загальну сутність, що полягає у чиненні опору і не розкриває сутності «запобігання» [98, с. 321].

У свою чергу, ми не можемо погодитись зокрема з позицією В. Зеленецького, А. Долгової [141, с.435] та інших авторів [142, с.377-387], які вважають, що найбільшою мірою відповідає сутності соціально-правових заходів протистояння злочинності термін «боротьба» [101, с.8]. Наша точка зору обґрунтовується наступним.

На певних етапах свого розвитку суспільство справді вело боротьбу зі злочинцями, використовуючи при цьому спеціальні озброєні загони, підрозділи поліції (міліції), армійські формування, застосовуючи суворі кримінальні санкції: фізичні розправи, катування, а також інші заходи позасудового державного примусу. Але ці заходи об'єктивно не могли вирішити завдань втримання поширення злочинності. Тому останнім часом «боротьбу зі злочинністю», яка довго домінувала в кримінологічно-правничій лексиці, почав витісняти з професійного лексикону термін «протидія злочинності». Можливо зміну термінології можна пояснити усвідомленням безперспективності цієї боротьби через вічність самої злочинності [336, с.403].

Нам імпонує думка професора В. Куца в тому, що терміни «боротьба», «війна» більшою мірою визначають репресивний підхід у сфері протидії злочинності з боку держави і є більш вузьким напрямом протидії. Ці терміни якщо і мають право на існування, то лише для характеристики заходів стосовно особливо небезпечних злочинців. У зв'язку з цим ми підтримуємо точку зору тих авторів, які вважають, що терміни «боротьба», «війна» зі злочинністю не розкривають сутності антикримінальних зусиль суспільства та держави. Таку діяльність потрібно окреслювати поняттям «протидія злочинності». Ним охоплюється декілька напрямів впливу на злочинність: загальносоціальний, кримінологічний, кримінально-правовий, криміналістичний тощо [249, с. 14].

Щодо вживання терміну «контроль над злочинністю», поширеного у західних країнах, особливо в США, слід зазначити, що він не прижився у вітчизняній кримінології. Однак деякі вчені, наприклад О. Литвак, А. Закалюк використовують його у значенні «протидія» [174, с. 214; 98, с.324].

Отже, враховуючи викладене, можемо дійти висновку, що протидія злочинності – це складне соціально-правове явище та поняття про нього, в якому відображено теорію і практику специфічної державно-управлінської діяльності та приватних ініціатив, спрямованих на перешкоджання вчиненню злочинів, усунення їх причин і умов, переривання розпочатої злочинної діяльності чи злочинного діяння на різних стадіях їхнього здійснення, притягнення суб'єктів їх вчинення до кримінальної відповідальності і застосування до них заходів кримінально-правового впливу [336, с.402-403].

На думку В. Куца та С. Міщенка, протидія злочинності переважно розглядається як «суміш» різних соціально-державних та приватних ініціатив, спрямованих на стримування злочинності [154, 50-51].

Всю сукупність елементів, їх ознак, спрямованих на протидію злочинності, називають «механізмом» протидії останній. Механізм протидії злочинності як і будь-який механізм в принципі, можна охарактеризувати наявністю певної системи, за якою розташовані всі його складові елементи, правилами існування та взаємодії останніх [336, с.403].

Враховуючи набуття чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 № 2617-VIII [242] та пояснення, наведені на початку цього підрозділу, поряд із поняттям «механізм протидії злочинності» допустимо вживання поняття «механізм протидії кримінальним правопорушенням», який надалі і буде застосований [242].

Отже, *механізм протидії кримінальним правопорушенням* – це система елементів, розташованих за чіткою схемою (по горизонталі та вертикалі), які існують за певними правилами та виконують конкретні функції. Кожний

елемент можна характеризувати певними ознаками (суб'єкти, об'єкти, конкретні засоби впливу чи реагування) [336, с.403].

Так по горизонталі можна виділити запобігання (кримінологічна складова) та реагування (кримінально-правова складова) як види протидії кримінальним правопорушенням. В свою чергу *запобігання*, яке характеризується як діяльність що перешкоджає вчиненню кримінальних правопорушень, полягає в наступних функціях: профілактиці, попередженні та припиненні суспільно небезпечних діянь.

Реагування, як кримінально-правова складова змісту протидії кримінальним правопорушенням, здійснюється щодо факту вже вчиненого кримінального правопорушення і спрямоване на суб'єкта його вчинення у формі кримінальної відповідальності або інших засобів кримінально-правового характеру, таких як звільнення від кримінальної відповідальності, примусові засоби медичного характеру щодо обмежено осудних та виховного характеру щодо неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, спеціальна конфіскація [161, с. 154; 165, с.106].

Якщо із горизонтальним розподіленням елементів у механізмі протидії кримінальним правопорушенням більш-менш дійшли консенсусу, то з вертикальною будовою є не все так ясно.

Донедавна в кримінології переважала позиція щодо існування двох рівнів протидії кримінальним правопорушенням: *загально-соціального та спеціально-кримінологічного* [161, с. 153; 155, с. 10]. Потім було висловлено думку щодо існування трьох його рівнів: *загально-соціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального* [161, с. 153; 155, с. 12-13], а сьогодні можна зустріти судження щодо існування чотирьох рівнів протидії кримінальним правопорушенням: *до загально-соціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального* пропонується приєднати ще й *регіональний рівень* [161, с. 153].

Інші науковці до зазначених елементів механізму протидії кримінальним правопорушенням додають також правове та інформаційно-аналітичне

забезпечення протидії кримінальним правопорушенням [249, с.35-37]. На їх думку, все це можна охопити поняттям *«нормативно-правове забезпечення протидії кримінальним правопорушенням»*.

Вірно зазначає В. Куц, що так можна дійти й до десятка її рівнів, а все через нечіткий та неоднорідний критерій їх класифікації [161, с. 153].

Тому В. Куц пропонує свої критерії класифікації елементів механізму протидії кримінальним правопорушенням, які ми також підтримуємо. Поклавши в основу ускладнений, полікомпонентний критерій – інституціонально-функціональний статус суб'єктів протидії кримінальним правопорушенням – В. Куц виокремлює наступні її рівні: 1) *загально-соціальний*; 2) *спеціально-кримінологічний*; 3) *кримінально-юстиційний*. При цьому кожний з них передбачає існування двох взаємопов'язаних комплексів заходів: *запобігання* кримінальним правопорушенням та *реагування* на їх вчинення, які в залежності від рівня протидії проявляються не однаково [161, с. 153-154; 165, с. 105-110].

Слід відмітити, що у виділенні В. Куцом критеріїв класифікації елементів механізму протидії кримінальним правопорушенням прослідковується явна еволюція наукової думки. Адже у більш ранніх працях, В. Куц виділяв лише два вертикальних критерії: загальна та спеціальна протидія [155, с. 10-11; 154, с. 47-48]. Віддаючи належне новій позиції, ми також взяли оновлену модель механізму. На цій моделі і продемонструємо роль принципів біоетики в кримінально-правовому забезпеченні протидії кримінальним правопорушенням.

Отже, розглянемо детальніше оновлений механізм протидії кримінальним правопорушенням, який складається з таких вертикальних рівнів: 1) загально-соціального; 2) спеціально-кримінологічного; 3) кримінально-юстиційного. Через ці вертикальні рівні наскрізь проходять горизонтальні елементи механізму: запобігання та реагування.

Як зазначає В. Куц, на *загально-соціальному* рівні протидія кримінальним правопорушенням здійснюється усіма соціальними та державно-правовими

інституціями суспільства (інституціональний аспект), що безпосередньо не маючи на меті власне протидію кримінальним правопорушенням, а організовуючи нормальну життєдіяльність суспільства, тим самим об'єктивно забезпечують стримання проявів злочинності у соціально допустимих межах (функціональний аспект). Пріоритетним напрямом цього рівня протидії кримінальним правопорушенням є *запобігання* її проявам. Другій складовій протидії кримінальним правопорушенням на цьому рівні, *реагуванню* на кримінально протиправні прояви, в теорії поки що не приділяється уваги. На думку В. Куца, таким реагуванням можна вважати нормотворчу діяльність, спрямовану на вдосконалення соціальних, економічних та політичних процесів, що сприяє скороченню або припиненню певних проявів злочинності. Наприклад, в результаті оптимізації податкового законодавства скорочується кількість податкових кримінальних правопорушень або вдосконалення процедури надання публічних послуг веде до зменшення кількості корупційних правопорушень. Реагування на цьому рівні протидії кримінальним правопорушенням ще не автономізується від запобігання її проявам. Вони функціонують нерозривно й одночасно [161, с. 153-154; 165, с. 107-110].

До суб'єктів загальної (загально-соціальної) протидії кримінальним правопорушенням відносяться наступні:

1) держава, державні органи, органи місцевого самоврядування, виконавчо-розпорядчі органи. До їх компетенції, зокрема, входить: визначення основних заходів, завдань, форм протидії та запобігання кримінальним правопорушенням; визначення кримінологічної політики держави, її планування, спрямування та контроль;

2) органи кримінальної юстиції: МВС, СБУ, прокуратура, суди тощо. Тобто такі спеціальні органи, що здійснюють протидію та запобігання кримінальним правопорушенням через їх особливий статус. Ця діяльність віднесена до їх основної функції;

3) органи загального і господарського управління: інформаційні статистичні, медичні, навчальні, культурно-виховні. Діяльність цих органів

можна визначити як таку, що опосередковано впливає на запобігання кримінальним правопорушенням. Так, наприклад, при належному проведенні культурно-виховних заходів, можна із впевненістю відзначити задіяне, активне дозвілля та навчання як дітей, так і дорослих. Позитивним наслідком якого є відсутність часу на «зайві» думки та вчинення «хибних» діянь;

4) громадські організації, об'єднання громадян, окремі громадяни можуть як опосередковано впливати на запобігання кримінальним правопорушенням, так безпосередньо. Прикладом останнього є належне виховання дитини в сім'ї, батьківська любов до дитини, безпосередня участь батьків у житті дитини, у розвитку її внутрішнього світу, що значно зменшує шанси дитини вступити у світ злочинності.

Мета діяльності всіх суб'єктів на цьому рівні протидії кримінальним правопорушенням – сприяння нормальному функціонуванню життєдіяльності суспільства. Тобто превалююча мета - протидія кримінальним правопорушенням в їх діяльності відсутня. Остання являє собою ніби побічний ефект.

На загально-соціальному рівні протидії кримінальним правопорушенням особливого значення набуває вплив на соціопатичних особистостей як носіїв злочинної субкультури, потенційно готових до вчинення кримінальних правопорушень за будь-яких умов і будь-якого рівня суспільного життя. Так український кримінолог академік О. Костенко зазначає, що соціопатична особистість характеризується наявністю у її свідомості комплексу сваволі та ілюзій, які є причиною кримінальної протиправної поведінки. Усунути цю причину можна, формуючи в особи стан узгодженості волі й свідомості із законами природи. Такий стан називається соціальною культурою людини, а носії такої культури – соціономічними особистостями. Вони є антиподами соціопатичних особистостей, схильних до кримінальних правопорушень [132, с. 149].

Протидія кримінальним правопорушенням на *спеціально-кримінологічному* рівні, за В. Куцом, здійснюється не лише всіма соціальними

та державно-правовими інституціями суспільства, а також і спеціально уповноваженими суб'єктами (інституціональний аспект). Крім того, на відміну від загально-соціальної протидії, вона є системою спеціально спрямованих на запобігання кримінальним правопорушенням та реагування на їх вчинення кримінологічних та організаційно-правових засобів та заходів (функціональний аспект). Характерним її проявом є створення та реалізація різнопланових програм протидії кримінальним правопорушенням на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях та проведення інших спеціально спрямованих на це заходів. Останнім часом набуває розповсюдження практика прийняття спеціальних законів щодо запобігання протиправних видів поведінки, у тому числі й кримінальних правопорушень. Найбільш актуальними серед них є закони щодо запобігання корупції, якими визначено комплекс організаційно-правових засобів профілактики, попередження та припинення корупційних правопорушень, а також низка заходів, спрямованих на практичне застосування таких засобів. І на цьому рівні протидії кримінальним правопорушенням реагування залишається невідривним від запобігання її проявам, функціонуючи одночасно [155, с. 11-12; 165, с.109].

До суб'єктів спеціально-кримінологічного рівня протидії кримінальним правопорушенням можна віднести, окрім суб'єктів загально-соціального рівня, ще законодавчий орган, який формує політику у сфері протидії кримінальним правопорушенням, шляхом відповідної нормотворчої діяльності. Проте акцент слід поставити на меті діяльності цих суб'єктів: свідомо протидія кримінальним правопорушенням.

Кримінально-юстиційний рівень протидії кримінальним правопорушенням, за В. Куцом, на відміну від двох попередніх, забезпечується не всіма соціальними та державно-правовими інституціями суспільства, а виключно спеціально-уповноваженими органами кримінальної юстиції (інституціональний аспект). Характерною особливістю цього рівня протидії є те, що вона здійснюється в межах процесуального провадження за фактом кримінального правопорушення, а за своїм змістом зазначена діяльність є

сукупністю зусиль органів кримінальної юстиції, спрямованих на протидію кримінальним правопорушенням за двома напрямками (функціональний аспект): а) правове реагування на вчинені конкретні кримінальні правопорушення; б) запобігання новим кримінальним правопорушенням [155, с.13-14; 165, с.109-110].

Суб'єктами такої протидії є не всі соціальні та державно-правові інституції й навіть не всі правоохоронні органи, а лише спеціально уповноважена на це їх частина, що отримала назву «кримінальна юстиція» [336, с.404].

У найбільш загальному визначенні кримінальна юстиція – це система державних органів, діяльність яких спрямована на винесення справедливого рішення у кримінальному провадженні та його виконання.

Зміст кримінальної юстиції, на думку С. Міщенка, одного з перших дослідників цього явища в Україні, становить організована за функціональним принципом процесуальна діяльність уповноважених державних органів (суб'єктів юстиції), що регламентується кримінальним та кримінально-процесуальним законодавством і забезпечує реалізацію публічної державної функції – спеціальної протидії кримінальним правопорушенням. За характером зазначена діяльність є сукупністю зусиль, спрямованих на протидію кримінальним правопорушенням за двома напрямками: а) правове реагування на вчинені кримінальні правопорушення; б) запобігання новим кримінальним правопорушенням [154, с.48].

Окрім спеціально визначених органів для протидії кримінальним правопорушенням, існують органи, які їм протидіють в межах своїх повноважень і тим самим забезпечують повне, належне здійснення функції з протидії кримінальним правопорушенням спеціальними органами. Так до органів, які допомагають протидіяти кримінальним правопорушенням спеціальним уповноваженим для цього органам, можна віднести органи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, судово-експертну тощо.

При цьому, характерним для діяльності органів кримінальної юстиції, на думку В. Куца, яку ми також поділяємо, є те, що її здійснюють державні правоохоронні органи, організаційно не віднесені до однієї управлінської структури. Але однорідність цілей, завдань та характер цієї сфери правоохоронної діяльності об'єднує цю частину державного правоохоронного апарату в самостійну систему. При цьому, відносини між органами (суб'єктами) кримінальної юстиції регламентуються винятково кримінально-процесуальним законодавством. Цілісність цієї системи забезпечується не жорсткими організаційно-управлінськими відносинами, а суто функціональними і процесуальними підпорядкованостями. Такий механізм гарантує суб'єктам кримінальної юстиції незалежність під час прийняття процесуальних рішень, відповідність їхніх рішень закону [155, с.13].

Таким чином реагування та запобігання проявляється на всіх трьох рівнях механізму протидії кримінальним правопорушенням проте в різних співвідношеннях. По-перше, на двох перших її рівнях запобігання та реагування на кримінально протиправні прояви не обособлюються, а здійснюються спільно й одночасно і лише на кримінально-юстиційному рівні протидії вони постають як відносно самостійні її складові. По-друге, має місце різна пріоритетність складових протидії кримінальним правопорушенням у залежності від рівня її здійснення: на загально-соціальному та спеціально-кримінологічному рівнях головним є запобігання проявам злочинності, а на кримінально-юстиційному рівні пріоритет за реагуванням на кримінальні правопорушення.

Тепер настав час звернутись до нормативно-правового забезпечення, протидії кримінальним правопорушенням. Цей вертикальний рівень також виділяється деякими вченими поряд із загальним (загально-соціальним) та спеціальним (спеціально-кримінологічний) [249, с.35-54]. Хоча ми взяли за основу визначення механізму протидії кримінальним правопорушенням модель, запропоновану В. Куцом, в якій цей рівень відсутній, все ж таки, ми вимушені, заради зручності демонстрації місця кримінально-правового

забезпечення у механізмі протидії, звернути увагу на цей вертикальний рівень. Мабуть краще нормативно-правове забезпечення не виділяти в окремий вертикальний рівень: ймовірніше його краще охарактеризувати як одну з граней діяльності суб'єктів на всіх трьох вертикальних рівнях механізму протидії кримінальним правопорушенням.

Взагалі, нормативно-правове забезпечення протидії кримінальним правопорушенням – це сукупність юридичних норм, які регулюють відносини у суспільстві у сфері протидії кримінальним правопорушенням та мають матеріальне вираження у конкретних нормативно-правових актах (кодексах, законах, підзаконних нормативно-правових актах). Під сукупністю юридичних норм ми розуміємо масив юридичних норм різних галузей права (конституційного, цивільного, адміністративного, кримінального тощо). Нормативно-правове забезпечення є атрибутом кожного з вертикальних рівнів механізму протидії кримінальним правопорушенням. Кримінально-правове забезпечення протидії кримінальним правопорушенням відноситься до одного з видів нормативно-правового її забезпечення, яке матеріально закріплене в КК та КПК України [336, с.405].

Роль видів нормативно-правового забезпечення протидії кримінальним правопорушенням відображається в їх функціях [336, с.407].

Можна виділити *загально-соціальні та спеціально-юридичні функції* видів нормативного забезпечення протидії кримінальним правопорушенням [336, с.407].

Під загально-соціальними функціями видів нормативного забезпечення протидії кримінальним правопорушенням ми розуміємо напрямки взаємодії видів нормативного забезпечення протидії кримінальним правопорушенням та інших соціальних явищ як єдності форми та змісту [336, с.407].

До *загально-соціальних функцій* нормативного забезпечення протидії кримінальним правопорушенням включено наступні:

1) гуманістичну – право, виражене в законі як складова кожного виду нормативного забезпечення протидії кримінальним правопорушенням

(кримінально-правове забезпечення, цивільно-правове, конституційне, міжнародно-правове тощо), забезпечує охорону та захищає права людства, нації, людини;

2) організаторсько-управлінську – право, виражене в законі як складова кожного виду нормативного забезпечення протидії кримінальним правопорушенням (кримінально-правове забезпечення, цивільно-правове, конституційне, міжнародно-правове тощо), забезпечує можливості окремих суб'єктів на вирішення певних економічних і соціальних проблем;

3) виховну – право, виражене в законі як складова кожного виду нормативного забезпечення протидії кримінальним правопорушенням (кримінально-правове забезпечення, цивільно-правове, конституційне, міжнародно-правове тощо), сприяє становленню людини як правослухняного члена громадянського суспільства, виховує у неї зразки правомірної поведінки і тим самим протидіє кримінальним правопорушенням;

4) інформаційну (комунікативну) – право, виражене в законі як складова кожного виду нормативного забезпечення протидії кримінальним правопорушенням (кримінально-правове забезпечення, цивільно-правове, конституційне, міжнародно-правове тощо), інформує людей про волю законодавця [336, с.407].

Спеціально-юридичні функції видів нормативно-правового забезпечення протидії кримінальним правопорушенням полягають у суто правовому впливі на соціум [336, с.407].

До спеціально-юридичних функцій нормативно-правового забезпечення ми віднесли наступні:

1) регулятивну – це функція, яка спрямована на врегулювання відносин у суспільстві шляхом закріплення бажаної поведінки суб'єктів в тих чи інших галузях права, чим вона і протидіє кримінальним правопорушенням;

2) нормативно-правового забезпечення охорони – це функція, яка спрямована на захист відповідної системи відносин у суспільстві шляхом

усунення соціально шкідливих і небезпечних діянь людей та їх об'єднань, відновлення порушених прав суб'єктів [336, с.407].

Отже, підводячи підсумок, зазначимо, що основним видом нормативно-правового забезпечення спеціально-кримінологічного та кримінально-юстиційного рівнів протидії кримінальним правопорушенням є кримінально-правовий вид. Матеріальним втіленням цього виду, як і зазначалось, є положення КК України, Кримінального процесуального кодексу України, Кримінально-виконавчого кодексу України тощо.

За аналогією із системою видів нормативно-правового забезпечення протидії кримінальним правопорушенням, в середині кримінально-правового виду її протидії можна також виділити систему його підвидів. До системи підвидів кримінально-правового забезпечення відносимо їх розмежування за наступними критеріями: 1) галузевою приналежністю; 2) юридичною силою; 3) дією закону у часі; 4) дією закону у просторі [336, с.408].

Функції нормативно-правового забезпечення протидії кримінальним правопорушенням притаманні і його конкретному виду – кримінально-правовому забезпеченню протидії кримінальним правопорушенням.

Як будь-яке соціальне явище, кримінально-правовий вид забезпечення протидії кримінальним правопорушенням можна трактувати як у вузькому, так і у широкому сенсі [336, с.408].

У вузькому сенсі до кримінально-правового виду забезпечення протидії кримінальним правопорушенням відносяться лише норми Кримінального права та положення законодавства в якому вони відображаються. При цьому припускаємо, що всі ратифіковані Україною міжнародні зобов'язання мають знайти втілення в положеннях чинного КК України [336, с.408].

Якщо кримінально-правовий вид забезпечення протидії кримінальним правопорушенням розглядати у *широкому сенсі, то до нього входять не тільки норми КК України, але й норми інших галузей права, а також міжнародно-правові зобов'язання України. Таке тлумачення випливає з того, що на наше переконання, кримінальне право взагалі, та кримінально-правовий вид*

забезпечення протидії кримінальним правопорушенням зокрема, є верхівкою піраміди, складеної з інших галузей права (видів правового забезпечення протидії кримінальним правопорушенням). Так, для правильної кваліфікації деяких суспільно-небезпечних діянь, обов'язково потрібні знання не тільки кримінального права, але й конституційного, цивільного, господарського тощо. Результат концентрованого виду знань всіх перелічених галузей права знаходить своє відображення у складах кримінального правопорушення – нормах кримінального права [336, с.408].

У цій роботі розглядається кримінально-правовий вид забезпечення протидії кримінальним правопорушенням саме в широкому сенсі. Можна сказати, що кримінально-правовий вид забезпечення протидії у широкому сенсі включає в себе інші види (за галузевою приналежністю) нормативно-правового забезпечення протидії [336, с.408].

Як було зазначено, кримінально-правовий вид як і будь-який вид нормативно-правового забезпечення протидії кримінальним правопорушенням, формально зафіксований у певній формі (джерелі) права [336, с.408].

Однак не можна ігнорувати того факту, що останнім часом усе частіше набуває розповсюдження і правовий прецедент. Яскравим показником цього є використання у правозастосуванні Постанов пленуму Верховного суду України та Постанови ВСУ по конкретних справах.

Ще одним аргументом на користь судового прецеденту в якості сучасного джерела права, зокрема в кримінально-правовому виді забезпечення протидії кримінальним правопорушенням, може стати Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV [243]. У ст. 17 цього Закону прямо зазначається, що суди мають застосовувати при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права.

Таке розповсюдження судового прецеденту в якості джерела права у нашій правовій системі вважаємо цілком закономірним та об'єктивним явищем. Фактично сьогодні ми є свідками злиття різних сімей права – властивої нам романо-германської із англосаксонською тощо. Отже проаналізуємо які характерні риси романо-германського та англо-американського типу правових систем має українська правова система.

До характерних ознак притаманних романо-германському типу правової системи можна віднести вплив канонічного права на формування права та законодавства починаючи ще з часів Київської Русі. Також наявне визнання нормативності права і нормативних тлумачень як умов формування права. Ця ознака перетинається з наявністю кодифікації нормативно-правових актів відповідно до галузей права. Яке в свою чергу поділяється на приватне та публічне, що відсутнє в англо-американському типі правової системи. В українській системі права чітко прослідковується ієрархічність нормативно-правових актів: від Конституції до підзаконних актів. Наявний і орган конституційного контролю за якістю законодавчої бази – Конституційний суд. Особливістю романо-германського типу правової системи є правовий формалізм, який чітко проявляється у дотриманні букви закону, а ні його духу (яке притаманне англо-американській (англо-саксонській) системі), зокрема коли йдеться про рецепцію міжнародних норм до національного законодавства. З останнім інструментом сучасний правозастосовець явно перебільшує, навіть не беручи до уваги конституційну декларацію про верховенство *права*. Особливо чітко це відобразилось на формуванні антикорупційних законів. Положення кримінального закону щодо відповідальності за незаконне збагачення чи зловживання впливом – явне копіювання букви, а ні духу міжнародних конвенцій. В цьому контексті видатний афоризм юристів романо-германського типу правової системи: «Право має техніку і само є технікою», явно був проігнорований. Хоча слід зазначити, що особливістю всіх правових систем країн радянського табору став легістській підхід до праворозуміння, на підставі якого право та закон ототожнювались. Вважалось, що право є

результатом творіння держави; воля держави втілювалась у положеннях законів. Виходячи з цього подібне формулювання антикорупційних законів є цілком передбачуваним.

Аналізуючи законодавства та правозастосовчу практику країн романо-германського типу правової системи (Австрія, ФРН, Франція, Італія, Іспанія, Португалія тощо) доходимо висновку, що в них принцип пріоритету права над законом дотримується. Це чітко прослідковується у динаміці законодавства цих країн: виникненні нових інститутів на потреби суспільства (інститут позбавлення життя іншої людини з жалю до неї – ФРН; інститут захисту геному людини – Франція тощо).

Що ж об'єднує українську систему права з англо-американським типом правової системи? По-перше - необхідність тлумачення норм права з метою з'ясування, уточнення, уніфікації волі законодавця. Так прикладом тлумачення положень законодавства доктриною права є наукові дослідження з приводу належності всього масиву нормативних актів до елементів складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею КК України, яка має бланкетний характер, чи належності «насильства» до обов'язкової ознаки вбивства, для того щоб на цій підставі дійти висновку, що позбавлення життя на прохання потерпілого не є вбивством, бо не містить насильства по відношенню до жертви та інші випадки. Також ознакою належності до англо-американського типу правової системи є керівництво суддями у своїй правозастосовчій практиці постановами Пленуму Верховного суду України. Звідси впливає ще одна ознака загальної системи права: перевага судового прецеденту перед іншими формами права (закон, доктрина). Підтвердженням цього є положення статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV [243], згідно якої практика ЄСПЛ є джерелом права. До створення сили прецеденту в українській системі права також можна віднести вищу силу рішення вищої судової інстанції – Верховного суду України перед положеннями закону. Так у абз. 7 п. 8 Пленуму ВСУ «Про практику

призначення судами кримінального покарання» від 24.10.03 № 7 передбачена така підстава звільнення особи від кримінальної відповідальності, яка відсутня в КК України. Зустрічаються і інші риси загальної правової системи. Так інститут помилування за українським законодавством можна співвіднести із правом справедливості за загальним правом. Адже право справедливості виникло на підставі права монарха видавати укази про пом'якшення суворих покарань, посиляючись на загальні принципи справедливості та гуманізму. Чи не є тим самим інститут помилування, коли президент своїм указом має право пом'якшити покарання засудженій особі. Ще одним інститутом загального права, який перекочував до української правової системи став інститут угоди про визнання вини та інститут зібрання доказів у Кримінальному процесі.

З викладеного вбачається явне використання Україною ознак двох типів правових систем: романо-германської та англо-американської. На нашу думку, враховуючи існування *конвергентної правової системи*, Україну, з її особливостями розвитку права, використанням джерел права із впевненістю можна віднести до країн цього типу правових систем світу [359, с.25].

Проте враховуючи сучасні процеси глобалізації права та євроінтеграції, слід врахувати вплив на сучасні правові системи світу, особливо правові системи європейських країн, відносно нової правової галузі – європейського права. В основу останнього покладена Загальна декларація про права та свободи людини, а також останні нові міжнародні акти: Всезагальна декларація про біоетику та права людини, 2005 р., Всезагальна декларація про геном людини, 1997 р. тощо. Саме із врахуванням цих документів мають відбуватися законотворчі процеси у країнах Європи. Цілком логічно, що Україна, яка обрала для себе європейський вектор розвитку також мусить на них спиратися у власному законотворчому процесі.

Враховуючи викладене, сформулюємо загальну дефініцію кримінально-правового забезпечення протидії кримінальним правопорушенням.

Кримінально-правове забезпечення протидії кримінальним правопорушенням – це сукупність юридичних норм, інститутів кримінального

права, кримінального процесу, кримінально-виконавчого права, інших галузей права (у випадку бланкетних норм кримінального права) міжнародно-правових угод, галузевих підзаконних нормативно-правових актів, галузевих наказів Генерального прокурора України, які мають матеріальне вираження у КК України, Кримінальному процесуальному кодексі України, Кримінально-виконавчому кодексі України, інших галузевих кодифікованих нормативно-правових актах, Міжнародних конвенціях тощо. Суб'єктами застосування зазначених норм є органи кримінальної юстиції [336, с.409] .

Кримінально-правове забезпечення протидії кримінальним правопорушенням є основним матеріальним підґрунтям, технічним засобом на кримінально-юстиційному рівні її протидії. Саме за допомогою та на підставі кримінально-правового забезпечення протидії кримінальним правопорушенням відбувається реагування держави на вчинене суспільно-небезпечне діяння. Таке реагування може проявлятися у будь-якій з форм: відмові від застосування кримінальної відповідальності, формах кримінальної відповідальності, звільненні від кримінальної відповідальності, примусових засобах медичного характеру чи примусових засобах виховного характеру, спеціальній конфіскації, примусового лікування, засобах кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб [336, с.410].

Яка ж роль принципів біоетики у кримінально-правовому забезпеченні протидії кримінальним правопорушенням [348, с.117-120]?

На кожному з наведених етапів правотворення мають застосовуватись біоетичні принципи. Вище наводились саме «етапи» проникнення біоетичних принципів в матерію кримінального права в широкому сенсі.

Значення принципів біоетики в кримінально-правовому забезпеченні протидії кримінальним правопорушенням можна розкрити через функції цього виду забезпечення протидії, адже біоетичні принципи окрім того, що вони є фундаментом, основним джерелом норм кримінального права, та системою координат в межах якої мають створюватись ці норми, здебільшого виконують ті ж самі функції.

За прикладом загального нормативно-правового забезпечення протидії кримінальним правопорушенням, можна виділити загальносоціальні та спеціально-юридичні функції кримінально-правового її забезпечення та принципів біоетики як підґрунтя кримінально-правового забезпечення.

Під загальносоціальними функціями кримінально-правового забезпечення протидії кримінальним правопорушенням розуміються напрями взаємодії цього виду забезпечення протидії, реалізація принципів біоетики та інших соціальних явищ як єдності форми та змісту.

До загальносоціальних функцій кримінально-правового забезпечення протидії кримінальним правопорушенням відносяться наступні.

Гуманістична. Право, яке формально закріплено у кримінально-правовій нормі та виражене в положенні закону забезпечує охорону та захист основних цінностей держави. При цьому положення закону має бути сформоване на підґрунті біоетичних принципів, які є концентрацією права. Саме з урахуванням принципів біоетики мають бути сформовані і основні об'єкти кримінально-правової охорони. На підставі біоетичних принципів, інколи ці об'єкти мають бути переглянутими: чи бути доповненими, чи скороченими. Так на сьогодні, з урахуванням принципів біоетики та нагальних потреб суспільства, до загальних об'єктів кримінально-правової охорони має бути додане життя ембріона людини. При цьому є два варіанти визнання цього об'єкту гідного кримінально-правової охорони: внесення його в Основний закон чи пряме зазначення в статті 1 КК України. За таких умов відповідний закон може вважатися правовим.

Слід зазначити, що встановлення правового забезпечення охорони основних цінностей буде передувати їх захисту, адже останній є необхідним на етапі вже розпочатого посягання на об'єкти кримінально-правової охорони.

Виховна. В даному випадку мова може йти про превентивну функцію кримінально-правового забезпечення протидії кримінальним правопорушенням. Біоетичні принципи також мають за мету виховання в особи певного типу праворозуміння – біоетичного, на підставі якого така особа зможе

здійснювати раціональну як законотворчу так і правозастосовчу діяльність. При цьому за своєю природою біоетичні принципи набагато універсальніші за норми кримінального права. Якщо останні спрямовують «виховання» переважно в межах утримання від вчинення кримінальних правопорушень, то біоетичні принципи спрямовані на формування в особи системи цінностей, на підставі якої особа застосовує чи створює нове знання в будь-якій галузі знань. Саме тому вище йшлося про необхідність формування такої системи цінностей якомога в меншому віці людини – починаючи з дошкільного віку.

Інформаційна (комунікативна). Принципи біоетики також виконують і цю функцію. Однак на відміну від права, вони виражають волю не стільки законодавця, скільки самої Природи. Основною метою їх є самозбереження людини. Всі живі істоти дотримуються цього принципу. Проте інколи воля законодавця та Природи може не співпадати, тоді йдеться про факт створення неправового закону. В Конституції України цей конфлікт інтересів вирішується просто: віддання пріоритету права над законом. Однак щоб зрозуміти як має «виглядати» «право», необхідно визначити принципи біоетики – «концентроване оновлене право».

Розвиваючи цю думку, на наше переконання, біоетика та її аксіологічні засади мають стати пропедевтикою права всезагального, на підставі якого будуть формуватися інші галузі міжнародного права. Оскільки біоетичні принципи, як загальноправові принципи, будуть єдиними для всіх правових систем, на цьому тлі зможемо спостерігати всезагальну глобалізацію різних правових систем світу. Принципи біоетики в своїй комунікативній функції можна прирівняти до мови есперанто, якою можуть розмовляти і розуміти один одного представники зовсім різних мовних груп. Не дарма її творець Людовик Лазер Заменгоф назвав міжнародною мовою.

Спеціально-юридичні функції кримінально-правового забезпечення протидії кримінальним правопорушенням полягають у суто спеціальному (галузевому) впливі на соціум.

До спеціально-юридичних функцій кримінально-правового забезпечення відносяться наступні.

Регулятивна. Функція, яка спрямована на врегулювання відносин у суспільстві шляхом закріплення моделі державно-правової реакції на вчинені кримінальні правопорушення і тим протидіє їм. В свою чергу біоетичні принципи, які визначають основні концентровані правила поведінки людини, як єдиного суб'єкта їх застосування, спрямовані на безконфліктне співіснування людини та інших складових Природи (живої та неживої), забезпечуючи виживання всієї екосистеми, тим самим регулюють різновекторні відносини у суспільстві. Регулятивна функція – це впорядкування об'єктів, а останнє є типовий стан всієї Природи, про що зазначали у своїх працях згадувані Н. Умов та В.Р. Поттер. Все інше, що зветься безлад – врешті-решт приречене на знищення.

Функція *нормативно-правового забезпечення охорони та захисту.* Реалізація принципів біоетики в цій функції розкривається через їх значення у законотворчій діяльності, тобто в якості підґрунтя, джерела правової норми, про що йшлося вище.

Отже мету кримінально-правового забезпечення протидії кримінальним правопорушенням можна сформулювати як саму протидію. Проте така протидія здійснюється не заради самої протидії, а для врешті-решт зниження рівня кримінальних правопорушень.

Виходячи з викладеного доходимо висновку, про необхідність дотримання у правотворчій діяльності, зокрема у правотворенні в сфері кримінального права, принципів біоетичного праворозуміння.

Наведені на початку роботи приклади небезпечного знання не вичерпні, відповідно не можна обмежитись надавши пропозиції тільки щодо врегулювання відносин між людьми в цій сфері. Як свідчить японська мудрість добра справа буде не втому разі коли голодного нагодувати рибою, а коли голодного буде навчено самостійно ловити рибу. Тому у цьому розділі наведено біоетичний алгоритм, дотримуючись якого можливо удосконалити

вже існуючі чи створити нові засоби для виконання оновлених завдань КК України (про що буде йтися в Розділі 5).

Завданням цього дослідження є не просто галузеве розв'язання актуальних біоетичних кримінально-правових проблем сучасності, а в цілому продемонструвати формулювання засобів завдяки яким стане можливим попередити виникнення прогалин у нормативно-правовому забезпеченні користування новим, отриманим в майбутньому небезпечним знанням. Саме для цього було сформульовано та досліджено реалізацію принципів біоетики в кримінальному праві України.

Наведена система є універсальною і може використовуватися не тільки в системі кримінального права, а й в інших галузях знань. Так її застосування в інших галузях знань здатне попередити сам факт появи небезпечного знання, а значить здатне зняти проблему створення його нормативно-правового забезпечення в юриспруденції.

Користування подібною системою тотально здатне забезпечити безпеку існування всієї екосистеми, принаймні в межах України (це віддалені результати використання системи). До наближених результатів можна віднести передусім зниження рівня кримінальних правопорушень за рахунок створення такого кримінально-правового забезпечення, яке буде задовольняти реальні, актуальні потреби суспільства, тобто кримінальне законодавство не тільки *de jure*, але і *de facto* буде виконувати завдання, сформульовані в ч.1 ст.1 КК України.

В наступних розділах будуть представлені конкретні пропозиції з удосконалення кримінального законодавства через реалізацію в ньому принципів біоетики.

Висновки до розділу 3

1. Процес виникнення, а точніше проникнення принципів біоетики в кримінальне право України розкривається через його підстави та умови, через певний механізм правотворення в сфері кримінального права. Завершується аналіз генези демонстрацією значення принципів біоетики в кримінально-правовому забезпеченні протидії кримінальним правопорушенням в якості прикладу реалізації потенціалу кримінального-правових норм, створених на підставі біоетичних принципів, виконувати своє основне завдання – протидіяти кримінальним правопорушенням з метою правового забезпечення конституційних прав та свобод людини і громадянина, а відтак забезпечувати безпеку існування суспільства.

2. Підставами біоетизації норм кримінального права та закону є: 1) невідповідність існуючого кримінального закону сучасним потребам суспільства, а відтак неспроможність закону здійснити забезпечення кримінально-правової охорони безпеки існування суспільства в різних сферах життєдіяльності; 2) неспинні процеси глобалізації як загального права, так і кримінального права зокрема.

3. Враховуючи наведене до основних аргументів на користь біоетизації кримінально-правових норм можна віднести: 1) факт формування антиправа (абсурдні закони, абсурдне правозастосування законів), який змушує звернутись до забутих, джерел права, перегляду типу праворозуміння. В разі відкриття цих джерел та вірної їх інтерпретації, вони стають джерелом права та правового закону, дотримання якого дозволяє ще на деякий час продовжити життя людства на планеті Земля. Розроблені принципи біоетики, і є інтерпретацією законів природи, які зібрані та узагальнені нами з різних джерел.; 2) для виконання зобов'язань, передбачених Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» в 2006, зокрема виконання рішень та використання практики ЄСПЛ у правозастосовчій діяльності українських юристів, враховуючи все більш зростаючу тенденцію до зближення правових систем, наявність елементу

біоетики (природного права) в нормах кримінального права зарубіжних держав, українське кримінальне право повинно також містити відповідні «біоетичні» норми, які стане можливо застосувати.

4. Разом з цим існує принаймні одна умова проведення біоетизації кримінального права України – раціональне запозичення позитивного досвіду, поряд із застосуванням власних доктринальних розробок (тобто не «сліпе» рецепіювання, а відтворення «духу» зарубіжного закону, враховуючи національні соціо-культурні особливості). Прикладами позитивного запозичення біоетичних положень можуть стати норми кримінального права, а відтак і відповідні положення закону щодо передбачення відповідальності за незаконне клонування людини, порушення порядку проведення процедури евтаназії ортаназії чи САЛ тощо. Докладніше про це буде йтися в Розділі 5 роботи.

5. В свою чергу біоетизація кримінального права можлива через проникнення в його механізм правотворення.

Виділено три рівні правотворення в сфері кримінального права: 1) гносеологічний – відбиває процес виникнення і розвитку права у формі правосвідомості; 2) матеріальний – виражає формування права у вигляді конкретних правових відносин, правомірної поведінки; 3) інституціональний – відображає існування права як системи правових норм.

Будучи прибічниками *jus naturale*, наведену систему рівнів «правотворення» адаптовано до природного права. Два перших рівні – відносять до виникнення та «пробації» права, а третій рівень є переходом права в закон – формальним відображенням права в статтях нормативно-правового акту.

Зазначена система рівнів правотворення та відображення в ній етапів реалізації принципів біоетики є біоетичним алгоритмом сучасного правотворення в сфері кримінального права.

Далі визначені етапи формування правового (біоетичного) закону на прикладі системи кримінального права та законодавства. Запропонований біоетичний алгоритм визначення «природності» чи «протиприродності» діянь

людини, та на цій підставі віднесення їх до числа кримінальних правопорушень.

6. Дотримання цього біоетичного алгоритму – реалізації принципів біоетики – має ключове значення на етапі формування правосвідомості людини, тобто на гносеологічному рівні правотворення. Наголошується, що правосвідомість людини ґрунтується на надбанні її життєвого досвіду. Виокремлюються два рівні формування свідомості: суб'єктивний (на підставі суто внутрішнього світу людини) та об'єктивний (із врахуванням впливу на людину зовнішніх факторів).

7. На матеріальному рівні відбувається практичне втілення (пробація) тих навичок, що сформувались у свідомості людини-юриста (у правозастосовчій діяльності). Біоетичні принципи, якими мають керуватись у своїй професійній діяльності юристи, це не лише уособлення справедливості, але й безпеки існування людства. Тому цілком логічним є слідування законам природи, що здатні врятувати людство від самознищення, яке вже розпочалося та невинно продовжується. У цьому проявляється основне значення принципів біоетики на двох перших рівнях правотворення, у тому числі й у сфері протидії кримінальним правопорушенням. На підставі наведених біоетичних принципів фактично формується нове, чи, краще сказати, оновлене праворозуміння.

Завершальним етапом в системі правотворення є створення закону на підставі сформованої біоетичної свідомості, закріпленій у відповідній поведінці. Закон, сформований на принципах біоетики, є засобом правового забезпечення безпеки людства в будь-якій галузі, у тому числі в галузі протидії кримінальним правопорушенням.

8. Третій рівень правотворення, полягає в формулюванні законодавчих актів, що включають поряд з біоетичними правилами поведінки щодо існуючих знань, ще й правила поведінки щодо отримання та використання небезпечних знань у майбутньому, навіть тих, до яких сьогодні у фахівців ще не сягнула фантазія.

Для можливості формулювання подібних ефективних нормативних актів обов'язковою вимогою до законодавця (правотворця) є зміна ставлення до

правотворення у сфері кримінального права, яке сьогодні ґрунтується переважно на позитивіському типі праворозуміння. Результатом такого правотворення в сфері кримінального права має стати «переформатування» КК до потреб суспільства, що можливо лише за умов належного рівня біоетичної свідомості та переходу до біоетичного типу правотворення.

9. Оскільки юрист, який вихований на біоетичних принципах не може за визначенням бути нормативістом, відтак формальний закон буде застосований вірно і справедливо: за відсутності вживання надмірної кримінальної репресії або безпідставної амністії. Подібна справедливість не породжує супротив у суспільстві, тому сприяє його антиентропії, угамуванню, скерованості в руслі дотримання законів, які є єдиними для всіх.

На підставі наведеної сукупності біоетичних принципів фактично формується нове, або навіть краще зазначити – оновлене праворозуміння. Правосвідомість особи, зрощена на біоетичних принципах, неодмінно буде продукувати і відповідні – правові, біоетичні норми кримінального права та положення закону.

10. Наведений біоетичний алгоритм правотворення є універсальним і може використовуватися не тільки в системі кримінального права, а й в інших галузях знань. Так його застосування в інших галузях знань здатне попередити сам факт появи небезпечного знання, а значить здатне зняти проблему створення його нормативно-правового забезпечення в юриспруденції.

11. Користування цим алгоритмом здатне забезпечити безпеку існування всієї екосистеми, принаймні в межах України (це віддалені результати використання системи). До наближених результатів можна віднести передусім зниження рівня кримінальних правопорушень за рахунок створення такого кримінального-правового забезпечення, яке буде задовольняти реальні, актуальні потреби суспільства, тобто кримінальне законодавство не тільки *de jure*, але і *de facto* буде виконувати завдання, сформульовані в ч.1 ст.1 Кримінально кодексу України.

12. Біоетичні принципи розглядаються як джерело творення кримінально-правових норм, що є основним елементом кримінально-правового забезпечення

протидії кримінальним правопорушенням, а останнє будучи заснованим на біоетичних засадах, обслуговуватиме усі рівні кримінальним правопорушенням: загально-соціальний; спеціально-кримінологічний та кримінально-юстиційний.

Механізм протидії кримінальним правопорушенням розглядається як механізм, який здатен реалізувати потенцію матерії кримінального права виконати свої завдання. Без реалізації цього механізму кримінальне право є «мертвим», оскільки самим своїм існуванням не здатне виконувати завдання, визначені в ч.1 ст.1 КК України.

13. Роль принципів біоетики в кримінально-правовому забезпеченні протидії кримінальним правопорушенням можна розкрити через функції цього виду забезпечення її протидії, адже біоетичні принципи окрім того, що вони є джерелом норм кримінального права, виконують гуманістичну, виховну, інформаційну, регулятивну функції, функцію нормативно-правового забезпечення охорони та захисту.

14. Реалізацію принципів біоетики в кримінальному праві України та його засобі реалізації –механізмі протидії кримінальним правопорушенням надасть можливість *попередити* виникнення прогалин у нормативно-правовому забезпеченні користування новим, отриманим в майбутньому небезпечним знанням.

РОЗДІЛ 4

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ БІОЕТИКИ В ПОЛОЖЕННЯХ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У цьому розділі, надано аналіз положень законодавства в сфері кримінального права, в якому знайшли своє втілення кримінально-правові норми [284, с.50].

Дотримуючись методу дедукції, перейдемо від загальних понять (викладених в попередніх розділах) до конкретного аналізу чинного КК України, його Загальної частини, на дотримання в ньому принципів біоетики. Особливо важливим є проведення такого аналізу перед відповідним скринінгом Особливої частини КК України. Адже ці дві частини кодексу є пов'язаними і намагатись розв'язати біоетичні кримінально-правові проблеми, викладені в наступному розділі, заходами кримінально-правового реагування, які в тому числі знаходяться і в Особливій частині, не можливо без спирання на підґрунтя – Загальну частину кодексу.

Для зручності дослідження, в цьому розділі підрозділи виділені за основними явищами кримінального права 1) інститут кримінального правопорушення - п.4.1; 2) інститут обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння - п.4.2; 3) інститут «покарання» (заходи кримінально-правового характеру) - п.4.3. В роботі до інституту кримінального правопорушення у Загальній частині КК України віднесено Розділи III-VII; інституту обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння - Розділ VIII; інституту заходів кримінально-правового характеру (Розділи IX-XV).

Підставою для саме такого розподілення інститутів Загальної частини Кримінального закону стало приєднання до позиції професора В. Куца щодо розуміння вчиненого кримінального правопорушення як конфлікту між порушником та потерпілим, а не як правопорушення, яке завдало шкоду

державним інтересам [157, с. 118]. Через це до видів державно-правового реагування на вчинене кримінальне правопорушення може бути віднесено: 1) покладання на винну особу кримінальної відповідальності у її трьох формах (призначенні покарання; звільненні від покарання; звільненні від відбування реально призначеного покарання); 2) звільненні особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, від кримінальної відповідальності; 3) застосування до особи яка вчинила кримінальне правопорушення, інших заходів кримінально-правового характеру: примусових заходів медичного характеру (ПЗМХ), примусових заходів виховного характеру (ПЗВХ), конфіскація та заходи, які застосовуються до юридичних осіб. Слід зазначити, що ПЗВХ та ПЗМХ можуть належати як до виду кримінальної відповідальності (якщо вони застосовуються до суб'єкта кримінального правопорушення) так і до інших заходів кримінально-правового характеру (якщо вони застосовуються не до суб'єкта кримінального правопорушення – неосудної чи малолітньої особи).

4.1. Реалізація принципів біоетики в інституті кримінального правопорушення

Перш ніж перейти до інституту кримінального правопорушення, визначимо чи реалізуються принципи біоетики в Розділах I та II Загальної частини КК України.

Одним із основоположних принципів біоетики є *принцип безпеки життєдіяльності*, адже сама біоетика зароджувалась як раз як реагування на небезпеку, створену людиною всьому довікілью і в тому числі і самій людині.

Кримінальне право, як жодна інша галузь права, відповідає за кримінально-правове забезпечення безпеки існування суспільства. Всі статті кримінального закону спрямовані саме на досягнення цієї мети. Кримінальне

право як один із інструментів біоетики забезпечує, завдяки своєму арсеналу правових заходів, безпеку існування екосистеми.

Тому цілком логічним видається аналіз ст.1 КК України на дотримання біоетичних принципів. Однак мабуть слід обмовитись, що оскільки підхід до біоетизації права, зокрема і кримінального, жодний науковець не пропонував, тому вимагати від чинного законодавства дотримуватись того, чого не існує навіть в теорії права, не раціонально. Проте вище зазначалось, що біоетика за своєю суттю є природнім правом, а ця категорія відома науковій спільноті давно. Таким чином реалізацію принципів біоетики в кримінальному праві можна оцінювати через дотримання принципу верховенства права. А «верховенством» мається на увазі пріоритет природного права над позитивним.

Спростити аналіз чинного законодавства мають формально виражені запропоновані принципи біоетики, які є мірилом природності права. Як зазначалось алгоритм оцінювання чинного положення закону на відповідність природному праву полягає у пропущенні його через сукупність принципів біоетики. Якщо хоча б одному принципу біоетики це положення не відповідає відтак воно не відповідає природньому праву і біоетиці. А це означає необхідність його змінювати.

Отже стаття 1 КК України присвячена його завданням.

«1. КК України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам.

2. Для здійснення цього завдання КК України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили».

Проте перед тим, як надати власні пропозиції щодо цього, наведемо думки інших вчених. Так на думку В. Куца завдання Кодексу полягає не в «охороні», не в «кримінально-правовому забезпеченні охорони», а в

«кримінально-правовому забезпеченні реагування на кримінальні правопорушення» [160, с. 102; 164, с. 143-144].

«Реагування» - широке поняття в яке включається вся система заходів кримінально-правового характеру: кримінальна відповідальність з її формами реалізації; звільнення від кримінальної відповідальності, яке коректніше назвати відмовою від застосування останньої, оскільки на етапі звільнення від відповідальності її ще не встигли застосовувати, а відтак звільняти від чогось, що ще не з'явилося доволі важко; сюди ж входять інші заходи кримінального правового характеру як до суб'єктів кримінальних правопорушень так і не до суб'єктів; а також і інші заходи кримінально-правового характеру до юридичних осіб.

Таким чином застосувавши будь-якій із заходів кримінально-правового реагування на вчинене діяння, навіть відмовившись застосувати кримінальну відповідальність, держава все одно реагує на вчинене кримінальне правопорушення, а відтак дотримується основний принцип сучасного кримінального права – невідворотності, але навіть не покарання, не відповідальності, а невідворотності реагування держави на кримінальне правопорушення. А це поновлює відчуття соціальної справедливості у інших учасників цього конфлікту, що в свою чергу утримує їх від вчинення самоправства, фактично нових кримінальних правопорушень. А значить забезпечує безпеку існування суспільства, тобто дотримується принцип *безпеки життєдіяльності* біоетики.

Зі свого ж боку, пропонуючи модель завдань кодексу, ми не відходили від існуючої концепції «правового забезпечення», а натомість уточнили предмет «правового забезпечення», розширивши його. Вважаємо, що безпека існування вміщає в себе правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням; враховуючи сучасні тенденції розвитку

кримінальної юстиції в Україні (запровадження інституту кримінального проступку, а відтак доцільність заміни поняття «покарання», як законодавчо передбаченої реакції на злочин, на поняття «державно-правові заходи реагування», зміст яких розкривався вище), біоетичний принцип *екоцентризму*, статтю 1 КК доцільно розмістити в такій редакції:

« Стаття 1. Завдання КК України

1. Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення реагування на кримінальні правопорушення з метою убезпечення *екосистеми* від деструктивного впливу злочинності.

2. Для здійснення цього завдання КК України визначає, які суспільно-небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та яка державно-правова реакція застосовуватиметься до осіб, що їх вчинили».

Якщо із заміною всіх перелічених загальних об'єктів кримінально-правової охорони на один (безпеку) зрозуміло з наведеного, то включення поняття «екосистема» до визначення завдання Кримінального кодексу, необхідно пояснити. Ми вже зазначали, що в основі біоетичної філософії, біоетичних принципів, біоетичного типу праворозуміння в тому числі, лежить принцип (чи філософія) екоцентризму [96, с.111]. Нагадаємо, що ця філософія є антиподом філософії антропоцентризму, яка останні віки була домінуючою, зокрема на території України. Наслідком дотримання філософії антропоцентризму, відповідно до якої людина – є центром всесвіту, основною цінністю, відбулося варварське знищення природи, що звісно не могло не відобразитись на здоров'ї людини.

Філософія екоцентризму проголошує, що пріоритет має ставитись не на людині, а на екосистемі, куди людина входить як рівна частка, така як інші форми живої чи не живої природи. Дотримання такої філософії є інтенсивним вектором розвитку будь-якої спільноти, в тому числі і держави. Особливо актуальною ця філософія є наразі – в час «вмирання» нашої мальовничої Української Природи.

Принцип екоцентризму містить в собі вимогу дотримання цієї філософії, звісно якщо є бажання продовжити існування нашої планети, хоча б в її сьогоденнішому вигляді.

Частина 2 цієї статті була змінена також згідно новим тенденціям удосконалення системи кримінальної юстиції. Законодавчі пропозиції щодо запровадження інституту кримінального проступку (доречи обумовлені процесами глобалізації кримінального права), змусили доктрину кримінального права визначити родові поняття для злочину і кримінального проступку. Таким поняттям стало «кримінальне правопорушення». За настанням правових наслідків, В. Куц виділяє такі види кримінальних правопорушень: 1) ті, що тягнуть кримінальну відповідальність (до них можуть відноситись як злочини та і кримінальні проступки) і 2) ті, що не тягнуть кримінальної відповідальності (ексцеси малолітніх, неосудних).

Оскільки виділився інститут кримінального проступку, постала необхідність з'ясувати і форму реакції держави на його вчинення. В. Куцом була висунута пропозиція передбачити за вчинення кримінального проступку кримінальне стягнення [157, с.119; 156, с.195].

Ця форма державно-правового реагування відноситься до інших заходів кримінально-правового реагування. Відповідно в частині 2 статті 1 КК України, пропонується замість злочину (яке є одним з видів кримінального правопорушення) поняття «кримінальне правопорушення», а в якості правових наслідків - не покарання, (яке є тільки однією з форм реакції держави на вчинення злочину) а факт застосування *державно-правової реакції* (яка, як зазначалось, може проявлятися в декількох формах).

Щодо статті 2 КК України, в якій визначено підстави покладання кримінальної відповідальності на особу, то її відповідність принципам *раціоналізму та безпеки життєдіяльності* також не викликає сумніву.

Розділ II Загальної частини КК України присвячено Закону про кримінальну відповідальність, його співвідношенню з іншими нормативними

актами, в тому числі і міжнародними, застосуванню аналогії закону, його часовій, просторовій юрисдикціям та юрисдикції за колом осіб.

Так в ст.3 КК України явно відображається відповідність її *принципам раціоналізму*, оскільки ясно для всіх правозастосовувачів зазначено про поняття законодавства про кримінальну відповідальність, внесення до нього змін, визначення кримінальної протиправності та караності діяння, неможливість застосування аналогії закону, та правила правотворення в сфері кримінального права.

Відповідають положення цієї статті і принципу *безпеки життєдіяльності*, оскільки такі прозорі «правила гри», викладені на початку, дозволяють зорієнтуватися правозастосовувачам і не приймати незаконні рішення, які будуть суперечити нормам матеріального права, і відповідно провокувати вчинення нових суспільно-небезпечних діянь.

Реалізація *принципу альтруїзму* особливо явна при реалізації принципу закону про кримінальну відповідальність в часі. Так ч.2 ст. 4 КК встановлюється, що кримінальна протиправність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв *на час вчинення цього діяння*. Це положення відповідає і *принципу раціоналізму*.

Зворотна дія закону в частині поліпшення становища особи, яка зазнає кримінальної відповідальності (ст.5 КК), також є прикладом реалізації біоетичного *принципу альтруїзму*.

В статті 6 КК, яка визначає територіальну юрисдикцію кримінального закону, явно прослідковується реалізація принципів *реалізму та раціоналізму*, оскільки законодавець об'єктивно відображає дійсність через визнання фактів вчинення суспільно небезпечних діянь на території України і передбачає за їх вчинення кримінальну відповідальність згідно з національним законодавством.

Принцип *альтруїзму* реалізується і в міжнародному принципі кримінального права *non bis in idem*: «Якщо особи, зазначені у частині першій цієї статті, за вчинені кримінальні правопорушення зазнали кримінального

покарання за межами України, вони не можуть бути притягнені в Україні до кримінальної відповідальності за ці кримінальні правопорушення» (ч.2 ст.7 КК). Причому явна і еволюція законодавця, адже за попереднього кодексу цей принцип був не імперативним, а дискреційним.

Біоетичні принципи *раціоналізму, рівноваги, реалізму* реалізовано і в статті 8 КК яка визначає чинність закону про кримінальну відповідальність щодо кримінальних правопорушень, вчинених іноземцями або особами без громадянства за межами України.

Так принцип *раціоналізму* проявляється в умові, яку законодавець визначив для настання кримінальної відповідальності для іноземців або осіб без громадянства, що не проживають постійно в Україні, і які вчинили кримінальні правопорушення за її межами: передбачуваність такої можливості міжнародними договорами або якщо зазначені особи вчинили передбачені КК України тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України.

Цей же принцип відбивається і в ч.2 цієї статті, яка передбачає умови настання кримінальної відповідальності для іноземця або особи без громадянства, що не проживає постійно в Україні, в разі вчинення ними кримінального правопорушення у співучасті із спеціальним суб'єктом, або якщо вони пропонували, обіцяли, надали неправомірну вигоду таким службовим особам, або прийняли пропозицію, обіцянку неправомірної вигоди чи одержали від них таку вигоду.

Принцип *рівноваги* в цьому положенні реалізовано через передбачення самого факту настання кримінальної відповідальності для зазначених суб'єктів, якщо ними буде вчинено передбачений цим Кодексом тяжкій або особливо тяжкій злочин проти прав і свобод громадян України або інтересів України (ч.1), або якщо відбулось вчинення ними кримінального правопорушення у співучасті із спеціальним суб'єктом, або якщо вони пропонували, обіцяли, надали неправомірну вигоду таким службовим особам, або прийняли пропозицію, обіцянку неправомірної вигоди чи одержали від них таку вигоду

(ч.2). Тобто відбувається реалізації так званої соціальної справедливості - врівноважується шкода завдана зазначеними суб'єктами з обмеженнями, які покладає на них інститут кримінальної відповідальності.

Принцип *реалізму* відображено через визнання законодавцем самої можливості виникнення подібних ситуації та відображення засобами кримінально-правового характеру реагування на цей факт.

Окрім наведених принципів *раціоналізму та реалізму*, в статті 9, яка передбачає правові наслідки засудження особи за межами України, в цьому положенні реалізовано ще і принцип *альтруїзму*.

Так останній принцип реалізовано через можливість правозастосовця врахувати вирок суду іноземної держави при звільненні особи від кримінальної відповідальності або покарання (ч.2 ст.9 КК).

Принцип *раціоналізму та реалізму* проявляється у визнанні та врахуванні національним правозастосовцем вироку суду іноземної держави, якщо громадянин України, іноземець або особа без громадянства були засуджені за кримінальне правопорушення, вчинене за межами України, та знову вчинили кримінальне правопорушення на території України (ч.1 ст.9 КК).

Міжнародний принцип «своїх не віддаємо», сформульований в ч.1 ст.10 КК: «Громадяни України, які вчинили кримінальне правопорушення поза межами України, не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду», також містить в собі реалізацію біоетичного *принципу альтруїзму*.

Також зазначимо, що всі положення Кримінального кодексу, відображені у розділах I та II є прикладом реалізації в кримінальному праві біоетичного принципу *безпеки життєдіяльності*, оскільки тільки через прозорість положень законодавства, виключення надзорстокості (принцип альтруїзму) є можливим забезпечити упорядкування суспільного життя, а відтак забезпечити його безпеку існування.

Визначившись із загальними принципами кримінального законодавства, перейдемо до його більш конкретного інституту – інституту кримінального правопорушення.

Вище зазначалось, що в цей підрозділ і інститут ми акумулювали положення законодавства, які пов'язані із складом кримінального правопорушення (Розділи III-V) та участю у кримінальному правопорушенні (Розділ VI, VII).

Вважаємо, що матеріально-формальні ознаки кримінального правопорушення, які закладені у сучасне визначення поняття кримінального правопорушення (ч.1 ст.11 КК), відповідають біоетичному принципу *раціоналізму*, адже, містять ознаки, які дозволяються зрозуміти пересічному громадянину, що таке є «кримінальне правопорушення»; принципу *альтруїзму*, адже дозволяють уникнути зазнавання кримінальної відповідальності невинуватій особі. *Принцип раціоналізму та альтруїзму* чітко прослідковується у ч.2 ст. 11, адже економія кримінальної репресії, відсутність стигматизації особи, яка вчинила малозначне діяння, дозволяють раціонально використовувати державно-правовий ресурс в сфері кримінальної юстиції та не занапастити життя людини.

Все зазначене свідчить і про реалізацію біоетичного принципу *безпеки життєдіяльності*.

Стратифікація кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості (ст.12) та стадій вчинення кримінального правопорушення і відповідальності за них (ст.ст.13-17) є прикладом реалізації в кримінальному праві біоетичних принципів *альтруїзму, раціоналізму, реалізму та безпеки життєдіяльності*.

Так *принцип раціоналізму*, проявляється у прозорих положеннях кримінального законодавства щодо визначення поняття кримінального правопорушення, видів кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості, стадій вчинення кримінального правопорушення. Ця інформація надає можливість пересічному громадянину зрозуміти яке діяння може вважатися кримінальним правопорушенням, кримінальним правопорушенням якого

ступеня тяжкості, на якій стадії можна відмовитись від доведення кримінального правопорушення до кінця і за яких умов можна уникнути кримінальної відповідальності за готування до кримінального правопорушення.

Все перераховане містить і дотримання *принципу альтруїзму*, оскільки в разі відмови від доведення кримінального правопорушення до кінця, скажімо, проступку або нетяжкого злочину, і припинення злочинної діяльності на стадії готування, такі діяння не тягнуть за собою кримінальної відповідальності (ч.2 ст.14), оскільки особа змінила свою поведінку та відмовилась від протиправної діяльності, відтак такий вчинок має бути заохочений законодавцем. Крім того ці ж принципи прослідковується і в умовах добровільної відмови при незакінченому кримінальному правопорушенні, за якої особа підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого кримінального правопорушення (ч.2 ст.17)

Принципи реалізму та раціоналізму реалізуються і у визначеннях закінченого та незакінченого кримінального правопорушення (ст.13) та видах замаху на кримінальне правопорушення (ст.15).

Сукупне дотримання біоетичних принципів в положеннях Розділу III Загальної частини КК України, є дотриманням ще одного біоетичного принципу – *безпеки життєдіяльності*, оскільки подібна антиентропійність в системі кримінального законодавства дозволяє ефективно виконувати основне завдання останнього – забезпечувати безпеку існування суспільства.

Аналізуючи Розділ III в контексті створення та обговорення в наукових колах Концепції реформування КК України та інших актів законодавства про відповідальність за правопорушення в публічній сфері, не можна не згадати про *пропозицію виокремити кримінальний проступок* як окремий вид кримінального правопорушення на ряду із злочином. Робочою групою з питань розвитку кримінального права – авторами зазначеної Концепції пропонується розробити Кодекс України про відповідальність за проступки, в якому будуть передбачені такі діяння, до відповідальності за які особа притягується

виключно судом, але ця відповідальність не пов'язана з обвинувальним вироком суду та судимістю.

Чи буде відповідати таке рішення біоетичним засадам? Вважаємо, що така стратифікація, яка тягне за собою більшу індивідуалізацію реагування держави на вчинене діяння у вигляді стягнення, відсутність стигматизації особи у виді судимості, яка може бути окремою детермінантою вчинення нового кримінального правопорушення, відповідає принципу *альтруїзму та реалізму*, адже дозволяє призначити справедливе строго індивідуалізоване покарання, уникнути клеймування особи в якості особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а значить надати такій особі шанс стати на шлях виправлення. Принципам *альтруїзму, раціоналізму та реалізму* наявна відповідність через пропозицію розробників нового кодексу відмовитись від застосування судимості за проступки. Відтак особа, яка вчинила кримінальний проступок та розкалася в тому, зможе швидше повернутись до нормального життя без зазнання обмежень своїх прав. В результаті така особа не буде проявляти агресію до правоохоронної системи, суспільства, а значить не буде становити потенційної небезпеки для оточуючих. Це і є реалізація біоетичного принципу *безпеки життєдіяльності*.

Таким чином можна дійти висновку про відповідність ідеї виокремлення кримінального проступку принципам біоетики.

Спосіб реалізації цієї ідеї: створення нового нормативного акту, виділення розділу в чинному КК- не відноситься до питань біоетики, а є компетенцією законодавчої техніки нормотворення. Значимо, що з 01 липня 2020 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 № 2617-VIII [242] відповідно до якого кримінальний проступок «розчинився» в КК України, оскільки до цієї категорії було віднесено кримінальне правопорушення за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не

більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі (ч.2 ст. 12 КК України).

Надалі проаналізуємо на дотримання принципів біоетики Розділ IV, присвячений особі, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкту злочину).

Відразу можна зазначити про реалізацію в цьому розділі Загальної частини КК таких принципів біоетики як принцип *безпеки життєдіяльності, альтруїзму, раціоналізму та реалізму*.

Тепер докладніше про кожний з них. Суб'єктом кримінального правопорушення у теорії кримінального права визнано фізичну осудну особу, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність (ч.1 ст.18 КК). Це означає, що суб'єктом кримінального правопорушення не може бути юридична особа та особа, яка не може усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки (ч.2 ст.19 КК).

Таким чином визначення суб'єкта кримінального правопорушення відповідає біоетичному принципу *раціоналізму та реалізму*, визначаючи суб'єкта кримінального правопорушення людиною, яка здатна усвідомлювати свої вчинки та керувати ними. Саме до поняття «осудність» прив'язана і інша ознака кримінального правопорушення – вина. Адже вина – психічне ставлення особи до вчинюваного нею діяння, властиве лише фізичній особі. Юридична особа позбавлена цієї можливості.

Також реалізація цих принципів проявляється і у положеннях щодо застосування кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин (ст.21 КК) та віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ст.22 КК). Адже особа, яка вживає будь-які одурманюючі речовини має розуміти, що вона є в потенційній небезпеці

вчинення протиправного діяння, але розуміючи це, вона все ж таки продовжує вживати такі речовини на свій страх та ризик.

Щодо віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, законодавець встановлює такий вік серед осіб, які найчастіше вчиняють подібні кримінальні правопорушення та здатні розуміти та усвідомлювати протиправність свого діяння.

Реалізація принципу *альтруїзму* проявляється в положеннях КК України щодо осудності та обмеженої осудності. Оскільки кримінальна відповідальність, а саме у формі покарання, прив'язана до здатності особи усвідомлювати причинно-наслідковий зв'язок між вчиненим нею діянням та мірою та розміром покарання, яке призначається судом. Якщо ж особа є неосудною, зазначений причинно-наслідковий зв'язок порушується, а значить і досягнення мети покарання також ставиться під сумнів. Відтак, застосування примусових заходів медичного характеру замість звичайного покарання – є проявом благаговіння перед життям, яке потрібно лікувати, а не погіршувати і так низьку його якість.

Щодо принципу *безпеки життєдіяльності*, то саме визначення зазначених положень в законі є дотриманням цього принципу.

Розділ V присвячений визначенню поняття вини та її форм. Цей розділ нероздільно пов'язаний із попереднім розділом, є логічним продовженням його.

Відстоюючи концепцію в теорії кримінально права, що кожна людина здатна сама вирішувати яким чином їй діяти – в правомірний чи протиправний спосіб, інститут вини, є якраз тим індикатором за допомогою якого можна іншим особам зрозуміти, чи розуміла особа, яка вчинила протиправне діяння, сутність того, що вона вчиняє, а відтак чи підлягає вона кримінальній відповідальності чи ні. Такий підхід дозволяє покласти кримінальну відповідальність на особу, яка є винуватою у вчиненні протиправного діяння, а особі, яка є невинуватою – уникнути кримінальної відповідальності. В цьому є прояв *принципів реалізму, раціоналізму та альтруїзму*. Принцип *безпеки життєдіяльності* полягає у диференціації осіб винних у вчиненні

протиправного суспільно-небезпечного діяння та невинуватих у його вчиненні і таким чином створення певного упорядкування (антиентропійності) відносин у суспільстві (ст.23 КК).

Так принцип *раціоналізму та реалізму* реалізовано у ст.ст. 24, 25 КК через диференціацію законодавцем форм вини. Адже кожна форма психічного ставлення особи до вчинюваного нею діяння обумовлює і індивідуальну ступінь небезпеки такої особи для суспільства. Відповідно, що і міра та форма реагування держави на вчинене діяння має різнитись – мають обиратись адекватні засоби реагування на вчинене.

В описаному вище закладено і принцип *альтруїзму*, адже, як зазначено в ч.2 ст.50 КК покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність, воно має воздати особі по її «заслугам»: не більше і не менше. В противному випадку суспільство отримає або розбещену безкарністю особу, або навпаки – озлоблену на всіх особу через надмірний не співрозмірно жорстокий обраний для неї засіб кримінально-правового реагування.

Цей же принцип разом із принципом *рівноваги* реалізовано в ч.3 ст. 25 КК, яка описує казус. Саме через описання такої формули відсутності вини особи у вчиненому діянні проявляється справедливе реагування держави на вчинене. Відсутність вини, а відтак і кримінальної відповідальності за наявності казуса є прояв благоговіння перед життям людини через недопущення будь-яких обмежень в існуванні.

Розділ VI присвячений питанням співучасті у кримінальному правопорушенні.

Так принципи *раціоналізму та реалізму* реалізуються в ст. 26 КК України, яка визначає поняття співучасті. Реалізація зазначених принципів полягає в тому, що спільна участь у вчиненні кримінального правопорушення можлива лише за умови умисної спільної часті декількох осіб у вчиненні умисного кримінального правопорушення. Адже спланувати спільну участь у

необережному кримінальному правопорушенні не можливо – таке кримінальне правопорушення перестас бути небережним і стає умисним.

Класифікація видів співучасників кримінального правопорушення (ст.27 КК) є прикладом реалізації *принципів реалізму*, адже розподілення ролей при вчиненні суспільно-небезпечного діяння є об'єктивною дійсністю. *Принцип раціоналізму* реалізується у тому, що роль кожного співучасника у вчиненні кримінального правопорушення є різна за змістом суспільно-небезпечного діяння, а відтак і їх ступінь кримінальної відповідальності має також бути диференційованою.

Ці ж принципи відбиваються і у статті 28 КК України «Вчинення кримінального правопорушення групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією».

Повторюються вони і в ст.29 КК України «Кримінальна відповідальність співучасників», наприклад мірою кримінальної відповідальності виконавця (ч.1 ст.29 КК) чи організатора (ч.2 ст. 29 КК); у положеннях статей 30 та 31 КК України.

Принцип альтруїзму проявляється через визначення ознак, що характеризують особу окремого співучасника кримінального правопорушення (ч.3 ст.29 КК), а також через регламентацію ексцесу виконавця (ч.5 ст.29 КК); через диференціацію відповідальності організатора та учасників організованої групи чи злочинної організації (ст.30 КК).

Принцип безпеки життєдіяльності полягає у диференціації кримінальної відповідальності співучасників кримінального правопорушення в залежності від їх виду та форм співучасті, а також в залежності від доведення кримінального правопорушення до кінця, що призводить до обрання справедливого заходу кримінально-правового реагування.

Розділ VII присвячено повторності, сукупності та рецидиву кримінального правопорушення (ст.ст.32-35). В цьому розділі прослідковуються біоетичні принципи *раціоналізму, реалізму, альтруїзму та безпеки життєдіяльності*.

Принцип реалізму проявляється у відображенні в законі факту повторного вчинення кримінального правопорушення, що означає, що особа не бажає полишати злочинну діяльність, а в свою чергу законодавець надає цьому факту юридичного значення. А це в свою чергу означає, що така особа має нести відповідальність значно жорстокішу ніж особа, яка вперше вчинила кримінальне правопорушення. В цьому є прояв *принципу раціоналізму*.

Диференціація кримінальної відповідальності в залежності від наявності чи відсутності факту множинності кримінального правопорушення свідчить про дотримання *принципу альтруїзму*, та раціоналізму який дозволяє справедливо застосувати міру та вид кримінальної відповідальності, а значить убезпечити іншу особу, яка не вчиняла множинності кримінальних правопорушень, зазнати необґрунтованої рівної (за видом та мірою) кримінальної відповідальності.

Сам же факт наявності антиентропійності в законодавстві, правозастосуванні дозволяє забезпечити безпеку існування суспільства, в чому проявляється дотримання іншого біоетичного принципу – *безпеки життєдіяльності*.

Отже, як бачимо інститут кримінального правопорушення в цілому відповідає принципам біоетики.

Взагалі слід зазначити, що між інститутом кримінального правопорушення та інститутом кримінально-правового реагування на вчинене кримінальне правопорушення достатньо наглядно прослідковується сутність біоетичного *принципу рівноваги та раціоналізму*. Проявом першого принципу є обмеження чи позбавлення певних прав правопорушника у відповідь на порушені ним права іншої особи. Прояв другого принципу відображений ще в канонах біоетичного римського права: *nullum crimen sine lege, nullum poena sine lege*.

Принцип *транспарентності та обмежень* не застосовувались в цьому інституті Загальної частини кримінального права, оскільки ці принципи спрямовані виключно на врегулювання правовідносин у сфері небезпечного

знання. Такий феномен в Загальній частині кримінального права відсутній, тому ці принципи були не задіяними.

4.2. Реалізація принципів біоетики в інституті обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.

Інститут обставин, що виключають злочинність діяння (далі - ОВКПД), передбачений Розділом VIII Загальної частини КК України, сягає своїм корінням ще біблійних часів та часів римського права, з якого відомі такі обставини, що виключають кримінальну протиправність та караність діяння як крайня необхідність та необхідна оборона. Це свідчить, що цей інститут зароджувався разом з іншими основоположними правами людини: на життя, на власність тощо і є фактично по суті самостійним правом людини на захист, пізніше відповідний обов'язок взяла на себе держава, але залишились виключні, екстрені випадки за яких людина може негайно скористатись цим правом, хоча має і інше право - звернутись до органів правопорядку на які покладена функція забезпечення безпеки існування суспільства. Наявність цього інституту забезпечує за допомогою пересічних громадян безпеку існування суспільства, допомагаючи державі здійснювати її відповідну функцію. В цьому проявляється біоетичність інституту ОВКПД, адже, як зазначалось, основною метою біоетики є забезпечення збереження життя на Землі. Ця глобальна мета біоетики може бути досягнута в тому числі за допомогою використання відповідних правових засобів, серед яких є і кримінально-правові у виді ОВКПД.

За часів радянської доби у КК України 1960 року існувало лише три види ОВКПД: 1) необхідна оборона (ст.15); 2) затримання особи, що вчинила напад (ст.15); 3) крайня необхідність (ст. 16) [135]. Окремий розділ був відсутній.

В КК України 2001 року з'явився цілий розділ «Обставини, що виключають злочинність діяння», перелік яких був доповнений ще п'ятьма

видами: 1) уявна оборона (ст.37); 2) фізичний або психічний примус (ст.40); 3) виконання наказу або розпорядження (ст.41); 4) діяння, пов'язане з ризиком (ст.42); 5) виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст.43) [136].

Додавання цих обставин свідчить про розширення меж суспільно корисної поведінки громадян за ради забезпечення безпеки, хоча такі діяння і завдають об'єктивно шкоду. Однак така шкода визнається виправданою та необхідною задля досягнення безпеки існування суспільства. Такий крок законодавця також можна назвати біоетичним, оскільки він відповідає біоетичним принципам *пропорційності* – виключення кримінальної протиправності діяння, а відтак і кримінально-правового реагування на нього, враховуючи сутність цього діяння; принципу *безпеки життєдіяльності*, оскільки основною метою ОВКПД є забезпечення безпеки існування суспільства; принципу *раціоналізму*, оскільки запроваджувати кримінально-правове реагування на ці діяння на загальних підставах є не розумним, адже тоді паралізується воля, активність громадян допомагати державі у здійсненні її основних функцій. *Принцип альтруїзму* також проявляється у розширенні видів ОВКПД, адже останні є проявом прагнення людини встановити справедливість, зробити добро, що є по суті творенням права. Так М. Коржанський з цього приводу зазначав, що право – природне суспільне явище, яке утворюється природою у суспільному житті людей із мотиву прагнення людей до добра, справедливості. Природна суть права, його походження від свідомості людей свідчать про те, що право щодо закону є первинним, а закон щодо права є вторинним [137, с.16, 22, 23, 26].

В теорії кримінального права наявна дискусія щодо юридичної природи ОВКПД, фінал якої з точки зору біоетики є достатньо передбачуваний. Так Ю. Баулін та А. Берестовий зазначають, що ОВКПД виключають суспільну небезпеку та (або) протиправність діяння [8, с.15; 14, с.9]. Цієї думки дотримується і автор цієї роботи, адже об'єктивна суспільна небезпека в даному випадку є наслідок вимушеної (спровокованої неправомірними діями іншої особи) реалізації права людини на захист основоположних прав (своїх,

іншої особи чи держави). Вчиняючи такі дії, особа упорядковує відносини у суспільстві доступними їй засобами, вона творить право, справедливість, забезпечує безпеку існування суспільства, що є проявом біоетики. Ми погоджуємось з В. Ореховим, який пояснюючи сутність ОВКПД зазначає, що вони є корисними для особи та суспільства, бо дозволяють або стимулюють творчу активність громадян, допомагають органам правосуддя в боротьбі з кримінальними правопорушеннями, тому, що органи влади не в змозі забезпечити щоденний захист прав та інтересів громадян від суспільно небезпечних посягань; посилюють загально-запобіжну роль кримінального права; сприяють запобіганню кримінальним правопорушенням і в кінцевому підсумку спрямовані на зміцнення позицій суспільних відносин [215, с.20].

Виходячи з наведеного, ми не можемо підтримати думку В. Бліннікова, який вважає, що в цих обставинах відсутня тільки протиправність [19, с.15].

Разом з тим ми погоджуємось із О. Дудоровим та М. Хавронюком, які зазначають, що іноді існують діяння, оцінка яких як суспільно корисних виключається, якщо взяти ті наслідки, які настають у результаті вчинення відповідних діянь. Наприклад, заподіяння тяжкого тілесного ушкодження невинуватій особі, у стані уявної оборони [84, с.254]. П. Андрушко з цього приводу вважає, що іноді і правомірним діям можуть бути притаманні властивості суспільної небезпеки [4, с.10-11].

Певна неоднозначність існує щодо доцільності розширення видів вже існуючих ОВКПД. Наприклад С. Келіною виказувалась пропозиція віднесення до цих обставин заподіяння шкоди за згоди потерпілого, до якої відносили випадки евтаназії [115, с.3-4]. Однак на нашу думку позбавлення життя іншої людини на прохання, до одного з видів якого належить евтаназія, не може бути віднесеним до ОВКПД, оскільки евтаназія має бути легалізована відповідним законом, суб'єктом її здійснення є медичний працівник, а випадки позбавлення життя на прохання, які не підпадають під виписану в законі процедуру евтаназії слід відносити або до звичайного вбивства, або до привілейованого (теоретичну

модель цієї норми було запропоновано автором цієї роботи), але не до ОВКПД. Докладніше про це йтиметься у пункті 5.1.2 роботи.

Загалом слід відмітити, що ОВКПД як окремому інституту кримінального права було присвячено чимало наукових робіт, зокрема захищено 12 дисертацій [393, с.344]. Однак мабуть найбільший вклад у розвиток цього інституту у вітчизняній науці був зроблений професором Ю. Бауліним, який захистив в 1991 році докторську дисертацію присвячену кримінально-правовим проблемам вчення про обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння [9] і положення якої знайшли своє відображення у відповідному розділі чинного КК України.

Тож зупинемось на існуючому переліку видів ОВКПД в чинному КК України та розглянемо докладніше реалізацію в них принципів біоетики.

В цьому інституті загалом реалізовані наступні біоетичні принципи. Принцип *рівноваги*, який виражається в адекватній оцінці державою вчиненого особою діяння – не віднесення такого діяння до класу кримінальних правопорушень. Відповідно і реакція держави на його вчинення має відрізнятися від реакції на вчинене кримінальне правопорушення. Саме така оцінка державою діяння як незлочинного є проявом принципу *альтруїзму*.

Рационалізм, через констатацію суспільної корисності цих діянь і відповідно виключення кримінальної відповідальності за їх вчинення, закладений вже у самому змісті цих обставин – диспозиціях статей кримінального закону – відтак дотримується і *принцип раціоналізму*.

Принцип *безпеки життєдіяльності* проявляється у самому факті наявності такого інституту (обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння) в кримінальному праві та законі України. В протилежному випадку наявність безумовної кримінальної відповідальності за означенні в Розділі VIII діяння, в кінцевому рахунку призвела до невдоволення суспільством існуючим законом – волею держави, що неодмінно рано чи пізно призвело б до фізичних проявів невдоволення. Тому принцип безпеки життєдіяльності можна віднести чи не до основного принципу біоетики.

Дослідимо дотримання принципів біоетики в кожній обставині, яка виключає кримінальну протиправність діяння.

Необхідна оборона. «Необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони» (ч.1 ст.36). Отже обмеження щодо обсягу завданої шкоди відповідають реалізації *принципу альтруїзму*.

Принципи раціоналізму та безпеки життєдіяльності закладені в ч.2 цієї статті, в тому, що кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади, адже це є законна реалізація права на захист.

В ознаках перевищення меж необхідної оборони, закладених в ч.3 ст. 36 КК України відображаються біоетичні *принципи раціоналізму, реалізму та безпеки життєдіяльності*. Адже перевищення меж, вже означає заподіяння шкоди, більшої ніж необхідна для припинення посягання, а відтак в цій різниці міститься небезпека для оточуючих.

В ч.4 ст. 36 КК визначено, що особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту, такий підхід законодавця є прикладом реалізації *принципу альтруїзму*, адже дозволяє не покладати кримінальну відповідальність на невинувату особу; *принцип реалізму* виходить із факту неможливості особою оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту; *принцип раціоналізму* дотримується через відсутність притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинене нею діяння.

Частину 5 ст. 36 КК присвячено обставинам, за наявності яких відсутній стан перевищення необхідної оборони. Зокрема йдеться про застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає. Все зазначене є реалізацією принципу *безпеки життєдіяльності*, адже йдеться про обставини, що надзвичайно завдають загрозу майновим та немайновим правам особи, у відношенні якої застосовується зброя, вчиняється напад групи осіб, наявне насильницьке вторгнення в житло.

Принцип раціоналізму в цій ситуації проявляється через визнання законодавцем відсутності стану перевищення необхідної оборони враховуючи обстановку за якої вчиняється діяння (застосування нападником зброї, напад групою осіб тощо).

Уявна оборона (ст.37 КК). Відповідно до ч.1, уявною обороною визнаються дії, пов'язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання.

Виключення кримінальної відповідальності за заподіяння шкоди у разі уявної оборони за обставин, коли обстановка, що склалася, давала особі достатні підстави вважати, що мало місце реальне посягання, і вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення, є реалізацією біоетичних принципів *безпеки життєдіяльності, раціоналізму, альтруїзму та реалізму*.

Проявом *принципу раціоналізму* є визнання за певних умов (особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення, але при цьому перевищила межі захисту, що дозволяються в умовах відповідного реального посягання) дій особи як перевищення меж необхідної оборони (ч.3 ст.37 КК) або як заподіяння шкоди через необережність за умови, якщо в

обстановці, що склалася, особа не усвідомлювала, але могла усвідомлювати відсутність реального суспільно небезпечного посягання (ч.4 ст. 37 КК).

Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення (ст.38 КК).

В цьому положенні, *принцип раціоналізму та безпеки життєдіяльності* проявляються у дозволі та заохоченні (через виключення кримінальної відповідальності) законодавця затримати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, і доставити її відповідним органам влади; *принципи альтруїзму, раціоналізму, реалізму* проявляється в обмовці, яку надалі законодавець наводить як умову для виключення кримінальної відповідальності: «...якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи» (ч.1 ст.38 КК).

Принципи рівноваги, раціоналізму та реалізму прослідковується у наведенні законодавцем наслідків перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення – наявність кримінальної відповідальності лише у випадках, спеціально передбачених у статтях 118 (Умисне вбивство при перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення) КК та 124 (Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення) КК України.

Крайня необхідність (ст.39 КК). «Не є кримінальним правопорушенням заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності» (ч.1 ст.39 КК).

Реалізація *принципу реалізму* проявляється у визнанні законодавцем факту неможливості уникнення заподіяння шкоди з метою усунення небезпеки,

що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави.

Принцип раціоналізму проявляється в умові, якої має дотримуватись особа, яка заподіяла шкоду внаслідок крайньої необхідності, а саме не допускати перевищення меж крайньої необхідності.

Принцип рівноваги можна побачити у визначенні законодавцем поняття «перевищення меж» крайньої необхідності. Так законодавець зазначає, що до «перевищення меж» відноситься умисне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена шкода (ч.2 ст.39 КК).

В цих же словах законодавця криється і дотримання *принципу реалізму та раціоналізму*, адже навіщо завдавати більшу шкоду, ніж «достатню» для усунення небезпеки. Тим більше, якщо останню завдано умисно, то виключати за таке діяння є не раціональним. Навіть більше – таке несправедливе рішення законодавця (якщо допустити про можливість виключення кримінальної відповідальності за перевищення меж крайньої необхідності) буде протирічити біоетичному *принципу безпеки життєдіяльності*, адже неодмінно призведе до справедливого невдоволення «потерпілої» особи, яку «рятували» в такий спосіб.

Реалізація *принципів альтруїзму, реалізму та раціоналізму*, а також *безпеки життєдіяльності* вбачається і в зазначенні законодавцем обставин, за яких особа, яка перевищила межі необхідної оборони все таки не підлягає кримінальній відповідальності: «...якщо внаслідок сильного душевного хвилювання, викликаного небезпекою, що загрожувала, вона не могла оцінити відповідність заподіяної шкоди цій небезпеці» (ч.3 ст.39 КК).

Фізичний або психічний примус (ст.40 КК). Під останнім законодавець розуміє шкоду заподіяну правоохоронюваним інтересам, вчинену під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками (ч.1 ст.40 КК). Виключення кримінальної відповідальності відбувається через порушення принципу свободи волі особи.

Адже відповідно національній доктрині кримінального права, кримінальним правопорушенням є діяння, засноване на свободі волі особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Саме за такий свій протиправний вибір він несе обмеження в своїх громадянських правах. За відсутності такої свободи волі – особа не повинна нести відповідальність за свої вчинки, адже вона ними не керувала. Все зазначене відповідає реалізації біоетичних *принципів реалізму* (визнанні зазначених фактів), *альтруїзму* (відмова від притягнення до кримінальної відповідальності невинуватої особи); *раціоналізму* та *безпеки життєдіяльності*, оскільки покладання кримінально відповідальності на невинувату особу призводить до ентропійності суспільства, наслідком чого може бути зростання злочинності.

Логічним продовженням реалізації цих принципів є ч.2 цієї статті, в якій йдеться про те, що «якщо ця особа зазнала фізичного примусу, внаслідок якого вона зберігала можливість керувати своїми діями, а також психічного примусу, вирішується відповідно до положень ст. 39 цього КК». Тобто якщо особа під час зазнання фізичного примусу все ж могла керувати своїми діями, а значить в неї в певних межах зберіглась свобода волі обирати для вчинення саме такі діяння, то питання про застосування кримінальної відповідальності вирішується за правилами крайньої необхідності (із порівнянням розмірів заподіяної шкоди).

Виконання наказу або розпорядження (ст.41 КК) Частиною 1 ст. 41 КК передбачено: «Дія або бездіяльність особи, що заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, визнається правомірною, якщо вона була вчинена з метою виконання законного наказу або розпорядження». Поняття «законності» передбачено в ч.2 ст.41, так «наказ або розпорядження є законними, якщо вони віддані відповідною особою в належному порядку та в межах її повноважень і за змістом не суперечать чинному законодавству та не пов'язані з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина».

Принцип раціоналізму також проявляється у розумних підставах виключення кримінальної відповідальності підлеглих за виконання законного наказу.

Цей же принцип, а також *принцип рівноваги* та *обмежень* закладений і у підстави не притягнення особи до кримінальної відповідальності, якщо вона відмовилася виконувати явно кримінально протиправний наказ або розпорядження. Оскільки ознака «кримінальна протиправність» є «вибачальною» обставиною невиконання наказу.

Принцип раціоналізму та *рівноваги* закладено і у ч.4 ст. 41, в якій йдеться про притягнення до кримінальній відповідальності на загальних підставах особи, яка виконала явно кримінально протиправний наказ або розпорядження, а також за діяння, вчинені з метою виконання такого наказу або розпорядження.

Принцип раціоналізму проявляється в свідомому ігноруванні винною особою ознаки «кримінальна протиправність» наказу або розпорядження, а відтак вчинення нею протиправного діяння, за що цілком раціонально має наступати кримінальна відповідальність.

Принцип рівноваги дотримано через відмежування кримінально протиправних дій (в разі виконання явно кримінально протиправного наказу або розпорядження) та дій, які виключають кримінальну відповідальність через презумпцію їх суспільної корисності. В дотриманні такої рівноваги і недопущення покладання кримінальної відповідальності на невинувату особу реалізовано *принцип безпеки життєдіяльності*.

В частині 5 цієї статті реалізовано також *принцип рівноваги* між винуватістю особи і реагуванням держави на вчинене нею діяння. Так відповідно до цієї частини, «якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати кримінально протиправного характеру наказу чи розпорядження, то за діяння, вчинене з метою виконання такого наказу чи розпорядження, відповідальності підлягає тільки особа, що віддала кримінально протиправний наказ чи розпорядження».

Принцип раціоналізму проявляється в тому, що законодавець не покладає кримінальну відповідальність на особу, яке не усвідомлює вчинене діяння, і яка фактично є знаряддям вчинення кримінального правопорушення (як малолітня особа, яка може бути «знаряддям» вчинення кримінального правопорушення, організованого належним суб'єктом кримінального правопорушення).

Звісно, що зазначені принципи біоетики сприяють і реалізації іншого її принципу – *безпеки життєдіяльності*.

Діяння, пов'язане з ризиком (ст.42 КК). Законодавець визначає таке діяння, як «діяння (дія або бездіяльність), яке заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, якщо це діяння було вчинене в умовах виправданого ризику для досягнення значної суспільно корисної мети» (ч.1 ст.42 КК). В частині 2 законодавець вже традиційно надає визначення поняттю «виправданий ризик». Останнім називається ризик, якщо мету, що була поставлена, не можна було досягти в даній обстановці дією (бездіяльністю), не поєднаною з ризиком, і особа, яка допустила ризик, обґрунтовано розраховувала, що вжиті нею заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам.

В цій обставині, що виключає кримінальну протиправність діяння, явно прослідковується дотримання біоетичного *принципу рівноваги*. Адже законодавець ставить так би мовити на ваги заподіювану шкоду правоохоронюваним інтересам та діяння поєднані з ризиком.

Принцип раціоналізму визначається через ознаки, які законодавець надає виправданому ризику: обґрунтований розрахунок, що вжиті особою заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам. Такі вимоги утримують особу від вчинення ризикованого діяння необґрунтовано, спонтанно. Доречи в останньому проявляється і *принцип безпеки життєдіяльності*.

Принцип реалізму визначений через визнання законодавцем факту наявності в об'єктивній дійсності таких життєвих ситуацій, в яких не можливо досягнути поставлену суспільно корисну мету, не вдавшись до діянь пов'язаних

з ризиком. Прикладом тому може слугувати проведення медичного втручання, яке спрямовано на збереження життя пацієнту, однак для досягнення цієї мети необхідно вдатися до процедур, які ще введені в загальне користування, не відображені в медичних протоколах, однак є обґрунтовані проведені медичні дослідження з позитивними результатами застосування подібних процедур.

В частині 3 ст. 42 КК законодавець надає поняття «невиправданого ризику», за яке кримінальна відповідальність має наставати на загальних підставах. Так ризик не визнається виправданим, якщо він завідомо створював загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій.

В цій частині статті біоетичний *принцип раціоналізму* проявляється в тому, що ознака «завідомості» створення загрози для життя інших людей, довкілля тощо, виключає ознаку обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння - суспільну корисність, а відтак є ознакою протиправного діяння, за яке має наставати кримінальна відповідальність. В цьому ж полягає і дотримання *принципу безпеки життєдіяльності*.

Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінальної протиправності діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст.43 КК). В частині 1 цієї статті законодавець зазначає, що: «Не є кримінальним правопорушенням вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх кримінальної протиправної діяльності».

Так *принцип реалізму* проявляється у визнанні законодавцем факту участі особи у кримінально протиправній діяльності, виконуючи законний наказ/розпорядження, з метою попередження чи розкриття цієї кримінально протиправної діяльності. Адже в такому випадку, особа не за власною волею стала на злочинний шлях, а з «вибачальною» метою – розкрити кримінальну протиправну діяльність.

Не визнання такої діяльності кримінальним правопорушенням - є дотримання *принципу раціоналізму*, адже враховуючи наведене, особа вчиняє за своєю суттю суспільно корисне діяння, за що не може нести кримінальну відповідальність.

В певному сенсі таке поблажливе відношення до особи, яка виконує спеціальне завдання є проявом *принципу альтруїзму*.

Прикладом дотримання *принципу раціоналізму*, є визначення в ч.2 цієї статті випадків, за наявності яких, особа, яка виконує спеціальне завдання, може нести кримінальну відповідальність. До таких випадків законодавець відніс «...вчинення у складі організованої групи чи злочинної організації особливо тяжкого злочину, вчиненого умисно і поєднаного з насильством над потерпілим, або тяжкого злочину, вчиненого умисно і пов'язаного з спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків».

Принцип альтруїзму ж закладено в ч.3 цієї статті, в якій законодавець визначив межі кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, що передбачений частиною другою цієї статті. Так така особа «...не може бути засуджена до довічного позбавлення волі, а покарання у виді позбавлення волі не може бути призначене їй на строк, більший, ніж половина максимального строку позбавлення волі, передбаченого законом за це кримінальне правопорушення».

Упорядкування зазначених відносин, у сфері попередження чи розкриття кримінальної протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації, сприяє утриманню правопорядку в суспільстві – його антиентропійності, а значить реалізується ще один принцип біоетики – *безпеки життєдіяльності*.

Отже, провівши аналіз Розділу VIII ККУ України, присвяченого обставинам, що виключають злочинність кримінальну протиправність діяння, на дотримання в ньому принципів біоетики, доходимо висновку про відповідність зазначеного розділу біоетичним принципам.

Принцип *транспарентності та обмежень* не застосовувались в цьому інституті Загальної частини кримінального права з підстав, зазначених в попередньому розділі.

4.3 Реалізація принципів біоетики в інституті засобів кримінально-правового характеру

Термін «засіб» замість «захід» обраний через реалістичність відображення його змісту. Адже під заходами в кримінальному законодавстві законодавець формулює прийоми регулювання відносин у суспільстві, які визначаються характером припису, зафіксованого в конкретному положенні закону (статті). Тобто фактично законодавець надає перелік інструментів (засобів) для реагування на вчинене кримінальне правопорушення. В якості заходів можна розглядати сукупність дій спрямованих на реалізацію цих засобів кримінально-правового реагування. На приклад, застосування кримінальної відповідальності (як одного із засобів кримінально-правового реагування) супроводжується проведенням відповідних попередніх заходів на досудовому слідстві (відкриття кримінального провадження, обрання запобіжного заходу, передачі кримінального провадження до суду тощо). Такої ж думки щодо розрізнення понять «захід» та «засіб» в праві дотримуються і інші науковці [287, с.300; 209, с.723; 28, с. 733; 95, с.326; 3, с.95; 284, с.364] .

В основі виділення структури засобів кримінально-правового характеру лежать праці В. Куца [159, с.54] та А. Ященка [427, с.41-42].

До засобів кримінально-правового характеру відносяться форми, передбачені в чинному КК України (Розділи IX-XV), реагування держави на вчинення суспільно-небезпечного діяння. Причому до останнього відноситься: кримінальне правопорушення, ознаки якого передбачені в ст.11 КК України, а також діяння, яке містить ознаки кримінального правопорушення, але таким не являється через відсутність, наприклад суб'єкту кримінального

правопорушення (вік, стан неосудності). Як правило, до таких осіб застосовуються інші заходи кримінально-правового характеру: примусові заходи медичного характеру (далі - ПЗМХ) або примусові заходи виховного характеру (далі - ПЗВХ).

Отже сукупність засобів кримінально-правового характеру, відповідно до чинного законодавства, можна представити наступним чином: 1) звільнення від кримінальної відповідальності; 2) кримінальна відповідальність (в тому числі ПЗВХ та ПЗМХ до суб'єктів кримінального правопорушення); 3) заходи кримінально-правового характеру до юридичних осіб; 4) ПЗВХ та ПЗМХ до не суб'єктів кримінального правопорушення.

В свою чергу кожний з наведених засобів можна поділити на внутрішні форми.

Так «звільнення від кримінальної відповідальності» має основні 5 видів, передбачених в Розділі IX Загальної частини КК України і спеціальні види, передбачені в Особливій частині КК України (ч.3 ст.263, ч.4 ст.307 тощо). В межах цього дослідження в цій частині роботи аналізовані загальні форми звільнення від кримінальної відповідальності.

Кримінальна відповідальність має три форми: 1) призначення покарання (ст.ст. 65-73 КК, в тому числі ПЗМХ для обмежено осудних, спеціальна конфіскація (ст.ст.96-1, 96-2 КК) та ПЗВХ до суб'єкту кримінального правопорушення (ч.1ст.97, ст.105)); 2) звільнення від призначеного судом покарання (ч.2,4 ст.74 КК, ч.2 ст.84 КК); 3) звільнення від відбування призначеного судом покарання (ст.75, 79, 80, 81, 83, ч.1, 2 ст.84, 86 КК).

До примусових засобів медичного характеру (далі – ПЗМХ), відповідно до ч.1 ст. 94 КК України відносяться: 1) надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку; 2) госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із звичайним, посиленням або суворим наглядом.

Засоби кримінально-правового характеру до юридичних осіб розкриваються в Розділі XIV-1 Загальної частини КК України. До них відноситься: 1) штраф; 2) конфіскація майна; 3) ліквідація (ст.96-6 КК).

ПЗМХ до не суб'єктів кримінального правопорушення застосовується на підставі ст.93 КК, ПЗВХ до не суб'єкту кримінального правопорушення застосовується відповідно до ч.2 ст.97 КК.

Отже проаналізуємо реалізацію принципів біоетики в наведених засобах кримінально-правового характеру.

1) Інститут звільнення від кримінальної відповідальності (Розділ IX КК).

В цьому розділі законодавець передбачив підстави та умови відмови від застосування кримінальної відповідальності правозастосовцем. Вирок в цій категорії справ не виноситься, судимість також не настає. Фактично особа зазнає певних обмежень через низку умов, яку називає законодавець для реалізації підстави «звільнення» від кримінальної відповідальності (компенсація шкоди, обмеження дозвілля). Сама ж кримінальна відповідальність, як її визначив Конституційний суд в своєму рішенні від 1999 року (рішення «про депутатську недоторканність») [262] тут відсутня, вона ще не настала, оскільки відсутній вирок суду, набувший законної сили, як початкова термінальна межа кримінальної відповідальності. Тому доцільніше використовувати поняття не «звільнення від кримінальної відповідальності», а «відмова від її застосування», яке було використано вище.

В зазначеному розділі основним біоетичним принципом є *принцип рівноваги*, оскільки відмова від застосування кримінальної відповідальності, а відтак і економія кримінально-правової репресії, застосовується з врахуванням ступеню тяжкості вчиненого кримінального правопорушення (невеликої чи середньої тяжкості), виду вини (умисний чи необережний), вперше чи ні було вчинено кримінальне правопорушення, наявності щирого каяття, компенсації завданої шкоди, поруки трудового колективу, факту примирення винного з потерпілим чи спливу строків давності застосування кримінальної відповідальності. Зазначені підстави та умови знижують загальну ступінь суспільної небезпечності вчиненого діяння і дозволяють обрати реакцію держави більш лояльну до винної особи.

Передбачення законодавцем такого окремого виду реагування держави на вчинене кримінальне правопорушення є проявом *принципу альтруїзму та раціоналізму* до винної особи. Оскільки надає реальну можливість особі стати на шлях виправлення негайно. А відсутність судимості тільки сприяє цьому. Раціоналізм же проявляється в певній економії механізму кримінальної юстиції: людського ресурсу, державних витрат тощо.

Ці ж принципи проявляються і в умовах, визначених законодавцем для реалізації підстави: щире каяття, активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення, повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди (ст.45 КК); примирення з потерпілим, відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди (ст.46 КК); протягом року з дня передачі на поруки виправдання довіри колективу, не буде ухилятися від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку (ст. 47 КК); втрата суспільної небезпечності діяння або особи (ст.48 КК); вплив строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ст.49 КК). Такі обмеження, висунуті законодавцем дозволяють в певній мірі задовільнити інтереси потерпілої особи (примирення, відшкодування збитків тощо) – в цьому прояв принципу альтруїзму та мінімізувати шкоду завдану кримінальним правопорушенням і вплинути на правопорушника (щире каяття, сприяння розкриттю кримінального правопорушення, дотримання правил внутрішнього розпорядку тощо).

Принцип *безпеки життєдіяльності* проявляється в лояльності держави до зазначених вище осіб, що дозволяє обирати справедливий вид державно-правового реагування, не викликаючи обурення в суспільстві і тим самим забезпечувати безпеку існування в суспільстві.

2) Інститут кримінальної відповідальності (Розділи X-XIV, XV).

Покарання та призначення покарання (ст.ст. 50-73 КК, в тому числі ПЗМХ для обмежено осудних, спеціальна конфіскація (ст.ст.96-1, 96-2 КК) та примусові засоби виховного характеру (далі – ПЗВХ) до суб'єкту кримінального правопорушення (ч.1ст.97, ст.105 КК)).

Відповідно до ч.1 ст. 50 КК, «покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого». Частина 2 цієї статті передбачає, що «покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами». В частині 3 законодавець передбачив, що «покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність».

З такого визначення поняття «покарання» проявляються дотримання біоетичних *принципу рівноваги*, адже покарання застосовується до особи, визнаної винною у вчиненому кримінальному правопорушенні. При цьому межі обмеження прав людини передбачені законом, що означає неможливість застосування іншого виду та розміру покарання, ніж визначеного в законі.

Превентивна мета покарання «виправлення засуджених» та «запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами» є реалізацією *принципу безпеки життєдіяльності та раціоналізму*. Адже застосування покарання не самоціль для кримінальної юстиції, таке обмеження прав людини застосовується через вагому підставу (вчинення кримінального правопорушення та набуття чинності обвинувальним вироком суду) та заради іншої мети – превенції.

Убезпечення суспільства через обґрунтоване законне застосування покарання до винуватої особи є реалізацією *принципу альтруїзму* у відношенні потерпілого, суспільства, які мають змогу відчувати соціальну справедливість.

Відсутність в системі покарань (ст.ст.51-64 КК) смертної кари, мабуть можна розцінювати як дотримання законодавцем (щоправда на вимогу європейської спільноти) *принципу альтруїзму* навіть у випадках, коли вчинено кримінальне правопорушення проти життя або серія подібних кримінальних правопорушень.

Наявність в системі покарання 12 видів покарань для повнолітніх осіб в цілому свідчить про дотримання *принципу рівноваги*, який полягає у визначенні

законодавцем декількох видів покарань за вчинення одного діяння, що дозволяє максимально індивідуалізувати відповідальність особи, а значить обрати саме той вид покарання, яке «врівноважить» вчинене особою діяння.

Цей же принцип, а також принцип *альтруїзму та раціоналізму* закладений в системі покарань для неповнолітніх (ст.ст. 98-103 КК). Так принцип *рівноваги* реалізований через факт зменшення як самих видів покарання так і їх міри. В цьому закладено і принцип *альтруїзму*, який проходить основним принципом через весь розділ ХУ Загальної частини КК України. *Раціоналізм* проявляється через економію застосування кримінальної репресії до неповнолітніх та передбачення для них ПЗВХ (ч.2 ст.105 КК). Такий підхід дозволяє зберегти крихку психіку неповнолітньої особи та без крайньої необхідності не застосовувати до неї найсуворіший вид покарання – позбавлення волі.

Разом з тим є окремі положення чинного законодавства, які *суперечать* принципу рівноваги, а відтак не відповідають *біоетичним принципам*.

Так, наприклад покарання, передбачене у виді конфіскації майна, яка полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави *всього* або частини майна, яке є власністю засудженого (ч.1 ст.59 КК), явно *суперечить* біоетичному *принципу рівноваги*, адже порушує баланс між завданою винною особою шкодою та шкодою, яка завдається з боку державі винній особі. В такому підході явно є недотримання поваги до людської гідності, навіть більше проявляється мета схожа на помсту, замість прагнення до досягнення мети виправлення. Адже особа, в якій було конфісковане майно, яке було набуто в законний спосіб, перестає вірити в справедливість кримінальної юстиції, вона стає потенційно небезпечною, адже ймовірно буде прагнути повернути своє законне майно або мститися за його втрату. Таким чином є наявність *протиріччя* і біоетичному *принципу безпеки життєдіяльності*.

Зазначене свідчить про необхідність перегляду цього положення закону в бік його врівноваження через виключення, адже в КК існує спеціальна конфіскація (ст.96-1), а в КПК процесуальна конфіскація, які спрямована на

збалансування інтересів. Відбувається вилучення з власності тільки тих предметів, які пов'язані із кримінальним правопорушенням, а все, що набуто в законній спосіб, залишається у власника.

До такого ж висновку приходять і інші дослідники цього явища (В. Куц та О. Єрмак), хоча і не посилялись в аргументації своєї позиції на біоетичні принципи [87, с.171-172].

Прикладом незадовільної законотворчої техніки на межі *протиріччя положень національного законодавства принципам біоетики* є визначення законодавцем виду і міри покарань для неповнолітніх та малолітніх у віці від 11 до 14 років за кримінальні правопорушення, передбачені ст. 185 та 296 КК України [317, с. 103; 334, с.96-99; 360, с.28-30]. В національному законодавстві України, яке визнає «Пекінські правила», 1985 р., [191] та Конвенцію про права дитини, 1989 р. [123], передбачена кримінальна відповідальність неповнолітніх, у формі призначення покарання, вид якого не відповідає міжнародним стандартам (арешт, позбавлення волі), за таких обставин визначатися покарання повинно з урахуванням міжнародних договорів. Недотримання міжнародних договорів може бути підставою для скасування відповідного рішення суду.

Необхідно зазначити, що механізм призначення покарання неповнолітньому, яке буде відповідати міжнародним договорам, але не передбачено в національному законодавстві, є відсутнім. Необхідність звернення національним правозастосовцем до міжнародних угод виникає за умови, що підстав для застосування до неповнолітнього інституту звільнення від кримінальної відповідальності чи примусових заходів виховного характеру немає.

Так суб'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 185 та статтею 296 КК України, законодавець визначив осудну фізичну особу, яка досягла на день вчинення кримінального правопорушення 14 років. Загальновідомо, що підставою зниження віку кримінальної відповідальності

суб'єкта цих кримінальних правопорушень, слугувала поширеність саме цих діянь серед певної категорії населення – підлітків 14 років.

Однак якщо проаналізувати санкції за ці кримінальні правопорушення, запропоновані законодавцем, то з'являється ряд питань, а на практиці це призводить або до необґрунтованого амністування особи або до іншої крайності – обрання виду покарання, яке не відповідає скоєному.

Згідно зі ст. 22 КК відповідальність за крадіжку (ст. 185 КК) передбачена при вчиненні особою 14 років, незалежно від того, за якою частиною цієї статті кваліфіковані її дії. Згідно з ч.1 ст. 185 КК таємне викрадення чужого майна карається штрафом, громадськими роботами, виправними роботами, арештом на строк до шести місяців або позбавленням волі на строк до 3 років. Але штраф відповідно до ст. 99 КК застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення. Виправні та громадські роботи згідно зі ст. 100 КК можуть бути призначені неповнолітньому лише у віці від 16 до 18 років. Арешт, відповідно ст.101 КК також може бути застосований до особи, яка на момент постановлення вироку досягла 16 років.

Відповідно до ч.2 ст. 185 нового КК крадіжка, вчинена повторно або за попередньою змовою групою осіб, карається арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до 5 років або позбавленням волі на той самий строк. Але обмеження волі відповідно до ст. 61 КК до неповнолітніх не застосовується; арешт застосовується тільки з 16 років.

Таким чином, законом передбачено п'ять видів покарань для дорослих (ч.1 ст.185), а до 14-річних неповнолітніх - лише позбавлення волі. Таке дискримінаційне ставлення до неповнолітніх вимагає внесення змін до чинного КК.

Виникають також труднощі при призначенні виду та міри покарання і за ч.1 ст. 296 КК неповнолітнім особам, які вчинили зазначений вид кримінального правопорушення у віці від 14 до 16 років. Відповідно до ч.1 ст. 296 КК хуліганство карається штрафом, арештом, або обмеженням волі. Але

штраф, як зазначалося вище, застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення. Таких неповнолітніх практично немає, тому що приймають на роботу за трудовим договором, як виняток, осіб, яким виповнилося 15 років і у віці до 16 років за згодою одного з батьків. Згідно зі ст. 101 КК арешт може застосовуватися лише до неповнолітнього, який на момент постановлення вироку досяг 16 років. Обмеження волі до неповнолітніх взагалі не застосовується (ст. 61 КК).

В цих ситуаціях можливо б було застосувати ч.1 ст.97 або ст.105 КК України, однак тільки за наявності певних підстав та умов (вчинення кримінального правопорушення вперше, тяжкість кримінального правопорушення, щире каяття). Якщо такі підстави та умови відсутні законодавець вимушує суд в одному випадку призначати самий тяжкий вид покарання – позбавлення волі (ч.1 ст.185 КК), а в іншому випадку (ч.1 ст.296 КК) – безпідставно звільнити від покарання чи вигадати ці умови (щире каяття тощо) для можливості прояву хоча б якоїсь реакції держави на скоєне кримінальне правопорушення у формі застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру.

Отже ідея диференціації кримінальної відповідальності в залежності від обставин конкретної справи відображена в альтернативних санкціях статей 185 та 296 КК України є біоетичною, однак техніка її виконання залишає бажати кращого.

В Концепції реформування КК України та інших актів законодавства про відповідальність за правопорушення в публічній сфері, розробниками цієї Концепції пропонується звільнити новий кримінальний закон від «невластивих сучасному кримінальному праву видів покарань позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину чи кваліфікаційного класу, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців...Натомість, мають бути перейняті і з урахуванням базових засад національної правової традиції закріплені у майбутньому законодавстві властиві сучасному кримінальному

праву європейських країн правові засоби (реституція, відновлення, заходи безпеки та виправлення, пробація, інститут унеможливлення кримінальної відповідальності (кримінального переслідування) тощо)». [381, с.63-71]. Вважаємо, що пропозиція введення інших засобів реагування на вчинення кримінальних правопорушень, замість виключених, буде також відповідати біоетичному *принципу рівноваги*.

Призначення покарання (Розділ XI). Так принцип *раціоналізму* можна спостерігати у Розділі XI в статті 65 К - загальні засади призначення покарання. Саме законодавча вимога щодо призначення покарання у межах, установлених у санкції статті Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення; відповідно до положень Загальної частини КК України; враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання, є реалізацією цього принципу та *принципу рівноваги*.

Ці ж принципи реалізовані і в ст. 103 КК, якою визначено особливості призначення покарання неповнолітнім. Однак в цій статті ще слід констатувати наявність принципу *альтруїзму*, який проявляється через визнання законодавцем чутливої психіки неповнолітньої особи, яка може піддаватись впливу з боку дорослих осіб, а також загальному максимальному терміну ув'язнення у випадку призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень (ч.2 ст.103 КК), який є меншим ніж для повнолітніх осіб.

Обставини, які пом'якшують покарання (ст.66 КК), вкладаються у зміст принципу *альтруїзму та реалізму*. Адже саме розумінням природи людини, а через це і культивуванням високого почуття всеохоплюючої любові до усього живого, і в тому числі і до людини, можна пояснити врахування судом, при призначенні особі покарання, обставин, які пом'якшують її покарання. Принцип *реалізму* проявляється в об'єктивній оцінці ситуації (матеріалів справи) – наявності відповідних обставин. Саме цей принцип повинен не давати спокуси судді абстрагуватися від подібних обставин.

Містять *принцип рівноваги, реалізму та раціоналізму* і положення статті 67 КК, яка передбачає перелік обставин, що обтяжують покарання. Передбачивши такі обставини та надавши в такий спосіб цим фактам юридичне значення, законодавець намагався об'єктивно відобразити фактичні обставини справи, які будуть мати значення при призначенні індивідуалізованого покарання, достатнього, враховуючи такі дані, для виправлення та покарання винного.

Проявом *принципу рівноваги* є положення статей 68 КК (Призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення та за кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті), 69 КК (Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом), 69-1 КК (Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання), адже встановлюючи такі привілейовані статті закону, законодавець також врівноважує заподіяну шкоду, обмеженням, які будуть застосовані до винуватої особи, і враховує при цьому конкретні обставини справи та особи винного. В цьому ж є прояв і *принципу альтруїзму* у відношенні до винного.

Цей же принцип спрацьовує і в правилах призначення покарання за сукупності кримінальних правопорушень (ст.70 КК) та сукупності вироків (ст.71 КК). Крім того у зазначених нормах чітко прослідковується *принцип рівноваги*, який полягає у «компенсації» завданої правопорушником шкоди, збільшеним обмеженням та позбавленнями, які передбачені згідно цих статей кримінального закону. В означеному прикладі цей принцип розкривається через ознайомлення суспільства із загальними правилами, які діють при призначенні покарання в таких випадках. Зацікавлені особи можуть самі «прорахувати» розмір покарання.

Статті 72, 73 КК вважаємо суто «технічними», які допомагають реалізовувати ідеї законодавця, формально закріплені у наведених вище нормах, тому ці статті не аналізуються.

Застосування ПЗМХ для обмежено осудних (ст. 93 КК) є прикладом застосування біоетичного *принципу альтруїзму*, адже через певний психічний

стан, людини не зможе встановити причинно-наслідковий зв'язок між вчиненим нею діянням та перетерпінням певних обмежень (в разі застосування звичайного покарання), за таких обставин застосування втрачає свою основну мету і більше схоже на помсту з приниженням людської гідності.

Принцип реалізму проявляється у визнанні законодавцем факту наявності такого особливого психічного стану та пропозиції застосовувати в такому випадку не покарання, а примусові заходи медичного характеру. В цьому ж вбачається дотримання і *принципу рівноваги*.

Однак, оскільки стан обмеженої осудності не виключає винуватості особи, оскільки вина все ж наявна, і судом виноситься обвинувальний вирок, то ми віднесли ці заходи до форм кримінальної відповідальності.

Аналізуючи ПЗМХ не можна оминути і статті 92, 94,95 КК України, в них реалізовано принципи *альтруїзму, раціоналізму та реалізму*.

Так принцип альтруїзму проявляється у диференціації ПЗМХ в залежності від характеру та тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння, з урахуванням ступеня небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб. В цьому ж можна вбачати і принцип раціоналізму.

В порядку, описаному в ст.95 КК, щодо продовження, зміни або припинення застосування примусових заходів медичного характеру, принцип альтруїзму проявляється через передбачення процедури огляду комісією лікарів-психіатрів не рідше одного разу на 6 місяців для вирішення питання про наявність підстав для звернення до суду із заявою про припинення або про зміну застосування такого заходу (ч.2 ст.95). А також у ч.3 ст. 95 КК - через можливість суду передати особу на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом, у разі припинення застосування примусових заходів медичного характеру через змінення психічного стану особи на краще. Альтруїзм закладений в допустимості законної можливості реалізації застосування обмежень прав і свобод людини.

Принцип реалізму проявляється через визнання факту можливості покращення фізичного стану особи, до якої було застосовано ПЗМХ.

Принцип раціоналізму визначається через визначену в законі процедуру можливості продовження, зміни або припинення застосування ПЗМХ в залежності від психічного стану хворого.

Спеціальна конфіскація (ст.96-1 КК) Спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених цим Кодексом, за умови вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу (ч.1 ст.96-1 КК).

Враховуючи, що спеціальна конфіскація зорієнтована на вилучення предметів, пов'язаних із вчиненням кримінального правопорушення (ст.96-2 КК), отже їх вилучення є справедливим та відповідає *принципам рівноваги, реалізму та раціоналізму*.

Іншою *формою кримінальної відповідальності є звільнення від призначеного судом покарання* (ч.2,4 ст.74 КК, ч.2 ст.84, ст.105 КК).

Частина 2 ст. 74 КК зазначає: «Особа, засуджена за діяння, караність якого законом усунена, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання». В цьому положенні реалізовано *принцип рівноваги*, адже є міжнародний принцип в кримінальному праві, якій походить з римського права *nullum poena sine lege*, отже, якщо караність діяння усунена – відсутні підстави покладання на особу кримінальної відповідальності у виді призначеного покарання.

Принцип *безпеки життєдіяльності* також дотримано, адже якщо буде несправедливо, всупереч закону застосовуватись кримінальна відповідальність, в суспільстві назріє невдоволення, що пізніше може привести до загрози безпеки існування цього суспільства.

Дотримання *принципів раціоналізму та альтруїзму* також спирається на дотримання іншого відомого і зазначеного вище принципу *nullum poena sine lege*.

Тепер щодо ч.4 ст. 74 КК, законодавець також передбачив звільнення особи вироком суду від покарання, якщо вона вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, і, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною.

В цьому виді звільнення від покарання реалізовано *принцип раціоналізму*, який вбачається в оцінці винної особи на час розгляду справи та прийняття судом рішень про недоцільність призначення їй покарання. В цьому є має реалізація і *принципу реалізму*.

Частиною 2 ст. 84 КК передбачено взагалі то два випадки звільнення (від покарання та його відбування). Так звільненню від покарання підлягає особа, яка після вчинення кримінального правопорушення захворіла на іншу (соматичну) тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання. При вирішенні цього питання суд враховує тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, характер захворювання, особу засудженого та інші обставини справи.

В цьому положенні закону явно прослідковується реалізація *принципу альтруїзму*, адже таким чином законодавець передбачає можливість для правозастосовця об'легшити так би мовити останні дні чи місяці особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. В цьому випадку законодавець виносить вирок без формулювання в ньому виду і міри покарання, яким звільняє особу від покарання.

У факті визнанні смертельної хвороби та, як правило, термінальної стадії винного, полягає *принцип реалізму*.

Принцип раціоналізму проявляється у факті звільнення особи з місць позбавлення волі, адже найжорстокіше покарання йому визначила доля.

Окремо слід акцентувати увагу на Розділі XV Загальної частини КК «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх», назва якого не відповідає його змісту, адже в ньому йдеться не тільки про осіб з

14 до 18 років, але і про осіб з 11 до 14 років (ч.2 ст.97 КК). На виправлення цієї ситуації висувались пропозиції про зміну назви цього розділу КК. Так пропонувалось його назвати «Примусове виховання малолітніх і неповнолітніх. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх» [140, с.987] або «Особливості заходів кримінально-правового впливу щодо неповнолітніх та деяких інших категорій осіб» [84, с.413].

Ми абсолютно згодні з Ю. Бауліним та О. Ямковою, які констатують невідповідність назви і ст.97 КК України «Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру» її змісту. Адже не можна звільняти від кримінальної відповідальності осіб, до яких вона не може бути застосована, оскільки вони не досягли віку, з якого відповідно до ст.22 КК України може наставати кримінальна відповідальність. Кримінальна відповідальність цих осіб має виключатись через відсутність належного суб'єкта кримінального правопорушення [10, с.197; 425, с.13].

Щодо застосування примусових заходів виховного характеру (далі – ПЗВХ) до неповнолітнього суб'єкта кримінального правопорушення Взагалі в цьому Розділі Загальної частини КК України можна виокремити біоетичний принцип *безпеки життєдіяльності*. В загалі цей Розділ в Загальній частині КК є особливий. Він наче кришталева ваза – один невірний рух і ваза вже розбита, втрачена для родини. Подібно кришталевій вазі є неповнолітні, з якими проводити роз'яснювальну роботу та призначати покарання необхідно вкрай ретельно: застосування формального підходу, може занапастити неповнолітнього, згубити його як потенційного повноцінного корисного члена суспільства для держави. В результаті остання отримає ще одну позицію витрат (на утримання вже дорослого правопорушника в установі відбування покарання). І в той же час за вмілого, професійного, правового підходу до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення у неповнолітньому віці, можна спробувати «реанімувати» таку особу, та ще зростити для держави гідного члена суспільства, який буде збільшувати статті вже не витрат а прибутків у бюджет країни.

Тому *безпека життєдіяльності* полягає не у «штампуванні» соціопатичних особистостей і збільшенні, відповідно, рівня злочинності, створенні наперед загрози для безпеки існування суспільства; а «відновленні» загублених «душ» і переформовуванні їх на соціономів, таким чином убезпечуючи суспільство від загрози вчинення в майбутньому, принаймні цими особистостями, повторних кримінальних правопорушень.

З цим же принципом у досягненні загальної мети – створення безпеки існування суспільства, кореспондують і принцип *альтруїзму* та принцип *раціоналізму*. Кожен з цих принципів різними методами спрямований на досягнення однієї, зазначеної вище, мети.

Принцип рівноваги реалізовано у ст. 105 КК, в якій зазначено: «неповнолітній, який вчинив кримінальний проступок або нетяжкий злочин, може бути звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання». У цьому разі суд застосовує до неповнолітнього такі примусові засоби виховного характеру (ч.2 ст.105 КК).

Самі види ПЗВХ наводились вище, тому повторювати не будемо. Таким чином законодавець передбачив не просто можливість звільнення від покарання як дорослої особи, яка за таких самих умов, отримує обвинувальний вирок без зазначення в ньому виду і міри покарання (ч.4 ст.74), а застосування до неповнолітнього заходів впливу для корегування його поведінки. І в порівнянні із системою покарання для неповнолітніх, звісно, що ПЗВХ є більш лояльними до винної особи.

Крім того в самих ПЗВХ дотримано біоетичний *принцип обмежень*, який проявляється в обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього (п.2 ч.2 ст.105 КК); покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків (п.4 ч.2 ст.105 КК).

Принцип транспарентності проявляється через донесення до суспільства, зокрема неповнолітніх суб'єктів правил призначення їм покарання, зокрема призначення замість покарання ПЗВХ, що є загальною превенцією.

Наступною *формою кримінальної відповідальності є звільнення від відбування призначеного судом покарання* (ст.75, 104, 79, 80, 81, 107, 83, ч.1, 2 ст.84, 86, 87 КК).

Цією формою кримінальної відповідальності передбачено звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст.75, 104 КК); звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст.79 КК); звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст.80 КК); умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст.81, 107 КК); звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст.83 КК); звільнення від покарання за хворобою (психічною – ч.1 ст.84 КК та соматичною – ч.2 ст.84 КК); амністія (ст.86 КК), помилування (ст.87 КК).

Узагальнюючи зазначені підстави звільнення від відбування призначеного судом покарання, у них реалізовано біоетичний *принцип альтруїзму*, який полягає у наданні можливості засудженій особі, за наявності певних підстав звільнитись з місць позбавлення волі.

Одночасно *принцип раціоналізму* реалізовано через умови, які законодавець висуває до засудженої особи (хвороба, яка унеможливилює подальше відбування покарання – ст.84 КК; наявність сім'ї або родичів, що дали згоду на спільне з засудженою проживання, або яка має можливість самостійно забезпечити належні умови для виховання дитини – ч. 2 ст.83 КК; поведінки засудженого, яка свідчить, що останній встав на шлях виправлення та відбуття визначного в законі строку покарання – ч.3, 4 ст.82 КК тощо).

Передбачення в законі зазначених вище умов для реалізації підстав звільнення засудженого від подальшого відбування покарання є дотриманням принципу *рівноваги та реалізму*.

Принцип *безпеки життєдіяльності* реалізується через економію кримінальної репресії до засудженого, надання від держави йому другого шансу стати корисним членом суспільства, що в перспективі має забезпечити безпеку існування суспільства.

В статті 76 КК, якою передбачено обов'язки, які покладає суд на особу (повнолітню та неповнолітню), звільнену від відбування покарання з випробуванням. В її положеннях реалізовано такі біоетичні принципи як: принцип *раціоналізму, альтруїзму, реалізму, рівноваги*.

Так принцип *раціоналізму та рівноваги* реалізовано через передбачення законодавцем переліку обов'язків, які суд може покласти на таку особу. Так особа, яка завдала шкоди своїм діям має попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого (п.1 ч.2 ст.76 КК). Через це положення проявляється і принцип *альтруїзму* у відношенні потерпілої особи. Також принцип *альтруїзму* проявляється в опікуванні державою здоров'ям особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння (п.5 ч.2 ст.76 КК) та його соціальним життям (п.3, 4 ч.2 ст.76 КК). Принцип *реалізму* проявляється у визнанні законодавцем факту необхідного втручання в приватне життя особи звільненої від відбування покарання як заради її безпеки, так і заради безпеки суспільства.

Принцип *рівноваги та раціоналізму* реалізовано і в статті 77 КК, якою передбачено застосування додаткових покарань у разі звільнення від відбування основного покарання з випробуванням, оскільки законодавець передбачає можливість застосування додаткового покарання, сам факт застосування якого спрямований на «врівноваження» заподіяної шкоди. В цьому досягається «золотий стандарт» максимально справедливого реагування держави на вчинене кримінальне правопорушення: і економія кримінальної репресії, і в той же час покладання на винну особу певних обмежень співрозмірних вчиненому.

В статті 78 КК (Правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням) реалізовано принципи *альтруїзму, рівноваги, реалізму та раціоналізму*. Так принцип *альтруїзму* реалізовано через передбачену

законодавцем можливість особи бути звільненої судом від призначеного їй покарання, після закінчення іспитового строку, якщо вона виконала покладені на неї обов'язки та не вчинила нового кримінального правопорушення (ч.1 ст. 78 КК).

Інші три принципи реалізовані через наданий законодавцем опис негативних наслідків звільнення від відбування покарання з випробуванням (ч.ч.2, 3 ст.78 КК)

Окремою складовою в інституті кримінальної відповідальності є судимість особи (ст.ст.88-91, 108 КК), яка має бути логічним наслідком осуду держави як виду реагування на вчинення кримінального правопорушення. Однак за діючим законодавством це не так, оскільки звільнення від покарання особи (ч.4, 5 ст.74 КК) не тягне судимості (ч. 3 ст.88 КК). Вважаємо, що таке положення законодавця суперечить принципу *реалізму*, оскільки в ч.1 ст. 88 КК передбачено, що особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості. І це абсолютно логічно. Якщо відбувся осуд державою особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у будь-якій формі реагування, в тому числі і винесенні обвинувального вироку без формулювання в ньому виду і міри покарання - має настати і логічне продовження такого осуду – судимість особи. Інакше, ця форма кримінальної відповідальності майже не відрізняється від інших видів юридичної відповідальності, зокрема адміністративно-деліктної. Відтак це положення КК має зазнати змін. Протирічить це положення і принципу *рівноваги*, адже особа вчинила факт кримінального правопорушення, тож має зазнати обмеження своїх прав в повному обсязі, враховуючи і обмеження, які покладаються судимістю.

В статті 89, 90, 108 КК реалізовано принципи *раціоналізму*, *альтруїзму* та *рівноваги*. Так принцип *раціоналізму* та *рівноваги* проявляється через диференціацію строків погашення судимості в залежності від підстав засудження та їх обчислення. В цьому ж є і прояв принципу *альтруїзму*, адже

надмірне покладання на особу обмежень спотворює мету покарання та може сприяти отриманню зворотного ефекту: не виправлення особи, а її озлоблення.

Прикладом симбіозу принципів *раціоналізму, реалізму та альтруїзму* є положення статті 91 та ч.3 ст.108 КК, в якій передбачено підстави зняття судимості.

3) Наступним видом засобів кримінально-правового характеру - *засоби кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб* (Розділ XIV-I, ст.ст. 96-3 – 96-11 КК).

Зазначений розділ є новелою сучасного кримінального права. Він був доданий до КК на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» від 23.05.2013 р. [244].

Серед основних підстав визнання юридичної особи суб'єктом кримінального правопорушення можна визначити наступні:

- незрівнянно велика шкода від діяльності компаній (зокрема, що спричиняється правопорушеннями у сфері охорони довкілля, економіки, обігу товарів і послуг, фінансів), як і неадекватні штрафні санкції, що застосовуються в межах цивільного чи фінансового права;

- застосування кримінальної відповідальності лише щодо конкретного керівника є різновидом об'єктивного звинувачення, адже не завжди в однієї конкретної людини є можливість належним чином проконтролювати весь господарський процес чи виробничу діяльність;

- до юридичних осіб в інших державах застосовується кримінально-правове регулювання, а в Україні – ні, що може призвести до перенесення їх кримінально протиправної діяльності в наш країну;

- наявність адміністративної відповідальності не вирішує проблеми (не зважаючи на свою привабливість в сенсі менших витрат з бюджету), оскільки, по -перше, виходить, що корпорація нестиме відповідальність за менш тяжке (адміністративний проступок), проте уникатиме її при вчиненні кримінального

правопорушення; по-друге, спрощена адміністративно-правова процедура не відповідає ані тяжкості належних ситуацій, ані соціально-етичній стороні питання [166, с.105-106].

Отже наведене свідчить про реалізацію принципів біоетики: рівноваги, альтруїзму, раціоналізму та еконцентризму навіть на теоретичному рівні. Майже всі наведені принципи знайшли своє відображення в положеннях чинного КК.

Так принципи *рівноваги та раціоналізму* проявляється в самому факті зазнання юридичною особою засобів кримінально-правового реагування. Покладання на юридичну особу додатково до інших видів юридичної відповідальності ще і кримінальної врівноважує шкоду завдану такою особою, яка, як зазначалась, може бути значно більшої ніж шкода, завдана фізичною особою.

Принцип *раціоналізму* проявляється у факті доповнення КК цим розділом, виходячи із міжнародних зобов'язань України, а також щодо профілактики транснаціональної злочинності, адже за відсутності такої відповідальності для юридичних осіб в Україні, остання може стати генератором юридичних осіб, які вчинятимуть кримінальні правопорушення.

Принцип *альтруїзму* проявляється через умови загальних правил застосування до юридичних осіб засобів кримінально-правового характеру, а саме врахування: ступеню тяжкості вчиненого її уповноваженою особою кримінального правопорушення, ступеню здійснення злочинного наміру, розміру завданої шкоди, характеру та розміру неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою, вжиті юридичною особою заходи для запобігання кримінального правопорушення (ст.96-10 КК).

Цей же принцип реалізовано і в ст. 96-11, у визначенні правил застосування до юридичної особи засобів кримінально-правового характеру за сукупністю кримінальних правопорушень, а саме: поглинення менш суворого засобу більш суворим.

Підстави звільнення юридичної особи від застосування засобів кримінально-правового характеру, визначені в ст. 96-5 КК є також проявом принципу *альтруїзму*, а також і *раціоналізму*.

Принципи *рівноваги* та *раціоналізму* реалізуються в статтях 96-6 – 69-9 КК. Встановлені види засобів кримінально-правового характеру, які можуть бути застосовані судом до юридичних осіб: 1) штраф; 2) конфіскація майна; 3) ліквідація, застосовуються в залежності від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, конкретних видів кримінальних правопорушень, передбачених в ст.96-9 КК – в цьому є прояв принципу *рівноваги* та *раціоналізму*.

Разом з тим, вважаємо, що в ст.ст. 96-3, 96-4 КК не достатньо дотримано законотворчої техніки, через що серед підстав застосування до юридичних осіб засобів кримінально-правового характеру відсутні кримінальні правопорушення проти довкілля (ст.ст.236-254 КК), якими може завдаватись значна шкода всій екосистемі. Такий підхід законодавця не відповідає принципу *екоцентризму*. Разом з цим не можна заявити, що відсутність цих підстав суперечить цьому принципу, оскільки відсутність зазначених підстав, не ставить під загрозу безпеку екосистеми. Крім того в Особливій частині КК України наявний цілий розділ, який передбачає відповідальність за кримінальні правопорушення проти довкілля, що певною мірою сприяє антиентропійності в цій сфері. Проте, дотримуючись біоетичної концепції правотворення вважаємо за доцільне додати вчинення кримінальних правопорушень, передбачених Розділом VIII, до підстав застосування до юридичних осіб засобів кримінально-правового характеру.

4) Останній виокремлений вид засобів кримінально-правового характеру – *ПЗМХ та ПЗВХ*, які застосовуються до не суб'єктів кримінальних правопорушень.

ПЗМХ, передбачені Розділом XIV КК, застосовуються до осіб, які вчинили у стані неосудності суспільно небезпечні діяння (п.1 ст.93 КК) та осіб, які вчинили кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіли на

психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання (п.3 ст.93 КК). Передбачення законодавцем ПЗМХ до зазначеної категорії осіб, стали прикладом застосування принципу *реалізму*, який проявляється в констатації хвороби особи, що вчинила або суспільно-небезпечне діяння, або кримінальне правопорушення. Принципу *альтруїзму*, який виходить з призначенні особі відповідного лікування та поміщення її у спеціальний медичний заклад. В цьому ж можемо побачити і прояв *принципу раціоналізму*.

Реалізація принципу *безпеки життєдіяльності* полягає в ізоляції хворого від суспільства (в разі його небезпеки для суспільства) чи надання допомоги хворому (для забезпечення безпеки існування його самого). Демонстративно цей принцип проявляється у статті 96 КК – примусове лікування. Згідно цієї статті «примусове лікування може бути застосовано судом, незалежно від призначеного покарання, до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб».

Реалізація *принципу рівноваги* проявляється у передбаченні законодавцем системи психіатричних закладів з різним типом нагляду. Відтак в залежності від характеру та тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння, з урахуванням ступеня небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб, суд може застосувати госпіталізацію хворого до психіатричних закладів з різним типом нагляду (ч.1 ст.94 КК).

Застосування ПЗВХ до осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності (як правило до осіб віком 11-14 років) відбувається на підставі ч.2 ст.105 КК України. При цьому можна констатувати реалізацію біоетичних принципів *альтруїзму*, *рівноваги*, *безпеки життєдіяльності*, *раціоналізму*, *реалізму*, які були розтлумачені вище (застосування ПЗВХ до неповнолітнього суб'єкту).

Так принцип *альтруїзму* проявляється у звільненні неповнолітнього/малолітнього від покарання, але із застосуванням до нього примусових заходів виховного характеру. Цей принцип напряду координується з принципом *раціоналізму*, адже тільки за наявності підстав та умов,

визначених законодавцем (вчинення кримінального проступку або нетяжкого злочину, якщо при цьому буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки неповнолітній на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання) особу може бути звільнено від покарання. В цьому є прояв принципу раціоналізму.

Також принципи *раціоналізму та реалізму* реалізуються через сукупність видів ПЗВХ, альтернативність яких дозволяє обрати саме ту сукупність цих заходів, які будуть індивідуальними та сприятимуть досягненню загальної мети кримінально-правового реагування: покарання за вчинене, виправлення, індивідуальна та загальні превенції, а для неповнолітніх суб'єктів кримінального правопорушення можна додати ще мету виховання, хоча на наш погляд така мета є юридичною фікцією.

Принцип *рівноваги* має прояв у виборі законодавцем адекватної міри реагування (звільненні від покарання із застосування ПЗВХ) на вчинення неповнолітнім/малолітнім кримінального проступку або нетяжкого злочину за наявності наведеної вище умови.

Принцип *безпеки життєдіяльності* акумулює в собі всі зазначені принципи, адже тільки в разі визначення судом справедливого реагування неповнолітній/малолітній особі за вчинене нею діяння можна розраховувати на ефективність дії обраного виду реагування, а відтак очікувати позитивних змін в особистості «засудженого». І навпаки – не справедливе реагування на вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім/малолітнім вкорінює в ньому соціопатичні риси, що в майбутньому може стати передумовою вчинення наступних кримінальних правопорушень, відтак стан безпеки суспільства буде поставлено під загрозу.

У висновках до цього розділу та Додатках можна ознайомитись із відсотковим співвідношенням наявності біоетичних принципів в статтях КК, діаграмами, які ілюструють всю викладену в цьому розділі інформацію та із Зведеною аналітичною довідкою в якій викладено методикку математичного обрахунку даних.

Підбиваючи підсумки викладеного, доходимо висновку про загальну відповідність (за умови вдосконалення певних зазначених аспектів) положень Загальної частини КК України біоетичним принципам. І це є досить важливим, адже Загальна частина КК України для Особливої частини є своєрідним «фундаментом», на якому можуть бути збудовані та застосовані в майбутньому норми його Особливої частини. За умов вдосконалення Особливої частини (пропозиції надані в Розділі 5) можна вести мову про створення в Україні біоетичного Кримінального кодексу. Проте звісно не можна ігнорувати, що сам по собі факт існування будь-якого нормативно-правового акту не творить право. Його творять люди-правозастосовці. Від них, від їхньої зміненої правосвідомості залежатиме спокій в державі та утримання прийнятного рівня злочинності на території цієї держави.

Ми умисно вживаємо словосполучення «прийнятний рівень злочинності», адже будь-який кримінолог знає, що злочинність є невід’ємною складовою суспільства. Побороти її не можливо та недоцільно, оскільки з її, навіть теоретичним знищенням, буде неодмінно завдана шкода самій державі. Єдиним ефективним засобом її контролю, можна визначити стримування її рівня в допустимих в цьому суспільстві і в цей час, межах. За таких умов, навіть сама держава функціонує точно, як годинник.

Висновки до розділу 4

1. Для спрощення систематизації матеріалу щодо реалізації принципів біоетики в положеннях Загальної частини кримінального законодавства, останнє розділено були на три групи (підрозділи) за основними явищами кримінального права: 1) кримінальне правопорушення - п.4.1; 2) обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння - п.4.2; 3) «покарання» (засоби кримінально-правового характеру) - п.4.3.

До інституту кримінального правопорушення у Загальній частині КК України віднесено Розділи III-VII; інституту обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння - Розділ VIII; інституту засобів кримінально-правового характеру (Розділи IX-XV).

2. Алгоритм оцінювання чинних положень закону на їх відповідність природному праву полягає у пропущенні їх через сукупність принципів біоетики. Якщо хоча б одному принципу біоетики положення не відповідає відтак воно не відповідає природньому праву і біоетиці. А це означає необхідність його змінювати. При цьому зазначимо, що в положеннях закону можуть реалізовуватись не всі біоетичні принципи – тільки їх частина, оскільки в реалізації інших немає потреби. Наприклад *принцип обмежень* та *транспарентності*, виходячи з їх змісту (підрозділ 1.3 роботи), в Загальній частині кримінального закону не реалізуються, оскільки спрямовані на оцінювання феномену небезпечного знання, яке відсутнє в положеннях цієї частини закону.

Для інформативності та наочності зібраної інформації застосовано метод системного аналізу та математичного моделювання, зокрема надано відсоткове співвідношення реалізації принципів біоетики в положеннях Загальної частини кримінального законодавства відповідно до кожного проаналізованого інституту. В Додатках роботи це співвідношення проілюстровано діаграмами (Додаток В, Діаграми 1-10).

3. З'ясовано, що до наскрізного біоетичного принципу в кримінальному законодавстві, який реалізуються у всіх статтях відноситься принцип *безпеки життєдіяльності* (тому надалі при аналізі положень закону його наводити не будемо).

4. Проаналізувавши Розділ I Загальної частини КК запропоновано статтю 1 КК враховуючи біоетичну *концепцію екоцентризму* та однойменний принцип біоетики (якому протирічить чинна редакція статті) викласти в наступній редакції:

«Стаття 1. Завдання КК України

1. Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення реагування на кримінальні правопорушення з метою убезпечення *екосистеми* від деструктивного впливу злочинності.

2. Для здійснення цього завдання КК України визначає, які суспільно-небезпечні діяння є *кримінальними правопорушеннями* та яка *державно-правова реакція застосовуватиметься до осіб, що їх вчинили*».

В Розділі II, враховуючи, що в одній статті може бути реалізовано декілька біоетичних принципів, прослідковується наступне відсоткове співвідношення принципів біоетики в його положеннях. В найбільшому кількості положень реалізовано принцип альтруїзму – 71%, принцип раціоналізму – в 57%, принцип реалізму в 43 % (Додаток В, Діаграма 1).

Так біоетичний принцип *альтруїзму* реалізовано в : ч.2 ст.4, ст.5, ч.2 ст.7, ст. 9, ч.2 ст. 10 КК України. Принцип *раціоналізму* реалізований у положеннях ч. 2 ст.4, ст.6, ст.8, ст. 9 КК України. Принцип *реалізму* зустрічається в положеннях статей 6, 8, 9 КК України

5. В *інституті кримінального правопорушення (Розділи III-VII)*, окрім наскрізних біоетичних принципів транспарентності та безпеки життєдіяльності, знайшли свої відображення принципи: *альтруїзму, раціоналізму, реалізму та рівноваги*.

Можна констатувати таку закономірність. В найбільшій кількості положень закону відображений принцип раціоналізму - 83% норм, за ним іде принцип реалізму - 65% норм та принцип альтруїзму – 52 % норм. Найменше відображений принцип рівноваги – 9 % норм (Додаток В, Діаграма 2).

В Розділі III (ст.3-10 КК) в основному реалізовані принципи: *альтруїзму, раціоналізму, реалізму*. Так принцип альтруїзму зустрічаємо в: ст.12, ч.2 ст.14, ч.2 ст.17 КК України. Принцип раціоналізму найбільш поширений, його можна знайти в: ст.11, ст.12, ст. 13, ч.2 ст.14, ст.15, ч.2 ст.17 КК України. Принцип реалізму зустрічається в положеннях трьох статей: 12, 13, 15 КК України.

Розділ IV, присвячений особі, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкту кримінального правопорушення). Відразу можна зазначити про

реалізацію в цьому розділі таких принципів біоетики як принцип *альтруїзму*, *раціоналізму та реалізму*.

Принцип альтруїзму та обмежень реалізується в положеннях статей: 19, 20 КК України. Принцип раціоналізму - в статтях 18, 19, 22 КК України.

Розділ V присвячений визначенню поняття вини та її форм. Цей розділ нероздільно пов'язаний із попереднім розділом, є логічним продовженням його. Відстоюючи концепцію в теорії кримінально права, що кожна людина здатна сама вирішувати яким чином їй діяти – в правомірний чи протиправний спосіб, інститут вини, є якраз тим індикатором за допомогою якого можна іншим особам зрозуміти, чи розуміла особа, яка вчинила протиправне діяння, сутність того, що вона вчиняє, а відтак чи підлягає вона кримінальній відповідальності чи ні. Такий підхід дозволяє покласти кримінальну відповідальність на особу, яка є винуватою у вчиненні протиправного діяння, а особі, яка є невинуватою – уникнути кримінальної відповідальності. В цьому є прояв *принципів реалізму* (ст.ст. 23-25 КК), *раціоналізму* (ст.ст. 23-25 КК), *рівноваги* (ч.2,3 ст.25) та *альтруїзму* (ст.ст. 23-25 КК).

Розділ VI присвячений питанням співучасті у кримінальному правопорушенні. В цьому інституті реалізовані принципи: *раціоналізму*, *альтруїзму та реалізму*. Так принцип *раціоналізму* відображений в ст.ст. 26-28, 30,31 КК України. Принцип *альтруїзму* – в ст.ст. 29-31 КК України. Принцип *реалізму* – в ст.ст. 26-28, 31 КК України.

В Розділі VII присвяченому повторності, сукупності та рецидиву кримінальних правопорушень прослідковуються біоетичні принципи *раціоналізму, реалізму та альтруїзму*.

Так принцип *раціоналізму та реалізму* відображено в ст.ст.32, 35 КК України. Принцип *альтруїзму* закладений тільки в статті 35 КК України. Отже, як бачимо інститут кримінального правопорушення в цілому відповідає принципам біоетики.

6. В інституті обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння (Розділ VIII) загалом реалізовані наступні біоетичні принципи:

раціоналізму, альтруїзму, реалізму, рівноваги. В цілому принцип раціоналізму реалізовано в 100 % статей Загальної частини КК України, реалізму – в 88 % статей, альтруїзму - в 75 % статей та рівноваги – в 50 % статей (Додаток В, Діаграма 3). Принцип *раціоналізму* реалізовано в: ч.2, 3 ст. 36 – 43 КК України. Принцип *альтруїзму* – в ч.4 ст.36 -38, ч.3 ст.39, 40, 43 КК України. Принцип *реалізму* зустрічається в ч. 3, 4 ст.36 – 40, 42, 43 КК України. Принцип *рівноваги* – в ч.2 ст.38, 39, 41, 42 КК України.

7. Реалізація принципів біоетики в інституті засобів кримінально-правового характеру (Розділи IX-XV) в основному представлена через принцип *раціоналізму, альтруїзму, реалізму, рівноваги та екоцентризму.* В цілому принцип раціоналізму відображено в 94 % положень Загальної частини КК України, альтруїзму в - 96 %, реалізму – в 32 %, рівноваги – в 94%, екоцентризму – в 25 % (Додаток В, Діаграма 8). Однак для зведення цих даних знадобилось спочатку виявити відсоткове відношення в кожній складовій цього інституту, а потім через середньоарифметичне значення вивести загальний показник інституту.

Сукупність засобів кримінально-правового характеру, відповідно до чинного законодавства, можна представити наступним чином: 1) звільнення від кримінальної відповідальності; 2) кримінальна відповідальність; 3) заходи кримінально-правового характеру до юридичних осіб; 4) ПЗВХ та ПЗМХ до не суб'єктів кримінального правопорушення.

8. В інституті звільнення від кримінальної відповідальності (Розділ IX КК) реалізовано в рівній мірі біоетичні принципи *раціоналізму, альтруїзму та рівноваги.* Тобто у відсотковому значенні зазначені принципи реалізовані на 100% у положеннях цього Розділу КК України (Додаток В, Діаграма 4).

9. В інституті кримінальної відповідальності (Розділи X-XIV, XV), який в свої чергу складається з трьох форм її реалізації (1) призначення покарання, 2) звільнення від призначеного судом покарання та 3) звільнення від відбування призначеного судом покарання) реалізовано такі біоетичні принципи як: принцип *раціоналізму, альтруїзму, реалізму та рівноваги.* У відсотковому

відношенні зазначені принципи реалізовано наведених нижче статтях цього інституту наступним чином (так само через виведення середньоарифметичного значення). Принцип *раціоналізму* зустрічається в - 74%, принцип *альтруїзму* – в 84 %, принцип *реалізму* – в 26 %, принцип *рівноваги* – в 74% (Додаток В, Діаграма 5).

9.1. Так у формі *покарання та призначення покарання* (ст.ст. 50-71 КК, в тому числі ПЗМХ для обмежено осудних, спеціальна конфіскація (ст.ст.96-1, 96-2 КК) та ПЗВХ до суб'єкта кримінального правопорушення (ч.1ст.97, ст.105 КК)), принцип *раціоналізму* реалізовано в ст.ст. 50, 52-65, 92-95, 96-1, 98-102, 103 КК України. Принцип *альтруїзму* реалізовано в ст.ст. 50 – 64, 66, 68, 69, 69-1 – 71, 92-95, 93, 96-1, 98-102, 103 КК України. Принцип *рівноваги* реалізовано в ст.ст. 50 – 65, 68 – 71, 96-1, 98-102, 103 КК України.

Разом з тим виявлено положення в інституті кримінальної відповідальності, *яке суперечить біоетичним принципам*. Таким є конфіскація майна, яка явно *суперечить біоетичному принципу рівноваги* і біоетичному *принципу безпеки життєдіяльності*. Зазначене свідчить про необхідність перегляду цього положення закону в бік його врівноваження через виключення.

В Концепції реформування КК України та інших актів законодавства про відповідальність за правопорушення в публічній сфері, розробниками цієї Концепції пропонується звільнити новий кримінальний закон від «невластивих сучасному кримінальному праву видів покарань позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину чи кваліфікаційного класу, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців. Натомість, мають бути перейняті і з урахуванням базових засад національної правової традиції закріплені у майбутньому законодавстві властиві сучасному кримінальному праву європейських країн правові засоби (реституція, відновлення, заходи безпеки та виправлення, пробація, інститут унеможливлення кримінальної відповідальності (кримінального переслідування) тощо)» Вважаємо, що пропозиція введення інших засобів реагування на вчинення кримінальних правопорушень, замість виключених, буде також відповідати біоетичному

принципу рівноваги. Сама сутність засобів, які пропонується виключити не суперечить біоетичним принципам.

9.2. Іншою формою кримінальної відповідальності є звільнення від призначеного судом покарання (ч.2,4 ст.74 КК, ч.2 ст.84, ст.105 КК). В цих статтях принципи біоетики реалізовані наступним чином. Принцип раціоналізму відображено в ч.2, 4 ст. 74, ч.2 ст.84, ст. 105 КК України. Принцип альтруїзму відображено в ч.2 ст. 74, ч.2 ст.84, ст.105 КК України. Принцип рівноваги реалізовано в ч.2 ст.74 та ст. 105 КК України.

9.3. Наступною формою кримінальної відповідальності є звільнення від відбування призначеного судом покарання (ст.75, 76-79, 80, 81, 83, ч.1, 2 ст.84, 85, 86, 87, 104, 107 КК). Узагальнюючи зазначені підстави звільнення від відбування призначеного судом покарання, у них в рівній мірі реалізовано біоетичні *принципи раціоналізму, альтруїзму, реалізму та рівноваги.*

9.4. Окремою складовою кримінальної відповідальності є судимість особи (Розділ XIII, ст.ст. 88-91 КК). В положеннях цього розділу принципи біоетики реалізовано в наступному відсотковому співвідношенні: *принципи раціоналізму – в 100 %, альтруїзму – в 100%, реалізму – в 50% та рівноваги – в 50%.*

Разом з тим, вважаємо, що звільнення від покарання особи (ч.4, 5 ст.74 КК), яке не тягне судимості (ч. 3 ст.88 КК), суперечить принципу раціоналізму та рівноваги, а відтак має бути змінено.

10. Наступним видом засобів кримінально-правового характеру - *засоби кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб* (Розділ XIV-I).

Встановлено, що в цих засобах у 100% відбиваються наведені нижче біоетичні принципи (Додаток В, Діаграма 6). Сама ідея посилення відповідальності юридичних осіб за спричинену ними шкоду (звісно вчинену через дії їх посадових осіб), тим більше, що здебільшого передумовою виникнення такого роду засобів в зарубіжній доктрині було піклування про екобезпеку, відповідає біоетичним принципам *раціоналізму, альтруїзму та рівноваги.* Разом з тим серед підстав застосування цих заходів відсутнє посилення на вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, в сфері

яких юридичні особи найбільше можуть спричинити шкоду. Вважаємо за доцільне розширити підстави для застосування цих засобів, додавши до них кримінальні правопорушення проти довкілля.

11. В останньому виокремленому виді *засобів кримінально-правового характеру* – ПЗМХ та ПЗВХ, які застосовуються до не суб'єктів кримінального правопорушення (п.1,3 ст.93; ч.2 ст.97; ч.2 ст.105 КК) в рівній мірі реалізовано біоетичний принцип *раціоналізму*, *альтруїзму*, *реалізму* та *рівноваги*. Тобто ці принципи реалізовано у наведених статтях на 100 % (Додаток В, Діаграма 7).

12. Порівнюючи відсоткове співвідношення реалізації принципів біоетики поміж зазначених інститутів Загальної частини КК України можна констатувати наступне. Принцип *безпеки життєдіяльності* реалізовано у всіх положеннях інститутів. Принцип *раціоналізму* найбільше реалізований у нормах інституту Обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння (ОВКПД) (100%), найменше – в інституті кримінального правопорушення (83%). Принцип *реалізму* найбільше реалізований в положеннях інституту ОВКПД (87%), найменше – 32% в інституті заходів кримінально-правового характеру. Хоча принцип *альтруїзму* в цьому інституті реалізовано найбільше (96 %), а найменше положень Загальної частини, в яких реалізовано цей принцип виявлено в інституті кримінального правопорушення (52%). Найбільш суттєва різниця (в 10 разів) виявлена в реалізації у положеннях Загальної частини біоетичного принципу *рівноваги*. Так найбільше цей принцип реалізовано в інституті засобів кримінально-правового реагування (94%), з одночасною найменшою кількістю концентрації положень, в яких він відображений в інституті кримінального правопорушення (9%). І взагалі нереалізованим біоетичним принципом в Загальній частині КК України став принцип *екоцентризму*, що тільки підтвердило первісну гіпотезу про антропоцентричне спрямування положень Загальної частини КК України. Однак, оскільки положення цієї частини КК не протирічать цьому принципу,

отже мають право на існування, хоч і потребують удосконалення (Додаток, В Діаграма 9).

13. Підбиваючи підсумки викладеному, доходимо висновку про загальну відповідність (за умови вдосконалення певних зазначених аспектів) положень Загальної частини КК України таким біоетичним принципам як безпеки життєдіяльності, який реалізується у 100% положень, раціоналізму – в 83%, альтруїзму – в 74%, реалізму – в 57%, рівноваги – в 38%. (Додаток В, Діаграма 10).

Разом з тим не відповідає повністю всім біоетичним принципам тільки стаття 59 КК (Конфіскація майна), що складає 0,8% від всіх статей Загальної частини КК (Додаток В, Діаграма 11).

14. Реалізація зазначених принципів в Загальній частині КК України є важливою передумовою біоетизації його Особливої частини. Адже Загальна частина для Особливої частини є своєрідним «фундаментом», на якому можуть бути збудовані та застосовані в майбутньому положення його Особливої частини. За умов вдосконалення Особливої частини (пропозиції надані в Розділі 5) можна вести мову про створення в Україні біоетичного Кримінального кодексу.

РОЗДІЛ 5

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ БІОЕТИКИ В ПОЛОЖЕННЯХ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

В попередньому розділі було констатовано, що Загальна частина кримінального права України, яка відображена у відповідному законодавстві, в цілому відповідає принципам біоетики. Вважаємо, що в цілому принципам біоетики відповідає і Особлива частина кримінального права та законодавства. Цю гіпотезу підтвердив метод системного аналізу положень Особливої частини КК України щодо реалізації в них принципів біоетики. За допомогою математичного моделювання були виявлені і певні закономірності, наведені в додатках до цієї роботи (Діаграма 12 та Аналітична довідка до неї).

Так з усіх принципів біоетики (8) в цій частині кримінального законодавства реалізовані всі. Проведений моніторинг положень Особливої частини КК підтвердив, що *принцип транспарентності*, який не зустрічається в положеннях Загальної частини КК і який полягає в доведенні до спільноти фактів появи та використання небезпечного знання, реалізовано в Особливій частині КК. Логічним продовженням обговорення спільнотою небезпечного знання є і регулювання цієї сфери в тому числі засобами кримінально-правового характеру. Отже цей принцип реалізовано в статтях 130-133, 141-143, 241-243, 274, 326, 327, 439, 440 КК.

Принцип реалізму реалізовано у всіх статтях Особливої частини КК і полягає у самому факті криміналізації законодавцем суспільно небезпечних діянь.

Принцип раціоналізму проявляється не тільки через факт криміналізації суспільно небезпечних діянь, але через юридичну техніку створення норм права: визначення конструкції складу кримінального правопорушення (матеріальний, формальний, усічений), визначенням матеріально-формальних

ознак конкретного складу кримінального правопорушення, побудовою санкцій. Цей принцип наявний також у всіх статтях цієї частини КК.

Принцип безпеки життєдіяльності відбивається через запровадження антиентропії в суспільстві через засоби кримінально-правового реагування. Запровадивши ці засоби, законодавець гарантує реалізацію гарантованих конституцією права та свобод людини і громадянина, що сприяє забезпеченню безпеки існування суспільства. Принцип безпеки життєдіяльності реалізовано у всіх наявних статтях Особливої частини КК.

Принцип альтруїзму передбачає пріоритет інтересів всіх людей і, більш того, *всього живого* на землі, проявляється у «любові» до потерпілого від кримінального правопорушення через криміналізацію суспільно небезпечного діяння та передбаченого законом державного реагування на вчинене. Цей принцип так само реалізовано у всіх статтях Особливої частини КК.

Принцип екоцентризму - означає дотримання людством екоцентричної філософії розвитку замість антропоцентричної, зокрема можна спостерігати прояви цієї філософії в наступних статтях КК: 201, 258 – 258-5, 261 – 270, 273, 274, 299, 300, 325 – 327, 439 – 442. В наведених статтях екоцентризм проявляється через піклування законодавця про інтереси в тому числі і екосистеми, адже, при вчиненні терористичного акту шляхом поширення спор сибірської виразки чи використання бактеріологічної зброї, нанозброї тощо, шкода буде спричинена не лише громадській безпеці (безпосередньому об'єкту) але і екосистемі (додатковому об'єкту).

Принцип рівноваги полягає у врівноваженні суспільно небезпечного діяння та передбаченого в законі державно-правового реагування на нього. За виключенням статей з розділу VIII Особливої частини КК, та статей 185 та 296, про вади санкцій яких йшлося в попередньому розділі роботи, зазначений принцип біоетики реалізовано у всіх інших статтях цієї частини КК (всього – 359 статей).

Принцип обмежень, який повністю не зустрічається в положеннях Загальної частини КК, реалізовано в цій частині кодексу у статтях 130 – 133,

141, 142, 143, 241 – 243, 274, 326, 327, 439, 440. Полягає цей принцип через обмеження, які встановлені за допомогою засобів кримінально-правового характеру, використання небезпечного знання.

В наведених статтях наявні біоетичні проблеми, які вже є розв'язаними за допомогою норм кримінального права, тому вони не є предметом цього наукового дослідження.

Разом з тим за допомогою методу контент аналізу були виявлені новітні відносини у суспільстві, які не потрапили до сфери регулювання кримінального права (генна інженерія, нанотехнології тощо). Зазначені відносини є результатом небезпечного знання людства, його необережного поводження з новим феноменом, наслідком чого є загроза безпеці існування людства.

Пропозиції по удосконаленню Особливої частини КК України створені із врахуванням наведеного в розділі 3 роботи біоетичного алгоритму правотворення заснованого на принципах біоетики. Такий підхід дозволяє якнайбільше наблизити писане право до природнього права, а відтак створити живий закон, такий, який буде здатен задовольняти сучасні потреби суспільства сучасними засобами, а відтак виконувати своє основне завдання, передбачене в ч.1 ст.1 КК України.

В основу структури цього розділу покладена система Особливої частини Кримінально кодексу України, в розділах якої методом системного аналізу та якісного контент аналізу були виявлені прогалини законодавства - біоетичні кримінально-правові проблеми, які потребують їх розв'язання за допомогою реалізації у процесі нормотворення принципів біоетики.

5.1. Реалізація принципів біоетики в інституті кримінального правопорушення проти життя та здоров'я особи.

За загальної відповідності положень II Розділу Особливої частини КК України принципам біоетики, все ж було виявлено наступні біоетичні

кримінально-правові проблеми: 1) відсутність сучасного визначення на доктринальному рівні початку життя людини та встановлення його кримінально-правового забезпечення; 2) відсутність кримінально-правового врегулювання позбавлення життя людини на прохання; 3) відсутність кримінально-правового забезпечення у сфері генної інженерії та протидії кримінальним правопорушенням в сфері трансплантології. Зазначені проблеми потребують їх врегулювання засобами кримінально-правового характеру із застосуванням принципів біоетики.

5.1.1. Визначення початку життя людини та встановлення його кримінально-правового забезпечення.

Говорячи про темпоральні межі життя людини (початок та кінець життя) необхідно усвідомлювати, що для науковця-криміналіста ця проблема цікава тим, що правове забезпечення права людини на життя є одним із завдань КК України (ст.1 КК). В останньому існує Розділ II Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи», який передбачає кримінальну відповідальність за протиправне посягання на життя іншої особи.

Проблемою визначення темпоральних меж життя займалися такі дослідники як: М. Авдєєв, С. Булеца, М. Волькенштейн, В. Глушков, В. Грищук, О. Грищенко, О. Домбровська, А. Жижилєнко, А. Ігнатов, В. Куц, Н. Маковецька, О. Мірошніченко, А. Орлеан, В. Павліковський, Э. Побегайло, С. Рабінович, М. Радченко, З. Ромовська, Б. Сарієв, Р. Стефанчук, Є. Стрельцов, Р. Шарапов, М. Шаргородський, А. Шульга, Н. Ярмиш, О. Ярошенко тощо.

Конституція України декларує невід'ємне право на життя кожної людини і встановлює обов'язок держави захищати його [124]. Життя людини є основним недоторканим благом, наданим їй природою. Охорона цього блага, а також

обов'язок не порушувати його, проголошені ще в Старому заповіті Біблії у виді загальновідомої заповіді «Не вбивай» [255, с.50-53].

Не дивлячись на те, що навколо моменту початку життя людини точаться дискусії не одне десятиліття, останній й досі залишається спірним питанням. Такий стан існування доктрини права негативно відбивається на правозастосовчій практиці. Адже не визначивши термінальних меж життя, не можливо якісно вирішувати проблему кримінально-правового реагування на факти проведення незаконних абортів, клонування, порушення встановленого законом порядку проведення трансплантації, позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї, евтаназії та інших біоетичних проблем.

Сучасні національні законодавства по-різному визначають *початок кримінально-правової охорони життя людини*. Так, наприклад, в доктрині російського кримінального права, превалює позиція згідно якої початок кримінально-правової охорони життя людини пов'язується з моментом появи зовні утробі матері якої-небудь частини тіла дитини, яка народжується [415, с.75]. Таким чином російська доктрина, в порівнянні з українською, відтерміновує початок кримінально-правової охорони життя людини, адже більшість вітчизняних дослідників проблеми впевнені, що життя розпочинається з початком фізіологічних пологів, що на нашу думку є вірним. Проте деякі російські та вітчизняні вчені висунули інноваційну пропозицію вважати початком життя людини, а звідси й забезпечувати його кримінально-правову охорону, з моменту формування мозку дитини, тобто приблизно з п'ятого місяця (приблизно 22 тиждня вагітності) вагітності матері [415, с.75]. Така точка зору обумовлена логічним висновком, згідно якого якщо моментом смерті людини вважають момент смерті мозку, то відповідно початком життя слід вважати момент формування мозку людини, що відбувається на п'ятому місяці вагітності людини.

Таку ж позицію підтримував і А. Жижилеко, який зазначав, що доки не розпочалися пологи, буде умертвіння плода, але не вбивство, і лише коли пологи розпочалися, особливо якщо частина дитини вже з'явилася зовні, можна

говорити про народження людини, вбивство котрої повинно бути покараним [91, с.7]. А. Піонтковський також вважав, що під дітовбивством слід розглядати не тільки вбивство дитини після відділення плоду від матері та початку самостійного життя дитини, але ж й вбивство, вчинене під час пологів, коли народжувана дитина ще не розпочала самостійного поза утробного життя (нанесення смертельної рани в голову дитині до того моменту поки вона не розпочала дихати) [91, с. 7].

Вирішуючи питання про початковий момент життя людини, Н. Ярмиш звертається до тексту ст. 117 КК України, у диспозиції якої використовується термін «новонароджена дитина». Оскільки згідно з медичними документами нижньою межею новонародженості визнається строк вагітності у 22 тижні, умертвіння дитини навіть в утробі матері за умови, що пологи розпочались, а строк вагітності становить щонайменше 22 тижні, має визнаватись вбивством. Умертвіння плоду за такого строку вагітності, але якщо це сталося до початку пологів, має розцінюватись не як вбивство, а як тяжке тілесне ушкодження, заподіяне матері. При цьому дослідниця вважає, що було б справедливо, якби заподіяння смерті плоду в утробі матері починаючи з 22-го тижня вагітності незалежно від того, чи розпочались пологи, кваліфікувалось як вбивство, однак на сьогодні законодавчі передумови для такого вирішення питання відсутні [426, с. 284-285].

На користь викладеної точки зору вказує Інструкція МОЗ з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості [109], в якій зазначено, що народження плода до повного 22-го тижня вагітності зростом менше 25 см. та масою менше 500 г. незалежно від наявності ознак життя є викиднем. Пологи, які відбулися у період з 22-го повного тижня вагітності до закінчення 37-го тижня вагітності, у згаданому документі називаються не «викиднем», а «передчасними пологами», а загибель плода, що настала у період з 22-го повного тижня вагітності до початку пологів, – антенатальною смертю.

Більш широко розуміють початок життя Г. Мендельсон та

Ш. Рашковська. З ним вони ототожнюють сам *процес* народження, тобто весь процес пологів [265, с.30; 41, с.21-23]. На наш погляд, така позиція не зовсім вдала, адже з усього цього процесу необхідно виокремити один момент, котрий можна було б ототожнювати з моментом початку життя.

А. Ігнатов та Б. Сариев вважають, що початком життя слід вважати момент «прорізування» голови плоду з черева матері [106, с.115]. Але в акушерській практиці непоодинокі випадки, коли плід виходить з лону матері не головою вперед, а ногами. Тому така ознака початку життя є не універсальною, а відтак вона не може вважатися юридично значущою.

М. Шаргородський початок життя пов'язував з початком дихання та моментом відділення пуповини. При цьому він зазначав, що як вбивство можна кваліфікувати дії, направлені в період пологів на спричинення смерті плоду, який вже частково знаходиться зовні утроби матері. Тобто в такій ситуації факт відділення плода від пуповини не є принциповим [416, с.59]. Думається, що такий підхід звужує сферу кримінально-правової охорони життя дитини, яка народжується. Фактично початок фізіологічних пологів означає життєздатність дитини як окремого організму, отже й кримінально-правова охорона повинна починатись саме з цього моменту.

Крім того, наведене за М. Шаргородським визначення початку життя не стикується з його медичним визначенням. З медичної точки зору, дихання у новонародженого з'являється вже після того як він повністю пройде пологовими шляхами. Між моментом «прорізування» голови плоду та його повним відділенням від тіла матері є певний час, протягом якого дихання в дитини своїми легенями відсутнє, тобто немає ознак живонародженості. В цій ситуації, на думку, зокрема М. Авдєєва можна говорити про народжуваний плід, але не про дитину [1, с.416].

В юриспруденції та медицині проблема *визначення моменту початку життя* тісно сплітається з проблемою абортів, як було зазначено у підрозділі 2.2 роботи, точніше відмежування вбивства від аборту та взагалі правомірності останніх. У деяких країнах світу моментом початку життя вважається

запліднення (Естонія, Велика Британія, Франція, Польща, США), саме з цього періоду починається кримінально-правова охорона життя.

В дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, ми відгортали концепцію визнання початку життя людини з моменту зачаття. Основним аргументом тому було неприйняття теологічного обґрунтування цієї позиції. Однак протягом цього дослідження, ґрунтовного аналізу проблем біоетики, до яких відноситься і визначення початку життя людини, принципів біоетики та мети, ознайомлення з науковими дослідженнями в медичній сфері, які ґрунтувались на здобутках науково-технічного прогресу, наша думка частково змінилась. Так завдяки сучасним технологіям стало можливим ґрунтовне дослідження розвитку ембріону людини. Були виділені певні стадії його розвитку. На підставі цих досліджень, ми дійшли висновку про необхідність приєднання до концепції визначення життя людини з моменту зачаття, однак з обмовкою: починаючи з 15 дня створення зиготи людини.

Звісно, якщо суспільна думка та національне законодавство погодяться з таким визначенням моменту початку життя, доведеться кардинальним чином змінювати чинне законодавство щодо проведення абортів та визнання їх у більшості випадків незаконними (за виключенням випадків крайньої необхідності та обґрунтованого ризику). У КК України доведеться інакше регламентувати відповідальність за умертвіння плоду. Також необхідно буде внести певні зміни і в деякі інші нормативно-правові акти, наприклад, Основи охорони здоров'я України (про все це буде йтися нижче). За такої ситуації не буде викликати питань збереження життя плоду в утробі мертвої жінки, прецеденти чому вже є. Так в класичному підручнику з акушерства розглядається приклад коли дитина народилася через 4 місяці після смерті своєї матері. На 15 тижні вагітності жінка отримала травму, не сумісну з життям. Через 10 днів лікарі заявили, що мозок жінки мертвий. Але її стан підтримувався за допомогою апарату зі штучної вентиляції легень, з підтримання штучного кровообігу, температура тіла також регулювалося, в її тіло вводилися необхідні гормони та вітаміни для підтримки життя плоду [20,

с.238]. У цій ситуації виникає питання про початок життя такої дитини, адже навряд чи можна тут говорити про початок фізіологічних пологів людини?

Чинне українське законодавство забезпечує кримінально-правову охорону життя людини з початку її народження. Але тут теж є певні труднощі. По-перше, що розуміти під народженням, адже народження це не миттєве явище, а триваючий процес. Кримінально-правова доктрина переважно ототожнює народження з початком фізіологічних пологів матері. Але процес народження (початок фізіологічних пологів) не означає автоматично життєздатність людини. Так за «Інструкцією з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості», затвердженої Наказом Міністерства охорони здоров'я України 29.03. 06 №179, під живонародженістю розуміють вигнання або вилучення з організму матері плода, який після вигнання/вилучення (незалежно від тривалості вагітності, від того чи перерізана пуповина і чи відшарувалась плацента) дихає або має будь-які інші ознаки життя, такі як серцебиття, пульсація пуповини, певні рухи скелетних м'язів [109].

Така ситуація викликає певні складнощі в кваліфікації дій, спрямованих на припинення життя дитини в процесі народження до того як тіло дитини повністю відділилося від матері і подає ознаки життя - серцебиття, пульсація пуповини тощо. Тобто доки не встановлено чи живонароджена дитина, чи ні. В подібних ситуаціях стикаються два визначення одного поняття, що додає зайвої плутанини. Якщо оперувати медичним визначенням народження, то позбавлення дитини життя в процесі пологів, навіть в майбутньому життєздатної, можна кваліфікувати як аборт, бо немає об'єкту вбивства – життя людини. Якщо ж спиратися на кримінально-правове визначення народження, то такі дії слід кваліфікувати як вбивство або замах на вбивство, залежно від майбутнього факту живонароджуваності дитини.

Проте живонародження автоматично не означає життєспроможність дитини, оскільки остання характеризується двома критеріями: відсутність

несумісних з життям вад; достатній ступінь фізичного розвитку, котрий визначається терміном вагітності та вагою дитини.

Загальна кримінально-правова презумпція охорони життя людини будь-якої якості не враховує факт життєспроможності новонароджуваної дитини або плоду. Життєспроможність, за чинною кримінально-правовою практикою, не впливає на загальну кримінально-правову кваліфікацію діяння, пов'язаного з умертвінням плоду, тобто вона не враховується при кваліфікації вчиненого, що на нашу думку потребує певного переосмислення. Сьогодні посягання на життя живонароджуваної, але нежиттєздатної дитини кваліфікуються як закінчене вбивство, з огляду на те, що під час вчинення дій, спрямованих на заподіяння смерті, об'єкт вбивства – життя – існувало, хоча й недовго. На наш погляд із загального правила охорони будь-якого життя повинні бути виключення. Наприклад, коли дитина народилася без головного мозку, за медичними показниками вона є живонародженою, але не життєздатною. В такій ситуації, якщо за наполяганням батьків дитини, або її законних представників таке «життя» буде припинене, навряд чи це становить якусь суспільну небезпеку (подібну процедуру передбачає законодавство Франції). У цьому випадку фактично припиняється не життя людини, а біологічне існування людської істоти. Крім того в науці залишається відкритим питання щодо ототожнення подібної істоти з людиною, а відтак дискусійним є питання щодо наявності в цьому випадку предмету кримінального правопорушення взагалі.

Враховуючи наведені нормативні акти МОЗ, доцільно було б на практиці визначати початок кримінально-правової охорони життя людини саме з 22 тижня. Адже саме цей вік закріплений в НПА. Однак, нажаль, правозастосовна практика, йде «класичним» шляхом, який взагалі-то не притаманний правовій сім'ї, до якої відносять Україну (романо-германська сім'я): застосування при визначенні цього моменту доктринальних положень. Такий підхід притаманний системам права, які відносяться до англосаксонської правової сім'ї.

Проте навіть такий вік людини, з якого вона може мати право на кримінально-правове забезпечення її життя вже стає застарілим. Вже «на завтра» цього стане замало, і ми знов стикнемося з актуальною проблемою: невідповідності завдань кримінального законодавства щодо забезпечення охорони основних прав та свобод громадянина їх фактичному стану.

Таким чином підсумовуючи точки зору щодо моменту початку життя людини доходимо висновку, що на сьогодні в Україні можна виділити три основні позиції з цього питання: перша - ототожнення моменту кримінально-правової охорони життя людини з моменту її зачаття; друга – з 22 тижня вагітності людини; третя – з початку фізіологічних пологів людини.

Яка з них є більш доцільнішою, враховуючи принципи біоетики та сучасні результати науково-технічного прогресу спробуємо з'ясувати нижче.

Спробуємо розв'язати цю проблему, звернувшись до біоетичних принципів. Як зазначалось, за допомогою принципів біоетики в ідеалі можна розв'язати будь-яку проблему, в тому числі і кримінально-правову. Отже яка ж концепція відрахування початку забезпечення кримінально-правової охорони життя людини може бути біоетично вірною, а значить такою, яка здатна максимально забезпечити заходами кримінально-правового характеру безпеку існування суспільства.

Для визначення єдино вірної концепції проаналізуємо від зворотного – тієї позиції, яка домінує наразі. Згідно виробленої практики, в Україні початком кримінально-правової охорони життя людини вважається початок фізіологічних пологів (момент першої потуги) чи початок штучних пологів (початок операції кесаревого розтину). Вище наводились різні інтерпретації моменту з якого розпочинається правове забезпечення охорони життя людини. Майже всі вони були пов'язані з початком фізіологічних чи штучних пологів людини. Протягом досить тривалого часу така позиція як національних так і зарубіжних фахівців не викликала сумнівів, адже досягнення в галузі технічних та медичних наук не дозволяли отримати інших знань.

Після винайдення технології ультразвуку, впровадження в медичну діяльність реанімаційних заходів, стали замірковуватись над зниженням віку з якого можливо встановлення кримінально-правового забезпечення охорони життя людини. Можливість підтримувати життя новонародженого з 22 тижня його розвитку посіяло сумнів щодо доцільності залишатись прихильниками усталеної позиції. Все більше вчених схилиються до встановлення кримінально-правової охорони життя людини з 22 тижня розвитку плоду.

Однак в останні десятиліття генетика, біологія, технічні науки спромоглися піти ще далі. І цей прорив має всі підстави стати підґрунтям встановлення нової домінуючої концепції щодо початку кримінально-правової охорони життя людини. Так за свідченнями американського вченого М. Локвуда (Lockwood M.) було встановлено, що людська особистість формується тільки на 14 день розвитку (з моменту створення зиготи) [494, с.45]. В основу цього висновку було покладено наступні факти. По-перше, первинна смуга, яка є попередником центральної нервової системи, розвивається тільки на 14 день. По-друге, на ранніх стадіях розвитку ембріона його індивідуальність є розмитою. До 7-10 дня розвитку можливі два явища: формування близнюків або мозаїцизм. Формування близнюків – здатність ембріона до поділу і таким чином створення кількох генетично ідентичних особин. В разі мозаїцизму два різних зародки зливаються в один, створюючи таким чином організм з двома різними геномами. По-третє, приблизно на 14 день відбувається імплантація в стінку матки. При цьому, слід зазначати, що до 60% ембріонів при природному заплідненні не імплантуються в тілі матері. Напрошується висновок: якщо в природі більшість зародків у віці 14 днів зникають природнім способом, то проведення досліджень внаслідок яких відбувається знищення ембріона у віці до 14 днів є цілком допустимим, проте це є темою іншого підрозділу [494, с.45].

Підтверджує цю думку і цивіліст К. Левандовські [170, с. 70], яка виділяє серед групи прихильників визначення початку життя з 14 дня створення зиготи наступні теорії: 1) життя починається з 14 дня після закріплення зиготи до

стінки матки [509, с.138]; 2) життя починається з моменту товщення задньої частини зиготи, оскільки в ній починається процес закладки осьових органів [537]; 3) життя починається з активного поділу клітин наприкінці третього тижня вагітності, коли в ембріона визначається «план» майбутніх органів і тканин [479, с.58].

Враховуючи викладене застосовуючи таку біоетичну засаду як принцип *транспарентності*, слід відзначити виникнення необхідності повернутись до позиції визначення початку встановлення кримінально-правового забезпечення охорони життя людини з моменту зачаття і обговорити її більш докладно без вдавання до схоластичних аргументів. На наше переконання отримані наукові знання просто не залишають нам іншого вибору, як визнати цю позицію домінуючою. Доречи дотримання такої позиції буде відповідати і *принципу реалізму та раціоналізму*, згідно яких не доцільно заперечувати підтверджені фактичні результати клінічних даних. Вдаючись до цих принципів стає зрозумілим і «відтягнення» моменту встановлення кримінально-правового забезпечення охорони життя людини на більш ранній період. Адже досягнення науково-технічного прогресу на ряду із неоціненними позитивними надбаннями привносять в наше життя і багато негативних змін. Одним з них є втручання до геному людини, в результаті чого постає загроза існуванню всього людства. Встановивши кримінально-правове забезпечення охорони життя людини у надто «юному» віці, виникає можливість захистити людину, геном людини від втручань в нього з метою досліджень або з будь-якою іншою метою. При цьому при використанні ембріона людини на стадії його розвитку до 14 днів, такого втручання не буде, адже це є ще не сформована людина. Дослідження та знищення на цій стадії відбувається не ембріону, з точки зору деяких вчених-медиків, а лише скупчення певних клітин – бластоцисти [470, с.540].

Забезпечуючи встановлення кримінально-правової охорони життя людини з моменту зачаття – буде дотримано і принцип *безпеки життєдіяльності*. Адже під захист в особі ембріона людини береться весь рід

людський – геном людини, чим забезпечується всьому людству безпека існування.

Спираючись на принципи *альтруїзму та екоцентризму*, на підставі даних, які стали відомі суспільству відносно нещодавно, не можна заперечувати, що людина, яка вже є ідентифікованою та починає формуватися, має всі права на виживання та безпеку виживання як і доросла людська істота, не зважаючи на особливості своєї форми (утробне існування), хоча і воно є достатньо умовним. Адже як і дитину, яка народилася на 22 тижні вагітності можливо виходити тільки за допомогою реанімаційних засобів, самостійна вона не здатна дихати, ковтати тощо; отже не викликає сумнівів, що ембріон людини, який було вигнано з 15 дня його розвитку з організму жінки стане можливим виростити тільки за допомогою відповідних медичних технологій. Тим більше, що в світі вже існує досвід вирощування ягняти поза утробою матки вівці у відповідному фізіологічному розчині, а нещодавно вчені змогли підтримувати певний час життя ембріона людини поза утробою матері [395]. Отже за ембріоном людини у віці його розвитку від 15 дня запліднення необхідно визнати право на життя. Посягання на це право з боку інших осіб має розцінюватись як кримінальне правопорушення проти життя людини [358, с.82].

Обмовка в цій концепції щодо 15 денного віку ембріона, з якого його життя стає об'єктом кримінально-правової охорони не є випадковою. Нагадаємо, що основним аргументом проти позиції визначення моменту початку життя людини з моменту запліднення, було непогодження значного відсотка спільноти з необхідністю криміналізувати аборти. І з цим трудно не погодитись, адже ставлячи під безумовну охорону життя ембріона, в цьому випадку ігноруються конституційні права жінки (право, а не обов'язок, на материнство, сім'ю тощо). З огляду на обставини, що відкрилися (стадії розвитку ембріона), стає можливим знайти компроміс між дотриманням прав жінки та ембріону, який певний час перебуває її невід'ємною частиною [324, с.159].

Закріплення забезпечення кримінально-правової охорони життя ембріону людини із вказаного віку буде мати не аби який позитивний ефект. Адже перебуваючи під потенційною кримінальною відповідальністю як жінки так і чоловіки будуть змушені відповідальніше відноситись до своїх статевих зв'язків. Це означає зупинення в Україні шквалу венеричних захворювань, небажаних вагітностей, залишених дітей. Слідкуючи за своїм статевим життям, українська нація, матиме всі шанси здобути здоров'я та надати здорових нащадків, що для будь-якої нації є найбажанішим результатом соціальної політики держави. Звісно, що одним запровадженням кримінальної відповідальності за посягання на ембріон людини у його віці від 15 дня, не можна досягти статевої свідомості у населення. Тому в комплексі має бути проведена ціла низка відповідних роз'яснювальних заходів: лекції щодо виховання статевої культури у школах, вищих учбових закладах; має розповсюджуватись відповідна освітня література тощо [324, с.159].

Звісно, що в статевій освіті людини має грати не останню роль і родина дитини, за її відсутності уповноважені особи. Для стимулювання останніх свідомо ставитися до такої освітньої ролі, необхідно запровадити адміністративну відповідальність, яка на них буде покладена в разі покладання кримінальної відповідальності на їх дитину або підопічного за посягання на життя ембріону людини. При чому на наше переконання до такої відповідальності має бути притягнуті як жінка в утробі якої знаходиться ембріон, чоловік, який є батьком цієї дитини так і особа, яка безпосередньо проводила операцію зі штучного переривання вагітності. Їх дії мають кваліфікуватися як співвиконавство.

Отже фактично дотримуючись такої позиції, у правовому статусі прирівнюється вже народжена людина до ембріона людини починаючи з 15 дня його розвитку. Дуже важливо не плутати визначення людини як біологічного виду, роду Люди (Номо - лат. – *Я.Т.*) – людина розумна (Номо sapiens – лат. – *Я.Т.*) з визначенням «людина» в соціології чи філософії. В цих науках до суто фізіологічних властивостей людини додається ще соціальна або духовна

складова. Однак навіть за цими складовими з'являється можливим дорівнювати ембріон людини до новонародженої людини, оскільки ані соціальної, ані духовної складової у щойно народженої дитини немає. В неї є одна властивість жити поза утробою матері, яка як було зазначено, є суто відносною [324, с.159-160].

Визначившись із початком встановлення кримінально-правового забезпечення охорони життя людини, необхідно знайти відповідні заходи і межі кримінально-правового забезпечення охорони життя ембріону людини дотримуючись біоетичного *принципу рівноваги*. Зразу обговоримо, що мова в цьому розділі ведеться про ембріон, який був створений в природний спосіб, тобто з біологічного матеріалу двох людей протилежних статей, в тому числі *in vitro*.

З огляду на викладене пропонуємо не вважати об'єктом кримінально-правової охорони життя ембріону на стадії його розвитку до 14 днів (включно). Це означає, що в цей час можливе його знищення з різних причин, наприклад переривання небажаної вагітності. Не зважаючи на пропозиції надані вище, стаття 134 «Незаконне проведення абортів» має залишитися в КК України. Вона буде передбачати відповідальність за порушення порядку проведення операцій зі штучного переривання вагітності. Фактично її зміст не зміниться, за виключенням строку, до якого можливе переривання вагітності, про який йдеться при тлумаченні цієї норми (він зменшиться від 12 тижнів, наявних зараз, до запропонованих 14 днів) [324, с.160].

Звісно, що за необхідності, посягання на ембріон людини може бути вчинено в межах обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. Наприклад проведення операції зі штучного переривання вагітності в разі загрози життю жінки. Проте така операція повинна бути проведена за погодженням із самою жінкою, а вразі неможливості отримати таке погодження від неї (непритомний стан) - з близькими родичами жінки чи чоловіком, адже може постати вибір між врятуванням двох життів.

Після відліку 15 днів з моменту створення зиготи, життя ембріону людини дорівнюється життю повноцінної народженої людини і набуває цінності, яка потребує забезпечення її охорони кримінально-правовими засобами. Таким чином диспозиції кримінальних правопорушень розділу II КК України будуть поширюватись і на життя ембріону людини з 15 днів його розвитку. Наприклад проведення експериментів над ембріоном людини *in vivo* (в утробі матері) або *in vitro* мають кваліфікуватися як посягання на життя або здоров'я ембріона – в залежності від фактичних наслідків, або замах на ці кримінальні правопорушення за умови встановлення відповідної мети. Шкода, яка буде заподіяна при цьому жінці, в утробі якої знаходиться піддослідний ембріон, має оцінюватись за загальними правилами. Наприклад, заподіяння тяжкого тілесного ушкодження у формі переривання вагітності (ст.121 КК України) буде кваліфікуватися за правилами сукупності кримінальних правопорушень: проти життя ембріону та проти життя чи здоров'я жінки, в утробі якої знаходився ембріон [324, с.160].

Зважаючи на це зміст статті 3 Конституції України, в якій декларується, що життя людини є найвищою соціальною цінністю, також потребуватиме уточнення: адже правове забезпечення охорони життя людини починатиметься з 15 дня утворення зиготи. Подібне тлумачення моменту встановлення кримінально-правової охорони життя людини має поширитись і на інші галузі права.

Може постати питання, чи справедливо покладати кримінальну відповідальність, передбачену ч.1 статті 115 КК України на особу, яка вбила ембріон людини, у стадії його розвитку, прикладом, 20 днів. Адже санкція за цією частиною статті становить від 7 до 15 років позбавлення волі. Однак, якщо ми відстоюємо позицію прирівняння життя ембріону з 15 дня його розвитку до життя народженої людини та відповідно до біоетичного *принципу рівноваги*, то сумнівів бути не може - соціальна цінність цих життів є однаковою. Прикладом, ми не можемо достовірно знати чи цілком здорове маля народилося, чи виживе воно, чи принесе користь суспільству. На ці питання

складно відповісти і оцінюючи ембріон людини в утробі матері. За загальною декларацією життя представляє суспільну цінність не зважаючи на соціальний статус його носія, якість його життя (хоча ми пропонуємо деякі обмовки – докладніше про це у п.3.2.), суспільну користь особи, тому життя ембріону не буде випадати з цього логічного ланцюга [324, с.160].

Запропонована та обґрунтована позиція визначення початку забезпечення кримінально-правової охорони життя людини має перспективу бути застосованою і в майбутньому, при подальших досягненнях науково-технічного прогресу зокрема в галузі генетики, біології тощо.

Вище було зазначено про досвід науковців вирощувати тварину з ембріона до її народження поза утробою матері – у фізіологічному розчині. Цілком ймовірно, що подібний позитивний досвід буде перенесений і на людину. В цьому випадку в разі бажання вагітної жінки позбутися своєї ненародженої дитини, останню можливо буде переносити або до тіла іншої жінки, яка бажає стати матір'ю, або доростити таку дитину штучно. При цьому всі маніпуляції щодо подальшого переміщення плоду людини та за необхідності її вирощування мають бути компенсовані особою, яка позбавляється свого плоду. Кримінальна відповідальність на таку особу не покладатиметься. В цьому випадку можлива солідарна матеріальна відповідальність разом з матір'ю і батьком цієї дитини [358, с.82].

Розмірковуючи над початком встановлення кримінально-правового забезпечення охорони життя людини (ембріона людини) не можемо не торкнутись існування штучних ембріонів людини. Тобто ембріонів створених шляхом клонування, докладніше про це буде вестися мова в п. 5.4 роботи. Проте в цьому підрозділі зазначимо, що вони не являють собою цінності, в контексті людської істоти, принаймні на даному етапі розвитку людства, тому вони не потребують забезпечення кримінально-правової охорони їх життя. Кримінально-правові засоби застосовуються до таких ембріонів зовсім в іншому контексті.

Отже підводячи підсумок викладеному зазначимо, що правове забезпечення кримінально-правової охорони життя людини, реалізуючи принципи біоетики в кримінальному праві, необхідно розпочинати з 15 дня стадії розвитку природного ембріону людини, тобто з моменту початку формування людини як живого організму. До цього моменту бластоциста не потребує забезпечення її кримінально-правовою охороною, а відтак на цій стадії розвитку ембріону людини стає допустимим його знищення.

Проведене нами анкетування двох профільних аудиторій загальною кількістю 136 осіб: юристів 71 особа (здебільшого фахівці у сфері медичного права, науковці та прокурори) та медичних працівників 65 осіб (репродуктологи, акушери-гінекологи, нейрофізіологи) з яких зі стажем більше 10 років 20% юристів та 80% медиків дозволило з'ясувати наступне (Додаток Б, Анкета 2). Загалом над проблемою *перенесення кримінально-правової охорони життя людини на більш ранній етап розвитку людини* задумувались лише 2% юристів (!), при цьому 60% медичних працівників, посилаючись на європейський досвід в цій сфері вважають необхідним перенесення такої охорони на більш ранню стадію формування людини.

Також 85% медичних працівників виявилися *знайомі із практикою Європейського союзу щодо граничного віку ембріону людини до якого на ньому можна ставити експерименти* (до 14 днів). Натомість серед юристів лише 2% знали про це.

Стало для юристів проблемою *визначити і вік ембріону людини з якого, за дослідженнями науковців, починається формування первинної нервової трубки плоду, яка є прообразом нервової системи людини, і з формуванням якої пов'язуються формування вже людського організму*. Доречи саме до цього факту прив'язується європейська спільнота при визначенні граничного віку ембріону людини для проведення на ньому експериментів. Отже тільки 2% юристів змогли відповісти на це питання. Серед медичних працівників вірно відповіли на це питання 81%.

Краще була ситуація у юристів із знанням *нормативно-правових актів МОЗ, які визначають початковий момент охорони життя* людини через надання медичної допомоги плоду, який народився на 22 тижні вагітності – 51% колег вірно назвали Інструкцію з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості від 2006 року. На це ж питання вірно відповіли – 95 % медичних працівників.

Однак, якщо у медиків відносно простіше із визначенням початку охорони життя людини, то юристів це питання поставило в тупик. Адже це обумовлено різними теоретичними ставленнями та практикою застосування доктринальних напрацювань, яка вже давно відстала від реалій сьогодення. Тому на питання *з якого моменту починається кримінально-правова охорона життя людини* були надані наступні відповіді юристів: відділення плоду від тіла матері – 30%, початок фізіологічних пологів – 65%, момент зачаття – 5%. Серед медичних працівників – 73% визначили цей момент як початок фізіологічних пологів, 17% - відділення плоду від тіла матері.

Узагальнюючи результати проведеного опитування можна констатувати, що юридична спільнота ще не задумувалась над нагальною проблемою - перегляд початкової межі життя людини для початку її кримінально-правової охорони і це в той час, як медична спільнота вже давно обізнана про можливість виділення ембріону на цій і меншій стадії розвитку, проведення на ньому експериментів тощо. Все це свідчить про необхідність правової науки наздогнати природничі науки і створити відповідне правове забезпечення в цій сфері.

Враховуючи результати проведеного опитування пропонуються наступні зміни до національного законодавства.

Подібну норму слід розмістити в Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я». Статтю 3 цього Закону доповнити абзацом: *«початок життя людини – визначається з 15 дня формування зиготи»*.

Абзац перший статті 50 цього закону викласти в наступній редакції:

«Стаття 50. Добровільне штучне переривання вагітності.

Операція штучного переривання вагітності (аборт) може бути проведена за бажанням жінки у закладах охорони здоров'я при вагітності строком не більше 15 днів».

5.1.2. Удосконалення кримінально-правового врегулювання позбавлення життя людини на прохання.

Наступною актуальною проблемою біоетики, яка потребує її врегулювання в тому числі і засобами кримінально-правового характеру та невід'ємно пов'язаною із першою, є питання переривання життя особи на її прохання або прохання інших осіб. Проблемність цієї ситуації полягає у пошуках відповіді на питання: чи має людина право розпоряджатися власним життям, чи мають право інші особи допомагати їй в цьому; чи відноситься життя людини до її від'ємних прав, чи доцільна абсолютизація охорони життя людини не зважаючи на якість такого життя, та яким чином у вирішенні цієї проблеми можуть допомогти принципи біоетики.

Проблемою соціально-правової та етичної оцінки позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї та взагалі правом розпоряджатися своїм життям, у тому числі й правом делегувати таке розпорядження іншій особі (а відтак і актуальною біоетичною проблемою), цікавились і цікавляться вчені різних галузей науки – медики, соціологи, історики, юристи. Приділяли їй увагу стародавні філософи: Авіцена, Сенека, О. Хайям та ін. В подальшому медичні аспекти цього питання висвітлювались у працях Х. Гуфеланда, А. Громова, А. Зільбера, Д. Мілларда, А. Молля, А. Пулатова, Ж. Судо та ін [312, с.1].

Загальногуманітарні аспекти цієї проблеми відображено в опрацьованих дисертантом роботах Ф. Бекона, А. Гусейнова, Ф. Фута, С. Каракаса, Дж. Рейчеле, О. Шредера [312, с.1].

В юридичній літературі триває дискусія щодо правової оцінки позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї на її прохання. Цього питання торкалися Н. Ардашева, В. Бородін, С. Булеца, Д. Гаухман, О. Глушков,

В. Грищук, Ю. Дмитрієв, А. Дерипаско, О. Довбуш, О. Івченко, А. Коні, М. Ковальов, О. Коробєєв, А. Красіков, Н. Крилова, Ю. Конюшкіна, І. Котюк, В. Куц, О. Лаврін, Л. Лінік, М. Малєіна, О. Мірошніченко, А. Мусієнко, В. Неговський, А. Піонтковський, А. Соловійов, Р. Стефанчук, Л. Федюк, Т. Хорват, О. Шленьова, О. Ярошенко та ін., але зближення позицій з цього приводу не досягнуто [312, с.1].

Перш ніж намагатися знайти відповіді на поставлені питання необхідно визначитися в основному – до якої категорії прав людини відноситься її право на життя. В нашому дослідженні відстоюється позиція ідеального суб'єктивізму, згідно якої людина має повне право розпоряджатися всіма правами, котрими вона наділена, в тому числі і правом на життя. Обмеженням може виступати лише загроза завдати при розпорядженні цим правом пряму шкоду інтересам третіх осіб.

В якості об'єкта дослідження біоетики питання добровільного переривання життя людини на її прохання набуло актуальності під час розвитку науково-технічного прогресу.

Реаніматологія, що склалася в 60-70 роках ХХ століття, є ознакою революційних перетворень у медицині, обумовлених насамперед зміною традиційних критеріїв людської смерті - припинення дихання і серцебиття - на прийняття нового критерію, а саме «смерті мозку». Це викликало появу нових моральних проблем в лікарській практиці, зокрема, чи завжди реанімаційні процедури є благом для пацієнта? Слід зазначити, що достатньо поширеною серед медичних працівників є практика завчасної відмови від застосування щодо них реанімаційних заходів. Цієї позиції дотримується і автор цієї роботи, хоча і не належить до представників цієї шановної професії. Отже винайдення небезпечного знання поставило перед людством іншу проблему – надавати чи ні дозвіл на переривання життя особи на її прохання, утворивши таким чином, ситуацію морального вибору. Саме враховуючи морально біоетичний статус цієї проблеми, остання стала об'єктом дослідження біоетики. А предмети, які

входять до зазначеного об'єкта (евтаназія, ортаназія, самогубство, асистоване лікарем тощо) – її проблеми.

Дискусія навколо правової природи цього діяння триває серед науковців та практиків протягом кількох століть. Більшість її учасників пропонують кваліфікувати його як «звичайне» вбивство [276; 275; 81, с.4]. Інші наполягають на віднесенні цього діяння до обставин, що пом'якшують покарання [43, с.100]. Також висловлюються думки про доцільність визнання позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї обставиною, яка виключає кримінальну протиправність діяння [18, с.222-227; 215, с.164; 36, с.76-79] чи про необхідність визнання позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї привілейованим вбивством [105, с.139], як це було в Кримінальному укладенні 1903 року.

На підтвердження чи спростування цієї гіпотези проаналізуємо зазначені вище позиції докладніше. Отже, вітчизняною кримінально-правовою доктриною позбавлення життя людини із співчуття до неї переважно розцінюється як вбивство без пом'якшуючих та обтяжуючих обставин. Насправді за наявного законодавчого підходу воно може охоплюватися як частиною 1 так і частиною 2 статті 115 КК України, тобто кваліфікуватися як «просте» вбивство, так і вбивство за обтяжуючих обставин, хоча фактично характеризується наявністю очевидних обставин, що мали б пом'якшувати відповідальність. Досить згадати, що головною метою цього діяння є не заподіяння смерті, а звільнення іншої особи від страждань на її прохання за допомогою крайнього засобу – позбавлення життя.

Одне лише це свідчить про надто спрощене уявлення щодо сутності зазначеного діяння з боку поки що переважної більшості вчених та практиків. Результатом цього є неадекватна кримінально-правова реакція на його вчинення. Санкція ч. 1 ст. 115 КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від семи до п'ятнадцяти років, а ч. 2 – від десяти до п'ятнадцяти років, або довічне позбавлення волі. Звісно, що суд, виносячи вирок у подібних провадженнях зазвичай не може виходити за ці рамки. Єдине,

на що може розраховувати «вбивця», який позбавив життя іншу людину із співчуття до неї на її прохання, - це пом'якшення покарання [310, с.169]. Але виходячи з того, що подібна обставина не значиться серед тих, що пом'якшують покарання у статті 66 КК України, такий варіант може бути скоріше виключенням, ніж закономірністю. Доречи, ні в постановах Пленуму Верховного Суду України, ні в збірниках рішень судів України в кримінальних справах про цей вид вбивства не йдеться взагалі. Вітчизняна судова система не налаштована на врахування співчуття, прохання особи-носія життя та інші обставини при визначенні покарання за його вчинення, ніби таких обставин не існує взагалі [241, с.111; 100, с.483-493]. Цікаво буде дізнатись згодом практику нового Верховного суду України (з 2018 року) у подібних провадженнях.

Щодо віднесення позбавлення життя іншої людини із співчуття до обставин, які пом'якшують покарання, за прикладом законодавця Російської Федерації [390], зауважимо, що в цьому немає сенсу, адже вітчизняний законодавець у ч. 2 ст. 66 КК України зазначив, що суд може визначити пом'якшувальними обставинами й такі, що не зазначені в ч. 1 цієї статті. Інша справа, що ця можливість стосовно позбавлення життя із співчуття не використовується.

Не можна погодитись і з позицією деяких сучасних науковців, відображеною колись у ККУРСР 1922 року [391], щодо віднесення позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї («згода потерпілого») до обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння. На фоні інших обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння, «згода потерпілого», як окрема обставина, завжди породжувала широкі дискусії. Можливість суб'єкта самому розпоряджатися власним життям викликала масу різних емоцій, під впливом котрих учасники дискусії обґрунтовували протилежні за змістом висновки.

У ставленні до правомірності згоди потерпілого на припинення власного життя можна виокремити дві основні течії. На думку прибічників об'єктивного ідеалізму право на життя, здоров'я, свободу не підлягає розпорядженню з боку

їх носія, оскільки ці права є невідчужуваними від нього і через це, за загальним правилом, їх носій не може відмовитися від них [11, с.13]. Разом з тим, за спричинення їм шкоди зі згоди їх носія законодавством дорадянської доби, як зазначалося, передбачалась пом'якшена відповідальність, в тому числі й за позбавлення життя людини із співчуття до неї. Цей історичний приклад може стати в нагоді сучасному законодавцю в процесі роботи над новим КК України. Зокрема цей досвід можна використати при реформуванні кримінального законодавства. Так до кримінальних проступків доцільно було б віднести позбавлення життя іншої людини на її прохання із співчуття до неї.

З позиції суб'єктивного ідеалізму кримінальне правопорушення є порушенням індивідуальної волі особи. Усі її права (слід думати і право на життя також) визнаються відчужуваними, і тому згода «потерпілого» на порушення своїх прав завжди виключає кримінальну протиправність такого порушення [11, с.12]. Нажаль ця теорія не знайшла належного розвитку, а деякі її прихильники навіть перемістились до табору прибічників розмежування прав на відчужувані та невідчужувані з віднесенням права на життя до останніх [285, с.400].

За радянської доби суттєвих змін до підходу щодо віднесення права на життя до числа невідчужуваних не відбулося. «Згода потерпілого» розглядалася доктриною кримінального права переважно в розрізі майнових прав.

Автори, які торкалися цього питання, не визнавали згоду померлого на позбавлення його життя обставиною, яка усуває кримінальну протиправність діяння. Винятком з цього правила є коротка історія існування примітки до ст. 143 ККУРСР 1922 року, якою ця обставина визнавалась такою, що виключає кримінальну протиправність діяння [134, с.32].

Більшість криміналістів не розглядали «згоду потерпілого» як обставину, яка виключає кримінальну протиправність діяння через те, що вона не передбачена кримінальним законом, отже не існувало підстави для наукового коментування відповідних його положень [276, с.150]. Зазначений винятково глосаторський, догматичний підхід до пізнання кримінально-правових явищ, на

нашу думку, є непродуктивним. Наука повинна йти попереду закону, що є запорукою розвитку останнього, показником його відповідності суспільним потребам.

Сучасні російська та українська доктрини кримінального права стоять на різних позиціях щодо кримінально-правової оцінки позбавлення життя людини за її згодою. На думку одних науковців питання щодо віднесення згоди потерпілого до обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння, повинно вирішуватись не взагалі, а відносно конкретних складів кримінальних правопорушень. Такої думки, зокрема, дотримується А. Тер-Акопов. Він вважає, що ні в якому разі не може йти мова про декриміналізацію спричинення шкоди не тільки життю людини, але і її здоров'ю на її прохання [288, с.157].

Професор Ю. Баулін, щодо згоди померлого на позбавлення його життя, дотримується наступної позиції. На його думку, формулювання умов правомірності заподіяння особі шкоди в процесі здійснення її суб'єктивного права іншою особою повинно підпорядковуватись певним загальним правилам, які регулюють правомірну поведінку людей у випадках, коли одна особа за згоди іншої вчиняє стосовно останньої певні дії. Далі він зазначає, що такими правилами є положення цивільного законодавства, що регулюють правомірні договірні взаємовідносини між людьми. За наявності договору, яким передбачається можливість позбавлення життя його учасника за його згоди, Цивільний кодекс України визнає такі договірні відносини неправомірними, відповідно такими, що не виключають кримінальну відповідальність (ч.4 ст.281) [407]. Крім Цивільного кодексу України, іншим «позитивним» законом, який прямо забороняє позбавлення життя на прохання потерпілого, є Основи законодавства України про охорону здоров'я (ч.7 ст.52) [223]. Хоча ч.4 ст. 43 цього Закону передбачає можливість пацієнта, який набув повної цивільної дієздатності і усвідомлює значення своїх дій, відмовитись від лікування. В цьому випадку лікар має право взяти від нього письмове підтвердження, а при неможливості його одержання - засвідчити відмову відповідним актом у присутності свідків.

У випадку досягнення згоди між двома особами, за умовами котрої одна з них повинна позбавити життя іншу на її прохання, така згода буде визнана неправомірною, а отже не може усувати кримінальну відповідальність виконавця. Особа, яка вчинила вбивство за згодою або на прохання потерпілого, підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах [11, с.19].

Проте на нашу думку, підхід до цієї проблеми повинен бути значно ширшим і не обмежуватись трактуванням її з позиції *de lege lata*, адже в цьому випадку виникають штучні перепони на шляху прогресу. Утворюється замкнуте коло – нові теоретичні моделі поведінки не пропонуються через те, що вони суперечать діючому законодавству, а останнє ми не можемо змінити через відсутність науково обґрунтованих пропозицій.

Далі професор Ю. Баулін, у якості додаткового аргументу на підтвердження своєї позиції наводить положення цивільного законодавства України, згідно якого особа при здійснюванні своїх громадянських прав, повинна дотримуватись моральних засад суспільства [11, с.19].

Дійсно, моральні засади є більш загальними й універсальними у порівнянні з правовими. У певному сенсі мораль передує закону, «підтягуючи» його за собою і, відповідно, удосконалюючи суспільну практику. Включивши означене положення до Цивільного кодексу, законодавець, мабуть сам того не усвідомлюючи, створив універсальну правову формулу динаміки взаємодії моралі та законності, відповідно до якої трансформації моральних засад стимулюють відповідні законодавчі новели. Сучасна суспільна мораль наближається, хоча й повільно, до позитивної оцінки позбавлення життя людини із співчуття до неї, через що неодмінно виникне необхідність у внесенні відповідних змін у позитивне законодавство. У свою чергу, кримінально - правова теорія повинна готуватися до цього, наповнюючи свій арсенал відповідними напрацюваннями щодо законодавчого забезпечення правопорядку в цій сфері.

З позиції суб'єктивного ідеалізму, людина має повне право розпоряджатися всіма правами, котрими вона наділена, в тому числі і правом на життя. Обмеженням може виступати лише загроза завдати при розпорядженні цим правом пряму шкоду інтересам третіх осіб.

Усвідомлене прохання особи позбавити її через наявність вагомих причин життя, іншими словами, згода потерпілого, на припинення його життя, є формою реалізації власного права на життя. Але ми вважаємо, що визнання згоди потерпілого на його смерть обставиною, яка виключає кримінальну протиправність діяння, є неприйнятною. Підтвердженням цього є, зокрема, практика застосування примітки до ст. 143 КК УРСР 1922 року, яка не убезпечила правозастосовчу сферу від зловживання зазначеною нормою. При цьому, поділяючи думку С. Келіної щодо можливості зловживань при застосуванні будь-якої норми кримінального права [115, с.7], все-таки вважаємо більш раціональним збереження кримінальної відповідальності за позбавлення життя людини із співчуття до неї на її усвідомлене прохання, за умови, що таку відповідальність буде узгоджено з дійсною суспільною небезпечністю цього діяння.

Від позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї на її прохання слід відрізнати припинення життя людини лікарем за наполяганням невиліковно хворого, який терпить сильні страждання, здійснене у відповідності до визначеної процедури. Таке діяння здебільшого називають *евтаназією* (ще одна біоетична проблема), хоча у суспільній свідомості остання охоплює собою будь-яке спричинення смерті на прохання особи. Евтаназію, за прикладом багатьох зарубіжних держав, можливо було б легалізувати шляхом прийняття окремого закону. Недоцільність віднесення евтаназії до обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння обумовлюється тим, і в цьому ми поділяємо думку Л. Смирнової [274, с.97-106], що такі обставини, як кримінально-правовий інститут, розраховані на невизначене, загальне коло осіб, а евтаназію має проводити лише лікар – тобто чітко визначений спеціальний суб'єкт.

Ми не поділяємо погляди І. Котюка та А. Мусієнко, які вважають, що прискорення смерті є порушенням права на життя [133, с.28]. Навпаки, позбавлення життя іншої людини, яка переживає нестерпні страждання, здійснюване лікарем за спеціальною процедурою є, якраз однією з форм реалізації цього основного права людини.

За іншою точкою зору, позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї слід відносити до групи «привілейованих» вбивств, за котре слід встановити пом'якшену кримінальну відповідальність (на кшталт Кримінального укладення 1903 року). Зокрема С. Бородін пропонує виокремити в КК Російської Федерації норму «Позбавлення життя за волевиявленням потерпілого», яка передбачала б пом'якшену кримінальну відповідальність [21, с.111-113]. Подібною точки зору дотримується й О. Івченко (О. Капінус – *Я.Т.*), яка теж пропонує позбавлення життя людини із співчуття до неї виокремити в самостійну норму з пом'якшеною кримінальною відповідальністю і таким чином віднести до числа привілейованих складів кримінальних правопорушень [105, с.139].

Ми погоджуємося з науковцями, які відносять позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї до числа привілейованих складів кримінальних правопорушень проти життя, але з одним суттєвим уточненням, в основі якого лежить вже згадувана нами теза, що не всяке спричинення смерті є вбивством. Цей висновок поступово проникає до професійної правосвідомості сучасного правника. Є перші ознаки його сприйняття і на законодавчому рівні, щоправда без належного оформлення у тексті закону. Маємо на увазі законодавче визначення вбивства в ч.1 ст. 115 КК України, яким не охоплюється позбавлення життя іншої людини через необережність. Але не лише форма вини має слугувати розмежувальною ознакою вбивства від інших кримінальних правопорушень проти життя. Під вбивством є підстави розуміти умисне заподіяння смерті іншій людині лише за відсутності обставин, які унеможливлюють визнання діяння вбивством. Попередньо зауважимо, що окрім протиправного спричинення смерті та умислу на це, ознакою вбивства

слід вважати й таку обставину, як відсутність у суб'єкта вчинення цього діяння соціально-корисної мотивації. При вбивстві спричинення смерті іншій людині є, як правило, головною, першоступиневою метою, основним бажанням серед інших бажань, які детермінували кримінальне протиправне діяння. Отже вбивство, зазвичай (за наявності прямого умислу), є злонамірним позбавленням життя іншої людини. Злонамірність – домінуюча мета-ознака заподіяння смерті людини при наявності прямого умислу. Тобто вбивство вчиняється переважно заради самого вбивства.

Визнання позбавлення життя людини із співчуття до неї вбивством не враховує, також, ще однієї важливої обставини: вбивство – це виключно насильницьке діяння. Щодо насильницького характеру позбавлення життя людини із співчуття до неї на її прохання виникають обґрунтовані сумніви, адже ознакою насильства є застосування фізичної чи психічної сили проти бажання потерпілого чи загиблого, чого не спостерігається при вчиненні такого діяння [316, с.347].

Нерівнозначність наведених діянь спонукає нас до переоцінки ставлення до позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї.

Ми пропонуємо нове трактування соціально-правової природи позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї, а саме – визнання його умисним спричиненням смерті без ознак вбивства. Заподіяння смерті виступає при вчиненні цього діяння лише засобом досягнення мети, позбавленої соціально-шкідливого змісту, а саме – звільнення людини від страждань, обумовлених певними обставинами, на її прохання. У ланцюгу формування умислу на позбавлення життя іншої людини за означених обставин, мета спричинення смерті є другорядною. На перше місце в цих діяннях виходить мета позбавлення від страждань іншої людини. Злонамірність, тобто превалююче стремління заподіяти смерть іншій особі, в таких випадках відсутня, воля особи, яку позбавляють життя також не ігнорується, тому називати такі діяння вбивствами, на нашу думку, неетично та не гуманно [314, с.192].

Перегляд існуючої практики віднесення зазначених діянь до числа вбивств позитивно вплине на моральний стан суспільства, не сприятиме формуванню у суспільній свідомості ставлення до суб'єкта, який вдався до вчинення такого діяння, як до вбивці. Зазначене позитивно впливатиме й на соціальну реабілітацію суб'єкта цього діяння, який не вважатиме себе вбивцею та усвідомлюватиме, що й суспільство та держава не вважають його таким. Виокремлення цього виду кримінальних правопорушень проти життя, крім іншого, сприятиме забезпеченню понятійної чистоти вітчизняної юриспруденції, що є показником її досконалості

Запропоноване бачення кримінально-правової природи позбавлення життя людини із співчуття до неї обумовлює доцільність уточнення доктринального визначення вбивства. Таким слід визнавати умисне протиправне насильницьке позбавлення життя іншої людини. В перспективі зазначене визначення могло б стати й законодавчою дефініцією, замінивши собою поняття вбивства, передбачене ст.115 КК України. Кроком на шляху вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність стало б, також, законодавче визначення й самого насильства із включенням до нього такої ознаки, як застосування сили проти волі постраждалої від цього особи, адже це поняття широко використовується як у тексті КК України, так і в практиці його застосування, проте однозначного його розуміння не існує [312, с.8].

Зазначимо також, що позбавлення життя іншої людини на прохання є родовим поняттям до якого входять: 1) позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї на її прохання; 2) евтаназія; 3) ортаназія; 4) самогубство, асистоване лікарем (САЛ) [313, с.146].

При цьому під евтаназією пропонується розуміти позбавлення життя невиліковно хворого термінального пацієнта, який перетерпіває невимовні фізичні та/або моральні страждання та усвідомлено наполегливо заявляє про припинення його життя, що вчиняє лікар у відповідності до встановленої в законі процедури [313, с.146; 374, с.32; 319, с.142].

Ортаназія за збігу всіх наведених ознак евтаназії відрізняється лише суб'єктом волевиявлення про припинення життя, яким є не носій життя, а інша особа (законні представники, уповноважені особи) [319, с.146].

САЛ – за тих же умов, відрізняється лише суб'єктом заподіяння смерті (не лікар, а сам пацієнт). Консультування лікаря при САЛ зводиться до надання летального рецепту чи засобу, інформування про правила його вживання та наслідки [319, с.146; 373, с.92-93].

В дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук, була надана детальна кримінально-правова характеристика позбавлення життя іншої людини на її прохання [312, с.9-13], тому її наводити не будемо. Разом з тим наведемо лише результат того дослідження – відповідний склад кримінального правопорушення та проаналізуємо це діяння через призму принципів біоетики для доведення чи спростування необхідності встановлення пом'якшеної кримінальної відповідальності за такий вид позбавлення життя людини на прохання.

Під час роботи над цим науковим дослідженням нами було проведено повторне (через 10 років) опитування щодо доцільності введення до КК цієї норми, яке продемонструвало наступне. В опитуванні взяли участь 100 осіб, дві основні групи фахівців – представників гуманітарної та природничої науки – юристи, 50 осіб (адвокати, прокурори) та медики, 50 осіб (фахівці з різних галузей). На питання *«Чи має бути в КК передбачено відповідальність за позбавлення життя іншої людини на її прохання (наприклад із співчуття до неї)»* - 91% юристів відповіли позитивно, серед медичних працівників прибічників такої норми виявилось – 72%.

Результати опитування показали про актуальність необхідності врегулювання цієї біоетичної проблеми. Відтак підтверджується необхідність включення подібної статті до КК України в редакції запропонованій автором цієї роботи раніше :

«Стаття.118-1. Позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї

Позбавлення життя іншої людини на її осмислене прохання із співчуття, викликаного її фізичними або моральними стражданнями, з метою їх припинення, - карається...» [312, с.15].

Щодо кримінально-правових наслідків вчинення цього кримінального правопорушення слід зазначити, що сьогодні, в умовах його ототожнення з вбивством, таким практично залишається лише кримінальна відповідальність, причому в єдиній можливій формі свого існування – у формі кримінального покарання.

Враховуючи перспективи створення в кримінальному праві інституту кримінального проступку, це діяння доцільно було б віднести до останнього.

З метою забезпечення дотримання законодавства про право людини на гідну смерть, і, тим самим, убезпечення суспільства від зловживань у цій царині, в кримінальному законодавстві України, 10 років тому було запропоновано передбачити відповідальність за його порушення [312, с. 15]. З цією метою було запропоновано додати до Розділу II Особливої частини Кримінального кодексу, відповідну статтю наступного змісту:

«Стаття 143-1. Порушення порядку проведення евтаназії, ортаназії, самогубства, асистованого лікарем.

Проведення евтаназії, ортаназії, самогубства, асистованого лікарем без додержання лікарем визначеного законом порядку їх здійснення - карається».

Повертаючись до предмета цього наукового дослідження, зазначалось, що за допомогою біоетики відбувається виявлення нових цінностей, які потребують забезпечення їх охорони кримінально-правовими заходами і внесення відповідних змін до КК, дотримання біоетичних принципів надає змогу обґрунтувати перегляд визначення кримінально-правової природи деяких явищ, які існують вже достатньо значний час, та відповідно стратифікувати за них юридичну відповідальність. Це буде сприяти дотриманню принципів кримінального права, зокрема принципів справедливості, гуманності, співрозмірності призначеного покарання та вчиненого особою правопорушення

тощо. Особливо слід наголосити, що встановлення адекватної відповідальності за вчинене особою правопорушення, є запорукою безпеки всього суспільства, а отже відповідає біоетичному принципу *безпеки життєдіяльності* [325, с.100].

Отже, на наше переконання, згідно *принципу альтруїзму* в духовно розвинутому, а відповідно і правовому, суспільстві має існувати пріоритет любові до всього живого на землі. Любов ця всеохоплююча, і любов (не кохання) до окремої людини, є одним з багатогранних її проявів. Це відчуття людини охоплює і співчуття. Проте співчуття не пусте, а таке, що знаходить свій прояв у позбавленні життя іншої людини із співчуття до неї на її прохання. В ідеальній моделі, така поведінка людини має бути продиктована не бажанням спричинити смерть іншій людині та насолодитися тим, не заради помсти чи з інших мотивів позбавити життя іншу людину, яка і так вже потерпає від нестерпних моральних чи фізичних страждань; така поведінка є проявом людського альтруїзму, мужності та великого духу людини. І це не можна порівнювати з тривіальним вбивством навіть за пом'якшуючих обставин. Для формування правового закону та біоетичного права, ми не повинні повністю абстрагуватися від людських емоцій – тоді сформований таким чином закон буде «глухий» і не відтворюватиме дійсних реалій життя спільноти; він стане пародією на закон, а відтак не буде виконувати основної своєї функції – забезпечувати безпеку людини [325, с.100].

На наше глибоке переконання, справжній біоетичний закон, правовий закон, не може ігнорувати людську сутність, хоча ми і поділяємо в деяких випадках думку Аристотеля, що закон – це логіка вільна від пристрасті [325, с.100].

Аргументація щодо необхідності перегляду кримінально-правової природи позбавлення життя іншої людини на її прохання була б неповною без звернення і до інших принципів біоетики: транспарентності, раціоналізму, реалізму та рівноваги [325, с.100].

Принцип *транспарентності* передбачає широке (міжнародне) обговорення проектів щодо перспективи відкриття «небезпечного знання»¹⁹, для того щоб спільнота змогла як морально, так і за допомогою засобів (зокрема розробки правового забезпечення) підготуватися до його появи та використання. Що це означає в нашому випадку? [325, с.100]

Спробуємо це пояснити за допомогою майєвтичного²⁰ методу. Саме з розвитком медицини та фармакології стало можливим «дотягнути» людину до тієї стадії хвороби, до якої в минулому людина просто не дожила б. З одного боку це добре – як зазначають класики права, життя це благо. Проте з іншого – рідко хто з цих «продовжувачів» замірковувався над якістю «дарованого» життя, і тим чи дійсно воно залишається благом для його носія. В цьому разі слід задуматись над тим чи дійсно має рацію віднесення життя людини до невід’ємних (зокрема самим носієм життя) прав. Чи може доцільно припинити абсолютизувати це право? Ця дискусія виникла не на порожньому місці. Вона є породженням одного з результатів «небезпечного знання». Людина створила «диво-пігулки», продовжила життя, проте вона не задумалась – а що потім. А що буде якщо ці пігулки не зможуть забезпечити належну якість життя? І яким чином реагувати суспільству, праву, закону на бажання такої людини перервати подібне життя, причому не самій, а за допомогою іншої людини? Відверто кажучи, – наше суспільство до цього виявилось абсолютно не готовим. Як не готове воно й до охорони ембріонів, після того як навчилося їх вирощувати *in vitro*, адже потім їх почали заморожувати для використання в майбутньому і поряд з цим торгувати ними та проводити на них дослідження. Все це результати використання «небезпечного знання», його надто швидкого впровадження в практику без попередньої розробки відповідного правового

¹⁹ «Небезпечне знання» феномен, який полягає в отриманні людством нових технологій, матеріалів, методик тощо, використання яких може бути небезпечним не тільки для сучасних поколінь, але й для майбутніх. Небезпечність цього знання полягає у її непередбачуваності, та швидкого впровадження результатів науково-технічного прогресу у практику.

²⁰ Метод філософствування. Засноване на мистецтві «втягати» з людини його таємне знання за допомогою вдало поставлених та розміщених в певній послідовності питань. При застосуванні такого методу людина ніби сама приходить до потрібних висновків, про які до того можливо і не замислювалась.

забезпечення та морального підґрунтя. Отже, хоч із запізненням, правовою, оформленою в законі, «відповіддю» на такий результат впровадження «небезпечного знання», на нашу думку, є: 1) введення до кримінального закону норми, яка передбачатиме пом'якшену кримінальну відповідальність за позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї на її прохання (ст.118-1 КК); 2) розроблення Закону України «Про забезпечення права людини на гідне закінчення життя» [315, с.127], яким має передбачатись процедури евтаназії, ортаназії та САЛ, порядок їх проведення; 3) задля убезпечення від зловживань у цій царині, внесення змін до кримінального закону, якими передбачити відповідальність за порушення порядку проведення процедури евтаназії, ортаназії та САЛ (ст. 143-1 КК) [325, с.100].

Звісно зазначені зміни в кримінальному законі, мають відбутися одночасно із внесенням змін до позитивного законодавства, зокрема до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», Цивільного кодексу України.

Зазначені пропозиції підтверджуються і відповідають іншим зазначеним біоетичним принципам таким як принцип *раціоналізму, рівноваги та реалізму*.

Згідно першого, позбавлення життя живих істот з позиції екоцентризму (який є ґрунтовним принципом біоетики), може бути здійснене лише раціонально. Під цим ми розуміємо позбавлення життя іншої людини внаслідок як обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння (зокрема необхідна оборона, крайня необхідність) так і евтаназії, ортаназії та позбавлення життя іншої людини з жалю до неї на її прохання. Обмовимося, що ми не є прихильниками відносити три останні діяння до обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. Застосування розуму полягає в можливості усвідомити необхідність обмежень в деяких випадках абсолютизації недоторканності права на життя (та самого життя) людини. Останнє не має бути тягарем для людини, що нав'язує їй суспільство через свої псевдо гуманістичні переконання, які в цих випадках є за своєю суттю антигуманістичними. Радію полягає в гнучкості правотворця, результатом чого має стати правовий закон, який буде

забезпечувати безпеку існування людини. Безпека як раз і полягає в уникненні чи вже припиненні страждань у той момент, коли особа, яка терпить страждання, сама забажає цього [325, с.101].

Правове та законодавче врегулювання позбавлення життя іншої людини на прохання не може не ґрунтуватись і на *принципі рівноваги*, який тісно пов'язаний з екоцентричною філософією буття до якої ми закликаємо спільноту [325, с.101].

Один із філософів зазначив, що здобутки людства полягають не лише в можливості контролювати народжуваність, але й смерть. І це цілком природно. Якщо ми є прихильниками екоцентричної концепції існування людства, ми не можемо заперечувати закон природи, який полягає в ентропійності (упорядкуванні). Із біології нам відомо, що в разі перенаселення тваринами свого ареалу, серед них розпочинаються хвороби, наслідком яких є залишення рівно такої кількості тварин, яка може вижити. Цей принцип діє і в людському середовищі. Прикладом його нерушійності є винайдення вченими вакцини проти малярії та щеплення нею населення в Африці, що призвело до збільшення його кількості та виникнення вже іншого фактору, який регулював кількість цього населення – голоду. Цілком логічним є питання – чи гуманно, альтруїстично вчинили вчені-лікарі? Перша відповідь, яка відразу спадає на думку, – звісно так, адже вони врятували безліч життів, які б загинули від небезпечної хвороби. Але згодом, коли ставиш собі інше питання: а що далі? – розумієш, що відповідь неоднозначна. Так, лікарі врятували життя багатьох людей від небезпечної хвороби, проте суспільство не змогло забезпечити цьому населенню гідний рівень життя – елементарно нагодувати людей. Відповідно лікарі самі спровокували голодомор – більш жахливу смерть ніж від малярії, адже в разі хвороби помирає хвора людина; в разі голоду – людина соматично є здоровою. Так чи є їх вчинок гуманним? [325, с.102]

Звертаючись до біоетичних засад, а саме до принципу *рівноваги*, до ідеального біоетичного права, можемо зробити висновок, що своїми діями лікарі порушили цей принцип. Яким чином можна було б цього порушення уникнути?

Відповідь: або не втручатися в природне існування цієї популяції, або, якщо вже таке втручання було дуже необхідним для лікарів чи керівників відповідних держав, продумати наперед забезпечення безпеки в разі застосування результату «небезпечного знання» [325, с.102].

Аналогічно обстоють справи і в разі правового забезпечення позбавлення життя іншої людини на прохання. Якщо ми використовуємо сучасні досягнення медицини, ми не можемо ігнорувати і сучасні (а насправді випробувані часом існування людства) правила біоетики - правила обережного поводження з «небезпечним знанням», які мають вектор на збереження (виживання) людства.

І нарешті *принцип реалізму* є стримуючим принципом, який має збалансовувати зокрема наведені принципи екоцентризму, раціоналізму та рівноваги. Так врівноваження принципу екоцентризму та раціоналізму проявляється в тому, що рівність всіх живих істот (що сповідує екоцентризм) не є однаковою в правовому сенсі. Так за вбивство комара людина не буде підлягати кримінальній відповідальності на противагу від вбивства людини (за винятком обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння). У принципі рівноваги, реалізм прослідковується в недопущенні встановлення автоматичного балансу між певними категоріями (наприклад, кількістю народжуваних людей та кількістю померлих). Тобто цим принципом заборонено проводити планові знищення живих організмів для встановлення штучного врівноваження в природі. Згідно екоцентричній концепції, ця рівновага встановиться самостійно, якщо людина не буде втручатись в процеси її становлення. Коли ж це вже відбулося, згідно принципам біоетики, людина має утриматись від подальшої «планової» діяльності [325, с.102].

За результатами проведеного нами опитування 100 осіб (50 осіб – юристів (адвокати, прокурори), 50 осіб – медичних працівників (різних спеціальностей)) передбачення щодо ставлення суспільства до позбавлення життя іншої людини на прохання, виявилось наступне. 80% юристів *ототожнюють еутаназію, ортаназію та САЛ*, серед медиків *ототожнення проводиться між поняттями еутаназії та ортаназії* – 80%.

70% юристів позитивно ставляться до позбавлення життя іншої людини, яка страждає від смертельної хвороби (жити їй залишилось не більше 6 місяців), терпить невагомні фізичні та/або моральні страждання, на її усвідомлене неодноразове прохання або прохання уповноважених осіб, здійснене лікарем у відповідності до встановленої в законі процедури (евтаназія/ортаназія). Серед лікарів підтримуються ідею легалізації евтаназії/ортаназії – 65% медичних працівників.

Це пояснюється наступною відповіддю медичних працівників, з яких 80% - підтримали ідею легалізації саме САЛ. Адже за цієї форми позбавлення життя на прохання, дії спрямовані на заподіяння смерті носію життя завдає не лікар, а сам носій життя. Щодо юристів, то відповідь на це питання майже повторює попередню - 75%. Такий відсоток колег можна пояснити тим, що юристи в силу своєї професії не мають позбавляти життя іншу особу.

Щодо встановлення кримінальної відповідальності за порушення порядку проведення евтаназії, ортаназії та САЛ - підтримало 91% юристів та 81% медичних працівників.

На питання «Чи має бути в Україні легалізовано позбавлення життя іншої людини на прохання, якщо так - в якій формі (евтаназія, ортаназія чи САЛ)?» відповіді респондентів поділились наступним чином. Так серед юристів за легалізацію позбавлення життя іншої людини на прохання виказались – 85% юристів, з них за легалізацію евтаназії/ортаназії – 50%, за легалізацію САЛ – 50%. Серед медичних працівників 80% виказались за легалізацію САЛ та ортаназії, в відповідно 20% за легалізацію евтаназії. (Додаток Б, Анкета 1)

Отже підводячи підсумки зазначимо наступне. Кримінальне право містить в собі інші галузі права, відповідно воно не може пройти осторонь змін, що в них відбулися. Реакцією держави на такі об'єктивні зміни, має стати відповідна кримінально-правова політика, яка має базуватися на принципах біоетики. Матеріальним проявом реакції держави має стати формування біоетичного кримінального законодавства. Останнє має містити врегулювання основних сучасних кримінально-правових біоетичних проблем, засобами

кримінального права. Однією з таких проблем є визначення кримінально-правової природи та стратифікація відповідальності за позбавлення життя іншої людини на прохання.

Формальним кримінально-правовим виявом реалізації принципів біоетики для розв'язання такої кримінально-правової біоетичної проблеми як позбавлення життя на прохання має стати запровадження наступних норм до кримінального законодавства та відповідного закону:

- стаття ... *«Позбавлення життя людини на її прохання.*

Позбавлення життя людини на її осмислене прохання із співчуття до неї, викликаного її фізичними або моральними стражданнями, з метою їх припинення, - карається...»

- стаття ... *«Порушення порядку проведення еутаназії та ортаназії та самогубства асистованого лікарем (САЛ).*

Проведення еутаназії, ортаназії чи самогубства асистованого лікарем без додержання лікарем визначеного законом порядку їх здійснення - карається»

- закон України *«Про забезпечення права людини на гідне закінчення життя»*[315, с. 129-130].

5.1.3. Удосконалення кримінально-правового забезпечення у сфері трансплантології та генної інженерії.

Перед початком дослідження наступної біоетичної проблеми в кримінальному праві, в якості такого собі епіграфу поставимо риторичне питання: чи повинно бути дозволено все, що технічно можливо? Нажаль стало поширеною практикою, що як тільки в результаті наукових досліджень з'являються нові можливості, вони швидко впроваджуються в практику без досить серйозних роздумів про етичний бік справи. При появі та прийнятті будь-якого методу, ніхто не чекає ніяких обмежень чи стримування з боку

виробників або користувачів. Єдиний ефективний бар'єр - це співвідношення вартості та вигоди. Все, що може зробити прибічник моральності - це потім таврувати людське божевілля, нагадуючи, що слід було б робити і чого не слід було б робити, якщо слухати доводам розуму і мудрості.

На наш погляд відома фраза «Ми самі собі повинні закрити доступ до знання, на сприйняття якого у нас не вистачає моральності», вимовлена на Нюрнберзькому процесі, як не можна краще характеризує стан справ зараз [48, с.166]. Вона - не більше ніж висловлене бажання. Крім того, що доступ до деяких знань дійсно повинен бути закритий, залишається невідомим, хто і як це зробить, і де лежить відчуття достатку моральності?

Мудрість, глибину якої поки важко уявити, повинна, з одного боку, стати перешкодою на шляху розмивання етичних ідеалів людства. Однак та ж мудрість повинна виступити на захист нових технологій, що дозволяють з кожним роком дарувати щастя здоров'я і саме життя все більшому числу людей, які ще нещодавно змушені були невиліковно хворіти та вмирати. Так надбанням нових технологій стала трансплантологія – розділ медицини, який вивчає трансплантацію органів, а також галузь медичної практики, яка здійснює трансплантацію. Трансплантація - спеціальний метод лікування, що полягає в пересадці реципієнту (реципієнт-особа, для лікування якої застосовується трансплантація) органа або іншого анатомічного матеріалу, взятих у людини або тварини [295].

Найбільшого розвитку законодавство в сфері трансплантології набуло за часів незалежності України. Першим документом, який закріпив на офіційному рівні легітимність проведення операцій з трансплантації став закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 [223].

Беззаперечно, важливим кроком на шляху реформування правової бази трансплантології стало прийняття від 16.07.1999 р. закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» [248]. Цей закон визначив правове становище донора та реципієнта, засади вилучення трансплантатів у живих та мертвих донорів, особливості отримання та

використання деяких видів анатомічних матеріалів людини. Цим же актом встановлено і державну монополію на діяльність, пов'язану з трансплантацією, якою можуть займатися акредитовані в установленому законодавством порядку державні та комунальні заклади охорони здоров'я і державні наукові установи.

Цим же законом була заміщена, існуюча у радянські часи презумпція згоди на *презумпцію незгоди*. Можна констатувати, що це значно ускладнило надання своєчасної медичної допомоги в цій сфері.

Для профілактики правопорушень в царині трансплантології та застосування адекватних заходів державно-правового реагування на випадок вчинення правопорушень в цій сфері, в 2001 році законодавець передбачив кримінальну відповідальність за порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (ст.143 КК). Кримінальна відповідальність також передбачена і за насильницьке донорство (ст.144 КК), що по суті є одним з видів трансплантації.

Взагалі слід зазначити, що дискусії навколо Закону України «Про трансплантацію органів і тканин людини» (а з 2018 року це закон - «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині»), точаться в наукових колах майже з першого дня його прийняття. Предметом більшості дискусій є доцільність задекларованої в ньому презумпції незгоди особи на посмертне вилучення у неї органів або тканин. Пропонувалось змінити презумпцію незгоди на презумпцію згоди, як це було за радянських часів та є наразі в РФ та Білорусі. Вважається, що подібні зміни здатні позитивно вплинути на кількість органного матеріалу і таким чином вирішити проблему злочинності в цій царині. Тобто модель правового забезпечення трансплантації органів та тканин людини є однією з детермінант профілактики злочинності в цій сфері. Зазначимо, що в законі «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 2018 року з'явився гібрид презумпції згоди та незгоди, так звана презумпція *умовної згоди* (така ж як у Канаді) але основну проблему – нестачі органного матеріалу – це не вирішило [247].

Проаналізуємо діючий та попередній закони про трансплантацію застосувавши біоетичні принципи. Отже презумпція незгоди, яка передбачалась в законі 1999 року передбачала трансплантацію органів людини, тільки за наявності прижиттєвої згоди людини або з дозволу її родичів. Зараз в Україні практично немає трансплантації від посмертних донорів. Банки органного матеріалу також відсутні. Одним з варіантів вирішення проблеми нестачі донорських органів представникам МОЗ України представлялася зміна парадигми від презумпції незгоди на презумпцію умовної згоди. Такий гарячковий підхід спровокував в суспільстві останнім часом гостру дискусію щодо необхідності внесення відповідних змін до Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині». В одній з робочих груп з розробки нового закону про трансплантацію, брала участь і автор цієї роботи.

За проведеним власним опитуванням 70 осіб (30 – юристів та 40 – медичних працівників) було з'ясовано, що тільки 40% юристів знає *яка саме презумпція розпорядження власними органами людини за її життя та після її смерті існує в Україні*. Серед медичних працівників 95% зазначили вірну презумпцію.

Щодо бажання заповісти свої органи після смерті для донорського забору зголосилися лише 15% юристів та лише 20% медичних працівників.

Зворотньопропорційне відсоткове відношення виявилось у відповідях двох груп респондентів на питання: *«Яка, на Вашу думку, презумпція розпорядження власними органами людини у трансплантології, є перспективнішою для досягнення мети трансплантології»*. Так на підтримання презумпції згоди виступили 25% юристів та 80% медичних працівників. На підтримання презумпції незгоди – 75% юристів та 20% медичних працівників. На нашу думку таке відсоткове відношення пояснюється тим, що можливо юристи обізнані у сучасній моделі розпорядження власними органами в трансплантології та вважають її дієвою, а медики, посилаючись на минулий

досвід радянських часів та сучасний досвід Білорусі та Росії, вважають дієвішою саме презумпцію згоди.

При цьому 80% медичних працівників *пов'язують нестачу в Україні органного матеріалу із наявною презумпцією (незгоди)*. В той же час тільки 55% юристів бачить в цьому причинно-наслідковий зв'язок. І з цим важко не погодитись – адже, за світовою статистикою, відсутній прямопропорційний зв'язок із презумпцією згоди та збільшенням органного матеріалу.

Щодо намагання виконати свій громадській обов'язок та *звернутись до органів влади для оформлення заяви щодо посмертного донорства органів та тканин*, то виявилось, що більш свідомими є медичні працівники – 15 %, серед юристів виявилось лише 5% свідомих громадян. Результат звернень – негативний в обох групах респондентів.

Зазначу, що автор цієї роботи також зверталась до органів влади із проханням розтлумачити порядок оформлення заяви на посмертне донорство, на що від МОЗ України отримала просту відписку із посиланням на положення вже нечинного закону від 1999 року, в якому визначено лише декларацію про подібну можливість громадянина. Причиною тому як було так і залишилось за чинного закону 2018 року відсутність відповідних реєстрів, в які подібні заяви мають бути занесені та обліковані.

Із ситуацією *необхідності приймання рішення щодо дозволу надати згоду на посмертний забір органів близької людини* стикався лише 1% юристів і треба відзначити, що відповідь була позитивна. Серед медичних працівників в такій ситуації були 10% і тільки в половині випадків з них була надана позитивна відповідь.

В останньому питанні: *«Чи вважаєте Ви, що новий закон «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини» від 2018 року здатен вирішити проблему нестачі органного матеріалу та поновити галузь трансплантології?»* відповіді респондентів майже зішлись. Так відповідь «не здатен» надали 70% юристів та 95% медичних працівників (Додаток Б, Анкета 3).

Слід зазначити, що серед працюючих лікарів у сфері трансплантології, наявне переконання, що і за старого закону можна було б працювати (і працювали). За нового закону за весь 2018 рік не було проведено жодної посмертної трансплантації через нормативну зарегульованість цього процесу у новому законі. Крім того застосування нового закону зупиняє і досі відсутня робота цілої системи електронних реєстрів, які наче б то мали облегшити правозастосування в цій сфері.

В Україні наявність презумпції незгоди здавалась перепорою на шляху отримання необхідної кількості донорського матеріалу. На сьогодні у нас в країні домінує трансплантація органів від живого родинного донора, але не з релігійних, а із соціальних причин. Як свідчать соціологічні опитування, більшість наших громадян не готові піти на органне донорство.

Відтак одним з напрямів подолання у суспільства страху перед трансплантаційною медициною є впровадження комплексної державної програми щодо підвищення правової культури населення (проведення правознавцями відповідних лекцій за місцем роботи громадян, влаштування правових шкіл тощо) та надання суспільству компетентної інформації в сфері трансплантології. Доречи в Прикінцевих та перехідних положеннях Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини» 2018 року, Кабінету міністрів України доручено «...запровадити систему інформаційної підтримки трансплантації та діяльності, пов'язаної з трансплантацією, зокрема через інформаційно-просвітницьку роботу щодо формування позитивного ставлення у суспільстві до донорства анатомічних матеріалів, шляхом: застосування інформаційних ресурсів центральних та місцевих органів виконавчої влади; створення і забезпечення показу та трансляції на умовах державного замовлення тематичних теле- і радіопередач; застосування передбачених законодавством форм соціальної реклами; взаємодії з громадськими організаціями у питаннях інформаційного супроводження пріоритетних та актуальних питань розвитку трансплантації анатомічних

матеріалів людини». Це абсолютно вірний крок, проте тільки час зможе засвідчити його дієвість [368, с.19].

Звісно, що зазначена інформація має бути чітко перевірена на предмет наявності провокацій чи маніпуляцій та підтасування фактів тощо – так би мовити піддана цензурі (в доброму сенсі цього значення). І це не порожні заяви, адже останні десятиліття в країні повністю відсутня ідеологія. Навпаки, якщо говорити про сучасну загальнонаціональну «ідеологію», вона проявляється в якійсь какофонії інформації, залякуванні громадян та наданні їм другорядної інформації для відволікання їх від нагальних проблем та зрештою спрямованою на позбавлення населення вміння думати. Складається таке враження, що це є цілеспрямованим вихованням бездумного покоління громадян, для яких потрібне лише наявність «хлібу та видовищ», все інше, як то самопізнання, саморозвиток, самовдосконалення, патріотизм, відчуття альтруїзму та філантропії, для них є чужим, не потрібним та більш того обтяжливим [368, с.19].

Наводячи аргумент щодо спростування остраху суспільства перед повальним вилучення органів, за прийняття презумпції умовної згоди, можемо зазначити, що в чинному законі, яким передбачена гібридна презумпція, визначається створення єдиної державної інформаційної системи трансплантації, куди мають заноситись інформація щодо згоди або незгоди на донорство органів та тканин після їх смерті. Передбачається, що доступ до такого реєстру повинні мати всі медичні заклади, органи внутрішніх справ, прокуратура. Доречи, слід зазначити, що і ст.17 Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини 1999 року також було передбачено створення цієї інформаційної системи – *de jure* (нажаль *de facto* вона не працювала)²¹. Отже можна сказати, на перший погляд, що відповідні зміни в цей закон великих ризиків не несуть. Крім того, все що створила людина – вона ж сама може і зруйнувати. Відповідно гонитва за

²¹ Автор роботи переконалась в цьому на власному досвіді, коли спробувала власноруч подати свою заяву на внесення її до реєстру потенційних посмертних донорів в 2015 році.

створенням ідеальних нормативно-правових актів, які завдяки використаній в них законотворчій техніці, ніхто не буде порушувати – це утопія. «Стоп-кран» має бути в самому правозастосовцеві, а це є ознакою розвинутої правової культури, яку і має виховувати і культивувати сім'я та держава [368, с.19].

Отже після наведення статистичної інформації, яка необхідна для розуміння всієї важливості обрання вірної концепції щодо правового забезпечення в галузі трансплантології, звернемося до самої суті цієї концепції.

На перший погляд, тим більше спираючись на приклад Білорусі, можна зробити висновок про доцільність запровадження на законодавчому рівні презумпції згоди. Принаймні таке вирішення проблеми нестачі донорських органів приходить майже відразу. Проте такий підхід є недалекоглядним та недержавним. Провівши обидва підходи через призму біоетичних принципів, ми дійшли висновку, що для держави, звісно якщо вона бажає бути економічно розвинутою, стабільною, демократичною, мати патріотично налаштованих громадян із почуттям громадянської відповідальності та альтруїзму, необхідно залишити, презумпцію незгоди в галузі трансплантології. Достатньо наглядно це розкривається у *принципі реалізму*.

Останнім часом, і про це ми вже згадували в нашій роботі, в медицині все більше набуває популярності тенденція відходження від патерналістської моделі поведінки в сторону автономії пацієнта. Остання юридично закріплюється в інформованій згоді пацієнта на будь-які медичні маніпуляції з ним. Якщо дотримуватись цієї тенденції, бути послідовними, держава не може, не має права вирішувати за людину яким чином їй розпорядитися власними органами після її смерті. Це має вирішувати сам власник органів. Якщо держава бере на себе відповідальність вирішувати за свого громадянина долю його тіла після смерті (презумпція згоди), вона йде екстенсивним шляхом. Адже в цьому випадку громадянин не бере на себе жодної відповідальності за інших людей, він позбавлений необхідності культивувати в собі почуття альтруїзму, співчуття та філантропії. В цьому немає необхідності – держава і так все за нього вирішила. За такої державної політики культивується егоїзм, крайнім

проявом якого може стати оформлення за життя громадянина заяви-відмови на забір його органів після смерті. В решті-решт така послідовна політика обособлення, призводить до маргіналізації суспільства, що слугує однією з детермінант зростання злочинності. Держава стає «інкубатором» з виробництва «монстрів». На державному рівні, така політика не може бути гуманітарною та слугувати для розвитку држави, адже у її громадян просто відсутній необхідний набір хоча б мінімальних моральних якостей необхідних для розвитку суспільства. Навіть в природі серед тварин можемо спостерігати діяння з ознаками альтруїзму. Так, наприклад, деякі види мурашок, які відчують, що скоро помруть, залишають свої гнізда та гинуть на самоті. Наприклад, мурашки виду *Temnothorax unifasciatus* (Myrmicinae), які заражені спорами смертельного для них грибка *Metarhizium anisopliae*, за деякий час до своєї смерті (від декількох годин до декількох днів) залишали свій мурашник та йшли на велику відстань. Ця рятує інших мурашок від зараження новими спорами грибка [200]. Моржі інколи приймають малюків-сиріт свого виду, які втратили власних батьків через напад хижаків [571]. Якщо в людській спільноті альтруїзм відсутній – така організація в решті-решт приречена на самознищення [361, с. 168].

Зовсім зворотна картина може існувати за умови проведення державної комплексної політики спрямованої на залишення презумпції незгоди. Але ця юридична норма дасть свої плоди за умови відповідної вірної обробки «грунту» суспільства. Презумпція незгоди, за умови вірного з нею поводження, надає громадянам широке поле для саморозвитку, а відповідно створює перспективу для розвитку всієї держави. Проте вектор такого саморозвитку має задавати сама держава. На рівні комплексної державної програми має пропагуватися почуття філантропії, соціальної відповідальності та альтруїзму у громадян, яке на дії перш за все має проявитися в юридично оформленій прижиттєвій заяві на дозвіл забору органів особи після її смерті [361, с.168].

Можливо цей шлях є довшим. Він потребує значних злагоджених зусиль майже всіх інститутів громадянського суспільства та гілок влади. Може пройти

не одне десятиліття. Однак такий шлях є інтенсивним вектором розвитку держави. Якщо громадянин сам або за допомогою засобів масової інформації дійде висновку про необхідність вірно розпорядитись своїм тілом після смерті, ця переконаність залишиться в його розумі майже на все життя. Ці моральні настанови особа передасть і наступним поколінням. І головне, незалежно від змін у законодавстві, зокрема наявності чи відсутності презумпції згоди, громадянин, маючий власну переконану позицію, завжди буде діяти гуманно. Держава, яка зможе зростити подібне покоління своїх громадян просто приречена на розвиток та процвітання. Її громадяни – вже не бездумна маса, якою можна розпоряджатися на власний розсуд, а мисляча громада. Громада, яка може свідомо нести моральну відповідальність за свої вчинки. Проведення подібної гуманітарної політики є шлях до врятування суспільства від самознищення як на моральному так і на фізичному рівнях, адже ніколи ще егоїзм не був відчуттям розвиваючим духовність та особистість [361, с.168]. В цьому є прояв біоетичних принципів *раціоналізму* та *безпеки життєдіяльності*.

Розвиваючи думку щодо неможливості введення до законодавства змін, що передбачають заміну існуючої презумпції на презумпцію згоди, наведемо сильніший аргумент. Внесення подібних змін до законодавства, можна розглядати як цілеспрямовану політику на отупіння нації. Презумпція згоди - це своєрідний «калькулятор-деградатор», засіб який зовсім не сприяє розумовому розвитку людини, проте доволі зручний. Однак за цю сумнівну зручність його користувач згодом розплачується тугодумством. Неодмінно приходить на розум питання: а що, нашій державі потрібна нація тугодумів? Якщо ні, і пропозиції щодо внесення презумпції згоди до законодавства про трансплантацію просто погано продуманий хід, необхідно негайно зупинитись [361, с.168].

Проаналізувавши принцип реалізму, не можна не торкнутися *принципу альтруїзму*, філантропії, який так з ним пов'язаний. В цьому контексті пригадуються слова Папи римського Іона Павла II, що потреба Бога

проявляється у добрих серцях та душах його «дітей», з якими вони приходять до нього, а не в людських органах. Значення цього принципу, ми торкнулися при описанні принципу реалізму, тому повторюватись не будемо.

Підключивши до аналізу *принцип безпеки життєдіяльності* та продовжуючи аналіз *pro et contra* презумпції незгоди, не можна не звернутися до наведення її прибічниками аргументу щодо ототожнення її начебто із запобіжником зловживанню у сфері забору донорського матеріалу. Проте це явна омана. Все, що створено людиною: від голки до космічних ракет та ядерної зброї може бути знищено також людиною. Зловживання можливі будь яким законом. Намагання створити ідеальний закон, яким би люди не змогли зловживати – це утопія. Внутрішній контролер – ось самий надійний і точний запобіжник зловживанням. А такий «контролер» зрощуються не одне десятиліття. І одним з інструментів його культивування є ідеологічна гуманітарно-спрямована, систематична робота з суспільством. Отже, як бачимо, залишення презумпції незгоди не протирічить принципу безпеки життєдіяльності. Адже така позиція держави апелює до внутрішнього «я» кожного громадянина, до його совісті, культивує вірні моральні підґрунтя суспільства. І навпаки, введення презумпції згоди, є штучним зовнішнім регулятором, який не ставить необхідності морального розвитку громадян, а відтак він є небезпечним для виживання людства, отже протирічить принципу безпеки життєдіяльності.

Треба справедливо відмітити, що як залишення наявної презумпції незгоди, так і введення презумпції згоди - обидві відповідають *принципу раціоналізму*. Навіть на перший погляд може здатися, що презумпція згоди більш до нього наближена. Однак, якщо аналізувати означену проблему комплексно, із застосуванням всіх принципів біоетики, то перед нами явно відкриється пріоритет залишення наявної в законі 1999 року презумпції незгоди у трансплантації. Такий підхід – є комплексним системним тлумаченням права, в нашому випадку тлумаченням розроблених нами аксіологічних засад біоетики.

Тлумачення *принципу рівноваги* в контексті визначення доцільності залишення в трансплантації презумпції незгоди, може носити, на перший погляд занадто філософський характер, проте не будемо забувати, що біоетика – це достатньо давні правила виживання суспільства. Вони складені не нами, наша задача на сьогодні, доволі сучасною та зрозумілою мовою, так би мовити в інтерпретації, донести їх сутність до сучасного суспільства, і тим самим забезпечити його від самознищення.

Принцип транспарентності полягає у доведенні всієї інформації, яка була наведена вище до широких верст населення для її обміркування в зв'язку із відкриттям нового небезпечного знання - трансплантації органів.

Нажаль у законі 2018 року «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» з'явився гібрид презумпції згоди та незгоди. В Канаді така модель дістала назву презумпції умовної згоди. Ця модель розкривається в статті 16 цього закону (Надання згоди або незгоди на вилучення анатомічних матеріалів у померлих осіб). Так частина 1 наведеної статті декларує: «Кожна повнолітня дієздатна особа має право надати письмову *згоду* або *незгоду* на вилучення анатомічних матеріалів з її тіла для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів після визначення її стану як незворотна смерть (смерть мозку або біологічна смерть) відповідно до закону (далі - згода або незгода на посмертне донорство)». Однак в частині 11 цієї статті уточнюється: «У разі якщо померла особа не висловила за життя своєї згоди або незгоди на посмертне донорство, не визначила свого повноважного представника, що встановлено трансплант-координатором згідно з даними Єдиної державної інформаційної системи трансплантації, *згода на вилучення анатомічних матеріалів для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів з тіла такої особи після визначення її стану як незворотна смерть відповідно до закону запитується трансплант-координатором особисто у другого з подружжя або в одного з близьких родичів* цієї особи (діти, батьки, рідні брати та сестри). У разі відсутності другого з подружжя або близьких родичів, зазначених у цій частині, згода на вилучення анатомічних матеріалів для

трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів з тіла померлої особи запитується трансплант-координатором у особи, яка зобов'язалася поховати померлу особу. У разі смерті особи віком до 18 років згода на вилучення анатомічних матеріалів з тіла цієї особи для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів може бути надана батьками або іншими законними представниками цієї особи». Таким чином особа може надати в письмовому виді згоду на посмертний забір органів – в цьому проявляється частина презумпції згоди, однак в разі відсутності такої згоди, органи все одно можуть бути вилучені за наявності згоди певного кола осіб – в цьому криється так звана умова.

На наш погляд, і про це було висловлено під час обговорень положень одного з проектів закону під час роботи автора над ним в робочих групах, з частини 1 ст.16 потрібно було прибрати слово «незгоди». Адже за наявності презумпції незгоди, в разі відсутності прижиттєвої заяви про згоду на посмертний забір органів, є зрозумілим про небажання померлого віддавати свої органи. В такому випадку надання уповноваженими особами згоди на забір органів померлого може вступати в резонанс з реальною волею померлої особи.

Наявну зараз в законі 2018 року презумпцію умовної згоди на посмертний забір органів людини слід розглядати як намагання дійти компромісу між задоволенням інтересів медичної спільноти (поверненням презумпції згоди) та задоволенням інтересів широких верств населення, яким досі комфортніше із презумпцією незгоди.

Разом з тим, враховуючи біоетичні принципи доцільніше змінити наявну в законі презумпцію умовної згоди на презумпцію незгоди. З цією метою виникає гостра необхідність у розгортанні широкої ідеологічної роботи з населенням щодо престижу, відваги, ореолу героїзму статусу посмертного донора. Наслідком та метою такої ідеологічної роботи має стати цілком нормальне свідоме та відповідальне відношення суспільства до юридичного оформлення прижиттєвої заяви на посмертний забір органів. Тільки за таких умов можна говорити про ефективну комплексну протидію кримінальним

правопорушенням в сфері трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людини, а відтак і забезпечення безпеки життєдіяльності суспільства в цій сфері.

5.2. Реалізація принципів біоетики в інституті кримінальних правопорушень проти трудових прав людини, проти громадської безпеки та безпеки виробництва

Реалізація прав людині в означеній сфері тісно пов'язана із відкриттям такого виду небезпечного знання як наночастки.

Кінець XX, початок XXI століття можна із впевненістю назвати епохою нанореволюції. Під терміном «нанотехнологія» розуміють сукупність методів і прийомів, що забезпечують можливість контрольованим чином створювати і модифікувати об'єкти, що включають компоненти з розмірами менше 100 нм, що мають принципово нові якості і дозволяють здійснювати їх інтеграцію в повноцінно функціонуючі системи макромасштабів. Практично, нано (від грец. *nanos*-карлик) - це мільярдна частка чого-небудь, тобто нанометр - це метр, поділений на мільярд. Щоб візуально можна було уявити масштаб нанотехнологічних об'єктів, можна порівняти тенісний м'яч і нашу планету - саме така різниця між звичайним і нанотехнологічним пристроєм [573; 337, с. 207].

В наш час новітні тенденції науково-технічного й технологічного прогресу є не лише засобами розв'язання нагальних потреб людства, а й стають чинником виникнення нових загроз і ризиків. Якщо в другій половині XX ст. такі ризики й небезпеки виникали внаслідок стрімкого розвитку й широкого застосування широкого спектру хімічних сполук, атомної енергетики та електронної промисловості, а згодом і генетично-модифікованих організмів, то на початку XXI ст. усе більшу увагу привертають питання, пов'язані з

розробкою та застосуванням сполук, матеріалів і пристроїв, заснованих на наноматеріалах і нанотехнологіях [337, с.207; 184; 202; 203; 204; 214; 297; 298].

Соціальні наслідки розвитку нанотехнологій носять двовалентний характер. Специфіка подвійного характеру розвитку нанотехнологій полягає в кардинальному перетворенні фізичного світу, а це вимагає врахування можливих безповоротних наслідків [273, с.75-76].

Вчені світу стверджують, що впровадження нанотехнологій та нанобіотехнологій у різні галузі народного господарства, в тому числі обчислювальну і мікрохвильову техніку, сонячні батареї і фотоекрани, радіозв'язок, радіологію і радіонавігацію, молекулярну біологію, медицину, фармакологію, фармацію, ветеринарію, контроль навколишнього середовища, створення наноприладів, у військову промисловість (розробку захисних жилетів, спеціальних систем управління зброєю тощо) потягне наслідки, які будуть більш визначальними, ніж освоєння ядерної енергетики та космосу, комп'ютеризації діяльності людини, розробки системи Інтернет у другій половині XX століття. На сьогоднішній день встановлено, що при зменшенні розмірів частинок від 100 до 10 нанометрів спостерігаються відносно слабкі, а в діапазоні від 10 до 1 нанометрів – кардинальні зміни фізичних та хімічних властивостей речовин, зокрема металів. Змінюються параметри кристалічної решітки, температури плавлення, електронна структура, кристалічні та інші властивості [85, с.76].

Наночастинки завдяки своїм малим розмірам погано розпізнаються захисними системами організму, і, як наслідок, не піддаються біотрансформації та не виводяться з організму, що сприяє високій їх акумуляції у біосередовищах організму [296, с.81].

Дослідники в цій сфері В. Дяченко та Т. Небесна стверджують, що найбільш чутливими до наночастинок є органи, які безпосередньо взаємодіють із зовнішнім середовищем, – дихальна система, шлунково-кишковий тракт, шкіра, а також кров і центральна нервова система. Крім того встановлено, що наночастинки можуть викликати пряму цитотоксичну дію на ендотеліоцити

пупкової вени людини *in vitro*. На даний час прямих досліджень щодо токсичного впливу продуктів нанобіотехнологій на організм людини обмаль. Особливо важливим аспектом вивчення токсикології наночастинок є оцінка можливих віддалених ефектів нанобіопродуктів [85, с.76; 337, с.208].

Як зазначають їх колеги з ДУ «Інститут медицини праці НАМН України», сучасні токсикологічні та епідеміологічні дослідження свідчать на користь того, що причиною змін у стані здоров'я працюючих можуть бути ультрадисперсні частинки, що надходять до організму інгаляційним шляхом. Зокрема, навіть короткострокові впливи частинок нанодіапазону, що є присутніми в повітрі робочої зони, можуть бути причиною різноманітних реакцій з боку серцево-судинної системи (від незначних порушень серцевого ритму до інфаркту міокарда та тромбоутворення) та респіраторного тракту (порушення легеневого кліренсу, хронічні запальні процеси, фіброз легеневої тканини та пухлини легень). В свою чергу, сьогодні прийнято встановлювати діагноз онкопатології на підставі рентгенологічних даних, даних УЗД, комп'ютерної томографії тощо, які, по суті, дозволяють виявляти вже хворобу. Отже, для цілей медичної профілактики онкопатології ці методи мало придатні, бо спрямовані на хоча й раннє, але виявлення вже сформованої пухлини. У зв'язку з тим, що потенційний канцерогенний ризик, обумовлений впливом канцерогенонебезпечних факторів виробничого середовища та реалізується не у всіх працюючих, надзвичайно важливим є виявлення тих осіб, що у найбільшій мірі схильні до розвитку злоякісних новоутворень. Тому вкрай важливим є використання методів, що дозволяють виявляти доклінічні прояви злоякісних новоутворень у працюючих контингентів. Таким чином, цілком доцільним є надання працюючим в сфері нанотехнологій можливості щодо проходження з певною періодичністю лабораторних тестів на визначення онкомаркерів. Безумовно, згода працюючого повинна бути цілком добровільною та бути виключно результатом особистого вибору, що ґрунтується на повній інформації про ситуацію. В разі позитивної реакції в онкотесті, працюючий має ряд можливостей: пройти поглиблене обстеження,

перейти на іншу, більш безпечну ділянку виробничого процесу, звільнитися чи взагалі знехтувати результатами онкотесту. З іншого боку, в разі свідомої відмови працюючого від проходження тестів доклінічної діагностики онкопатології, постає низка питань так званого етико-практичного характеру. Наприклад, якщо в майбутньому в працюючого буде виявлено онкологічне захворювання, – чи етично ставити питання про відшкодування. І навпаки, чи етичною буде відмова у відшкодуванні власником підприємства, організації чи установи шкоди, заподіяної працівникові, який колись свідомо відмовився від проходження онкотестів? Так чи інакше, особи що працюють в сфері нанотехнологій повинні бути інформовані про потенційний негативний вплив частинок нанодіапазону на стан свого здоров'я та мати можливість проходження тестів на доклінічну діагностику онкопатології [72, с.79-80; 337, с.208].

Широке впровадження нанотехнології та наноматеріалів у виробництво та побут без ґрунтовних фундаментальних та токсиколого-гігієнічних і екологічних досліджень викликає занепокоєння щодо безпечності їх застосування та можливим загрозам здоров'ю населення та навколишньому середовищу.

Ситуація на виробництві та на ринку наноматеріалів потребує вирішення: в умовах виробництва та у лабораторіях робота повинна вестись із дотриманням належних заходів безпеки для працівників та навколишнього середовища; споживачі нанопродукції належним чином повинні бути поінформовані про потенційні ризики; необхідна розробка систем контролю, методів і приладів стеження та виявлення наноречовин у навколишньому середовищі, а також удосконалення механізмів їх токсиколого-гігієнічної оцінки. На сьогодні потребує вирішення проблема регламентації відходів та викидів підприємств наноіндустрії, а також оцінки життєвого циклу наноматеріалів у довкіллі. При регламентуванні наноматеріалів та наноречовин необхідно дотримуватися принципу безпечності їх використання та її переваги над комерційною вигодою

від впровадження наноматеріалів, а також жорстокого контролю з боку держави [73, с.79-80; 337, с.209].

На відміну від Українських роботодавців, європейські їх колеги та профспілки, які дотримуються заходів належної виробничої практики, стурбовані можливим негативним впливом наночасток на організм працівників. Ця стурбованість має практичне вираження. За їх наполяганнями проводяться заходи щодо моніторингу експозиції наноматеріалів та встановлюються хоча б тимчасові розрахункові гігієнічні нормативи, про що зазначалось у Розділі 2.

В теперішній час постають численні питання щодо етичного використання досягнень наномедицини, зокрема, питання згоди на основі повної інформації; оцінка ризику; токсичність і оздоровлення людини. Обговорення етики і наномедицини принесе багато важких для суспільства проблем. Отже, фактично, наномедицина піднімає багато соціальних питань. Так, дуже складним при використанні наномедицини, є питання згоди на основі повної інформації. Хоча згоду пацієнта отримати можливо і це не надто важко, але невідомо, коли пацієнт зможе одержувати повну й незалежну інформацію. Згода на основі повної інформації вимагає, щоб інформація була зрозуміла. Як можливо дати інформацію про наслідки в галузі досліджень, яка швидко розвивається, і зробити реалістичну оцінку ризику через безліч невідомих факторів і складність? За висновками вітчизняних спеціалістів, через відсутність знань і складності питання буде важко надати адекватну інформацію про поставлений діагноз, профілактику й терапію, що необхідна для згоди на основі повної інформації [337, с.209-210].

Отже підведемо підсумок викладеному. Чим далі, тим більше галузь нанотехнологій набирає обертів та стає все більше фінансованою. За прогнозами фахівців в цій галузі, використання нанотехнологій стане звичайною справою в будь-якій сфері життєдіяльності людини: в побуті, на виробництві. Однак поряд із майже необмеженими можливостями, які відкриває використання властивостей наночасток, вони несуть майже таку ж необмежену шкоду. Фахівці з нанотоксикології, як наводилось вище, зазначають

про їх небезпеку не тільки для навколишнього середовища, але і для здоров'я конкретної людини, яка пов'яже свою професійну діяльність із підприємствами, які використовують наночастки. Крім того небезпека від підприємств пов'язаних із використанням чи виробництвом наночасток, є загрозою для прилеглих до них територій та населення, яке проживає на цих територіях.

Розвиток виробництва та використання нанотехнологій, створив новий напрям безпеки - нанонебезпеку - вплив нанотехнологій на навколишнє середовище та безпеку життєдіяльності.

Одним з важливих акцентів нанобезпеки, стало освітлення проблеми відсутності поінформованість самих виробників продукту в цій галузі, працюючих в ній осіб та населення взагалі щодо користі нанотехнологій та щодо потенційної небезпеки частинок нанодіапазону. По-друге, слід враховувати ймовірний вплив нанотехнологій на навколишнє середовище. Сьогодні в світі взагалі та в Україні зокрема, активно формуються ринки нанотоварів та нанопослуг, тому важливим аспектом є надання максимально повної, правдивої та адекватної інформації, оскільки обізнаність населення є вкрай недостатньою.

Правове врегулювання цієї галузі в Україні наразі відсутнє, що створює величезну небезпеку для здоров'я та життя людини. Тому для ефективного вирішення правових і етичних аспектів застосування нанотехнологій має бути створена відповідна законодавча база, створена на базі біоетичних принципів, запропонована нижче [337, с.210].

Не дивлячись на те, що нанотехнології з'явилися в Україні вже достатньо давно, про їх правове забезпечення поки що ніхто не замірковувався. В Україні наразі відсутні санітарні стандарти щодо визначення наявності допустимих доз вмісту наночасток в повітрі, безпечних для людини та інших живих організмів. Відсутні положення, які зазначають про відповідні умови роботи в трудових договорах працівників подібних підприємств. В пенсійне законодавство не внесені необхідні зміни для дострокового виходу на пенсію для категорії працівників, які працюють з наноматеріалами.

В КК також відсутні статті, що передбачали б відповідальність за порушення встановлених правил безпеки в цій сфері, а останні, в свою чергу, мали б бути сформульовані в «позитивному законі». Все це вказує на тотальну небезпеку для людей і безсилля правової системи у врегулюванні відносин між людьми в сфері нанотехнологій та забезпеченні безпеки всього населення.

Враховуючи викладене та спираючись на світовий досвід в цій сфері, пропонується внести до національного законодавства наступні зміни.

З метою контролю підприємств, які виробляють наноматеріали чи/та використовують нанотехнології необхідно створити відповідний електронний всеукраїнський реєстр подібних підприємств. Доступ до цього реєстру повинні мати всі контролюючі органи (ДСЕС, МНС, МВС, прокуратура тощо), які мали б відслідковувати безпеку функціонування цих підприємств [338, с.210].

В межах забезпечення безпеки життєдіяльності населення, необхідно розробити відповідну спеціальну літературу (методичні рекомендації щодо поводження з наноматеріалами тощо), яка містила б інформацію щодо особливостей біологічної дії наночасток: шляхів їх потрапляння до організму людини, засобів індивідуального захисту працівників, які мають професійний контакт з наноматеріалами та можливостей щодо керування ризиками на виробництві. В якості прикладу розроблення відповідних рекомендацій, може стати в нагоді посібник для роботодавців, працівників та фахівців із медицини праці Національного Інституту професійної безпеки та здоров'я США (NIOSH), в якому надані ці рекомендації [72, с. 80; 338, с.210].

На законодавчому рівні обов'язково мають бути розроблені гігієнічні нормативи у сфері використання чи виробництва наноматеріалів. За орієнтир розрахунків безпечної межі концентрації наночасток у повітрі робочої зони при застосуванні нанотехнологій, українським вченим можна взяти стандарти, запропоновані Інститутом професійної безпеки та здоров'я Німеччини та США (IFA та NIOSH) [504].

До положень трудового законодавства, а саме до особливих умов трудового договору, необхідно додати обов'язок працедавця отримати інформовану згоду

особи, яка працевлаштовується на підприємство, де використовуються чи виробляються наноматеріали, на роботу в таких небезпечних для здоров'я та життя умовах. Під інформованою згодою розуміється усвідомлення особою шкідливих умов праці та потенційну загрозу її здоров'ю чи навіть життю, яка може бути викликана умовами праці. При чому особа має усвідомлювати не якусь абстрактну загрозу, а цілком конкретну, реальну. Вище ми зазначали про небезпеку наночасток, яка вже достовірно встановлена, для дихальної системи людини, кишкового тракту, виникнення онкозахворювань. Потенційний працівник має ознайомитися із цією інформацією під підпис і прийняти свідоме інформоване рішення [338, с.210-211].

Звісно, що робота на подібних підприємствах має бути віднесена до переліку работ з підвищеною небезпекою. На цій підставі особа, яка працювала певний строк на такому підприємстві повинна мати відповідні пільги в пенсійному та іншому соціальному забезпеченні. Можливо передбачити і страхування цієї категорії працівників, яке зобов'язаний буде проводити власник профільного підприємства [338, с.211].

Також однією з обов'язкових умов трудового договору (контракту) на підприємствах, що працюють з нано-, має бути проведення обов'язкового медичного огляду працівників на виявлення онкомаркерів. Ця процедура повинна мати процесуальне значення, адже в разі зафіксованої відмови (письмової) працівника від проходження планового медичного огляду, страхові виплати, вразі настання страхового випадку (діагностування в нього онкохвороби), виплачуватись йому не будуть.

Всі ці положення можуть бути розвинуті у подальших наукових роботах з відповідних галузей права.

В свою чергу кримінальне законодавство, містить формально виражену реакцію держави на випадки порушень положень інших галузей законодавства (позитивного). Тобто, проекти положень КК, які пропонуються нижче, містять в собі заборонні імперативи всього того, що було описано вище.

Перш ніж надати запропоновані диспозиції статей КК, обґрунтуємо їх доцільність за допомогою біоетичних принципів. Адже тільки враховуючи засади біоетики – науки про виживання, при творенні норм права, які будуть формально закріплені у положеннях закону, можна стверджувати, що такий закон буде правовим, тобто буде відповідати реальним потребам суспільства, а відтак сприяти ефективній протидії кримінальним правопорушенням.

Принцип екоцентризму має лягти в основу гігієнічних стандартів в сфері використання нанотехнологій. Ці стандарти повинні забезпечувати безпеку не тільки людини, але і інших живих організмів; навколишнього середовища. Оскільки принцип екоцентризму передбачає сприйняття людини не в якості головної істоти в світі, а лише як рівної частки фауни та флори планети Земля, тому будь-які правила безпеки, які розробляються людством повинні орієнтуватися на безпеку як людини так і тварини. Відповідно, порушення цих стандартів має тягнути кримінальну відповідальність.

Запровадження нанотехнологій має відповідати і *принципу транспарентності*. Цей принцип лежить в підґрунті такого юридичного документу як інформована згода особи, яка має намір укласти трудовий договір із підприємством, що використовує нанотехнології. Недотримання працедавцем положень трудового договору, щодо доведення до відома особливих умов праці на подібних підприємствах, є грубим порушення законодавства про працю та підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Принцип раціоналізму має братися до уваги в разі створення загрози спричинення шкоди життю чи здоров'ю живих істот через використання нанотехнологій. Тобто мають бути раціонально співвіднесені очікуваний результат від використання нанотехнологій та заподіяна шкода для здоров'я чи життя людини, тварини; створення загрози знищення чи знищення довкілля.

Широкомасштабному впровадженню використання нанотехнологій мають передувати довгострокові дослідження. Прикладом, досі науковцям не відомий життєвий цикл наночасток в природі, а відповідно не можуть бути розроблені і адекватні гігієнічні стандарти поведінки з наноматеріалами. Проведення

подібних дослідів передбачає *принцип обмежень*, який нажаль наразі не дотримується. Використання наноматеріалів без науково обґрунтованого висновку про їх безпеку для робочого персоналу, населення, навколишнього середовища, має тягнути кримінальну відповідальність.

Принцип безпеки життєдіяльності є одним із провідних біоетичних принципів, адже, як зазначалось протягом роботи, в основі біоетики лежить мета забезпечення безпеки життєдіяльності сучасним та майбутнім поколінням. Тому все, що загрожує досягненню цієї мети, в ідеалі не має запроваджуватись. Ось чому за нанотехнологіями має бути забезпечений суворий контроль зокрема з боку органів кримінальної юстиції. Засобами (інструментом) для такого контролю мають стати відповідні норми кримінального права, які забезпечать безпеку в сфері нанотехнологій.

Проведене нами опитування 119 осіб (54 юриста (прокурори) та 65 медичних працівників) продемонструвало доцільність та актуальність доповнення КК України відповідними положеннями. Зазначимо, що представники медичної спільноти переважно були співробітниками Інституту медицини праці, які фахово досліджують вплив наночасток на організм людини та довкілля, тому їх відповіді можна вважати за вектор в якому потрібно просуватись. Щодо аудиторії юристів, то вразила необізнаність колег в цьому питанні, однак слід віддати належне, що під час опитування (і надання інформації про предмет опитування один одному серед опитуваних), більшість юристів підтвердили необхідність внесення відповідних змін до КК України.

Так на питання «*Чи відомо Вам що таке наночастка, які її властивості*» тільки 50% юристів змогли надати вірну відповідь, серед медиків – 100%.

80% юристів і гадки не мали, про *використання нанотехнологій в Україні*. Звісно, що 100% медичних працівників були обізнані в цьому питанні.

Виходячи з попередньої відповіді, та пропаганди нанотехнологій із акцентуванням лише на їх позитивних якостях, цілком логічно, що більшість людей, в тому числі і респондентів-юристів, а саме 90% *не знають про шкідливий вплив наночасток на організм людини, довкілля?* Одночасно з цим

100% медиків точно вказали яким чином на організм людини відбувається шкідливий вплив. Першими страждають органи дихання, шлунково-кишковий тракт, навіть на плід в утробі відбувається негативний вплив. Накопичення наночасток в організмі людини провокує онкозахворювання.

Однак вже на питання: *«Чи можуть бути нанотехнології використані для створення зброї масового знищення»* 80% юристів відповіли позитивно. Така відповідь схожа із відповіддю медичної спільноти, яка відповіла позитивно – 100%.

Майже однаково на питання *«Чи доводилось Вам користуватись продуктами, що містять наночастки»* відповіли дві групи респондентів. Так 80% юристів (з 20% які знають про використання нанотехнологій в Україні) перерахували предмети побуту, якими вони користуються та які можуть містити наночастки (пральна машина, холодильник, кондиціонер, посуд, фармацевтичні препарати). Серед медичних працівників знову всі 100% опитаних відповіли позитивно щодо використання цих предметів в побуті та доповнили їх перелік непобутовою сферою: машинобудування, військовою сферою, аерокосмічна галузь.

95% юристів стверджували, що в Україні відсутні *стандарти дотримання безпеки в сфері використання нанотехнологій*, а загалом в світі, вони присутні. Фахівці з медичної сфери (100%) підтвердили, часткову наявність таких стандартів в світі, зокрема США та Німеччині, при цьому вони зазначили про розробку цих стандартів зокрема в Інституті медицини праці в Києві.

Майже повністю дві групи респондентів зійшлися в думці про *доцільність розробляти національні стандарти дотримання безпеки в сфері використання нанотехнологій*: 95% юристів та 100% медиків.

Також співпала думка аудиторії щодо необхідності криміналізації правил поводження з наноматеріалами (ст. 267-2 КК України) та порушення правил нанобезпеки (ст.274-1 КК України), поширення кримінальної відповідальності за грубе порушення законодавства про працю (ст.172 КК України) та грубе

порушення угоди про працю (ст.173 КК України) на трудові відносини у сфері нанотехнологій, а також поширення кримінальної відповідальності за порушення правил екологічної безпеки (ст.236 КК України) на випадки недотримання такої безпеки у сфері створення та використання нанотехнологій. Так загалом 80% юристів та 100% медиків підтримали цю пропозицію (Додаток Б, Анкета 4).

Виходячи з викладеного було запропоновано зміни до Кримінального кодексу, які можна розділити на дві групи. Одна містить суто нові склади, які передбачають відповідальність за порушення норм в сфері нанотехнологій. Інша група – містить нове, удосконалене тлумачення «старих» складів кримінальних правопорушень, з урахуванням положень «позитивного» закону з позиції *de lege ferenda* [338, с.211].

Почнемо з першої групи. Відомо, що чинний КК передбачає в якості родового об'єкту кримінально-правової охорони три види безпеки: 1) громадська (Розділ IX); 2) виробництва (Розділ X); 3) руху та експлуатації транспорту (Розділ XI).

Запропоновані зміни будуть стосуватися забезпечення безпеки виробництва та громадської безпеки.

Для докладного аналізу діянь в цих сферах, які пропонується криміналізувати, надамо їх кримінально-правову характеристику.

Почнемо із оцінки їх *суспільної небезпечності*. Про небезпеку нанотехнологій докладно йшлося вище, тому повторно зупинятися на цьому не будемо. Однак наголосимо, що глобальне розповсюдження нанотехнологій без їх законодавчого забезпечення загрожує настанням для людства самих негативних наслідків. Все це і обумовлює процес розробки правового забезпечення цієї галузі науки.

Пов'язана з цим і *соціальна обумовленість* криміналізації певних діянь в сфері нанотехнологій. Проте окрім наведених аргументів їх суспільної небезпечності, до соціальної обумовленості можна віднести і міжнародні зобов'язання України. Зокрема до останніх можна віднести підписання та ратифікацію Загальної декларації про біоетику та права людини. В якій йдеться зокрема про

забезпечення безпеки для людства та навколишнього середовища яким може бути завдана шкода результатами науково-технічного прогресу. До такої загрози можна віднести і використання нанотехнологій. Підтверджує обов'язок сучасного законодавця криміналізувати наведені діяння і Декларація ЮНЕСКО про зобов'язання теперішніх поколінь перед майбутніми, підписана ще в 1997 році [338, с.211].

Наразі проаналізуємо склад кримінального правопорушення, який пропонується додати до Розділу IX КК України [338, с.211; 371, с.16].

Стаття ...»Порушення правил поводження з наноматеріалами».

Родовим об'єктом цього кримінального правопорушення, буде загальна громадська безпека. *Безпосереднім об'єктом* виступатиме конкретний вид цієї безпеки – безпека в сфері нанотехнологій. *Додатковими об'єктами* кваліфікованого складу цього кримінального правопорушення (ч.2) можуть виступати здоров'я чи/та життя людей, шкода довкіллю.

Предметом цього кримінального правопорушення є наноматеріали чи нанотехнології, тобто матеріально виражений результат чи процес використання наночасток. Визначення наночасток надавалося вище.

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення може виражатися як шляхом *per commission* так і шляхом *per omission* і полягає в порушенні правил поводження з наноматеріалами: не дотримання умов зберігання, використання, перевезення, пересилання тощо. Диспозиція цієї норми є бланкетною, тому поняття порушення правил поводження з наноматеріалами може бути визначено лише з врахуванням нормативно-правових актів, в яких встановлені ці правила. В Україні на сьогодні цих правил не існує, проте вище зазначалось про актуальну необхідність їх розробки. Під порушенням цих правил слід розуміти не виконання або неналежне виконання вимог цих правил, або вчинення дій ними заборонених. Порушення цих правил може потягнути за собою вихід наноматеріалів з-під контролю, застосування в кримінально протиправних цілях, зараження місцевості тощо.

Суспільно-небезпечні наслідки в основному складі кримінального правопорушення не входять до його конструкції, отже частина перша передбачає формальний склад кримінального правопорушення. Порушення правил поведження з наноматеріалами в певній обстановці чи при певних умовах не входить до обов'язкових елементів складу кримінальних правопорушень, проте може враховуватись при призначенні покарання. Наприклад вчинення цього кримінального правопорушення в стані сп'яніння чи під час введення надзвичайного стану в країні тощо має відзначитись на обранні певного виду та міри покарання.

Кваліфікований склад передбачає настання певних наслідків, тому за конструкцією можна віднести до матеріальних складів кримінального правопорушення. В цьому випадку надзвичайно важливо встановити вірний причинно-наслідковий зв'язок між суспільно-небезпечним діянням та настанням наслідків. Встановлення цього зв'язку проводиться за загальними правилами кваліфікації діяння.

Закінченим основний склад кримінального правопорушення буде з моменту порушення встановлених правил поведження з наноматеріалами. Якщо було створена тільки загроза такого порушення – вчинені дії можна розцінювати як незакінчене кримінальне правопорушення і в залежності від вчинених дій це буди чи приготування чи замах на кримінальне правопорушення. Кваліфікований же склад кримінального правопорушення, буде вважатися закінченим з моменту настання суспільно-небезпечних наслідків.

Суб'єкт цього кримінального правопорушення є загальний: фізична особа, яка на час вчинення злочину досягла загального віку кримінальної відповідальності (16 років) і є осудною. Відзнакою суб'єкта цього кримінального правопорушення є те, що йому дозволено в установленому законом порядку поведження з наноматеріалами, в зв'язку з чим ця особа має обов'язки щодо дотримання правил безпеки поведження з ними. Отже в залежності від обставин – це може бути як службова особа так і неслужбова.

Проте важливо усвідомлювати, що при наявності у особи статусу службової особи, суб'єктом цього кримінального правопорушення, вона може бути якщо використала цей статус саме для вчинення цього кримінального правопорушення. Наприклад начальник ділянки на виробництві порушив правила щодо дотримання безпеки організації виробництва наноматеріалів, внаслідок чого було завдано шкоди життю населення прилеглої до виробництва території та зараження прилеглої місцевості.

Суб'єктивна сторона порушення правил поводження з наноматеріалами характеризується умислом (прямим чи непрямим) або необережністю (кримінально протиправною самовпевненістю чи кримінально протиправною недбалістю). В кваліфікованому складі цього кримінального правопорушення, до наслідків може бути вина у формі необережності.

Отже запропонована норма матиме наступний вигляд.

«Стаття ... Порушення правил поводження з наноматеріалами.

1. Порушення встановлених законом правил поводження з наноматеріалами, -

карається...

2. Діяння, передбачені частиною 1 цієї статті, що спричинили тяжкі наслідки, -

карається...»

За класифікацією кримінальних правопорушень пропонуємо віднести, діяння передбачене ч.1 цієї статті до нетяжких злочинів. Діяння, передбачене ч.2 цієї статті – до особливо тяжких злочинів.

Суміжним із проаналізованим кримінальним правопорушенням є інший, який пропонується додати до розділу X «Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва». Родовим об'єктом всіх кримінальних правопорушень, передбачених Розділом X КК України є відносини людей в сфері безпеки виробництва. Тобто фактично це охорона праці, яка є важливим соціальним аспектом. Важко заперечувати, що від культури охорони праці залежить не тільки економічна ефективність праці, її суспільна користь, але й життя та

здоров'я осіб, які зайняті на цьому підприємстві. Тому всі склади кримінальних правопорушень, що містяться в X Розділі КК забезпечують безпеку охорону праці на виробництві, або, можна сказати, що представлені склади кримінальних правопорушень, містять в своїх санкціях формально виражену реакцію держави на порушення норм, які закріплені в позитивному законодавстві щодо забезпечення такої охорони праці, включаючи Конституцію України. Так частина 4 статті 43 Основного закону гарантує кожному громадянину право на належні, безпечні та здорові умови праці.

Законодавство про охорону праці регулює відносини між власником підприємства, установи, організації (або уповноваженими особами) та працівником з питань безпеки, гігієни праці й виробничого середовища і встановлює єдиний порядок організації охорони праці на всій території України.

Згідно статті 6 Закону України «Про охорону праці», умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів. Роботи машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного й індивідуального захисту, що використовується працівниками, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам нормативних актів про охорону праці.

Отже запропонований склад кримінального правопорушення, передбачатиме відповідальність за порушення правил охорони праці у сфері нанобезпеки [338, с.213; 371, с.16].

Стаття.... «Порушення правил нанобезпеки .

Безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення виступає безпека праці на виробництві, що використовує наноматеріали або нанотехнології. Під *нанобезпекою* пропонується розуміти дотримання допустимих меж нановпливу на персонал підприємства, населення та навколишнє середовище, які мають бути встановлені гігієнічними стандартами безпеки.

Під *наночастинкою* розуміють мільярдну частку чого-небудь. *Наноматеріали* – це матеріали, які складаються з наночасток чи є самі наночастками. Терміном «*нанотехнологія*» означають сукупність методів і прийомів, що забезпечують можливість контрольованим чином створювати і модифікувати об'єкти, що включають компоненти з розмірами менше 100 нм, що мають принципово нові якості і дозволяють здійснювати їх інтеграцію в повноцінно функціонуючі системи макромасштабів.

Предметом цього кримінального правопорушення виступають самі правила нанобезпеки, порушуючи які, суб'єкт цього кримінального правопорушення завдає шкоду людині чи навколишньому середовищу.

З *об'єктивної сторони* кримінальне правопорушення може проявлятися в різних формах порушення правил безпеки: недодержання правил, їх неналежне додержання, вчинення дій, які заборонені цими правилами.

До порушення правил можна віднести, наприклад, експлуатування об'єктів без забезпечення захисту робітників, з несправним обладнанням, використання неякісних матеріалів, допуск до роботи осіб, які не мають права працювати на об'єктах, де використовуються наноматеріали, порушення параметрів технологічних процесів тощо.

Запропонована стаття передбачає порушення правил нанобезпеки на виробництві, тобто підприємствах, установах, організаціях, які виробляють наноматеріали, використовують нанотехнології та зобов'язані дотримуватись норм нанобезпеки, відповідних гігієнічних стандартів.

Диспозиція цієї норми є бланкетною, тож відсилає правозастосовця до відповідного закону, який має бути прийнятий законодавцем найближчим часом.

Відповідальність за частиною 1 цієї статті настає, коли порушення вимог нанобезпеки створило загрозу, тобто реальну можливість загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілих. Під «іншими тяжкими наслідками» розуміють заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній чи кільком особам, середньої тяжкості тілесних ушкоджень

двом або більше особам, значних матеріальних збитків державній, громадській організації або громадянам, тривалий простій підприємств, цехів або виробничих дільниць, значна економічна шкода внаслідок порушення правил ядерної безпеки на виробництві. Шкода здоров'ю людей в цьому випадку передбачається у вигляді захворювання людей зокрема на онкохвороби.

За частиною 1 суспільно-небезпечні наслідки є потенційними. Фактичне їх настання не входить до конструкції цього складу кримінального правопорушення, тому останній є формальним. Проте частина 2 передбачає відповідальність в разі настання реальних наслідків. В цьому складі кримінального правопорушення наслідки входять до його конструкції та утворюють кримінальне правопорушення з матеріальним складом. Фактично можна сказати, що 1 та 2 частина цієї статті є по суті єдиним кримінальним правопорушенням розбитим штучно на стадії його вчинення. Частина 1 – є замахом на це кримінальне правопорушення, а частина 2 – закінченим кримінальним правопорушенням. Однак їх штучне розділення та виокремлення в завершені самостійні кримінальні правопорушення обумовлено підвищеною суспільною небезпечністю, яка проявляється вже на стадії замаху.

При застосуванні частини 2 цієї статті необхідно встановити безпосередній причинно-наслідковий зв'язок між порушенням правил нанобезпеки на виробництві та заподіянням шкоди здоров'ю чи життю людей чи іншими наслідками, вказаними в законі.

Суб'єктом цього кримінального правопорушення є службова особа, яка згідно зі службовими обов'язками зобов'язана виконувати правила нанобезпеки та забезпечувати їх дотримання іншими.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення може характеризуватися умислом або необережністю. Так особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій щодо порушення правил нанобезпеки, передбачає те, що ці дії створюють можливість загибелі людей або заподіяння інших тяжких наслідків, і бажає або свідомо допускає створення такої можливості. У випадках несвідомого порушення правил нанобезпеки має

місце необережність – особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити (кримінальна протиправна недбалість) або особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення (кримінальна протиправна самовпевненість).

За частиною 2 цієї статті ставлення особи до тяжких наслідків, що реально настали, може бути лише необережним. Це означає, що особа, порушуючи правила, передбачала можливість загибелі людей або інших тяжких наслідків, але легковажно розраховувала на їх відвернення (кримінальна протиправна самовпевненість), або не передбачала настання наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити (кримінальна протиправна недбалість).

Пропонується наступна конструкція цієї норми.

«Стаття Порушення правил нанобезпеки.

*1. Порушення на виробництві правил нанобезпеки, особою, яка зобов'язана їх дотримуватись, якщо це **створило загрозу** загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків, або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого,*

-

карається....

*2. Ті самі діяння, якщо вони **спричинили загибель** людей або інші тяжкі наслідки, -*

карається....»

За класифікацією кримінальних правопорушень (ст.12 КК) пропонується віднести, діяння передбачене ч.1 до нетяжких злочинів. Діяння, передбачене ч.2 цієї статті – до особливо тяжких злочинів.

Запропонована стаття буде спеціальною по відношенню до статті 271 КК, яка передбачає порушення загальних правил техніки безпеки та правил охорони праці зокрема під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

Друга група запропонованих змін, передбачає удосконалення вже існуючих статей КК України, шляхом нового (розширеного) тлумачення їх диспозицій [338, с.213; 371, с.17].

Так статті 172, 173 КК передбачають відповідальність за грубе порушення законодавства про працю. Під грубим порушенням законодавства про працю розуміють звільнення працівника з порушенням вимог трудового законодавства з особистих мотивів чи незаконні вимоги до працівника щодо роботи у вихідні та святкові дні, понадурочні роботи, роботи у важких умовах, безпідставні зміни умов роботи на гірші та інші порушення якими порушуються конституційні права громадянина (ст.172 КК).

Кваліфікуючими ознаками цього кримінального правопорушення, передбаченого ч.2 ст.172 КК, є вчинення його щодо неповнолітнього, вагітної жінки чи матері, яка має дитину інваліда.

Стаття 173 КК передбачає відповідальність також за грубе порушення угоди про працю вчинене особою шляхом обману чи зловживання довірою або примусом до виконання роботи, не обумовленої угодою.

Кваліфікований склад цього кримінального правопорушення передбачає вчинення дій, передбачених основним складом злочину у відношенні громадянина, з яким укладена угода щодо його роботи за межами України.

Грубе порушення законодавства про працю на підприємствах, що працюють з наноматеріалами, може проявлятися в не доведенні до працівника, який влаштовується на роботу на цьому підприємстві, важких, шкідливих умов праці для здоров'я працівника, чи переведення працівника з однієї ділянки роботи на іншу, де використовуються наноматеріали та відповідно є шкідливими умови праці, без доведення такої загрози до працівника. У вказаних випадках порушується конституційне право громадянина на належні, безпечні та здорові умови праці (ч.4 ст.43 Конституції України).

Подібні порушення можуть бути предметом і кримінального правопорушення, передбаченого ст.173 КК, якщо ці дії були вчинені в указаний в диспозиції статті спосіб.

Отже враховуючи необхідність правового забезпечення нанотехнологій статті 172 та 173 КК України мають тлумачитись, враховуючи новітні досягнення науково-технічного прогресу. Звісно, що ці досягнення мають бути формально виражені в позитивному законі, який має бути розроблений найближчим часом.

Отже, розмірковуючи над положеннями, викладеними в цьому підрозділі, доходимо висновку, що для відповідності положень сучасного КК України сучасним потребам суспільства, а відтак і здійснення основної функції кримінального закону – забезпечення охороною найбільш важливих цінностей людства, враховуючи досягнення наукового технічного прогресу, необхідно внести належні зміни до КК. Так до останнього мають бути *внесені склади кримінальних правопорушень*, які *de lege ferenda* мають бути *передбачені запропонованими статтями*; а також має бути *удосконалено тлумачення диспозицій статей: 172, 173, 236, 439.*

Щодо основних змін до позитивного законодавства, то окрім негайного розроблення екологічних нормативів та гігієнічних стандартів допустимості концентрації наночасток в повітрі, необхідно найближчим часом прийняти Закон України «Про правові засади біоетики». Таким чином заданий вектор, має покласти початок наукових розробок в цих сферах.

5.3. Реалізація принципів біоетики в інституті кримінальних правопорушень проти безпеки людства

Генна інженерія. В сфері генної інженерії біоетичні проблеми криються у проведенні репродуктивного клонування людини, яке заборонено в більшості держав, про що було зазначено в підрозділах 2.1 та 2.2., з яким в більшості випадків пов'язано проведення дослідів на ембріонах, а також у створенні химер (результат схрещення двох біологічних видів), що переважно є забороненим у світі [38, с.144; 258].

Коротко наведемо суть цих біоетичних проблем. Відомо, що в трансплантології матеріалом для відновлення ушкоджених органів чи заміни

відсутніх органів можуть бути ембріональні стовбурові клітини (надалі ЕСК), які вважаються найціннішими з усіх видів стовбурових клітин (надалі - СК) через їх плюропотентність, тобто можливість створювати будь-які клітини. Зважаючи на це дослідники СК прийшли до висновку про необхідність, так би мовити, створення «штучного» ембріону, який би слугував матеріалом для забору ЕСК. Мова йде про терапевтичне клонування. Мета останнього зводиться до отримання стовбурових клітин, що будуть генетично схожими з хворим, до якого потім вони будуть пересаджені з терапевтичною метою. Відповідно, подібні СК не будуть відторгатися організмом хворого, оскільки містять його біологічний матеріал. При терапевтичному клонуванні ембріон вирощують до 14 днів, на відміну від репродуктивного клонування, при якому розвиток ембріона триває відповідно до загальних строків протікання вагітності людини [429; 112; 172; 259].

Проте досягнення в цій області тільки породило основне питання: чим є людський ембріон? Думки вчених щодо відповіді на це питання розкололися навпіл. Одні з них вважають, що оскільки запліднення не проходило за допомогою біологічного матеріалу жінки та чоловіка – не можна цю скупченість клітин назвати ембріоном людини, відповідно на таких клітинах можливо проведення дослідів та виділення СК. Інша група наводить свій аргумент: не важливо яким способом було проведено запліднення, головне те, що з цієї групи клітин може розвинути людина, отже не етично проводити дослідження на людині [429; 213, с.111].

Зазначимо, що потенціал терапевтичного клонування в медицині просто неосяжний. Хоча противники цієї біомедичної технології вважають її інструменталізацією людського життя, а також що легалізація терапевтичного клонування неодмінно потягне за собою дозвіл на репродуктивне клонування [429].

Не дивлячись на заборону проведення подібних дослідів в США, американські дослідники з Орегонського університету здоров'я і науки виростили штучний ембріон. Деталі методу вирощування людських ембріонів

науковці не розголошують. Однак вони розповіли, як можна штучно створювати стовбурові клітини за допомогою їхнього відкриття. Згідно із медичною розробкою вчених, для початку вирощування стовбурових клітин потрібен зразок шкіри хворого і донорська яйцеклітина здорової жінки. Із яйцеклітини науковці видаляють ДНК, після чого вводять одну клітину шкіри в середину неї [543, с.1235].

Однак поряд з цим є і ті, хто бачить загрозу розвитку незаконного клонування людей через відкриття науковців у США. До цього часу клони не могли розвиватися суто в лабораторних умовах, і аби виростити дитину потрібна була сурогатна мати. На сьогодні з новою технологією клонувати людей без участі жінок-добровольців стало можливим [423].

Цілком очевидно, що означені біоетичні проблеми неодмінно потребують розв'язання та відповідного правового забезпечення. В свою чергу адекватне правове забезпечення може надати таке законодавство, в якому реалізуються принципи біоетики.

Ще однією етико-правовою проблемою трансплатології є ксенотрансплантація (створення химер та кіборгів) [484, с.27].

В Україні ксенотрасплантація як можливий вид трансплантації була закріплена ще в 1999 році в Законі України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» [248].

Беручи до уваги постійно існуючу проблему дефіциту донорських органів людини, у медицині постійно стимулювались дослідження альтернативних джерел надходження придатних анатомічних матеріалів для трансплантації. Таким джерелом виявились тварини (мави, свині, вівці, кролики). Слід відзначити, що цей вид трансплантації достатньо довго не застосовувався через певні труднощі суміщення клітин двох різних видів організмів. Можна стверджувати, що на сьогодні найбільш розповсюдженим органним ксенотрасплантатом є шкіра та хрящі свині. На відміну від трансплантації ксеногенних органів, пересадка ксеногенних тканин вже досить давно стала клінічною реальністю і приносить значну користь людству. Так, наприклад, для

лікування цукрового діабету трансплантаційними методами використовують органну культуру ендокринної залози частини підшлункової залози новонароджених поросят; а для лікування чоловічого безпліддя – органну культуру сім'яників новонароджених поросят.

Оскільки пересаджування ксенотрансплантату небезпечно не тільки вірогідністю його відторгнення через будь-який час, але й ймовірними ускладненнями не пов'язаними безпосередньо з ксенотрансплантацією (інфікування людини тваринними ретровірусами), п.3.2 Порядку застосування ксенотрансплантатів [235] та ст.43 Основ законодавства України про охорону здоров'я [223] передбачено, що така операція проводиться виключно за наявності письмової згоди реципієнта або його законних представників. Подібна заява надається і в тому разі, коли використовується ксенотрансплантат, який знаходиться на розгляді в установленому порядку, але ще не допущений до застосування (п.3.4. Порядку та ст.44 Основ).

Ксенотрансплантація могла б вирішити проблему нестачі органів та тканин для людини, якби були вирішені основні медичні та етичні її проблеми.

До перших відносять: 1) неспроможність трансплантатів забезпечувати адекватну функцію органу за людськими потребами, адже фізіологія тварини відмінна від людської фізіології; 2) відторгнення чужорідного матеріалу. Навіть якщо зверх гостре відторгнення подолано шляхом генетичної модифікації або створенням бар'єру, розвиток клітинного або хронічного відторгнення все ще призводить до невдач; 3) найбільшу небезпеку створює ймовірність інфікування людини тваринними вірусами, які можуть бути переданими разом із трансплантатом²²[236; 247]. Ці ретровіруси здатні інфікувати клітини людини після трансплантації і в майбутньому спровокувати онкологічні захворювання. Зазвичай присутності інфекції в органах тварини можна запобігти шляхом селекції непатогенних тварин. Проте в цьому випадку ретровіруси є присутніми вже в зародковій ДНК та здатні викликати захворювання в умовах існування

²² Ксенотрансплантати - анатомічні матеріали тварини, призначені для трансплантації

вже пересаджуваного органу в тіло людини [422]. Проникнення ретровірусів в організм людини може видозмінити останню.

Зазначимо, що останнім часом проблема відторгнення ксенотрансплантатів в організмі реципієнта починає вирішуватись. І вирішується остання за рахунок створення так званих *химер – трансгенних тварин*. Клітини останніх містять крім власних, ще інші не властиві цьому виду живих організмів гени. В організмі цих тварин створюються білки, які попереджають знищення пересаджуваного органу імунною системою людини. Так в генно-інженерний (трансгенний) спосіб викликають зміни в генетичному апараті зародка свині (підсаджують ген людини - реципієнта). Потім ембріон підсаджують в матку сурогатної матері (свині), у якої проходить вагітність. В такого поросяти тканини за багатьма параметрами є сумісними з людськими та не піддаються гострому відторгненню. Отже за подібними технологіями майбутнє, адже є можливим утримання в людському організмі ксенотрансплатату без наступного лікування людини протягом всього наступного життя [422].

Проте ксенотрансплантація, а особливо створення трансгенних тварин створюють безмежне поле для етичних, філософських та правових дискусій.

Основним предметом цих дискусій є недоторканність геному людини. В разі застосування цих біотехнологій геному людини загрожує небезпека модифікації і ніхто ще не знає до чого це може призвести. Внаслідок використання цих біотехнологій залишається відкритим питання - чим насправді є людина; який біологічний статус будуть мати тварини з генами людини тощо. Чи не створюють подібні експерименти підґрунтя для створення ідеальної людини (сверхлюдини)? І чи не призведе це до самознищення людства в гонитві за науковими відкриттями? Експерименти з геномом людини - це є те небезпечне знання про яке йшлося на початку нашої роботи. Використовувати яке необхідно дуже обережно. Завданням біоетики є якраз розробка основних принципів та правил для убезпечення людства від негативних наслідків зловживання цим знанням.

Думки вчених щодо цих питань розколилися навпіл. Деякі країни, наприклад, взагалі заборонили всі дослідження в цьому напрямі та навіть запровадили кримінальну відповідальність за створення химер (Естонія, Франція, ФРН, Іспанія). Одним з їх аргументів є переконаність в необхідності поставлення перешкод на шляху створення сверхлюдини. Звісно проти подібних технологій виступили й представники духовенства: людина, створена Богом є досконалою і не потребує втручання. Інші, наприклад Великобританія заохочують дослідження в цій царині, проте запровадили мораторій на використання ксенотрансплантатів, поки не буде проведено достатньо досліджень та зібрано достатньо інформації. Доречи на їх сторону стала і Всесвітня організація охорони здоров'я [234]. Як бачимо з наведеного, Україна зайняла свою власну позицію з цього питання, вона не запроваджувала мораторію і не забороняла використання ксенотрансплантатів.

Можливим виходом з цього етико-правового кола проблем ксенотрансплантації могло б стати створення *штучних органів*. Штучний орган, на переконання вчених, здатний якщо не замінити власний людський орган протягом всього життя людини, то хоча б надати можливість людині в більш-менш комфортних умовах дочекатися донорського органу [234]. Люди із штучними органами називаються кіборгами (кібернетичними організмами).

Очевидно, так чи інакше, незабаром не рахуватися з цим фактом буде вже не можна. Слідом за фізичними трансформаціями слід очікувати деяких змін і в психології людини.

Отже підводячи підсумок викладеному, відзначимо, що завданням біоетики, як пропедевтики сучасного права та самостійного права майбутнього, є вже сьогодні розробка настанов на майбутнє. Ми згодні з українським професором О. Горловим, який вважав, що шлях вирішення, пасивно-кібернетичний за методом реагування (поява проблеми, необхідність вирішення, прийняття приватного рішення, накопичення банку рішень (казусів), формування загального підходу) може виявитися занадто повільним. Гострота (швидкість) поява проблем при перевищенні швидкості їх розв'язання

формує цейтнот, істотно знижує ККД адекватності прийнятих рішень. У зв'язку з викладеними міркуваннями, видається життєво необхідним почати *випереджаюче* формування юридичного супроводу, яке буде покликане регламентувати суспільне буття (а попросту кажучи - співіснування) досить різноманітних за інтересами і способом життя розумних істот - архаїчних людей, кіборгів, біотрансформатів, експертних систем, що беруть участь в економічному житті, клонованих істот тощо [60]. Допомогти вірно сформулювати такий юридичний супровід має біоетика.

Отже яким має бути правове забезпечення в сфері генної інженерії для досягнення своєї основної мети – забезпечення безпеки існування людства? На наше переконання таке правове забезпечення має створюватись виключно із дотриманням біоетичних принципів.

Почнемо із врегулювання першої біоетичної проблеми, яка може бути загрозою існування безпеки людству за умови невірної розпорядженні цим небезпечним знанням – *клонування людини*.

Згідно тлумачного словника, спочатку слово *клон* (англ. *Cloning* від др.-греч. Κλών – «гілочка, втеча, нащадок») вживали для групи рослин (наприклад, фруктових дерев), отриманих від однієї рослини-виробника вегетативним (не насіннєвим) способом. Ці рослини-нащадки в точності повторювали якості свого прабатька і служили підставою для виведення нового сорту (в разі корисності їх властивостей для садівництва). Пізніше *клоном* стали називати не тільки всю таку групу, але й кожну окрему рослину в ній (крім першої), а процес отримання таких нащадків - *клонуванням* [49; 50, с.31; 89, с.215]. Про безстатеве розмноження, тобто клонування ссавців, заговорили в 90 – ті роки ХХ століття, а достовірно воно набуло розголосу після експерименту з вівцею на ім'я Доллі, яку було клоновано в 1997 році в інституті Рослінг (Велика Британія) доктором Яном Вілмутом [574, с. 812].

Клонування може стати в нагоді особливо щодо відтворення представників флори та фауни, якщо останні є вимираючим видом чи взагалі вже вимерли та

занесені до Червоної книги. Особливо важливо визначати наукові межі такого відтворення щоб уникнути порушення наявного в природі балансу.

Щодо техніки «виробництва» клонів, науковці вирізняють два способи створення клонів. Один найефективніший серед них відбувається за допомогою *методу «переносу ядра»* [357, с.72]. В основі іншого способу клонування лежить *метод партогенезу*, тобто технологія «розщеплення ембріона» [173; с.73].

За функціональним призначенням вирізняють терапевтичне та репродуктивне клонування, про які зазначалось вище.

За прикладом неоднозначності технологій та призначення клонування, відношення суспільства до останнього також є неоднозначним. Питання етичності клонування людини, її органів чи тканин обговорюється вченими, лікарями й фахівцями з питань біоетики вже майже два десятиліття. За свідченнями Л. Корочкіна з виникненням наприкінці ХХ століття самої ідеї клонування до жвавих дискусій із цього приводу долучилася чи не вся світова спільнота [301, с.49-50; 74], приклади щодо цього наводились у Розділі 2.

Проаналізуємо *правове забезпечення* врегулювання клонування на національному рівні, *в Україні*. Акцент поставимо на виявленні відповідності норм національного законодавства тим міжнародним зобов'язанням, які взяла на себе Україна, підписавши та ратифікувавши ряд зазначених вище міжнародних документів, а також узгодженості норм, що регулюють ці відносини в межах системи права України.

Вище ми вже згадували про прийняття в 2004 році Закону України «Про заборону репродуктивного клонування людини». Проаналізуємо його докладно. Аналіз цього нормативно-правового акту необхідний для з'ясування передумов криміналізації деяких запропонованих нижче діянь в сфері клонування [333, с.100-103].

Поява цього національного нормативно-правового акту в системі законодавства України, стала наслідком підписання в 2001 році Додаткового протоколу про заборону клонування людини 1998 р. до Конвенції Ради Європи

про права людини в біомедицині 1997 р. [120], Загальної декларації про геном людини та права людини від 1997 р [94]. З одного боку – уряд України зміг заявити міжнародній спільноті про виконання зобов'язання щодо забезпечення правового врегулювання клонування на своїй території, проте з іншого боку – цей закон став мертвонародженим і в дійсності жодного правового врегулювання не забезпечив. Почнемо по порядку. Закон складається всього з 5 статей, які містить по суті два заборонних імператива: щодо репродуктивного клонування людини та щодо ввозу та вивозу клонованих ембріонів людини.

Статтею 1 Закону передбачена заборона репродуктивного клонування людини. При цьому законодавець оговорює, що дія цього закону не поширюється на клонування інших організмів. З цієї статті випливає, що в Україні дозволяється терапевтичне клонування людини та клонування в будь-яких цілях інших організмів, в тому числі клонування химер, зхрещуючи біологічний матеріал людини та організм іншого біологічного виду. А це суперечить положенню щодо індивідуальності та недоторканності людського геному [333, с.101].

Стаття 2 надає перелік термінів, що використовуються в цьому документі. Проте цей перелік неповний, а визначення деяких термінів в ньому неточне. Наприклад при формулюванні визначення терміну «клонування», законодавець визначив тільки один спосіб його проведення – методом заміни ядра. Клонування методом партогенезу цим визначенням не передбачено. Відповідно виникає небезпека тлумачення цього закону звужено, буквально: заборонено клонувати людину методом заміщення ядра, проте дозволено клонувати людину методом партогенезу [333, с.101].

Визначення поняття «*ембріон людини*», на нашу думку, також доцільно було б уточнити. Законодавець визначає ембріон людини, як зародок людини на стадії до восьми тижнів. Це визначення взято з медицини і воно є в певній мірі вірним, зокрема для медицини. Однак якщо в Україні дозволено проведення терапевтичного клонування, тобто знищення ембріона у стадії розвитку до 14 днів, доцільно було б в законі уточнити з якого саме віку

починається правова охорона ембріона. Тобто ембріон людини має визначатися як зародок людини від 15 днів до 8 тижнів. Це уточнення чітко розмежовує два види клонування та при системному тлумаченні законодавства дозволяє навести понятійну чистоту та відобразити позицію національного законодавця щодо дозволу терапевтичного клонування людини в Україні [333, с.101-102].

Для більш чіткого сприйняття Закону до переліку визначення термінів слід додати визначення терміну *«репродуктивне клонування»*. Це ключовий термін, який має бути роз'яснений на законодавчому рівні. Для цього або необхідно термін «клонування» замінити на термін «терапевтичне клонування», із зазначенням в ньому всіх відомих сучасній науці методів клонування (чи взагалі не вказувати конкретного методу), або доповнити перелік термінів новим. В останньому випадку під «репродуктивним клонуванням» слід було б розуміти створення ембріона та подальше вирощування з нього людини, яка містить в собі генотип ідентичний генотипу іншої живої або мертвої людини. Створена подібним чином людина володіє усіма встановленими законодавством правами та обов'язками [333, с.101-102].

Стаття 3 цього Закону містить заборону щодо ввозу на територію України та вивозу з її території клонованих ембріонів людини. Проте встановлений імператив демонструє неякісну законотворчу техніку, а відтак він є складним у застосуванні на практиці. З установленого імперативу не зрозуміло на які саме ембріони поширюється заборона: створених з метою репродукції чи в терапевтичних цілях. Відповідь на це можна знайти, дослідивши історію прийняття цього закону в загалі – в міжнародно-правових актах та світових дискусіях на цю тему. В Загальній Декларації ООН з геному людини та прав людини встановлено, що ембріон, зокрема, не може бути об'єктом комерційних відносин («...джерелом отримання доходу» - ст.4). Тому ця стаття українського закону по-перше, має мету попередити комерціалізацію в сфері клонування людини, по-друге, поширюється на будь-які клони ембріонів, створені з терапевтичною метою чи з метою репродукції людини. Тому статтю 3 Закону необхідно після слів «людини» доповнити словами «з будь-якою метою». В

такій редакції ця норма буде ясно відображати волю законодавця щодо врегулювання відносин в сфері транспортації ембріонів людини [333, с.102].

Стаття 4 передбачає настання різних видів юридичної відповідальності (цивільної, адміністративної або кримінальної), що передбачається за порушення цього Закону і має міститися у відповідних національних нормативно-правових актах. Проте жодний з відповідних кодексів не містить норм, що передбачають відповідальність за порушення в сфері клонування людини. Наявними загальними нормами, нам не обійтися [333, с.102].

В прикінцевих положення цього Закону був наданий тримісячний термін для подання пропозицій щодо внесення відповідних змін до законодавства України. Проте з дня вступу в дію цього закону минуло вже 16 років. Жодних змін до законодавства внесено не було. Весь цей час такий значний пласт відносин у суспільстві не забезпечується правом, зокрема кримінальним. Такий стан речей ставить під загрозу існування всього людства [333, с.103].

Відповідно до проведеного нами опитування медичної спільноти під час участі у національних та міжнародних конгресах з біоетики Україна входить в трійку лідерів держав з незаконної торгівлі ембріонами людини для різних цілей (проведення експериментів з клонування, в сфері косметології тощо) (Додаток Б, Анкета 6). За таких умов відсутність кримінальної відповідальності за ці діяння означає і відсутність процесуального механізму виявлення порушень в цій сфері, відсутність методики розслідування подібних порушень тощо. Все це мало б бути розроблено водночас із введенням Закону. Але таку роботу доведеться виконати сучасним законодавцям.

Так М. Хавронюк ще в 2005 році висловив ідею створення окремого розділу КК України: «Злочини проти життя та здоров'я ненародженої людини», в якому пропонував об'єднати різні посягання на ембріон (плід) людини [402, с.128]. Пізніше він запропонував більш конкретну назву: Глава I.V «Злочини, пов'язані з генетичними маніпуляціями», яку він пропонував віднести до Розділу I Особливої частини КК України «Злочини проти життя» [403, с.969].

Пізніше А. Орлеан, спираючись на наукові розробки М. Хавронюка, запропонував окремий розділ КК України: «Злочини у сфері репродукції та використання репродуктивних матеріалів людини», в якому пропонував до об'єкта, запропонованого М. Хавронюком, додати ще один об'єкт - «всю сферу репродукції людини» [218, с.57].

Ми також зі свого боку зупинимось на наданні пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства в цій сфері. Причому зміни, будуть сформульовані на підставі біоетичних принципів, які б мали бути враховані ще на час прийняття позитивного Закону.

Домінуючими принципами біоетики при аналізі допустимості клонування людини та обрання відповідних засобів державно-правового реагування на нього, мають стати *принцип безпеки життєдіяльності* та *принцип реалізму*. Перший з них передбачає перевірку нового знання (винайдення можливості клонування людини) на його небезпечність життю людей у звичній для них формі. Подібних дослідів проведено не було. Жодний вчений поки що не знає якою буде якість життя клонованої людини і яких нащадків може вона призвести. Тому допоки не будуть отримані подібні знання з клонування людини, воно є небезпечним для життя звичайних «архаїчних» людей.

Можливо в майбутньому поняття «безпека життєдіяльності» людини не відповідатиме сучасним уявленням про неї. Можливо зміниться і форма людини як біологічного виду. Клонування людини стане звичайною, рутинною практикою, однак ми живемо зараз і саме зараз має бути забезпечена безпека життєдіяльності людини в сучасному сенсі цих слів.

Цікаве інше питання, яким чином сучасним вченим вдасться добути знання про віддалений результат (1-2 покоління) репродуктивного клонування людини, адже воно сьогодні заборонено в більшості розвинутих країн. А в країнах, що розвиваються, на такі програми може просто не вистачити грошей. Фінансування таких програм скоріш за все будуть проводити інші (недержавні) суб'єкти, не завжди легальні. Наприклад відомо, що приватні особи готові вносити суттєві інвестиції для проведення подібних експериментів.

Використання *принципу реалізму* підводить нас до усвідомлення неможливості зупинити розвиток науково-технічного прогресу за допомогою встановлення заборонних імперативів. Тому скориставшись *принципом рівноваги*, ми маємо винайти компроміс між необхідністю забезпечити безпеку життєдіяльності сучасним та майбутнім поколінням та незупинним розвитком науково-технічного прогресу. Формальним виразом такого компромісу може стати розроблення відповідного «позитивного» закону (який вже існує) та нормативне закріплення реакції держави на порушення його норм, яка має виразитися у відповідних нормах кримінального права. Доречи, в обранні адекватних засобів державно-правового реагування на порушення заборон, встановлених в «позитивному» законі проявиться стримуюча сутність принципу реалізму. Цей же принцип буде врівноважувати *принцип альтруїзму*, який може проявити себе в неодмінному прагненні людства до створення кіборгів, химер, клонів з кращих спонукань.

Принцип транспарентності має забезпечити широкий доступ суспільства до будь-якої інформації про подібні експерименти, адже вони безпосередньо стосуються його подальшої долі. Не мають егоїстичні бажання малої купки людей створювати загрозу існуванню всього людства. Суспільство має відігравати не останню роль в обговоренні всіх нових проектів з клонування людей та інших організмів. При цьому із суспільством має проводитись цілеспрямована компетентна робота по інформуванню населення щодо перспектив проведення подібних експериментів.

Беззаперечно, при визначенні адекватних засобів правового забезпечення клонування людини, необхідно звернутись до *принципу обмежень*. В дещому цей принцип буде перетинатися із принципом безпеки життєдіяльності. Адже при проведенні експериментів щодо клонування неможна задовольнятися результатом у близькій перспективі. Специфіка таких досліджень - у спрямуванні на віддалений результат. Тільки після встановлення безпеки життєдіяльності для інших людей, процес клонування людини можна запроваджувати у «широке виробництво».

Застосування *принципу екоцентризму* відразу розставляє всі крапки над «і» щодо можливих коливань у законодавчому врегулюванні клонування людини, тварини, створення химер, трансгенних тварин тощо. В межах цього принципу людина розцінюється як рівнозначна частка всієї екосистеми. Тому людина не може для угамування своїх інтересів використовувати, а тим більш завдавати шкоди здоров'ю чи навіть життю іншим живим організмам. Так людина не має використовувати ембріон людини після 14 днів його розвитку для отримання з нього стовбурових клітин. Людина не має використовувати тварин для вирощування в їхньому тілі органів, використовуючи ДНК людини, які потім будуть пересаджені до людини (при одночасному знищенні тварини). Людина не має вирощувати тварин для отримання з них відповідних органів чи тканин для «ремонту» власного організму. Відстоюючи цю позицію стає зрозумілим необхідність криміналізації, репродуктивного клонування, ксенотрансплантації, створення трансгенних тварин, химер; забір стовбурових клітин з ембріона віком понад 14 днів.

Може виникнути питання, яким же чином без всього цього може обійтись галузь трансплантології? - Але ж принципам біоетики не суперечить застосування в трансплантології терапевтичного клонування, проведення клонування органів та тканин людини - цим можна забезпечити нестачу органного матеріалу в цій сфері. Крім того залишається фетальний матеріал, отриманий природним чином – внаслідок викиднів, абортів чи нещасних випадків. Достатньо безпечний з біоетичної точки зору – створення кіборгів, доречи останні вже існують серед нас.

Під час роботи над цим науковим дослідженням нами було проведено опитування 116 осіб (54 юристи та 62 медичних працівника) щодо доцільності внесення відповідних змін до кримінального законодавства України. Серед медичних працівників були наявні фахівці в сфері репродуктології, акушерства та гінекології, нейрофізіологи, хірурги тощо). Серед юристів переважали юристи, які супроводжують медичну діяльність.

Виходячи з професійного профілю респондентів всі з них майже однаково вірно визначили *мету репродуктивного клонування* (створення людини генетично тотожної до мертвої чи живої): 98% юристів та 100% медиків.

Щодо *врегулювання законодавчого забезпечення проведення репродуктивного клонування людини в Україні*, то 50% юристів та 95% медиків зазначили про наявність законодавчої заборони проведення в Україні такого виду клонування людини (терапевтичне клонування дозволено – Я.Т.). При цьому 30% юристів та 80% медиків зазначили про *відсутність кримінальної відповідальності за порушення законодавства в цій сфері*.

Проведення на території України забороненого виду клонування людини підтвердило 10% юристів та 60% медиків, при цьому *метою такого клонування респонденти назвали проведення дослідів*.

Розуміють поняття «химера» 70% юристів та 97 % медичних працівників.

Проведення на території України експериментів по створенню химер, підтвердили 10% юристів та 68% медиків.

Щодо *випадків проведення репродуктивного клонування людини в Україні*, то відповіді двох груп респондентів повністю співпали – в обох групах 100% не підтвердили це. Щодо *випадків наявності репродуктивного клонування в світі* – 10% юристів та 80% медиків зазначили про такі випадки.

Така ж відсоткова кількість опитаних зазначала про *факти незаконної торгівлі клонованими ембріонами в Україні та на міжнародному рівні*. Однак в цьому випадку йдеться про ембріони створені з терапевтичною метою (Екстрокорпоральне запліднення, тобто у віці до 14 доби – Я.Т.).

Майже однаково у відсотковому співвідношенні дві групи респондентів (97% юристів та 80% медичних працівників) підтвердили доцільність *встановлення кримінальної відповідальності за проведення репродуктивного клонування людини (ст.442-1 КК); створення гібридних видів живих істот (химер) (ст.442-2 КК); проведення будь-яких дослідів над клонованими людьми*

чи химерами (442-3 КК); переміщення через митний кордон України клонованих ембріонів (ст. 447-1 КК) (Додаток Б, Анкета 5).

Отже враховуючи результати опитування та зазначені принципи біоетики, доходимо висновку про необхідність внесення саме до Розділу XX КК України наступних складів кримінальних правопорушень: 1) проведення репродуктивного клонування людини; 2) ввіз на територію України та вивіз з території України клонованих з будь-якою метою ембріонів; 3) створення гібридних ембріонів (химер); 4) проведення будь-яких дослідів над клонованими людьми чи/та химерами [335, с.110-112].

Тепер надамо їх кримінально-правову характеристику з позиції *de lege ferenda*.

Стаття... «Репродуктивне клонування людини».

Соціальна обумовленість криміналізації цього діяння походить від міжнародних зобов'язань України, які вона взяла на себе, підписавши та ратифікувавши низку зазначених міжнародних нормативно-правових актів. Крім того ця стаття КК України доповнює Закон України «Про заборону репродуктивного клонування людини» [245], яким передбачено встановлення кримінальної відповідальності за порушення його норм.

Вище зазначалось про небезпечність для всього людства проведення експериментів щодо репродуктивного клонування людини - *суспільну небезпечність* як елемент кримінально-правової характеристики. Проведення подібних експериментів не є проблемою однієї держави, що полягає в порушенні встановлених в ній моральних заборон, це є загальносвітова проблема. Тому вважаємо, що це кримінальне правопорушення має бути розміщений в Розділі XX КК України «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». *Родовим об'єктом* цього кримінального правопорушення виступає саме безпека людства. *Безпосередній об'єкт* буде таким самим. Оскільки назва цього розділу містить три види родового об'єкта, статтю пропонується розмістити як раз після групи

кримінальних правопорушень, безпосереднім об'єктом яких є безпека людства, тобто після статті 442 [335, с.110].

Якщо визначати об'єкт по «горизонтальній» класифікації, то поряд із *основним об'єктом* – «безпекою людства», який є пріоритетним, буде наявним і *додатковий* – моральність спільноти, яка проявляється в повазі суспільства до представників людського роду, а також визнанні їх невід'ємної гідності і різноманітності, адже згідно Загальної декларації про геном людини та права людини [94], геном людини знаменує собою надбання людства.

Предметом цього кримінального правопорушення є клонований ембріон людини у віці від 14 днів. В даному випадку предметом цього кримінального правопорушення не буде являтися ембріон іншої істоти, крім людської. Клонований ембріон означає ембріон, який з'явився внаслідок чи то заміщення ядра яйцеклітини ядром соматичної клітини, що містить інший генотип ніж «материнська» яйцеклітина (спосіб заміщення), чи то внаслідок партогенезу тобто розщеплення клітин під дією електричного розряду. Вік ембріона має суто практичне значення для вірної кваліфікації діяння. Адже якщо виявлений клонований ембріон людини на стадії розвитку понад 13 днів, це може свідчити про наявність мети у суб'єкта кримінального правопорушення проводити репродуктивне клонування. Проте використання ембріона на стадії його розвитку до 13 днів (включно) не має тягнути кримінальної відповідальності [335, с.110-111].

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення проявляється тільки шляхом *per commission*. Діяння полягають в активних діях: проведенні одного з наведених способів штучного створення ембріону. Само пособі діяння щодо створення в різний спосіб клонованого ембріона, складу цього кримінального правопорушення не утворює. Про наявність складу цього кримінального правопорушення може свідчити наявність ембріону у віці понад 13 днів та/або зізнання суб'єкта кримінального правопорушення про мету створення клону з наявними іншими доказами цього. Суспільно-небезпечний наслідок виникає з моменту досягнення ембріоном 14 денного віку, адже в цей

період вже починає формуватися «зародок» центральної нервової системи, функціональний поділ клітин тощо. З цього моменту можна відслідковувати розвиток не просто людини, а клонованої людини з усіма її особливостями та можливістю створення небезпеки для суспільства, оскільки така людина – «сосуд» небезпечного знання. Залишення такого ембріона може свідчити про наявність мети репродуктивного клонування. Однак наслідки винесені за межі складу цього кримінального правопорушення [335, с.111].

Отже за своєю конструкцією цей склад кримінального правопорушення є формальним.

Такі факультативні обставини як *спосіб* проведення клонування - для кваліфікації значення не має. *Обстановка вчинення діяння*, може мати кваліфікаційне значення тільки в контексті інституту співучасті. Наприклад вчинення описаних дій в складі організованої групи, тобто під впливом декількох осіб чи хоча б однієї особи.

Суб'єктом цього кримінального правопорушення є особа, яка досягла на час його вчинення загального віку кримінальної відповідальності (16 років). Принципово вважаємо, що проведення відповідних маніпуляцій фахівцем не свідчить про спеціальний статус суб'єкта, адже в цьому випадку особа, порушує спільні для всіх заборони – проведення репродуктивного клонування людини, отже вона є загальним суб'єктом.

Суб'єктивна сторона виражається тільки у формі прямого умислу. Тобто особа, яка проводить клонування усвідомлює суспільно-небезпечний характер свого діяння (клонування з репродуктивною метою), передбачає його суспільно-небезпечні наслідки (можливість вирощування з клона людської істоти, яка починає формуватися на 14 день розвитку ембріона). Ці наслідки їй відомі з попередніх експериментів на тваринах, і при цьому бажає продовжити свої дії, тобто бажає настання цих наслідків. Вчинення цього кримінального правопорушення з непрямым умислом, є неможливим.

Якщо допустити, що особа створила клонований ембріон наприклад в терапевтичних цілях, проте з будь-яких причин не зупинила його розвиток до

14 дня (проведення бойових дій, хвороба дослідника тощо), то в цьому випадку для кваліфікації дій як кримінального правопорушення важливим буде доведеність мети суб'єкта на момент створення ним клонованого ембріона

Отже обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є *мета* – створити в «штучний» спосіб людську істоту, а не, прикладом, забір ембріональних плюропотентних стовбурових клітин. Особа, яка проводить клонування клітин, ставить собі за мету виростити з цих клітин людську істоту, що є забороненим не тільки на міжнародному але й на національному рівні. Саме це усвідомлення особою і є ключовим моментом, який має довести слідство для вірної кваліфікації діяння.

Кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту досягнення клонованим ембріоном 14 денного розвитку. За умови встановлення мети у суб'єкта кримінального правопорушення створити клонований ембріон з репродуктивною метою, навіть якщо такий ембріон не досяг 14 днів (розвиток зупинився), такі дії мають кваліфікуватися як закінчений замах на кримінальне правопорушення. Якщо особа маючи на меті створити клонований ембріон з репродуктивною метою, добровільно відмовилась від доведення кримінального правопорушення до кінця до досягнення ембріоном 14 денної стадії розвитку (сама перервала розвиток ембріону) – ці дії не мають тягнути кримінальної відповідальності. При добровільній відмові особи від проведення репродуктивного клонування, окремо слід звернути увагу на факт умисного зупинення цієї особою розвитку ембріона шляхом його кріоконсервації. При подібних діях суб'єкта необхідно встановити мету кріоконсервації (цей ембріон буде використаний з репродуктивною метою чи з терапевтичною) та діяти за загальними правилами кваліфікації діяння [335, с.111].

Кваліфіковані склади цього кримінального правопорушення передбачають: ч.2 - вчинення цього кримінального правопорушення *за попередньою змовою групою осіб*; ч.3 – вчинення цього злочину *організованою групою*. У разі вчинення кримінального правопорушення за участі *злочинної*

організації, відповідальність має наставати за ч.2 цієї статті та ч.1 ст.255 КК України.

Кваліфікуючі ознаки розраховані на вчинення цього злочину у певних формах співучасті. Відповідно кваліфікація дій має відбуватися із врахуванням положень статті 28 КК України. Звісно, що посилання на неї не потрібні. Це – «довідкова» стаття, яка надає «тезаурус» для орієнтування у формах співучасті.

Після виявлення подібного діяння, предмет злочину має бути знищеним. Тут чітко необхідно розмежовувати наявність кримінально-правової охорони життя натурального ембріона з 15 дня його розвитку, та відповідно наявність кримінальної відповідальності за знищення такого ембріона, про яку йшлося в п.3.1. цієї роботи, та правовий статус «штучного» ембріона, який є предметом злочину, що аналізується. На штучний ембріон кримінально-правова охорона його життя не розповсюджується. Як зазначалося, цією статтею КК забезпечується безпека людства. Тому знищення цього предмету злочину не буде суперечити кримінально-правовим нормам.

Інша ситуація може скластися, в разі вступу України до Європейського Союзу. В цьому випадку на неї розповсюдиться обов'язкова сила рішення суду ЄС щодо заборони патентування досліджень на ембріонах людини (справа *Oliver Bruestle V Greenpeace*). Як було зазначено, цим рішенням суду «штучний» ембріон людини прирівняний в своєму правовому статусі до ембріона людини, створеного природним шляхом. Для України це буде означати поширення охорони кримінально-правовими засобами життя «штучного» ембріона людини. Тобто знищити такий ембріон, який став предметом запропонованого кримінального правопорушення, стане неможливим. Однак в чинному законодавстві України на цей випадок є інститут обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, який стане в нагоді. Йдеться про інститут крайньої необхідності (ст.39 КК України). Застосувавши його, можемо завдати шкоду правоохоронюваним інтересам (життю «штучного» ембріона, правам сурогатної матері, в тілі якої може знаходитись такий ембріон тощо), для усунення небезпеки від появи такої

істоти, що безпосередньо загрожує інтересам не тільки нашої держави, але й усього людства [335, с.111].

Треба обмовитись, що подібні заборонні імперативи в кримінальному праві є актуальними зараз, при наявному стані розвитку наукових технологій, коли самі вчені ще не можуть однозначно стверджувати про безпечність експериментів щодо клонування людей. Натомість в майбутньому, коли стане можливо убезпечити суспільство від негативних наслідків появи та існування клонованих людей, цілком ймовірно, що потреба у подібних заборонах відпаде сама собою. Зміна законодавства – це природний процес, який має пристосовуватися під наявний стан розвитку суспільства. Завдання кримінального законодавства забезпечувати безпеку основних цінностей людства, до яких ми відносимо і індивідуальність геному людини, його «чистоту».

Наступним складом кримінального правопорушення, який пропонується додати до групи кримінальних правопорушень у Розділі XX КК України, безпосереднім об'єктом, яких виступає безпека людства, є склад, який має передбачати відповідальність за створення гібридних ембріонів (химер).

Стаття... «Створення гібридних видів живих істот (химер)».

Запропоноване кримінальне правопорушення є суміжним із попереднім – «Проведення репродуктивного клонування людини», тому повторювати характеристику спільних із попереднім кримінальним правопорушенням елементів та кваліфікуючих ознак не будемо. Проаналізуємо елемент за яким проходить відмежування цих кримінальних правопорушень. Таким є *предмет* цього кримінального правопорушення. Під останнім розуміється ще не ембріон, але зигота, яка була штучно створена будь-яким відомим науці способом (в тому числі і в способи наведені вище) при поєднанні біологічного матеріалу організмів різних біологічних видів (людини і риби, людини і мавпи тощо) [335, с.111-112].

На відміну від попереднього кримінального правопорушення – закінченим цей злочин має вважатися в момент створення зиготи. Оскільки сам

факт створення такого організму є небезпечним для екосистеми. Тому пропонується віднести цей склад кримінального правопорушення до *усічених*.

Предмет цього кримінального правопорушення має підлягати безвинятковому знищенню. Якщо жінка – сурогатна мати, в тілі якої знаходиться подібний ембріон, знаючи про походження ембріона, відмовляється провести операцію зі штучного переривання вагітності, її дії мають розглядатися як співучасть (пособництво) у цьому кримінальному правопорушенні із відповідними для неї правовими наслідками. При неможливості перервати вагітність жінки через клінічні показання (ймовірна загроза життю жінки), такий плід має бути знищений негайно після народження. Будь-які дії по забезпеченню життя такої істоти після народження мають утворювати склад іншого кримінального правопорушення наведеного нижче[335, с.112].

Такий злочин має передбачатись **статтею ... КК «Проведення будь-яких дослідів над клонованими людьми чи/та химерами».**

Цей суміжний склад злочину із двома попередніми відмежовується від них *об'єктивною стороною*. Яка проявляється в діях щодо проведення медико-біологічних, психологічних або інших дослідів, в тому числі простого спостереження за розвитком життя такої істоти. Під проведенням дослідів слід розуміти початок дій, які становлять експеримент (залишення розвитку химери понад 14 днів, забезпечення життя зазначеної істоти після її народження тощо). Відтак цей склад кримінального правопорушення пропонується віднести до *усічених*.

Суспільно-небезпечні наслідки не входять до конструкції цього складу кримінального правопорушення.. Проте об'єктивно вони все ж існують. Під такими наслідками розуміємо віддалену небезпеку, яка може полягати у проведенні дослідів над цією істотою; загальною деморалізацією суспільства, яке буде вважати що на цих істотах можна проводити будь-які експерименти; маргіналізацію суспільства тощо [335, с.112].

Закінченим цей злочин вважається з моменту вчинення першого діяння, яке становить частину дослідів над цією істотою. Слід обмовитись, за можливості внутрішньоутробного зупинення розвитку цієї істоти без загрози для життя сурогатної матері, такі дії є обов'язковими.

Особливість *суб'єктивної сторони* полягає в усвідомленні суб'єктом злочину, того що він зберігає життя саме такий істоті. Відповідно, що відсутність такої усвідомленості виключає кримінальну відповідальність. Наприклад, лікар, який приймає пологи у жінки, не знаючи ким є народжувана дитина, намагається врятувати життя дитині, не буде підлягати кримінальній відповідальності. Проте, якщо йому було відомо про проведений експеримент і він не знищив плід (хоча мав це зробити) чи не передав його для цього третім особам, має підлягати відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, що передбачене цією статтею [335, с.112; 333].

Від статті 142 КК України «Незаконне проведення дослідів над людиною», цей злочин буде відрізнятися в першу чергу за предметом, адже штучний людський ембріон або химера не є людиною, отже на них не поширюється кримінальна-правова охорона, яка проявляється у реакції держави на кримінальне правопорушення, формально відображена у санкції статті 142 КК. Крім того склад кримінального правопорушення, передбачений ст.142 КК відноситься до формальних складів, а пропоноване правопорушення пропонується віднести до усічених складів.

Останній склад кримінального правопорушення, який пропонується внести до Розділу XX КК, передбачає відповідальність за ввіз на територію України та вивіз з території України клонованих з будь-якою метою ембріонів людини.

Стаття... «Переміщення через митний кордон України клонованих ембріонів, химер».

Суспільна небезпечність цього кримінального правопорушення полягає в комерціалізації відносин щодо виявлення та використання геному людини, відтак постає загроза знецінення людської гідності та людської самобутності,

знецінення людини як біологічного виду. Подібні комерційні відносини є шляхом деградації суспільства, шляхом до смертної кари та дискримінації за генетичними ознаками [335, с.112; 333, с. 103].

Соціальна обумовленість цієї норми, проявляється у дотриманні Україною міжнародних зобов'язань, взятих нею при підписанні відповідних міжнародних угод. При цьому окрім зовнішніх детермінант введення цієї статті до закону про кримінальну відповідальність, наявні і внутрішні. До них відносяться результати нестримного науково-технічного прогресу, які мають отримати своє правове забезпечення, бо інакше постає реальна загроза створення хаосу та свавілля «злого розуму», що в свою чергу загрожує безпеці існування всього людства.

Безпосереднім об'єктом в цьому складі кримінального правопорушення, на який спрямоване посягання, є міжнародний правопорядок, згідно якому геном людини не може бути джерелом доходу (ст.4 Загальної Декларації про геном людини та права людини) [335, с.112].

Додатковим обов'язковим об'єктом виступає громадська моральність. Саме останній заподіюється шкода в разі вчинення цього кримінального правопорушення. Зниження порогу моральної чутливості тягне за собою духовну деградацію суспільства, а це в свою чергу чревато маргіналізацією суспільства, і як наслідок підвищення рівня злочинності.

Предметом цього кримінального правопорушення виступає ембріон людини, штучно створений з будь-якою метою (репродуктивною чи терапевтичною), а також химера. Стадія розвитку організму для кваліфікації значення не має [335, с.112].

Об'єктивна сторона проявляється в незаконному переміщенні через митний кордон України предмету кримінального правопорушення. Незаконне переміщення може проявлятися в одному із двох діянь - ввезі на територію України та вивозі з території України клонованих ембріонів, химер.

Під митним кордоном розуміють межі митної території України. Митний кордон збігається з державним кордоном України або з межами територій

спеціальних митних зон. Поняття митної території, митного контролю та спеціальних митних зон визначені у Митному кодексі України. Здійснюється переміщення предметів кримінальних правопорушень *способом аналогічним контрабанді*: 1) використання тайників або інших засобів, які утруднюють виявлення предметів кримінальних правопорушень; 2) маскування предметів; 3) надання органам контролю підроблених чи одержаних в незаконний спосіб документів на предмети [335, с.112].

Закінченим цей злочин є з моменту фактичного переміщення клонованого ембріону чи химери через митний кордон.

Настання наслідків складом злочину не охоплюється, тому, що саме діяння вже є достатньо небезпечним для обрання його охорони кримінально-правових заходів. За своєю конструкцією цей склад є *формальним*.

Обстановка, спосіб вчинення цього кримінального правопорушення чи знаряддя для вчинення його – значення для кваліфікації немає. Проте серед факультативних ознак об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення необхідно відмежовувати між собою засоби та знаряддя.

Засоби вчинення кримінального правопорушення - це предмети матеріального світу, що застосовуються особою, яка вчинила кримінальне правопорушення при вчиненні суспільно небезпечного діяння. Вони діляться на знаряддя та інші засоби вчинення кримінального правопорушення. Оснащення - це предмети, використовуючи які особа вчиняє фізичний (як правило, руйнівний) вплив на матеріальні об'єкти (вогнепальна та холодна зброя, інструменти, транспортні засоби, пристрої, технічне устаткування тощо). До інших засобів вчинення кримінального правопорушення (засоби у вузькому сенсі слова) можуть бути віднесені підроблені документи, формений одяг тощо [335, с.112].

Засоби вчинення кримінального правопорушення знаходяться в динамічному стані, забезпечують здійснення посягання на об'єкт кримінально-правової охорони, в тому числі і вплив на предмет кримінального правопорушення.

Засоби вчинення кримінального правопорушення в одних випадках істотно полегшують вчинення кримінального правопорушення, в інших - без них це

взагалі неможливо. Засоби є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення, коли вони безпосередньо вказані в диспозиції статті Особливої частини КК або однозначно впливають з її змісту. Так, зброя є обов'язковою ознакою складу бандитизму (ст. 257 КК); вогнепальну або холодну зброю або інші предмети, спеціально пристосовані або заздалегідь приготовані для нанесення тілесних ушкоджень, є обов'язковими (в альтернативі) ознаками особливо злісного хуліганства (ч. 4 ст. 296 КК) . Причому знаряддя вчинення злочину можуть виступати як ознака основного складу або кваліфікуючого, наприклад транспортні засоби в складі незаконного полювання (ч. 2 ст. 248 КК), або навіть ознаками особливо кваліфікуючого складу (ч. 4 ст. 296 КК) [32].

Знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення, як правило, підлягають конфіскації. Проте є і деякі виключення. Так якщо особа не усвідомлювала що її автомобіль було використано в якості засобу вчинення цього злочину, то така річ не підлягатиме вилученню.

Від засобів слід відрізняти суб'єкт кримінального правопорушення. Наприклад, якщо предмет кримінального правопорушення був переміщений через державний кордон України в тілі жінки, яка про це знала, то дії останньої мають кваліфікуватися як співучасть (співвиконавство) у цьому кримінальному правопорушенні. Однак якщо жінка не була обізнана про походження своєї «дитини» - її тіло є знаряддям кримінального правопорушення, проте звісно конфіскації підлягати не може.

Суб'єкт кримінального правопорушення – загальний: осудна особа, якій до моменту вчинення кримінального правопорушення виповнилося шістнадцять років.

Суб'єктивна сторона – виражається в формі прямого умислу. Мета, мотив значення для кваліфікації не мають.

Кваліфікованим складом цього кримінального правопорушення, визнається ввоз/вивіз через митний кордон України клонованого ембріону,

якщо ці дії були вчинені за попередньою змовою групою осіб (ч.2), або вчинені у складі організованої групи (ч.3).

Це кримінальне правопорушення необхідно відмежовувати від контрабанди (ст.201 КК) за предметом та безпосереднім об'єктом якому завдається шкода цими двома кримінальними правопорушеннями. Адже контрабанда перш всього є господарським кримінальним правопорушенням та посягає на законний порядок товарообороту в державі та підтримання фіскального порядку. Предметом контрабанди можуть бути лише предмети, які представляють собою об'єкти господарської діяльності дозволеної в законному порядку. Клонований же ембріон чи химера такими не являється [335, с.112; 333, с.103].

Слід відзначити, що вік клонованого ембріону чи химери (понад 14 днів) буде впливати на кваліфікацію вчиненого діяння. Пропонується в такому разі додатково розглянути можливість кваліфікації дій ще за кримінальними правопорушеннями, які передбачають відповідальність за «Створення гібридних видів живих істот (химер)» та за «Проведення будь-яких дослідів над клонованими ембріонами людини, людьми чи химерами».

Також пропонується *розширити тлумачення* предмету кримінального правопорушення, передбаченого ст. 439 КК України «Застосування зброї масового знищення», поширивши його і на зброю, яка використовує чи створена за допомогою нанотехнологій. В підрозділі 5.2, 5.3 роботи йшлося про шкідливий вплив нанопродуктів на організм людини та довкілля. Однак застосування нанотехнологій у військовій сфері можуть створювати значно глобальнішу небезпеку – небезпеку існуванню всього людства. Відтак пропонується до зброї масового знищення відносити і зброю, яка використовує наночастки.

Отже підсумовуючи викладене наведемо повні тексти диспозицій запропонованих статей до Розділу XX КК України.

«Стаття... Проведення репродуктивного клонування людини.

1. Створення в різний спосіб ембріону людини з метою вирощування з нього людини, яка містить в собі генотип ідентичний генотипу іншої живої або мертвої людини, - карається.....

2. Вчинення дій передбачених в частині 1 цієї статті за попередньою змовою групою осіб, - карається....

3. Вчинення дій передбачених в частині 1 цієї статті у складі організованої групи, - карається....»

«Стаття.... Створення гібридних видів живих істот (химер).

1. Створення в різний спосіб гібридних видів живих істот (химер), - карається...

2. Вчинення дій передбачених в частині 1 цієї статті за попередньою змовою групою осіб, - карається....

3. Вчинення дій передбачених в частині 1 цієї статті у складі організованої групи, - карається....»

Стаття... Проведення будь-яких дослідів над клонованими людьми чи химерами.

1. Проведення будь-яких дослідів над клонованими людьми чи химерами, - карається...

2. Вчинення дій передбачених в частині 1 цієї статті за попередньою змовою групою осіб, - карається....

3. Вчинення дій передбачених в частині 1 цієї статті у складі організованої групи, - карається....».

«Стаття... Переміщення через митний кордон України клонованих ембріонів, химер.

1. Переміщення через митний кордон України клонованих ембріонів, - карається.....

2. Вчинення дій передбачених в частині 1 цієї статті за попередньою змовою групою осіб, - карається....

3. Вчинення дій передбачених в частині 1 цієї статті у складі організованої групи, - карається....».

Проаналізувавши іноземний досвід в сфері кримінально-правового забезпечення клонування людини, доходимо висновку, що основні склади наведених кримінальних правопорушень мають відноситись до тяжких злочинів, кваліфіковані – до особливо тяжких.

Висновки до розділу 5

1. Застосувавши метод системного аналізу положень Особливої частини КК України щодо реалізації в них принципів біоетики, встановлено, що в цій частині КК реалізовані всі принципи, але в різній мірі (Додаток В, Діаграма 12).

Принцип реалізму, раціоналізму, безпеки життєдіяльності та альтруїзму реалізовано у 100% статтях Особливої частини КК. *Принцип рівноваги*, за виключенням кримінальних правопорушень проти довкілля та ст.ст.185 та 296 КК, санкції яких передбачають необ'єктивне покарання неповнолітнім у віці 11-14 років, реалізовано у 359 статей КК (94%). *Принцип екоцентризму* реалізовано в статтях 201, 258 – 258-5, 261 – 270, 273, 274, 299, 300, 325 – 327, 439 – 442 КК, що становить 8% всіх статей. Так *принцип транспарентності*, який не зустрічається в положеннях Загальної частини КК, реалізовано у статтях 130-133, 141-143, 241-243, 274, 326, 327, 439, 440 КК, що становить 4% всіх норм. *Принцип обмежень*, який повністю не зустрічається в положеннях Загальної частини КК, реалізовано в цій частині кодексу у статтях 130 – 133, 141, 142, 143, 241 – 243, 274, 326, 327, 439, 440 (4%).

Можна зробити висновок, що в положеннях Особливої частини КК найбільше реалізовано принципи *безпеки життєдіяльності, реалізму, раціоналізму та альтруїзму*. Друге місце по реалізації біоетичних принципів в положеннях цієї частини належить принципу *рівноваги*, який проявляється у врівноваженні суспільного небезпечного діяння та державного реагування на нього. На третьому місці – принцип *екоцентризму*. Четверте місце поділяють принципи *транспарентності та обмежень*.

Наявність в Особливій частині принципів транспарентності та обмежень пояснюється передбаченням державного кримінально-правового реагування на факти протизаконного поводження з небезпечним знанням (наприклад радіація).

2. Констатовано, що в наведених статтях наявні біоетичні проблеми, які вже є розв'язаними за допомогою норм кримінального права, тому вони не є предметом цього наукового дослідження.

3. Разом з тим за допомогою методу контент аналізу виявлені біоетичні проблеми, які потребують їх розв'язання засобами кримінального права. Відтак ці проблеми названі біоетичними кримінально-правовими проблемами, дослідження яких та пропозиції з їх розв'язання складають частину предмету цього дослідження (визначення початку кримінально-правового забезпечення життя людини, правове врегулювання позбавлення життя людини на прохання, врегулювання використання нанотехнологій, протидія кримінальним правопорушенням в сфері трансплантології, проведення експериментів над геномом людини).

Пропозиції по удосконаленню Особливої частини КК України створені із врахуванням наведеного в розділі 3 роботи біоетичного алгоритму правотворення заснованого на принципах біоетики. Такий підхід дозволяє якнайбільше наблизити писане право до природнього права, а відтак створити живий закон, такий, який буде здатен задовольняти сучасні потреби суспільства сучасними засобами, а відтак виконувати своє основне завдання, передбачене в ч.1 ст.1 КК України.

В основу структури цього розділу покладена система Особливої частини Кримінально кодексу України, в розділах якої методом системного аналізу та якісного контент аналізу були виявлені прогалини законодавства - біоетичні кримінально-правові проблеми.

4. Враховуючи застосування принципів біоетики в правотворенні у сфері кримінального права, пропонується наступні шляхи розв'язання нагальних біоетичних кримінально-правових проблем.

4.1. В сфері кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи дотриманням принципів транспарентності, реалізму, раціоналізму, безпеки життєдіяльності, альтруїзму, екоцентризму буде встановлення кримінально-правової охорони життя людини з 15 дня розвитку ембріону людини, тобто з моменту початку формування людини як живого організму. Встановивши кримінально-правове забезпечення охорони життя людини у такому віці, виникає можливість захистити людину, геном людини від втручань у нього з метою досліджень або з будь-якою іншою метою. При цьому при використанні ембріона людини на стадії його розвитку до 14 днів, такого втручання не буде, адже це є ще не сформована людина. Дослідження та знищення на цій стадії відбувається не ембріону, з точки зору деяких вчених-медиків, а лише скупчення певних клітин – бластоцисти. Забезпечуючи встановлення кримінально-правової охорони життя людини з моменту зачаття, під захист в особі ембріона людини береться весь рід людський – геном людини, чим забезпечується всьому людству безпека існування. Разом з цим, дослідження стадій розвитку ембріона надає можливість знайти компроміс між дотриманням прав жінки та ембріону, який певний час перебуває її невід'ємною частиною.

З 15 дня з моменту створення зиготи, життя ембріону людини дорівнюється життю повноцінної народженої людини і набуває цінності, яка потребує забезпечення її охорони кримінально-правовими засобами.

Доцільність перенесення забезпечення кримінально-правової охорони життя людини на таку ранню стадію розвитку організму підтвердило і результати проведеного опитування. Так більшість респондентів, посилаючись на європейській досвід в цій сфері вважають необхідним перенесення такої охорони на більш ранню стадію формування людини (Додаток Б, Анкета 1).

Узагальнюючи результати проведеного опитування можна констатувати, що юридична спільнота ще не задумувалась над нагальною проблемою - перегляд початкової межі життя людини для початку її кримінально-правової охорони і це в той час, як медична спільнота вже давно обізнана про

можливість виділення ембріону на цій і меншій стадії розвитку, проведення на ньому експериментів тощо. Все це свідчить про необхідність правової науки наздогнати природничі науки і створити відповідне правове забезпечення в цій сфері чим виправити наявний дисбаланс.

Подібну норму слід розмістити в Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я». Статтю 3 наведеного Закону доповнити абзацом: *«початок життя людини – визначається з 15 дня формування зиготи»*. У зв'язку з цим абзац перший ст. 50 Закону викласти в новій редакції.

- кримінально-правова охорона початку життя людини з моменту зачаття (з 15 дня), може поширюватись тільки на ембріонів створених в природній спосіб.

Штучні ембріони людини не являють собою цінності, в контексті людської істоти, принаймні на даному етапі розвитку людства, тому вони не потребують забезпечення кримінально-правової охорони їх життя.

4.2. Відповідатиме реалізації біоетичних принципів *транспарентності, реалізму, раціоналізму, безпеки життєдіяльності, альтруїзму, рівноваги* встановлення обмеження абсолютизації права на життя людини за певних обставин. За результатами проведеного нами опитування 100 осіб (50 осіб – юристів та 50 осіб – медичних працівників), 70% юристів позитивно ставляться до позбавлення життя іншої людини, «...яка страждає від смертельної хвороби (жити їй залишилось не більше 6 місяців), терпить невгамовні фізичні та/або моральні страждання, на її усвідомлене неодноразове прохання або прохання уповноважених осіб, здійснене лікарем у відповідності до встановленої в законі процедури (евтаназія/ортаназія)». Серед лікарів підтримують ідею легалізації евтаназії/ортаназії – 65% медичних працівників. Щодо встановлення кримінальної відповідальності за порушення порядку проведення евтаназії, ортаназії та САЛ - підтримало 91% юристів та 81% медичних працівників.

На питання «Чи має бути в Україні легалізовано позбавлення життя іншої людини на прохання, якщо так - в якій формі (евтаназія, ортаназія чи САЛ)?» відповіді респондентів поділились наступним чином. Так серед юристів за

легалізацію позбавлення життя іншої людини на прохання зголосилось – 85% юристів, з них за легалізацію евтаназії/ортаназії – 50%, за легалізацію САЛ – 50%. Серед медичних працівників 80% зголосилось за легалізацію САЛ та ортаназії, в відповідно 20% за легалізацію евтаназії (Додаток Б, Анкета 2).

Спираючись на викладене запропоновано декриміналізувати евтаназію, ортаназію та самогубство асистоване лікарем зі встановленням кримінальної відповідальності за порушення порядку їх проведення, а також визнати позбавлення життя іншої людини на її прохання самостійним нетяжким злочином, який має бути розміщений в розділі II Особливої частини КК.

Для попередження зловживань у цій царині доцільно передбачити кримінальну відповідальність за порушення проведення порядку евтаназії, ортаназії та самогубства асистованого лікарем, яка має бути розміщена в цьому ж розділі КК.

4.3. В якості парадигми запобігання злочинам у сфері *трансплантології* слід *повернути презумпцію незгоди* особи на використання її органів або матеріалів після її смерті. Одночасно виникає гостра необхідність у розгортанні широкої ідеологічної роботи з населенням щодо престижу, відваги, ореолу героїзму статусу посмертного донора. Наслідком та метою такої ідеологічної роботи має стати цілком нормальне свідоме та відповідальне відношення суспільства до юридичного оформлення прижиттєвої заяви на посмертний забір органів. Тільки за таких умов можна говорити про ефективну комплексну протидію злочинності в сфері трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людини, а відтак і забезпечення безпеки життєдіяльності суспільства в цій сфері.

Відстоювання цієї презумпції відповідає біоетичним принципам *транспарентності, реалізму, раціоналізму, безпеки життєдіяльності, альтруїзму та рівноваги*.

За результатами проведеного опитування 70 осіб (30 – юристів та 40 – медичних працівників) на підтримання презумпції незгоди віддали свої голоси 75% юристів та 20% медичних працівників. При цьому 80% медичних

працівників пов'язують нестачу в Україні органного матеріалу із наявною презумпцією (незгоди). В той же час тільки 55% юристів бачить в цьому причинно-наслідковий зв'язок. (Додаток Б, Анкета 3).

5. *Використання нанотехнологій у багатьох сферах людської діяльності призвело до порушення трудових прав людини, створило загрозу громадської безпеки та безпеки виробництва.* Зазначена діяльність потребує об'єктивного державного реагування, в тому числі засобами кримінального права. Доцільність правового забезпечення нанотехнологій, ґрунтується на реалізації наступних біоетичних принципів: *транспарентності, раціоналізму, безпеки життєдіяльності, екоцентризму та обмежень.*

Проведене нами опитування 119 осіб (54 юриста (прокурори) та 65 медичних працівників) продемонструвало доцільність та актуальність доповнення КК України відповідними положеннями. Зазначимо, що представники медичної спільноти переважно були співробітниками Інституту медицини праці імені Ю.І. Кундієва НАМН України, які фахово досліджують вплив наночасток на організм людини та довкілля, тому їх відповіді можна вважати за вектор в якому потрібно просуватись. Щодо аудиторії юристів, то більшість юристів підтвердили необхідність внесення відповідних змін до КК України.

Виходячи з пропаганди нанотехнологій із акцентуванням лише на їх позитивних якостях, цілком логічним є те, що більшість людей, в тому числі і респондентів-юристів, а саме 90% не знають про шкідливий вплив наночасток на організм людини, довкілля? Одночасно з цим 100% медиків точно вказали яким чином на організм людини відбувається шкідливий вплив: першими страждають органи дихання, шлунково-кишковий тракт, навіть на плід в утробі відбувається негативний вплив. Накопичення наночасток в організмі людини провокує онкозахворювання.

Однак вже на питання: «Чи можуть бути нанотехнології використані для створення зброї масового знищення» 80% юристів відповіли позитивно. Така відповідь схожа із відповіддю медичної спільноти, яка відповіла позитивно –

100%. 95% юристів стверджували, що в Україні відсутні стандарти дотримання безпеки в сфері використання нанотехнологій, а загалом в світі, вони присутні. Фахівці з медичної сфери (100%) підтвердили, часткову наявність таких стандартів в світі, зокрема в США та Німеччині, при цьому вони зазначили про розробку цих стандартів зокрема в Інституті медицини праці в м. Києві.

Майже повністю дві групи респондентів зійшлися в думці про доцільність розробляти національні стандарти дотримання безпеки в сфері використання нанотехнологій: 95% юристів та 100% медиків.

Також співпала думка аудиторії щодо необхідності криміналізації порушень правил поводження з наноматеріалами та порушення правил нанобезпеки, а також поширення кримінальної відповідальності за грубе порушення законодавства про працю (ст.172 КК України) та грубе порушення угоди про працю (ст.173 КК України) на трудові відносини у сфері нанотехнологій, на випадки недотримання такої безпеки у сфері створення та використання нанотехнологій. Так загалом 80% юристів та 100% медиків підтримали цю пропозицію (Додаток Б, Анкета 4).

Виходячи з викладеного було запропоновано зміни до Кримінального кодексу, які можна розділити на дві групи. Одна містить суто нові склади, які передбачають відповідальність за порушення норм в сфері нанотехнологій. Інша група – містить нове, удосконалене тлумачення «старих» складів кримінальних правопорушень, з урахуванням положень «позитивного» закону з позиції *de lege ferenda*.

До першої групи віднесено «Порушення правил поводження з наноматеріалами», якою пропонується доповнити Розділ IX КК «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки»; «Порушення правил нанобезпеки», цей склад слід віднести до Розділу X КК «Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва».

Положення КК, передбачені статтями: 172, 173 мають тлумачитись більш розширено: об'єктивна сторона цих кримінальних правопорушень має включати суспільно-небезпечні діяння в сфері нанотехнологій.

Одночасно з цим пропонується внести зміни до «позитивного» законодавства в сфері нанотехнологій (КЗпП, пенсійне законодавство, прийняти Закон України «Про правові засади біоетики», створити підзаконні акти: Гігієнічні нормативи у сфері використання чи виробництва наноматеріалів, Санітарні стандарти щодо визначення наявності допустимих доз вмісту наночасток в повітрі; Методичні рекомендації щодо поводження з наноматеріалами; робота на подібних підприємствах має бути віднесена до переліку робіт з підвищеною небезпекою). Зазначені пропозиції можуть слугувати вектором наукових розробок в інших галузях права.

6. *Небезпечне знання у сфері генної інженерії полягає у проведенні експериментів над геномом людини, зокрема проведення клонування людини, поєднання різних видів біологічних організмів.* Подібні експерименти за відсутності віддалених результатів досліджень створюють загрозу безпеки всього людства, адже під загрозу ставиться безпека існування біологічного виду «людина». Внесення відповідних змін до кримінального законодавства відповідає таким принципам біоетики як: *принцип транспарентності, реалізму, безпеки життєдіяльності, альтруїзму, екоцентризму, рівноваги та обмежень.*

Під час роботи над цим науковим дослідженням було проведено опитування 116 осіб (54 юристи та 62 медичних працівника) щодо доцільності внесення відповідних змін до кримінального законодавства України. Серед медичних працівників були наявні фахівці в сфері репродуктології, акушерства та гінекології, нейрофізіологи, хірурги тощо). Серед юристів переважали юристи, які супроводжують медичну діяльність.

Так проведення на території України експериментів по створенню химер, підтвердили 10% юристів та 68% медиків. Щодо випадків проведення репродуктивного клонування людини в Україні, то відповіді двох груп респондентів повністю співпали – в обох групах 100% не підтвердили це. Щодо випадків наявності репродуктивного клонування в світі – 10% юристів та 80% медиків зазначили про такі випадки. Така ж відсоткова кількість опитаних зазначала про факти незаконної торгівлі клонованими ембріонами в Україні та

на міжнародному рівні. Однак в цьому випадку йдеться про ембріони створені з терапевтичною метою (екстрокорпоральне запліднення, тобто у віці до 14 доби).

Майже однаково у відсотковому співвідношенні дві групи респондентів (97% юристів та 80% медичних працівників) підтвердили доцільність встановлення кримінальної відповідальності за проведення репродуктивного клонування людини; створення гібридних видів живих істот (химер); проведення будь-яких дослідів над клонованими людьми чи химерами; переміщення через митний кордон України клонованих ембріонів (Додаток Б, Анкета 5).

Наведені склади кримінальних правопорушень, враховуючи їх особливий предмет, пропонується розмістити в розділі XX.

Одночасно із наведеними пропозиціями щодо внесення відповідних змін до XX розділу КК, доцільно внести відповідні зміни до Закону України «Про заборону проведення терапевтичного клонування людини», які заповнять правові пробіли в цьому нормативному акті, а відтак сприятимуть його вірному застосуванню.

Зокрема визначення поняття «ембріон людини» доцільно було б уточнити. Законодавець визначає ембріон людини, як зародок людини на стадії до восьми тижнів. Це визначення взято з медицини і воно є в певній мірі вірним, зокрема для медицини. Однак якщо в Україні дозволено проведення терапевтичного клонування, тобто знищення ембріона у стадії розвитку до 14 днів, доцільно було б в законі уточнити з якого саме віку починається забезпечення правової охорони ембріона. Тобто ембріон людини має визначатися як зародок людини від 15 днів до 8 тижнів. Це уточнення чітко розмежовує два види клонування та при системному тлумаченні законодавства дозволяє навести понятійну чистоту та відобразити позицію національного законодавця щодо дозволу терапевтичного клонування людини в Україні.

7. Розширеного тлумачення у розділі XX Особливої частини КК потребує і стаття 439 КК («Застосування зброї масового знищення») в предмет якої має бути включена зброя створена з використанням нанотехнологій.

8. Підводячи підсумок аналізу наведених біоетичних кримінально-правових проблем, які по суті є прогалинами в чинному КК, можна констатувати, що вони становлять 2% від всіх статей Особливої частини (Додаток В, Діаграма 13). Таке замале значення може здатися некритичним, однак враховуючи змістовне наповнення цих прогалин, останні становлять суттєву небезпеку для існування суспільства і демонструють нездатність чинного КК створити належне правове забезпечення конституційних гарантій права та свобод людини, та запобігати кримінальним правопорушенням.

Порівнюючи відсоткове значення прогалин в частинах КК зазначимо, що в Загальній частині їх майже вдвічі менше ніж в Особливій.

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі узагальнення концепцій вітчизняних і зарубіжних учених, законодавства та практики його реалізації розроблено наукові положення й отримано результати, що в сукупності розв'язують важливу науково-прикладну проблему: розроблення теоретичних засад та внесення обґрунтованих пропозицій щодо практики реалізації принципів біоетики в кримінальному праві України. На основі цього сформульовані висновки і пропозиції щодо біоетичного вектору розвитку доктрини кримінального права, удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування, наслідком чого має стати підвищення ефективності забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, а також утвердження національної системи права, виходячи із європейських традицій законотворення. Найголовніші з них такі:

1. Методологічною основою дослідження обрано філософію екоцентризму, яка має стати сучасною парадигмою відображення дійсності та ставлення до оточуючого світу, що здатна забезпечити безпеку існування планетарної екосистеми, включаючи людство. Передумовою вибору теми дослідження постали «трагічна діалектика» та екзистенціалізм, основною тезою яких є констатація нездатності сучасного суспільства використовувати науково-технічний прогрес виключно в інтересах збереження екосистеми планети Земля. Обґрунтовано необхідність переходу людства на шлях коеволюції, тобто відмови від домінуючої досі традиції керування природою і зверненням до традиції співпраці із нею.

Методику дослідження становить трирівнева система наукового пізнання, яку складають: фундаментальний, загальнонауковий та конкретно-науковий рівні, на кожному з яких застосовується сукупність відповідних методів. Крім того, для з'ясування змісту біоетики та її взаємозв'язку з іншими формами знання, використано гештальт-підхід і феноменологію у якості додаткових

засобів пізнання. Дослідження здійснено з додержанням діалектичної парадигми мислення, у тому числі з використанням ідеалістичної діалектики як засобу пізнання.

2. У кримінально-правовій літературі біоетиці, її принципам та проблемам приділено недостатньо уваги. Цей факт пов'язаний із новизною досліджуваної тематики, дискусії навколо якої можна спостерігати переважно в наукових колах з біоетики, філософії та медицини. Незначна кількість наукових публікацій щодо біоетичних аспектів кримінального права та кримінології, здійснених вітчизняними дослідниками, не зачіпають зазначеної проблематики. У єдиній зарубіжній докторській дисертації, присвяченій взаємозв'язку медичної біоетики з кримінальним правом (Н. Крилова, Москва, 2006), йдеться про біоетику у її вузькому значенні (медична деонтологія), що значно применшує її значення в сфері правотворення; в такому значенні біоетика не розглядається як складова концепції дуалістичного праворозуміння, а відтак і джерело для норм кримінального права.

У результаті дослідження виявлено низку біоетичних проблем, що потребують розв'язання засобами кримінально-правового характеру.

3. На основі визначення глобальної біоетики як міжгалузевого знання щодо правил співіснування людини з іншими елементами екосистеми та організації життєдіяльності суспільства за вказаними правилами з метою збереження життя на Землі, запропоновано доктринальні дефініції основних принципів біоетики як підґрунтя нормотворчості, у тому числі і в галузі кримінального права. Такими принципами пропонується вважати:

– *екоцентризм*, що означає дотримання людством екоцентричної філософії розвитку замість антропоцентричної, яка проголошуючи людину найвищою цінністю фактично сприяє всездозволеності останньої по відношенню до інших елементів екосистеми, що веде до знищення всього живого на Землі, у тому числі й самого людства;

– *альтруїзм*, що передбачає пріоритет інтересів всіх людей і, більш того, *всього живого* на землі;

– *транспарентність*, що передбачає відкрите національне та міжнародне обговорення проектів, пов'язаних з суттєвим негативним впливом на екосистему з можливістю блокування реалізації таких проектів;

– *раціоналізм*, що означає розумну, обґрунтовану та послідовну поведінку людей, як елементів екосистеми, щодо останньої;

– *рівновагу*, що передбачає дотримання в процесі життєдіяльності закладеного природою балансу між елементами екосистеми;

– *обмеження*, що означає обережність при відкритті нового небезпечного знання і полягатиме у: а) наданні йому гласності; б) за потреби проведення довгострокових досліджень, які відповідатимуть суті нового знання (за необхідності можуть тривати декілька поколінь); в) донесенні до суспільства можливих негативних наслідків відкриття небезпечного знання. У разі виявлення негативного потенціалу знання, виробництво його чи використання має бути зупинено;

– *безпеки життєдіяльності*, який означає, що все безпечне для екосистеми має «право на існування»;

– *реалізму*, що означає необхідність при прийнятті важливих рішень враховувати можливості реалізації таких рішень.

На підставі наведеної сукупності біоетичних принципів фактично формується нове/оновлене праворозуміння. Правосвідомість особи, зрощена на біоетичних принципах, неодмінно буде продукувати і відповідні – правові, біоетичні норми кримінального права та положення закону. Зазначені принципи функціонують одночасно і взаємодіють між собою за правилами координації та субординації. Усі перераховані принципи біоетики є важливими, а порядок їх розташування умовний.

4. Принципи біоетики фактично є загальноправовими принципами, які знаходять своє відображення у галузевих принципах кримінального права, акумулюють у собі наявні інтереси та потреби суспільства, містять синтез знань природничих та гуманітарних наук, виступають орієнтирами формування права, у тому числі й кримінального, є системою координат для формування

кримінально-правових норм. Біоетичні принципи у кримінальному праві слід розуміти як першооснови, підґрунтя, моральну базу, основне джерело норм матеріального права. Такі біоетичні принципи дозволяють створити нову, необхідну за сучасних потреб систему координат, задати новий біоетичний вектор відповідно до якого має розвиватись кримінальне право та законодавство, а засновані на таких принципах кримінально-правові норми, відображені у правових законах, складуть ефективне кримінально-правове забезпечення протидії кримінальним правопорушенням та сприятимуть формуванню сучасної кримінально-правової політики.

5. На основі аналізу досвіду реалізації принципів біоетики в кримінальному праві романо-германської та англосаксонської правових сімей, які є найбільш наближеними до національної системи права встановлено, що відображенням біоетичних принципів в положеннях зарубіжного законодавства можна вважати: 1) визначення кримінально-правового забезпечення життя людини з моменту зачаття (Велика Британія, Естонія, Франція, Польща, США); 2) заборону проведення клонування людини та створення химер, а також введення деякими державами кримінальної відповідальності за порушення законодавства в цій сфері (майже всі аналізовані держави Європи, а також Канада та майже всі штати США); в державах, які дозволяють терапевтичне клонування, передбачено віковий ценз для ембріонів людини, на яких дозволяється проводити дослідження – 14 днів з моменту їх створення; 3) передбачення можливості припинення життя на прохання в одній із його форм (евтаназія, ортаназія, САЛ, привілейований склад кримінального правопорушення) (Азербайджан, Австрія, Бельгія, Грузія, Данія, Ізраїль, Канада Литва, Молдова, Нідерланди, Франція, ФРН, Польща, Сербія, США, Швейцарія); 4) передбачення в правовому забезпеченні трансплантології в більшості держав презумпції незгоди на посмертний забір органного матеріалу; 5) правове забезпечення нанотехнологій позитивним законодавством (Велика Британія, ФРН, США).

Такий досвід використано для розв'язання аналогічних біоетичних кримінально-правових проблем в українському кримінальному праві.

6. Досліджено порактику ЄСПЛ щодо реалізації принципів біоетики у кримінальному праві (переважно Судом розглядались справи про визначення початку забезпечення охорони життя людини, проведення дослідів на ембріонах людини та припинення життя). У питаннях правової регламентації початку/закінчення життя ЄСПЛ в основному підтримує позицію національного законодавства, якщо вона не суперечить принципу верховенства права та аналізує національне законодавство країни заявника в процесі розгляду його заяви на предмет дотримання положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950), в якій вже закладено біоетичні принципи. Відтак національне законодавство, в тому числі у сфері кримінального права, має ґрунтуватись на цих засадах. Неоднозначна практика ЄСПЛ щодо тлумачення ст. 2 Конвенції (право на життя), надає можливість національному правозастосовачу також приймати рішення керуючись не тільки буквою закону, але принципами біоетики – принципом верховенства права (справа «Gard and Others v. the United Kingdom» (2017)). У питаннях правової регламентації початку життя та його закінчення ЄСПЛ в основному підтримує позицію національного законодавства, якщо вона не суперечить принципу верховенства права, а визначення вікового цензу піддослідного ембріону людини (14 днів), дозволяє встановити початок кримінально-правового забезпечення життя людини з моменту зачаття, а конкретніше – з 15 дня створення зиготи.

7. Визначено вплив глобалізаційних процесів на біоетизацію кримінального права України, підставами якої є: 1) невідповідність існуючого кримінального закону сучасним потребам суспільства, а відтак неспроможність закону здійснити забезпечення кримінально-правової охорони безпеки існування суспільства в різних сферах життєдіяльності; 2) неспинні процеси глобалізації як загального права, так і кримінального права зокрема. Основними аргументами її є: а) необхідність формування правового кримінального закону,

б) виконання міжнародних зобов'язань України. Умовою є раціональне запозичення позитивного досвіду, поряд із застосуванням власних доктринальних розробок.

8. Процес «проникнення» принципів біоетики до кримінального права України розкривається через його підстави та умови і здійснюється через наявний механізм правотворення у сфері кримінального права. Завершується аналіз вказаної генези демонстрацією значення принципів біоетики в кримінальному праві через механізм кримінально-правової протидії кримінальним правопорушенням як механізму реалізації потенції кримінального-правових норм, створених на підставі біоетичних принципів, виконувати своє основне завдання – протидіяти кримінальним правопорушенням з метою правового забезпечення конституційних прав та свобод людини і громадянина, а відтак забезпечувати безпеку існування суспільства.

9. Доведено, що кримінальне право, відображенням якого є закон, є найважливішою галуззю права, бо воно є засобом забезпечення найвищого соціального блага – соціального порядку, сприятливого для безпеки людини, і зокрема, безпечного її життя. Біоетизація кримінального права здійснюється через запровадження принципів біоетики до механізму правотворення в галузі кримінального права. Виділено три рівні правотворення у сфері кримінального права: 1) гносеологічний, 2) матеріальний, 3) інституціональний. Зазначена система рівнів правотворення та відображення в ній етапів реалізації принципів біоетики є біоетичним алгоритмом сучасного правотворення у сфері кримінального права. Біоетичні принципи реалізуються на кожному наведеному рівні. Вказаний алгоритм правотворення є універсальним і може використовуватися не тільки в системі кримінального права, але й у інших галузях права.

Користування цим алгоритмом здатне забезпечити безпеку існування всієї екосистеми, принаймні в межах України. До наближених результатів можна віднести передусім зниження рівня кримінальних правопорушень за

рахунок створення такого кримінального-правового забезпечення, яке буде задовольняти реальні, актуальні потреби суспільства, тобто кримінальне законодавство не тільки *de jure*, але і *de facto* буде виконувати завдання закріплені в ч. 1 ст. 1 КК України.

10. Механізм протидії кримінальним правопорушенням розглядається як механізм, який здатен реалізувати потенцію матерії кримінального права виконати свої завдання. Біоетичні принципи виконують гуманістичну, виховну, інформаційну, регулятивну функції, функцію нормативно-правового забезпечення охорони й захисту та розглядаються як джерело творення кримінально-правових норм, що є основним елементом кримінально-правового забезпечення протидії кримінальним правопорушенням, а останнє будучи заснованим на біоетичних засадах, обслуговуватиме усі рівні такої протидії: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та кримінально-юстиційний.

Механізм протидії кримінальним правопорушенням розглядається як механізм, який здатен реалізувати потенцію матерії кримінального права виконати свої завдання. Без реалізації цього механізму кримінальне право є «мертвим», оскільки самим своїм існуванням не здатне виконувати завдання, визначені в ч. 1 ст. 1 КК України. Реалізація принципів біоетики в кримінальному праві України та його засіб реалізації – механізмі протидії кримінальним правопорушенням надасть можливість попередити виникнення прогалин у нормативно-правовому забезпеченні користування новим, отриманим в майбутньому небезпечним знанням.

11. Досліджено реалізацію принципів біоетики в основних інститутах Загальної частини кримінального законодавства:

а) «кримінальне правопорушення» (розділи III–VII КК України), в якому окрім наскрізних біоетичних принципів транспарентності та безпеки життєдіяльності, знайшли свої відображення принципи: альтруїзму, раціоналізму, реалізму та рівноваги. У найбільшій кількості положень закону відображений принцип раціоналізму – 83 % норм, реалізму – 65 %, альтруїзму – 52 %, рівноваги – 9 %;

б) «обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння» (розділ VIII КК України) – реалізовані такі біоетичні принципи: раціоналізму – 100 %, альтруїзму – 75 %, реалізму, рівноваги – 50 %;

в) «заходи кримінально-правового характеру» (розділи IX–XV КК України) – в основному представлений через принцип раціоналізму – 94 %, альтруїзму – 96 %, реалізму – 32 %, рівноваги – 94 % та екоцентризму – 25 %.

Загалом *принцип безпеки життєдіяльності* реалізовано у всіх положеннях вказаних інститутів. *Принцип раціоналізму* найбільше реалізований у нормах інституту обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, а найменше – в інституті кримінального правопорушення. *Принцип реалізму* найбільше реалізований в положеннях інституту обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, а найменше – в інституті заходів кримінально-правового характеру. *Принцип альтруїзму* в інституті обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння реалізовано найбільше. Біоетичний *принцип рівноваги* найбільше реалізовано в інституті засобів кримінально-правового реагування, з одночасною найменшою концентрацією положень, в яких він відображений в інституті кримінального правопорушення. Майже нереалізованим біоетичним принципом у Загальній частині КК України є *принцип екоцентризму*, що підтвердило гіпотезу про антропоцентричне спрямування положень Загальної частини КК України. Оскільки положення цієї частини Кодексу не протирічать цьому принципу, вони мають право на існування, хоч і потребують удосконалення.

Положення Загальної частини КК України, в цілому, відповідають наявним принципам біоетики, водночас суперечить повністю всім біоетичним принципам тільки ст. 59 КК України (Конфіскація майна), що складає 0,8 % від усіх статей Загальної частини КК України.

12. Щодо положень Особливої частини КК України, встановлено повну реалізацію в них біоетичних принципів *реалізму, раціоналізму, безпеки життєдіяльності та альтруїзму*. В дещо меншому обсязі положень цієї частини відображено *принцип рівноваги*. З'ясовано, що в Особливій частині КК

України недостатньо реалізовано *принципи екоцентризму, транспарентності та обмежень*. Крім того, встановлена наявність законодавчих «прогалин» в Особливій частині Кодексу, пов'язаних із сучасними біоетичними кримінально-правовими проблемами.

13. До числа сучасних біоетичних кримінально-правових проблем, пов'язаних з відкриттям небезпечного знання в різних сферах об'єктивної дійсності, відносно: необхідність перенесення моменту кримінально-правового забезпечення охорони початку життя людини на більш ранню стадію розвитку організму людини; визначення презумпції на посмертне розпорядження органами та тканинами; неупорядковане використання нанотехнологій; незаконне проведення експериментів над геномом людини.

14. Запропоновано шляхи розв'язання біоетичних кримінально-правових проблем через створення теоретичних моделей відповідних кримінально-правових норм та деяких інших законодавчих актів, спрямованих на забезпечення їх відповідності біоетичним засадам нормотворення, зокрема:

1) у Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (1992):

встановити кримінально-правове забезпечення охорони життя людини з 15 дня розвитку зиготи людини тобто з моменту початку формування людини як живого організму;

ст. 3 доповнити абзацом: «початок життя людини – визначається з 15 дня формування зиготи»;

абз. 1 ст. 50 викласти в наступній редакції:

«Стаття 50. Добровільне штучне переривання вагітності.

Операція штучного переривання вагітності (аборт) може бути проведена за бажанням жінки у закладах охорони здоров'я при вагітності строком не більше 14 днів»;

2) у Законі України «Про заборону репродуктивного клонування людини» (2004) уточнити поняття «клонування» шляхом включення до нього усіх наявних методів проведення клонування;

уточнити поняття «ембріон людини» в контексті цього закону таким пропонується вважати біологічну субстанцію, що виникла в результаті розвитку зиготи на п'ятнадцятий день існування останньої та не перевищила восьми тижнів свого розвитку; роз'яснено поняття «репродуктивне клонування», які сприятимуть встановленню кримінальної відповідальності за порушення вимог цього закону;

3) в правовому забезпеченні трансплантології залишити презумпцію незгоди, оскільки саме така позиція держави, за умов комплексної соціальної політики, спрямованої на формування відповідної свідомості суспільства, може бути однією з детермінант зниження загального рівня вчинення кримінальних правопорушень та запорукою морального розвитку громадянського суспільства;

4) внести зміни до КК України:

а) до розділу IX включити статтю:

«Порушення правил поводження з наноматеріалами.

1. Порушення встановлених законом правил поводження з наноматеріалами, - карається...

2. Діяння, передбачені частиною 1 цієї статті, що спричинили тяжкі наслідки, - карається...»

б) до розділу X включити статтю:

«Порушення правил нанобезпеки.

1. Порушення на виробництві правил нанобезпеки, особою, яка зобов'язана їх дотримуватись, якщо це **створило загрозу** загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків, або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого, - карається....

2. Ті самі діяння, якщо вони **спричинили загибель** людей або інші тяжкі наслідки, - карається....»

За класифікацією діяння передбачені ч.1 цих кримінальних правопорушень пропонується віднести до нетяжких злочинів. Діяння, передбачені ч.2 – до особливо тяжких злочинів.

в) до розділу XX включити статті:

«Проведення репродуктивного клонування людини.

1. Створення в різний спосіб ембріону людини з метою вирощування з нього людини, яка містить в собі генотип ідентичний генотипу іншої живої або мертвої людини, – карається.....

2. Вчинення дій передбачених в частині 1 цієї статті за попередньою змовою групою осіб, – карається....

3. Вчинення дій передбачених в частині 1 цієї статті у складі організованої групи, – карається....»;

«Створення гібридних видів живих істот (химер).

1. Створення в різний спосіб гібридних ембріонів (химер), – карається...

2. Вчинення дій передбачених в частині 1 цієї статті за попередньою змовою групою осіб, – карається....

3. Вчинення дій передбачених в частині 1 цієї статті у складі організованої групи, – карається....»;

«Проведення будь-яких дослідів над клонованими ембріонами людини, людьми чи химерами.

1. Проведення будь-яких дослідів над клонованими ембріонами людини, клонованими людьми чи химерами після їх народження, – карається...

2. Вчинення дій передбачених в частині 1 цієї статті за попередньою змовою групою осіб, – карається....

3. Вчинення дій передбачених в частині 1 цієї статті у складі організованої групи, – карається....»;

«Переміщення через митний кордон України клонованих ембріонів, химер.

1. Переміщення через митний кордон України клонованих ембріонів, химер – карається.....

2. Вчинення дій передбачених в частині 1 цієї статті за попередньою змовою групою осіб, – карається....

3. Вчинення дій передбачених в частині 1 цієї статті у складі організованої групи, – карається...».

За класифікацією діяння передбачені ч. 1 цих кримінальних правопорушень пропонується віднести до нетяжких злочинів, а ч. 2 – до особливо тяжких злочинів;

г) удосконалити положення КК України шляхом нового, розширеного тлумачення їх диспозицій, зокрема: ст. 172 «Грубе порушення законодавства про працю», ст. 173 «Грубе порушення угоди про працю», ст. 236 «Порушення правил екологічної безпеки», ст. 439 «Застосування зброї масового знищення» КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдеев М.И. Судебно-медицинская экспертиза трупa. М.: Медицина, 1976. 677 с.
2. Акопов В.И. Медицинское право в вопросах и ответах. М.: Приор, 2001. С. 71. 208 с.
3. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования М. : «Статут», 1999. 709 с..
4. Андрушко А.А. Юридическая природа и значение исполнения приказа и выполнения профессиональных функций в советском уголовном праве: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. К. , 1997. 24с.
5. Аристотель. Сочинения / пер. с древнегреч.; под. общ. ред. А.И. Доватура. [в 4-х т.]. М.: Мысль, 1983. Т. 4. 830 с. URL: https://royallib.com/book/chanishev_arseniy/aristotel.html (дата звернення 29.12.19).
6. Асмус В.Ф. Античная философия URL: <http://ancientrome.ru/ius/source/gainus/kn01f.htm>. (дата звернення 15.10.15)
7. Бандурка А.А., Л.М. Давиденко. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы: моногр. Х.: Национальный университет внутренних дел. 2005. С. 86–87. 302 с.
8. Баулин Ю.В. Основания исключающие преступность деяния: Учебное пособие. К.: УМК ВО, 1989. 46 с
9. Баулин Ю.В. Уголовно-правовые проблемы учения об обстоятельствах, исключающих преступность (общественную опасность и противоправность) деяния: автореф.дис.... докт.юрид.наук. Х., 1991. 41с.
10. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: Монографія. К.: Атіка, 2004. 296с.;

11. Баулин Ю.В. Юридическая природа причинения вреда с согласия «потерпевшего». *Проблеми пенітенціарної теорії і практики: щорічний бюлетень* / за заг. ред. А.А. Музики. К.: КЮІ КНУВС, 2005. С.12-23.

12. Баулін Ю.В. Верховенство права як об'єднуючий принцип предмета дослідження науки кримінального права. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. (м. Харків, 9–10 жовтня 2014 року). Харків: «Право», 2014. С. 13-18.

13. Бачинин В.А. Энциклопедия философии и социологии права. СПб: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс». 2006. 1093 с. URL: <https://nashol.com/2017092296580/enciklopediya-filosofii-i-sociologii-prava-bachinin-v-a-2006.html> (дата звернення 28.12.19)

14. Берестовой А.Н. Обоснованный риск как обстоятельство, исключающее преступность деяния: Автореф. дис.....канд.юрид. наук. СПб, 1999. 20 с.

15. Биоэтика и экоэтика для школьного и внешкольного образования: учебно-метод. пособ / Л.М. Логиновская, Т.В. Силич, С.А. Ставропольцева; под общ. ред. Т.В. Мишаткиной. Минск: МГЭУ им. А.Д. Сахарова, 2008. 184 с.

16. Биоэтика на рубеже тысячелетий / В.А. Антипенков, А.Б. Ляуш, В.И. Сабурова, И.В. Силуянова, Н.А. Сушко. *Медицинское право и этика: обзор материалов V Всемирного конгресса по биоэтике*. (Лондон, 2000): Лондон, 2001. № 2. С. 12–22.

17. Біль про права термінальних хворих. URL: <http://www.hermitage.8m.com/documents.html> (дата звернення 28.12.19)

18. Блинников В.А. Обстоятельства, исключающие преступность деяния в уголовном праве России. Ставрополь. 2001. С. 222–227.

19. Блинников В.А. Система обстоятельств исключающих преступность деяния в уголовном праве России: Автореф. дис....д-ра юрид. наук. Нижний Новгород, 2002. 45с.

20. Бодяжина В.И. Акушерство: учеб. М.: Медицина, 1980. 432 с.

21. Бородин С.В. Преступления против жизни. СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. 467 с.
22. Бородин С.В., Глушков В.А. Убийство из сострадания. *Общественные науки и современность*. 1992. № 4. С.138-145
23. Булеца С.Б. Право фізичної особи на життя та здоров'я як об'єкт цивільно-правової регламентації: порівняльно-правовий аналіз регулювання в Україні, Угорській, Словацькій та Чеській республіках: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2005. 169 с.
24. В Италии возобновились широкие дебаты по вопросу об эвтаназии. – 24 сентября 2006 года URL: <http://www.radikaly.ru/press-6401.html>. (дата звернення 26.09.06).
25. В Люксембурге легализовали эвтаназию. *Комсомольская правда в Украине*. 3 марта 2008 года URL: <http://www.hp.ua/daily/200208/35284>. (дата звернення 03.03.08).
26. В Швейцарии могут разрешить лечить депрессию при помощи эвтаназии. – 21 сентября 2006 года URL: <http://www.rambler.ru/news/0/evtanazia/8740281.html>. (дата звернення 21.09.06)
27. Вековщина С.В. Введение в биоэтику URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/bioetica/Vekov.htm> (дата звернення 25.10.18).
28. Великий тлумачний словник сучасної української мови / упоряд. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ Перун, 2001. 1440с..
29. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т.17. Харків: Право, 2017.1064 с
30. Вибрані наукові праці з проблем правознавства / М.І. Панов; передм. В.П. Тихого. К.: ІнЮре, 2012. 812с.
31. Витте П.Н. Современные вопросы биоэтики, связанные с международными эпидемиологическими исследованиями воздействия радиации на орган зрения. *П'ятий національний конгрес з біоетики* (м. Київ, 23-25 вересня 2013 р.). Київ. 2013. С.151.

32. Відмінність знарядь і засобів вчинення злочину від предмета складу злочину URL: https://knowledge.allbest.ru/law/3c0a65635a2ac68a4c53b88421206c26_0.html (дата звернення 27.02.20)

33. Вознюк А. А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів . *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. №.1 URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/3192>. (дата звернення 28.12.19)

34. Волькенштейн М.В. Биологическое обоснование жизни М.: Наука, 1955. – С. 47.

35. Воробей П.А. Принципи дії закону про кримінальну відповідальність. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. №1(106). С.75-86.

36. Воронин А.Н. Уголовная ответственность за убийство из сострадания. *Российский юридический журнал*. 2000. № 4 (28). С. 76–79.

37. Всезагальна декларація про біоетику та права людини від 19 жовтня 2005 року. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/bioethics_and_hr.shtml (дата звернення 28.12.19).

38. Вуд П. В какой степени право может контролировать клонирование человека. *Реферативный журнал*. 2000. № 3. С. 144. (Серия «Государство и право»).

39. В Литве запретили клонирование человека URL: <https://rus.delfi.ee/archive/v-litve-zapretili-klonirovanie-cheloveka?id=4310094> (дата звернення 25.03.20)

40. Гавриш С.Б. Основные вопросы ответственности за преступления против природной среды: автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.08. Х., 1994. 41с.

41. Галиакбаров Р.Р. Уголовное право. Общая часть: учеб. Краснодар: КубГАУ. 1999. 444с.

42. Галкін О.Ю. Григоренко А.А. Біоетика в Україні: від теорії до практики. Нормативно-правові та навчально-наукові аспекти. *Наукові вісті НТУУ «КПІ»*. 2011. № 3. С. 12–19.

43. Гаухман Л.Д. Уголовно-правовое значение «согласия потерпевшего» на причинение смерти или телесных повреждений. *Труды Киевской Высшей школы МВД СССР*. К.: Наука, 1976. Вып. 10. С. 100.

44. Гацелюк В.А. Реализация принципов уголовного права Украины: проблемы и перспективы. Луганск : РИО ЛАВД, 2003. 152 с.

45. Гацелюк В.А. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції). Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. 280 с

46. Герцензон А.А. Пути развития советской науки уголовного права за 30 лет. Советское государство и право. 1947. № 11. С. 73–86.

47. Герцензон А.А. Криминология: учеб. для юрид. фак. и ин-тов. 2-е изд., испр. и доп. М.: Юридическая литература, 1968. 471 с.

48. Гильберт Г. Нюрнбергский дневник: Процесс глазами психолога Смоленськ: Русич, 2004. 607 с.

49. Глазко В.И., Глазко Г.В. Русско-англо-украинский толковый словарь по прикладной генетике, ДНК-технологии и биоинформатике. К.: Квіц, 2001. 416 с.

50. Глистин В.К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений. Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1979. С. 31.

51. Глузман С.Ф. Практика злоупотреблений психиатрией в политических целях в СССР. Міжнародний (Третій Всеукраїнській) конгрес з медичного і фармацевтичного права, біоетики та соціальної політики (м. Київ, 19-21 квіт.2012 р.). Київ. 2012. С.51

52. Глушков В. А. Ответственность за преступления в области здравоохранения: монография. Киев : Вища шк., 1987. 200 с.

53. Глушков В. Уголовно-правовые вопросы эвтаназии. *Рос. юстиция*. 1998. № 9-14. С. 31-39.

54. Глушков В.А. Социологические и правовые аспекты эвтаназии // URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/993/069/1217/002.GLUSHKOV.pdf> (дата звернення 28.12.19).

55. Глушков В.О. Конфліктогенні зони нового світового порядку в аспекті української геополітики (політико-кримінологічний аналіз): зб.наук. праць. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Х.: Золота миля, 2013. № 3. С. 107–117.

56. Глушков В.О. Эвтаназия: социологические и правовые аспекты. *Біоетичні аспекти правового регулювання евтаназії та суміжних з нею явищ в Україні*: матеріали засідання «круглого столу» з міжнародною участю (м. Київ, 18 грудня 2018 року). Київ, 2018. С. 40-53. URL: <http://medcom.unba.org.ua/assets/uploads/Lviv/.pdf> (дата звернення 28.12.18).

57. Глушков В.О., Козакова І.В. Проблеми правового регулювання евтаназії. *Правове регулювання темпоральних меж життя людини*: зб. мат-лів засідання «круглого столу» (м. Київ, 22 жовтня 2019 р.). Київ, 2019. С.107-121.

58. Голина В.В. О понятии «преступность». Преступность, социальный контроль и защита прав личности: материалы 2-го международного причерноморского социально-девиантологического симпозиума. Одесса, 1996. Т.1. С. 48–49.

59. Гомер. Іліада. Х.: Фоліо, 2006. 416 с. URL: https://royallib.com/book/gomer/iliada_per_nmminskogo.html (дата звернення 29.12.19)

60. Горлов О.О. Биоэтика и будущее человечества URL: <http://clinvest.ru/news-det.php?nid=876> (дата звернення 15.10.13)

61. Горшенков А.Г., Г.Г. Горшенков, Г.Н. Горшенков Преступность как объект управленческого воздействия Сыктывкар: Комитет респуб. академии госслужбы и упр., 1999. 92 с.

62. Гревцова Р.Ю., Курдюков В.В. Медико-правовые и биоэтические дисциплины в структуре юридического образования: опыт академии

адвокатури України. *П'ятий національний конгрес з біоетики* (м. Київ, 23-25 вересня 2013 р.). Київ. 2013. С.88.

63. Грищенко О. Проблема державного забезпечення права людини на застосування еутаназії URL: <http://justinian.com.ua/article.php?id=1773> (дата звернення 28.12.19).

64. Грищук В.К., Марисюк К.Б. Еутаназія в теорії і практиці зарубіжних держав і в Україні. *Митна справа*. 2002. № 6. С. 75–83.

65. Грищук В.К. Еутаназія: pro et contra. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2003. № 4. С. 29–36.

66. Грищук В.К., Маковецька Н.Є. Умисні вбивства за кримінальним правом України та Республіки Польща: юридичний аналіз складів злочинів: монограф. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2012. 368 с.

67. Грищук В.К. Еутаназія: кримінально-правова оцінка. *Біоетичні аспекти правового регулювання еутаназії та суміжних з нею явищ в Україні: матеріали засідання «круглого столу» з міжнародною участю* (м. Київ, 18 грудня 2018 року). Київ, 2018. С. 54-71. URL: <http://medcom.unba.org.ua/assets/uploads/Lviv/.pdf> (дата звернення 28.12.18).

68. Гуторова Н.О. Охоронна функція кримінального права. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків: матеріали міжнар. гаук.-практ. конф.* (м. Харків, 9-10 жовтня 2014 р.). Х.: Право, 2014. 536 с.

69. Гуторова Н.О. Проблеми визначення початку життя людини у справах про неналежне виконання професійних обов'язків лікарем під час проведення пологів. *Правове регулювання темпоральних меж життя людини: мат-ли засідання «круглого столу»* (м. Київ, 22 жовтня 2019 р.). Київ: Право, 2019. С.4.

70. Декларації прав умираючого Етичного комітету Фонду Флоріана URL: <http://www.hermitage.8m.com/documents.html> (дата звернення 28.12.19)

71. Декларації прав хворого Міжнародної медичної асоціації URL: <http://www.hermitage.8m.com/documents.html> (дата звернення 29.12.19)

72. Демецька О.В., Кучерук Т.К., Мовчан В.О., Рибак О.О. Проблеми інформованої згоди та доклінічної діагностики працюючих у сфері нанотехнологій. *Четвертий національний конгрес з біоетики з міжнародною участю*: зб. тез доповідей. (м. Київ, 20–23 вересня 2010 р.). К.: KIM, 2010. 235 с.

73. Демецька О.В., Леоненко Т.Ю., Ткаченко О.Б. Етичні та нормативно-правові аспекти використання нанотехнологій. *Четвертий національний конгрес з біоетики з міжнародною участю*: зб. тез доповідей (м. Київ, 20–23 вересня 2010 р.). К.: KIM, 2010. 235 с.

74. Джоунс Н.Л. Этика терапевтического клонирования человека URL: www.scienceandapologetics.org (дата звернення 28.12.19).

75. Джужа О. Кримінологічна експертиза як засіб удосконалення законотворчого процесу. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією*. 2003. № 8. С. 125–137.

76. Джужа О. М. Науково-практичний інтерес до становлення кримінально-виконавчої та кримінологічної політики України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2005. № 11. С. 164–175.

77. Джужа О.М., Орлов Ю.Ю., Калюжний Р.А. Щодо можливості вивчення правових явищ з позицій синергетики. *Право і суспільство: наук. журн.* Дніпропетровськ: 2009. Вип. 2. С. 3–12.

78. Дирепаско А.В. Жизнь человека как фундаментальная естественно-правовая ценность : автореф. дисс... канд. юрид. наук: 12.00.01 Владимир, 2004. 181 с.

79. Довгань О.В. Действие уголовного закона в пространстве. Приоритет принципа территориальности в применении уголовной юрисдикции. *Актуальні проблеми держави і права*. 2002. Вип.15. С.3-6

80. Додатковий протокол про захист прав людини і гідності людської істоти в зв'язку з використанням досягнень біології та медицини, що стосується заборони клонування людських істот. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_526(дата звернення 28.12.19)

81. Домбровська О.В. Теоретичні проблеми кримінально-правової охорони життя людини. *Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: матеріали наук.-практ. конфер. (м. Київ, 22–23 квітня 2004 року)* К.: «Юрінком Інтер», 2004. 260 с.

82. Дремин В.Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества: монограф. Одесса: Юридическая литература, 2009. 613 с.

83. Дудоров О.О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України: автореф. дис.... док. юрид. наук: 12.00.08. К., 2007. 34 с.

84. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник. К.: Ваіте, 2014. 944с

85. Дяченко В.Ю., Небесна Т.Ю. Нанобіотехнології: соціально-етичні аспекти. *Четвертий національний конгрес з біоетики з міжнародною участю: зб. тез доповідей* (м. Київ, 20–23 вересня 2010 р.). К.: KIM, 2010. 235 с.

86. Евдемова етика в восьми книгах /пер. с древнегр. Т.В. Васильевой, Т.А. Миллер, М.А. Солоповой. М.: ИФ РАН, 2005. 448 с. URL: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/istorija_antichnaja/aristotel_evdemova_etica_2005/7-1-0-1364 (дата звернення 29.12.19)

87. Єрмак О.В., Куц В.М. Конфіскація як засіб кримінально-правового реагування. Монографія. Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2018. 232с.

88. Жалинская-Рерихт А.А. Актуальные вопросы польского медицинского права. *Реферативный журнал*. 2001. № 3. С.160–167. (Серия «Государство и право»).

89. Жегунов Г.Ф., Боянович Ю.В. Словарь-справочник по генетике. Х.: Основа, 2001. 308 с.

90. Желдуков А. Гуго Гроций и его трактат «О праве войны и мира». - URL: <http://www.kursach.com/biblio/0001002/003.htm> (дата звернення 28.12.19)

91. Жижиленко А.А., Пионтковский А.А. Преступления против личности. М.: Госюриздат, 1927.140 с.

92. Житний О.О. Розвиток кримінального права України в умовах глобалізації (загальні тенденції та перспективи дослідження). *Форум права*. 2013. №1. С.306-311.

93. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення 28.12.19).

94. Загальна декларація про геном людини та права людини від 11 листопада 1997 року URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення 28.12.19).

95. Загальна теорія права: Підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. К.: ВАІТЕ, 2015. 392с.

96. Заздравнов А.А. Біоетика як універсальна стратегія екоцентризму. *VII Національний конгрес з біоетики: зб.тез* (м. Київ, 30 вересня – 2 жовтня 2019 р.).Київ. 2019. С.110-111.

97. Запорожан В.М. Цивілізаційне значення біоетики в формуванні світогляду та у вирішенні сучасних моральних та біомедичних викликів. *П'ятий національний конгрес з біоетики* (м.Яшч Київ, 23-25 вересня 2013 р.). Київ. 2013. С.28.

98. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Кн. 1. К.: «Видавничий дім «Ін Юре», 2007. 424 с.

99. Захара І. Лекції з історії філософії. Львів: Видавництво ЛБА, 1997. 398 с.

100. Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України (1972–2007). Х.: СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2007. С. 483–493.

101. Зеленецкий В.С. Общая теория борьбы с преступностью. Концептуальные основы. Х.: Основа, 1994. 321 с.

102. Зелинский А.Ф. Криминология: курс лекций. Х.: Прапор, 1996. 260 с

103. Зильбер А.П. Трактат об эйтаназии. Петрозаводск: Издательство Петрозаводского государственного университета, 1998. 464 с.

104. Ивченко О.С. Ответственность за эвтаназию по уголовному законодательству зарубежных стран (сравнительно правовой анализ). *Уголовное право*. 2001. № 3. С. 19–21.

105. Ивченко О.С. Уголовная ответственность за эвтаназию в России. *Уголовное право в XXI веке: м-лы междунар. научн. конфер. на юр. факультете МГУ им. М.В. Ломоносова* (г. Москва, 31 мая – 1 июня 2001 г.). М.: ЛексЭст. 2002. С. 139–145.

106. Игнатов А.Н., Сарыев Б.С. Ответственность за преступления против жизни и здоровья. Ашхабад, 1973. 247с.

107. Израиль легализовал эвтаназию 9 декабря 2005 года URL: www.korrespondent.net. (дата звернення 15.10.18).

108. История политических и правовых учений: учеб. для вузов / под общ. ред. В.С. Нерсисянца. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2004. 944 с.

109. Інструкція з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості: затверджена Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29 березня 2006 року № 179 URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0427-06>. (дата звернення 28.12.19).

110. Карпец И.И. Некоторые проблемы науки советского уголовного права в свете Постановлений ЦК КПСС «О мерах по дальнейшему развитию юридической науки и улучшению юридического образования в стране». *Советское государство и право*, 1965. № 1. С. 12–19.

111. Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_935(дата звернення 28.12.19).

112. Качмар О. Стовбурові клітини. Огляд інформації URL: <http://www.transplantology.com>. (дата звернення 28.12.19).

113. Кашинцева О.Ю., Шатирко Л.О. Міждисциплінарний аспект викладання медичного права та права біоетики. *Міжнародний (Третій Всеукраїнський) конгрес з медичного і фармацевтичного права, біоетики та соціальної політики* – зб. мат-лів (м. Київ, 19-21 квіт. 2012 р.). Київ. 2012. С.72

114. Кашинцева О.Ю. Права людини в сфері репродуктивної медицини крізь призму біоетики. *П'ятий національний конгрес з біоетики* – зб. мат-лів (м. Київ, 23-25 вересня 2013 р.). Київ. 2013. С.200-201

115. Келина С.Г. Обстоятельства, исключющие преступность деяния: понятия и виды. *Уголовное право*. 1999. № 3. С. 3-8.

116. Коваленко Н.В. Інтеграція та єдність екологічної та медичної біоетик. *VII Національний конгрес з біоетики: зб.тез* (м. Київ, 30 вересня – 2 жовтня 2019 р.).Київ. 2019. С.30-31.

117. Козаченко О.В. Кримінально-правові заходи в Україні: культурно-антропологічна концепція: автореф. дис... док. юрид. наук : спец. 12.00.08 Одеса, 2012. 38с.

118. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. № 3. С. 42–46.

119. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015 (дата звернення 28.12.19).

120. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину від 4 квітня 1997 року URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення 28.12.19).

121. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України від 4 листопада 1950 року URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 28.12.19).

122. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 05 червня 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030 (дата звернення 28.12.19).

123. Конвенція про права дитини, ООН від 20 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021(дата звернення 28.12.19).
124. Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 3. Ст. 141.
125. Концепція державної політики в галузі біоетики в Україні URL: [http // biomed.nas.gov.ua](http://biomed.nas.gov.ua). (дата звернення 15.10.15).
126. Концепція реформування КК України та інших актів законодавства про відповідальність за правопорушення в публічній сфері. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України*: Міжнародна наукова конференція (с. Березівське, 17-19 жовтня 2019). Харків. 2019.
127. Короленко В.В., Музиченко П.Ф., Рибачук А.В. Проблеми біоетики в наномедицині. *Четвертий національний конгрес з біоетики з міжнародною участю*: зб. тез доповідей (м. Київ, 20–23 вересня 2010 р.). К.: КІМ, 2010. 235 с.
128. Корочкин Л. В лабиринтах генетики. *Новый мир*. 1999. № 4. С. 111–112.
129. Костенко О.М. Основне питання правознавства з позиції соціального натуралізму. *Проблеми філософії права*. Т. 1. 2003. С. 72–79.
130. Костенко О.М. Принцип соціального натуралізму у кримінологічних дослідженнях. *Методологічні проблеми правової науки*: м-ли міжнар. наук. конфер.: тези доповідей (м. Харків, 13–14 грудня 2002 року). Х.: Право, 2003. С. 296–299
131. Костенко А.Н. Уголовно-правовая доктрина Украины (проблемы развития). Научные записки Харківського економіко-правового університету. 2004. № 1. С. 47–52.
132. Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу: моногр. К.: Атіка. 2008. 352 с.
133. Котюк І.І., Мусієнко А.В. Альтернатива евтаназії – паліативна медицина *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2003. № 2. С. 23–29.

134. Красиков А.Н. Сущность и согласие потерпевшего в советском уголовном праве. Саратов: изд. Саратовского юридического института. 1976. 120 с.

135. Кримінальний кодекс України 1960 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0006.html (дата звернення 01.04.20).

136. Кримінальний кодекс України 2001 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 01.04.20).

137. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна. Курс лекцій / За ред. М. Й. Коржанського. К.: Атіка, 2001.-432с.

138. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 2-е вид., перероб. і доп. К.: Юрінком Інтер, 2004. 480 с.

139. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / І.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін (та ін.). 4-те вид., перероб. і допов. Х.: Право, 2010. 456.

140. Кримінальне право. Загальна частина: Підручник / За ред. А.С.Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. К.: Істина, 2011. 1112с.

141. Кримінологія: учеб. / под общ. ред. А.И. Долговой. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма-Инфа-М, 2010. 1008 с.

142. Кримінологія: учеб. для вузов / Аргунова Ю.Н., Ванюшкин С.В., Ващенко Ю.В. и др.; под общей ред. А.И. Долговой. 2-е изд. перераб. и доп. М.: Изд-во Норма-Инфра-М, 2002. 831 с.

143. Кропоткин П.А. Этика. М.: Политиздательство. 1991. 496 с.

144. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. К.: Кондор, 2006. 206 с.

145. Крылова Н.Е. «Уголовное право и биоэтика (уголовно-правовые проблемы применения современных биомедицинских технологий)». Автореферат дис... докт. юрид. наук. Москва, 2006. 54с.

146. Крылова Н.Е. Эвтаназия: уголовно-правовой аспект. *Вестник Московского ун-та*. 2002. № 2. С. 17–37. (Серия 11, «Право»).
147. Кузнецов В.В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі: монограф. К.: Інтерсервіс, 2012. 908 с.
148. Кулиниченко В.Л. Биоэтика как универсальная экспертная система. *П'ятий національний конгрес з біоетики* (м. Київ, 23-25 вересня 2013 р.). Київ. 2013. С.35.
149. Кундиев Ю.И., Гревцова Р.Ю., Витте П.Н. Направления развития взаимодействия между здравоохранительным правом и биоэтикой в Украине. *Міжнародний (Третій Всеукраїнський) конгрес з медичного і фармацевтичного права, біоетики та соціальної політики: зб. мат-лів* (м. Київ, 19-21 квітня 2012 р.). Київ. 2012. С. 83.
150. Кундієв Ю.І. Біоетика і ринкові відносини. *П'ятий національний конгрес з біоетики* (м. Київ, 23-25 вересня 2013 р.). Київ. 2013. С.26.
151. Куц В.М. Апроксимація національних законодавчих систем. *Вісник Запорізького державного університету*. 2001. №1. С.34-39.
152. Куц В.М., Орлеан А.М., Лизогуб Б.В. Кримінально-правові засоби протидії торгівлі людьми: монографія. Х.: Харківський економіко-правовий університет. 2003. 320 с.
153. Куц В.М. Загальна характеристика механізму протидії злочинності та його понятійного апарату. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології: м-ли всеукр. наук.-практ. конфер. Донецького юридичного інституту ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка; за заг. ред. Є.О. Письменського*. Донецьк: Норд Комп'ютер, 2009. С. 12–15.
154. Куц В., Міщенко С. Понятійний апарат правового механізму спеціальної протидії злочинній корупції. *Вісник Національної академії прокуратури України*, 2011. № 4 (24). С.46–51.
155. Куц В.М. Теорія кримінальної відповідальності. Навчальний посібник. Київ: Національна академія прокуратури України, 2011. 307с.URL: <http://mir.zavantag.com/pravo/387036/index.html>

156. Куц В.М. Впровадження кримінального проступку та кримінальної відповідальності юридичних осіб – важливі напрями розвитку кримінального права України. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: м-ли міжнар. наук.-практ. конфер. Х.: Право, 2012. С. 192–195.

157. Куц В.М. Кримінальне правопорушення: відродження забутого поняття. *Наше право*. 2012. № 5. С. 117–120.

158. Куц В.М., Гізімчук С.В., Єгорова В.О. Кримінальна відповідальність за незаконне проведення дослідів над людиною. Харків: Юрайт, 2012. 304 с.

159. Куц В.М. Від дихотомії «злочин-покарання» до кримінального правопорушення та кримінально-правових засобів реагування. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у ХХІ столітті*: мат-ли міжнар.наук.-практ. Конф. (м. Львів, 15-16 лист. 2013 р.). Львів. 2013. Ч.1. С.54-55.

160. Куц В.М. Завдання КК України та засоби їх виконання: від ілюзій до реалій. *Юридична Україна*. 2014. №6. С.97-102.

161. Куц В.М. Зміст та рівні протидії злочинності. *Тенденції та пріоритети реформування законодавства України*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Херсон, 11–12 грудня 2015 р.). Херсон: Гельветика, 2015. С. 152–156.

162. Куц В.М. Чи має залишатись «кримінальним» антикримінальне право? *Юридична Україна*. 2015. №1. С.60-65.

163. Куц В.М. Поняття злочинності. *Науковий часовий Національної академії прокуратури України*. 2016. №2. С. 34-39.

164. Куц В.М. Завдання КК України. *Концептуальні засади нової редакції КК України*: мат-ли міжнародної наукової конференції. (м. Харків, 17-19 жовтня 2019). Харків.: Право, 2019. С.142-145.

165. Куц В.М. Протидія злочинності: сутність і зміст. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. №4. С.103-112

166. Куц В.М., Сотніченко В.С. Юридична особа як об'єкт застосування кримінально-правових заходів: монографія. К.: Національна академія прокуратура України, 2017. 250с.

167. Куц В.М. Кримінально-правове забезпечення в Україні права людини на гідне закінчення життя. *Біоетичні аспекти правового регулювання евтаназії та суміжних з нею явищ в Україні*: матеріали засідання «круглого столу» з міжнародною участю (м. Київ, 18 грудня 2018 року). Київ, 2018. С. 71-72. URL: <http://medcom.unba.org.ua/assets/uploads/Lviv/.pdf> (дата звернення 28.12.18).

168. Куц В.М. Кримінально-правова оцінка позбавлення життя іншої людини потребує переосмислення. *Правове регулювання темпоральних меж життя людини*: зб. мат-лів засідання «круглого столу» (м. Київ, 22 жовтня 2019 р.). Київ, 2019. С.139-143.

169. Лаакенська декларація «Майбутнє Європейського Союзу» (Декларація Лаакена) від 15 грудня 2001 року URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення 28.12.19)

170. Левандовські К.М. До питання правового статусу ембріона людини. *Університетські наукові записки*. 2014. №1. С.69-82

171. Леопольд О. Календарь песчаного графства. Перевод с англ. М.: Мир, 1980. 216 с. (Leopold Aldo «Sand County Almanac». Random House Publishing Group, 1970. 295 p.).

172. Лечение стволовыми клетками. Взрослые стволовые клетки URL: <http://www.s-cells.ru/adult-s-cells/> (дата звернення 15.10.13)

173. Лисокінь А. Правові аспекти клонування людини. *Персонал*, 2012. № 21 (478). 23–29 травня. URL: <http://www.personal-plus.net/478/9234.html> (дата звернення 15.10.13).

174. Литвак О.М. Державний вплив на злочинність. Кримінологічно-правове дослідження. К.: Юрінком Інтер, 2000. 280 с.

175. Лихова С.Я. Глобалізація та кримінальне законодавство (позитивні результати та негативні наслідки). *Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері*

боротьби зі злочинністю в Україні: м-ли наук. конфер. (м. Харків, 15 травня 2009 р.). Х.: Право, 2009. С. 45–48.

176. Лопашенко Н.А. Уголовная политика. Москва : ВолтерсКлувер, 2009. 579 с.

177. Луцкий Р. Разграничение права на естественное и позитивное (теоретико-правовой аспект). *Закон и жизнь*. 2013. № 8. С. 32–35.

178. Любенко О.І. Скребкова К.В., Смалько П.Я., Чашин М.О Правові та етичні аспекти застосування новітніх біомедичних технологій. *Четвертий національний конгрес з біоетики з міжнародною участю: зб. тез доповідей* (м. Київ, 20–23 вересня 2010 р.). К.: КІМ, 2010. 235 с.

179. Медичне право України: підруч. / С.Г. Стеценко, В.Ю. Стеценко, І.Я. Сенюта та ін.; за заг. ред. д.ю.н., проф. С.Г. Стеценка. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 507 с.

180. Мельнов С.Б., Смольник Н.С., Мишаткина Т.В. Необходимость морально-административного регулирования наноисследований: биоэтический кодекс. *П'ятий національний конгрес з біоетики* (м. Київ, 23-25 вересня 2013 р.). Київ. 2013. С.173.

181. Мельник М.І., В.А. Клименко Кримінальне право України: Загальна частина. 5-те вид., перероб. і допов. К.: Атіка, 2009. 408с.

182. Митрофанов І.І. Кримінально-правова доктрина: від визначення поняття до з'ясування ролі у механізмі реалізації кримінальної відповідальності. *Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського*. Випуск 3/2014 (86).С. 168-173

183. Михайлюк С. Міждисциплінарні можливості біоетики. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки*. 2016. Випуск 20. С114-120.

184. Мишаткина Т.В, Мельнов С.Б. Биоэтика нанотехнологий: возможности практического применения. *Етика нанотехнологій та нанобезпека: матеріали 4 міжнародного семінару*. К.: НАНУ. 2015. С.21-24.

185. Мишаткина Т.В., Мельнов С.Б. Биоэтика нанотехнологий: перспективы теоретических исследований. *Этика нанотехнологий та нанобезпека*: матеріали 4 міжнародного семінару. К.: НАНУ. 2015. С.17-21.

186. Мишаткина Т.В. Наноэтика в биомедицине: проблемы биобезопасности. *Міжнародний (Третій Всеукраїнський) конгрес з медичного і фармацевтичного права, білетики та соціальної політики*: зб. тез доповідей (м. Київ, 19–21 квітня 2012 р) К.: КІМ, 2012.156 с.

187. Міжнародна декларація про генетичні дані людини від 16 жовтня 2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_575 (дата звернення 28.12.19).

188. Міжнародний кодекс медичної етики URL: <http://www.medicine@onego.ru> (дата звернення 29.12.19).

189. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення 28.12.19).

190. Міловідов Р., Розенфельд Н. Недоліки статті 209 КК України як вади застосування кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/28698> (дата звернення 16.03.20)

191. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211 (дата звернення 28.12.19).

192. Мірошніченко О.А. Право людини на життя (теорія та практика міжнародного співробітництва): дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 Х. 2004. 192 с.

193. Міронова В.О. Універсальний (космополітичний) принцип чинності закону про кримінальну відповідальність за порушення законів та звичаїв війни. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 27. С.137-140.

194. Монтескье Ш.-Л. О духе законов. Избранные произведения. М.: Гос. изд-во Политической Литературы, 1955. 590с.

195. Монтескье Ш.-Л. Избранные произведения. М.: Госполитиздат, 1955. 800 с.

196. Москаленко К.В. Припинення життя новонароджених з вадами розвитку: досвід та судова практика США. *Біоетичні аспекти правового регулювання евтаназії та суміжних з нею явищ в Україні*: матеріали засідання «круглого столу» з міжнародною участю (м. Київ, 18 грудня 2018 року). Київ, 2018. С. 36-39. URL: <http://medcom.unba.org.ua/assets/uploads/Lviv/.pdf> (дата звернення 28.12.18)

197. Москаленко К.В. Правовий статус ембріона: окремі правові проблеми. *Правове регулювання темпоральних меж життя людини*: мат-ли засідання «круглого столу» (м. Київ, 22 жовтня 2019 р.). Київ: Право, 2019. С.21-26.

198. Моїсєєв О.І. Коло осіб, на яких поширюється кримінальна юрисдикція України відповідно до принципу громадянства. *Життя і право*. 2005. №2 (14).С.60-64

199. Музиченко П.Ф., Антоненко М.Ю. Этические и правовые аспекты современной трансплантологии. *Матеріали Міжнародного (Третього Всеукраїнського) конгресу з медичного і фармацевтичного права, біоетики та соціальної політики*: зб. тез доповідей, (м. Київ, 19–21 квітня 2012 р.). К.: КІМ, 2012. 156 с.

200. Муравьи-смертники оказались альтруистами URL: <http://lenta.ru/news/2010/02/16/alone/> (дата звернення 16.02.10).

201. Навроцький В. Кримінальне право України в епоху глобалізації. *Геополітика України: історія і сучасність*: зб. наук. праць. 2010. Вип. 2.С. 140–152.

202. Наннотехнологии и этика. Политика и направления деятельности: методические рекомендации. Всемирная комиссия по этике научных знаний и технологий (КОМЕСТ). Париж, 2008. 18 с.

203. Нанотехнологии. Что это? URL: <http://www.nanosvit.com/index/0-5> (дата звернення 12.10.13).

204. Нанотехнології та сучасне суспільство / П.Я. Смалько, Т.Ю. Стехіна, К.В. Скребцова, М.О. Чащин. *Четвертий національний конгрес з біоетики з міжнародною участю: зб. тез доповідей* (м. Київ, 20–23 вересня 2010 р.) К.: КІМ, 2010. 235 с. С. 75–76.

205. Нерсисянц В.С. Общая теория права и государства: учеб. для юрид. вузов и факультетов. М.: Издательская группа Норма–Инфа–М, 1999. 552 с.

206. Нерсисянц В.С. Философия права: либертарно-юридическая концепция. *Вопросы философии*, 2002. № 3. С. 3–15. URL: <http://www.libertarium.ru/1957> (дата звернення 28.12.19).

207. Никифоров А.С. Ответственность за убийство в современном уголовном праве. Комментарий. М.: Центр ЮрИнфор. 2000. 60 с.

208. Новикова И.В. Глобализация, государство и рынок: ретроспектива и перспектива взаимодействия. Минск: Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2009. 336 с.

209. Новий словник Української мови : [у трьох томах 200 000 слів] / укладачі В. Яременко, О.Сліпущко. К.: АКАНІТ, 2008. Т.1: А-К. 926 с.

210. Нюрнбергский кодекс 1947 год URL: <http://www.psychopravo.ru/law/int/nyurnbergskij-kodeks.htm> (дата звернення 29.12.19).

211. О временном запрете на клонирование человека: Федеральный закон от 20 мая 2002 года № 54-ФЗ URL: <http://docs.cntd.ru/document/901818096> (дата звернення 14.12.13).

212. Огурцов А. Этика жизни или биоэтика: аксиологические альтернативы. *Вопросы философии*. 1994. №3. С.49-61 URL: <https://www.kph.npu.edu.ua!/e-book/clasik/data/vopros/06.html> (дата звернення 29.12.19).

213. Огірко О.В. Біоетичні права людського ембріону. *Міжнародний (Третій Всеукраїнський) конгрес з медичного і фармацевтичного права*,

біоетики та соціальної політики: зб. мат-лів (м. Київ, 19-21 квітня 2012 р.). Київ. 2012. С.111.

214. Оконенко Р.И. Проблемы регулирования общественных отношений, связанные с производством и потреблением нанотехнологий с точки зрения прецедентного права стран Европейского союза. *Вестник Томского государственного университета*. 2010. № 338. С. 128–131.

215. Орехов В.В. Необходимая оборона и иные обстоятельства, исключающие преступность деяния. СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. 217 с. (С. 160–165 – там где нет стр).

216. Орлеан А. Вплив біоетики на формування та розвиток кримінально-правових норм. *Вісник Національної академії правових наук України*. №4. 2013. С. 198-204

217. Орлеан А. Уголовно-правовая охрана человека от посягательств, совершенных с применением новых биомедицинских технологий: перспективы развития законодательства. *Закон и жизнь*. 2013. № 8. С. 8–11.

218. Орлеан А.М. Кримінально-правове забезпечення охорони людини від біологічної експлуатації. *Вісник прокуратури*. 2013. №2. С.52-61.

219. Орлеан А.М. Кримінально-правове забезпечення охорони людини від експлуатації. Автореферат дис. На здобуття наук. ступ. д.ю.н., за спец. 12.00.08. НАПУ, Київ, 2014. 40с.

220. Орлов Ю. В. Тенденції злочинності. Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка ; упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. Харків – Київ : Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. внутр. справ, Кримін. асоц. України, Золота миля, 2017. С. 646–648.

221. Осадчий В.І. Злочини проти безпеки виробництва. – К.: «Видавництво ТОВ «НВП» Інтерсервіс», 2012.

222. Осадчий В.І. Кримінальна відповідальність: загальні зауваження. *Dictum Factum*. 2019. №2 (4). С.109-117.

223. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 4. Ст. 19.
224. Основи методології науково-дослідної діяльності. URL: https://studopedia.com.ua/1_41602_tema--osnovi-metodologiyi-naukovo-doslidnoyi-diyalnostI.html (дата звернення 16.12.18).
225. Островська Б.В. Біоетичні принципи як утвердження в міжнародному праві нового рівня захисту прав людини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. №2 (16), 2018, С.38-53
226. Панов М., Герасина Л. Правова політика як універсальний феномен соціального буття. *Право України*. 2001. № 8. С. 78.
227. Панов Н.И., Гуторова Н.А О методологии научного исследования проблем Особенной части уголовного права. *Правоведение*: Издательство Санкт-Петербургского государственного университета, 2010. № 1. С. 88.
228. Панов М.І. Системний підхід у дослідженні науки кримінального права та її міждисциплінарних зв'язків. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків*: матеріали міжнар. гаук.-практ. конф., (м. Харків, 9-10 жовтня 2014 р.). Х.: Право, 2014. 536 с.
229. Перелік підстав, за наявності яких можливе штучне переривання вагітності, строк якої становить від 12 до 22 тижнів від 15 лютого 2006 року №144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/144-2006-%D0%BF> (дата звернення 23.03.20)
230. Петров Р.В. Биоэтика. Наука в России. 2001. № 3. С.50–53.
231. Пинаев А.А. Курс лекций по Общейчасти Уголовного права. Книга первая «О преступлении». Х.: «Харьков юридический», 2001. 290 с.
232. Поляков А.В. Прощание с классикой или как возможна коммуникативная теория права. *Российский ежегодник теории права*. 2008. №1. С.42.
233. Полянська Т. Чи з'явиться в Україні державна служба трансплантації? URL: <http://medvisnyk.org.ua> (дата звернення 15.10.18)

234. Попов Л. Майбутнє кардіології – ксенотрансплантація URL: <http://ukrmed.net.ua> (дата звернення 15.10.13).

235. Порядок застосування ксенотрансплантатів, затверджений наказом МОЗ від 12 березня 2013 № 194. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0478-13> (дата звернення 02.04.20)

236. Порядок проведення клінічних випробувань тканинних та клітинних трансплантатів та експертизи матеріалів клінічних випробувань, затвердженої Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 10 жовтня 2007 року № 630 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення 28.12.19)

237. Поттер В.Р. Биоэтика – мост в будущее / ред. С.В. Вековшина, В.Л. Кулиниченко; пер. Т.Г. Будковская, С.В. Вековшина. К.: Вадим Карпенко. 2002. 215с.

238. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони здоров'я та трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людині» URL: search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH1UA7IA.html (дата звернення 15.10.13).

239. Правова доктрина України: у 5 т. / В.Я. Тацій, В.І. Борисов, В.С. Батиргарєєва та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова. – Х.: Право, 2013. – Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку. – 1240 с

240. Преступность и криминологические основы уголовной юстиции: монография / В.Н. Дремин, А.А. Березовский, Н.А. Орловская и др.; под ред. В.Н. Дремина. Одесса: Феникс, 2007. 280 с.

241. Примаченко В.Ф. Проблема евтаназії в кримінальному праві України. *Право і безпека*. 2002. № 2. С. 109–112.

242. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (дата звернення 06.07.2020).

243. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення 28.12.19).

244. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб. Закон України від 23 травня 2013 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-18>(дата звернення 28.12.19).

245. Про заборону репродуктивного клонування людини: Закон України від 14 грудня 2004 року № 2231-IV. Відомості Верховної Ради. 2005. № 5. Ст. 111.

246. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 року № 1629-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 29. Ст. 367.

247. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T182427.html (дата звернення 28.12.19).

248. Про трансплантацію органів та інших анатомічних тканин людини: Закон України від 16 липня 1999 року № 1007-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 14. Ст. 377. Наказ МОЗ 23.09.2013 № 821 «Про встановлення діагностичних критеріїв смерті мозку та процедури констатації моменту смерті людини» URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1757-13> (дата звернення 28.12.19).

249. Проблеми протидії злочинності: підруч. / О.Г. Кальман, І.М. Козьяков, В.М. Куц, Б.В. Лизогуб, С.С. Мірошніченко, О.М. Подільчак, А.М. Толочко, М.С. Туркот; за заг. ред. О.Г. Кальмана. Х.: Новасофт, 2010. 352 с.

250. Продлён временный запрет на клонирование человека URL:<http://kremlin.ru/events/president/news/7277>(дата звернення 28.12.19).

251. Пустовіт С. В. Філософсько-методологічний аналіз передумов, засад та принципів біоетики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. філос. наук : 09.00.09. К., 2009. 36 с.

252. Пустовит С.В. Глобальная биоэтика: становление теория и практики (философский анализ). К.: Арктур-А, 2009. 324 с.

253. Пустовит С.В. Современная европейская биоэтика. *П'ятий національний конгрес з біоетики* (м. Київ, 23-25 вересня 2013 р.). Київ. 2013. С.39.

254. Рабінович П.М. Основы загалної теорії права та держави. 5-те вид. зі змінами. К.: Атіка, 2001. 176 с.

255. Рабінович С. Права людини «першого покоління» і канонічні джерела християнства. *Право України*. 2001. №3. С. 50–53.

256. Радутний О.Е Початковий та кінцевий моменти життя людини у світлі сучасних досягнень фізики, нейробіології та біоінженерії. *Правове регулювання темпоральних меж життя людини*: зб. мат-лів засідання «круглого столу» (м. Київ, 22 жовтня 2019 р.). Київ, 2019. С.38-45.

257. Радутний О.Е. Глобалізаційні процеси законотворчої діяльності та штучний інтелект (на прикладі кримінального права). *Кримінальне право в умовах глобалізації*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 25 травня 2018 р.). Одеса: НУ «Одеська юридична академія», кафедра кримінального права, 2018. С.159-164.

258. Рашидханова Д.К. О правовом регулировании отношения клонирования генома человека. *Медицинское право*, 2007. № 1 URL: www.alppr.ru (дата звернення 12.10.13)

259. Рекомендація ПА РЄ по використанню ембріонів і плодів людини з метою діагностики, терапії, наукових досліджень, промислового використання і торгівлі від 24 вересня 1986 р. Права пацієнта – права людини в системі охорони здоров'я та медицини: Збірка міжнародних документів / Упор. В.В. Глухівський. К.: Сфера, 2004. С. 164–166.

260. Рерих Н.К. Живая этика. М.: Издательский дом Шалвы Амонашвили, 1999. 224 с.

261. Римский статут международного уголовного суда от 17 липня 1998 року . URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588(дата звернення 28.03.20)

262. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27.10.1999 у справі №1-15/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-99> (дата звернення 28.12.19).

263. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 06 листопада 2004 року у справі N 1-33/2004 .URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04> (дата звернення 29.03.20)

264. Ромовська З. Особисті немайнові права фізичних осіб. *Українське право*. 1997. Число 1. С. 47–60.

265. Российское уголовное право. Особенная часть / под. ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. М.: Юрист. 1997. С. 30.

266. Савінова Н.А. Кримінально-правова політика та забезпечення інформаційного суспільства в Україні: монографія. К.: Ред. журн. «Право України»; Х.: Право, 2013. 292 с.

267. Савченко А.В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки: дис. ... док. юрид. наук : спец. 12.00.08 К., 2007. 616с.

268. Салютін Р.В., Никоненко О.С., Комаров М.П. Трансплантаційна служба України – проблеми розвитку та шляхи Подолання. *Захист прав медичних і фармацевтичних працівників як запорука захищеності прав пацієнтів*: зб. тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 26–27 квітня 2013 р.). К.: ДКС центр, 2013. 104 с.

269. Світова статистика трансплантацій органів та тканин людини URL: <http://20minut.ua> (дата звернення 15.10.18).

270. Свистуленко М.П. Принцип невидачі власних громадян у кримінальному праві. *України очима молодих дослідників*: матер.міжнар. наук.-практ. конф. студ. та аспір. КНУ імені Тараса Шевченка (29-30 листопада 2001 року). К.: Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2003. С.453-457

271. Серебrenикова А.В. Преступные деяния против жизни по Уголовному кодексу ФРГ. *Иностранное право*: сборник научных статей и сообщений. М.: МАКС Пресс, 2000. Вып. 1. С. 67.

272. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підруч. Х.: Еспада, 2006. 776 с.

273. Смалько П.Я., Стехіна Т.Ю., Скребцова К.В., Чашин М.О. Нанотехнології та сучасне суспільство. *Четвертий національний конгрес з біоетики з міжнародною участю*: зб. тез доповідей (м. Київ, 20–23 вересня 2010 р.) К.: КІМ, 2010. 235 с.

274. Смирнова Л.Н. Правовое регулирование обстоятельств, исключающих преступность деяния. *Изменения УК РФ 1996 г.: состояния тенденции и проблемы применения*: сб. м-лов научн.-практ. семинара. Барнаул: Изд-во Алтайского ун-та, 2005. 256 с.

275. Советское уголовное право. Общая Часть / под. ред. Г.А. Кригера, Б.А. Куринова, Ю.М. Ткачевского. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. 517 с.

276. Советское уголовное право. Общая часть. Учебник / под. ред. В.Д. Меньшагина, Н.Д. Дурманова и члена-корр. АН СССР П.С. Ромашкина. М. Госюриздат. 1962. 450 с.

277. Социальная биоэтика сквозь призму глобальной биоетики: монография /Междунар. гос. эколог. ин-т им. А.Д. Сахарова Бел. гос. ун-та; Т.В. Мишаткина, С.Б. Мельнов, Т.Н. Цырдя и др.; под ред. канд. филос.наук, проф. Т.В. Мишаткиной, д-ра биол. наук, проф. С.Б. Мельнова. Минск: ИВЦ Минфина, 2018. 518с.

278. Ставнюк В. Арістотель. Нікомахова етика / Αριστοτέλους. Ηθικα Νικομαχεια. К.: Аквілон-Плюс, 2002. 480 с.
https://royallib.com/book/aristotel/nkomahova_etika.html (дата звернення 29.12.19)

279. Стефанчук Р. Право на життя як особисте немайнове право фізичної особи. Право України. 2003. № 11. С. 115–119.

280. Стратегія сталого розвитку «Україна-2020», схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015.
 URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення 28.12.19).

281. Стрельцов Є.Л. Евтаназія: духовні, моральні та правові складові Юридичний вісник України. Загальнонаціональна газета. № 16 (720) - № 17 (721), 2009.

282. Стрельцов Є.Л. Сінергетика кримінального права: «простота» і складність. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків: матеріали міжнар. гаук.-практ. конф. (м. Харків, 9-10 жовтня 2014 р.).* Х.: Право, 2014. 536.

283. Стрельцов Є.Л. Евтаназія: чого більше повинно бути - моральності чи прагматизму. Юридичний вісник України, № 4 (1021), 31– 6.02.2015.

284. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи: монографія / кол. авт.: Ю.В. Баулін, М.В. Буроменський, В.В. Голіна, В.К. Грищук, О.В. Зайчук, В.О. Навроцький, О.В. Наден, Ю.В. Нікітін, Н.М. Оніщенко, Ю.А. Пономаренко, М.І. Хавронюк, О.В. Харитонova, В.І. Шакун Київ: ВАІТЕ, 2015. 688с.

285. Таганцев Н.С. Русское уголовное право в 5 т. Часть общая. Т.1. Тула: Автограф, 2001. 799 с.

286. Телепередача. Вечірній кримінал. Право на смерть. 15.05.2018. Т/к Прямий. URL: <https://www.youtube.com/watch?> (дата звернення 28.21.19)

287. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / відп. Ред. О.В. Зайчук. К.: Юрінком Інтер, 2006. 685с.

288. Тер-Акопов А.А. Преступность и проблемы нефизической причинности в уголовном праве. М.: Юркнига, 2003. 480 с.

289. Терешкевич Г.Т. Проблеми узгодженості норм права із засадами біоетики. *Четвертий національний конгрес з біоетики з міжнародною участю: збірник тез доповідей* (м. Київ, 20-23 вересня 2010 р.). К.: Видавництво «KIM», 2010. 235с.

290. Тертишнік В.М. Доктрина та проблеми і ризики конституційної й судово-правової реформи в Україні. Суспільно політичні процеси. Науково-популярне видання Громадської організації «Академія політичних наук». К., 2016. Випуск 4. С. 147-160

291. Тиріна М.П. Особливості функціонування та проблеми реалізації прав і свобод людини і громадянина нового покоління у сучасній державі (на прикладі біологічних): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 Маріуполь, 2013. 20 с.

292. Тиріна М.П. Ембріон як суб'єкт біологічних прав у сучасному законодавстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Випуск 20. Частина II. Том 1. 2012. С.258-261

293. Тихий В. Уголовное право Украины и международное право. Moksodarbi, Teise. Vilnius, Vilnius uversitetoleidykla. 2005. №54. 143-149

294. Трансплантологія в Україні: ефект відторгнення URL: <http://medsvit.org> (дата звернення 15.10.18)

295. Трансплантологія. URL: <https://textbook.com.ua/etika-ta-estetika/1473446682/s-7>(дата звернення 05.12.11)

296. Трахтенберг І.М. Етичні аспекти впровадження наноматеріалів / І.М. Трахтенберг, О.Л. Апихтіна, Н.М. Дмитруха. *Четвертий національний конгрес з біоетики з міжнародною участю: збірник тез доповідей* (м. Київ, 20-23 вересня 2010 року). К.: Видавництво «KIM», 2010. 235 с.

297. Трахтенберг І.М. Оценка безпеки лікарських нанопрепаратів. Методичні рекомендації. / І.М. Трахтенберг, З.Р. Ульберг, І.С. Чекман та ін. Київ. 2013. 108с.

298. Трахтенберг І.М., Дмитруха Н.М. Наночастинки матеріалів, методи отримання, сфери застосування, фізико-хімічні та токсичні властивості. *Український журнал з проблеми медицини праці*. 2013. №4 (37). С.62-74.

299. Третякова В.Г. Біоетика: правовий вимір. *Віче*. 2007. №11. С. 33–34.

300. Третякова В.Г. До питання про міжнародно-правові засади «біоетичної» еволюції людства та його природного середовища в контексті вчення про розвиток біосфери та ноосфери URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nzizvru/2013_2/p17_25.html (дата звернення 28.12.19).

301. Третякова В.Г. До питання формування міжнародно-правових біоетичних засад терапевтичного клонування органів і тканин людини. *Віче*. 2013. №2. С. 49–50.

302. Третякова В.Г. Правове регулювання біоетичних правовідносин у репродуктивній сфері. *Віче*. 2007. №15. С. 48–49 .

303. Третякова В.Г. Правове регулювання біоетичних проблем, пов'язаних із застосуванням генної інженерії та обігом ГМО у відкритих і закритих системах. *Віче*. 2007. №21/22. С. 38–41.

304. Третякова В.Г. Про необхідність запровадження до національних законодавств країн світу єдиного уніфікованого міжнародного стандарту щодо обов'язкового отримання інформованої згоди донора під час здійснення трансплантації органів та тканин людини. *Віче*. 2013. №8. С. 27–29.

305. Третякова В.Г. Про правові основи функціонування системи біобезпеки під час здійснення генетично-інженерної діяльності та обігу ГМО в контексті застосування міжнародних біоетичних стандартів. *Віче*. 2013. №6. С. 28–30.

306. Третякова В.Г. Про формування провідних елементів міжнародного біотичного права: глобального біотичного праворозуміння, глобальної біотичної правосвідомості, глобального біоетико-правового світогляду та глобальної біоетико-правової культури. *Часопис Київського університету права*. №2. 2013. С. 369–373.

307. Третьякова В.Г. Психонасильство та психотерор як міжнародно-правові глобальні біоетичні проблеми: їх профілактика в сучасному суспільстві. *Віче*. 2013. №4. С. 27–29.

308. Третьякова В.Г. Розв'язання глобальних біоетичних проблем у контексті міжнародного біоетичного права. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 4. С. 128-131. URL:http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Nzizvru_2013_4_26 (дата звернення 05.10.18).

309. Тринева Я.О. Американский опыт законодательного обеспечения реализации права на достойную смерть. *Международный научно-практический правовой журнал «Закон и жизнь»*. 2005. С. 41–46

310. Триньова Я. Кримінально-правова оцінка евтаназії та перспективи її зміни. *КК України 2001р.*: проблеми застосування і перспективи удосконалення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, у 2-х частинах (м. Львів, 13-15 квітня 2007 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. Ч. 2. С. 168–170.

311. Триньова Я.О. Огляд зарубіжного законодавства про припинення життя людини на прохання та можливості його використання в Україні. *Сучасні проблеми юридичної науки та практики: тези доповідей та наукових повідомлень всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених та здобувачів*. Х.: Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого, 2007. 349 с.

312. Триньова Я. Кримінально-правова оцінка позбавлення життя людини із співчуття до неї: автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 Київ, 2010. 20с.

313. Триньова Я.О. Ототожнення «Позбавлення життя іншої людини з жалю до неї» з евтаназією, ортаназією та самогубством, асистованим лікарем та його соціально-правові наслідки. *Публічне право України*. 2011. №4. С. 144–151.

314. Триньова Я.О. Місце позбавлення життя іншої людини на її прохання в системі злочинів проти життя. *Від громадянського суспільства – до правової*

держави: теорія та практика протидії злочинності: VI міжнародна науково-практична конференція (м. Харків, 15 квіт. 2011 р.). Харків: ФОП «Петрова І.В.», 2011. С.191–193.

315. Триньова Я.О. Теоретична модель проекту закону «Про право людини на гідну смерть». *Європейські перспективи*. 2011. №4. Ч. 3. С.126–130.

316. Триньова Я.О. Відстоювання права на життя в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини: зб. наук.ст. міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 15 вер. 2012 р.). Одеса, 2012. С. 343–353.

317. Триньова Я. Проблемні аспекти призначення покарання неповнолітнім. *Стратегічні напрямки розвитку правової системи України: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. (м. Львів, 28 січня 2012 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2012. У 2-х частинах. Ч.2. 116с.

318. Триньова Я.О. Особливості об'єктивних ознак «Позбавлення життя іншої людини на її прохання». *Європейські перспективи*. 2012. № 1. Ч.1. С. 159–164.

319. Триньова Я.О. Правове врегулювання евтаназії за українським законодавством з позиції *de lege ferenda*. *Міжнародний (Третій Всеукраїнський) конгрес з медичного і фармацевтичного права, біоетики та соціальної політики: збірник тез доповідей* (м. Київ, 19-21 квіт. 2012 р.). Київ: Видавництво «KIM», 2012. С.142.

320. Триньова Я.О. Методика сучасного наукового дослідження в галузі кримінального права. *Вісник запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3 (60). С. 327–337.

321. Тринева Я.О. Понятие и перспективы легализации эйтаназии и ортаназии. *Евразийская адвокатура*. Башкортостан. 2012. № 1 (1). С.119–128.

322. Триньова Я.О. Правове врегулювання позбавлення життя на прохання: зарубіжний досвід. *Наше право*. 2012. №3. Ч.2. С. 130–137.

323. Триньова Я.О. Біоетизація кримінального права - критерій його глобалізації. *Приоритетні напрями розвитку правової системи України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 31.01.-01.02. 2014 р.). Львів, 2013. Ч. 1. С. 82 – 85.

324. Триньова Я.О. Біоетичні засади забезпечення кримінально-правової охорони життя ембріона людини. *Малий і середній бізнес (право, держава, економіка)*. 2013. №4 (55). С. 157–163..

325. Триньова Я.О. Біоетичні засади кримінально-правового реагування на позбавлення життя іншої людини на прохання. *Європейські перспективи*. 2013. № 8. С. 98-103.

326. Триньова Я.О. Біоетика - пропедевтика сучасного права. *Пріоритети розвитку юридичних наук у ХХІ столітті*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 07-08 червня 2013р.). Одеса, 2013. С.13-14 .

327. Триньова Я.О. Біоетичні аспекти кримінально-правової доктрини України. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 20-21 листопада 2013). Харків. С.631-634

328. Триньова Я.О. Відгук на статтю Е. Алахвердієвої «Право на евтаназію як складова права на життя». *Європейські перспективи*. 2013. №10. С. 170–176.

329. Триньова Я.О. Генезис біоетики – науки про виживання людини. Електронне наукове фахове видання «*Порівняльно-аналітичне право*». № 4/2013. С. 41–45. URL: www.pap.in.ua. (дата звернення 21.10.18).

330. Триньова Я.О. Значення біоетичних засад у кримінально-правовому забезпеченні протидії злочинності. *Актуальні проблеми реформування системи законодавства України*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя 22-23 лютого 2013 року). Запоріжжя, 2013. С.124-125.

331. Триньова Я.О. Значення використання біоетики в юридичних науках. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Львів 15-16 листопада 2013 р.) Львів: У 2 частинах. Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2013. Частина I. 136с. С.72-74

332. Триньова Я.О. Значення біоетичних засад в системі сучасного правоутворення. *Науково-практичний журнал «Наше право»*. 2013. № 11. С. 73– 79

333. Триньова Я.О. Закон України «Про заборону репродуктивного клонування людини»: постатейний аналіз. «Право і суспільство». 2013. № 6-2. С. 100–104.

334. Триньова Я.О. Кримінально-правове реагування на вчинення крадіжки і хуліганства особами у віці з 14 до 16 років. *Протидія злочинності: теорія і практика: Матеріали IV міжвузівської науково-практичної конференції студентів, курсантів, аспірантів та молодих вчених: (Київ-Луганськ, 19 жовтня 2012 р.)*. Київ-Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2013. 400с.;

335. Триньова Я.О. Кримінально-правова реакція держави на проведення клонування людини: реальність та перспективи. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. №6. С. 109–113.

336. Триньова Я.О. Кримінально-правове забезпечення протидії злочинності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1 (65). С. 401– 412.

337. Тринева Я.О. Нанотехнологии – «tabula rasa» в сфере нормативного обеспечения. *Закон и Жизнь*. Молдова. 2013. № 12/3. С. 207–211.

338. Тринева Я.О. Нанотехнологии и современное уголовное право: перспективы решения общих проблем для Республики Молдова и Украины. *Закон и Жизнь*. Молдова. 2013. №11/4. С. 210–214.

339. Триньова Я.О. Принципи біоетики легалізації евтаназії в Україні. *П'ятий національний конгрес з біоетики з міжнародною участю: зб. тез*

доповідей (м. Київ, 23-25 вересня 2013 р.). К.: Національна академія наук України, 2013. 218 с.

340. Триньова Я.О. Принципи біоетики кримінально-правового реагування позбавлення життя іншої людини на прохання. *Європейські перспективи*. 2013. №8. С. 98–103.

341. Триньова Я.О. Принципи біоетики кримінально-правової політики в Україні. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Івано-Франківськ, 1-2 березня 2013 року). Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, 2013. 307 с.

342. Триньова Я.О. Принципи біоетики сучасного правотворення. *Сучасне правотворення: питання теорії та практики: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, (м. Дніпропетровськ, 30 червня 2013 р.). Дніпропетровськ : ГО «Правовий світ», 2013. 104 с. 77-81;

343. Триньова Я.О. Принципи біоетики забезпечення кримінально-правової охорони життя ембріона людини. *Малий і середній бізнес (право, держава, економіка)*. 2013. №4 (55). С.157-163;

344. Триньова Я.О. Підстави «біоетизації» національної системи кримінального законодавства. *Право і держава сучасної України: проблеми розвитку та взаємодії: Міжнародна науково-практична конференція* (м. Київ, 8-9 листопада 2013р.). К.: Центр правових наукових досліджень, 2013. 140с. С. 117-119.

345. Триньова Я.О. Розмежування деяких злочинів в сфері трансплантології. *Актуальні проблеми правоохоронної діяльності та юридичної науки: матер. Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Дніпропетровськ, 19-20 вересня 2013 р.). Дніпропетровськ, 2013. С.213–215.

346. Триньова Я.О. Співвідношення біоетики з іншими соціальними явищами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. № 23. Ч. 1. Т. 3. С. 75–79.

347. Тринева Я.О. Система біоетичних засад – підґрунтя будування Загальної частини КК України. *Развитие науки в XXI веке: международная конференция*. (г. Донецк, 16 ноября 2013). Научно-информационный центр «Знание». 194с. С.125-129.

348. Триньова Я.О. Функції біоетичних засад в кримінально-правовому забезпеченні протидії злочинності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. №4. Випуск 3. Т. 2. С.116–120.

349. Триньова Я.О. Формування біоетичного праворозуміння – шлях до створення правової держави. *Сучасне державотворення та правотворення: питання та теорії та практики*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 04-05 жовтня 2013 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», (гол. Ред. Шарапова З.О.)2013. 144с. С.130-132;

350. Триньова Я.О. Dangerous knowledge phenomenon: dilemma of modern science. *П'ятий національний конгрес з біоетики з міжнародною участю*: зб.тез доповідей; К.: Видавництво Національної академії наук України, 2013. С. 71.

351. Тринева Я.О. Біоетизація системи кримінального права України – основа реформування кримінальної юстиції. *Актуальные проблемы уголовного права и криминологии в свете реформирования уголовной юстиции*: Международная научно-практическая конференция (г. Харьков, 23 мая 2014 г.). Харьков, 2014.Том I. С. 150–154.

352. Триньова Я.О. «Біоетичні проблеми кримінального права України: монографія». К: Національна академія прокуратури України, 2014. 398с.

353. Триньова Я.О. Біоетика правоутворення у сфері протидії злочинності. *Юридична Україна*. 2014. №3. С.63-68.

354. Триньова Я.О. Гештальт підхід у методології сучасного кримінально-правового дослідження. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки», 2014. №1. С.200-204.

355. Триньова Я.О. Гештальт підхід до біоетизації системи права України. *Право і суспільство*. 2014. №3. С.41-47.

356.

357. Триньова Я.О. Клонування людини – одна із сучасних кримінально-правових біоетичних дилем. *Юридична Україна*. 2014. №1. С.72–79.

358. Триньова Я.О. Кримінально-правове забезпечення охорони життя ембріона людини: погляд з позиції neo jus natural. *Юридична Україна*. 2014. №5. С.80-86.

359. Триньова Я.О. Місце України у правових системах світу. *Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку*: зб. мат. міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 24-25 жовтня 2014 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2014. Ч.1. С.22-25.

360. Триньова Я.О. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх: навч. посіб. К.: Національна академія прокуратури України. 2014. 98 с.

361. Тринева Я.О. Презумпция «несогласия» в трансплантологии как метод противодействия преступности. *Закон и Жизнь*. Молдова. 2014. №2/3. С. 165–170.

362. Триньова Я.О. Роль біоетичних засад у розв'язанні проблеми критичного вибору при наданні медичної допомоги. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Випуск 6-1. Том 3. С. 201-204.

363. Тринева Я.О. Роль биоэтики в механизме противодействия преступности // Международная научно-практическая конференция «Перспективы направления развития современной юридической науки»: Материалы международной научно-практической конференции, г. Симферополь, 24-25 января 2014. – Симферополь: Научное объединение «Юридическая мысль», 2014. – 140с.

364. Триньова Я.О. Jus naturale – біоетика – neo jus naturale: еволюція природного права. *Юридична Україна*. №8. 2014. С.14-21.

365. Триньова Я.О. Bioethical rights system - the basis of legal reform in Ukraine. *Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и*

проблемы: международная научно-практическая конференция (г. Кишенев, 28-29 марта 2014 г). Кишенев. С. 269-271.

366. Триньова Я.О. Criminal legal doctrine and bioethical principles for its implementation. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні: мат-ли Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 14-15 лютого 2014р.) Київ. С.113-114.

367. Триньова Я.О. Аналіз практики Європейського суду з прав людини щодо закінчення життя. *Право. ua.* №4. 2015. С.163-169.

368. Триньова Я.О. Біоетика: трансплантологія. Презумпція незгоди VS презумпції згоди. *Юридичний вісник України.* №17-18 (1034-1035). 2-15 травня 2015 року. С.19.

369. Триньова Я.О. Закономірності і тенденції розвитку національного законодавства в сфері кримінального права. *Сучасні інформаційні, правові та соціально-економічні аспекти розвитку бізнесу: збірник матеріалів IX міжнародної науково-практичної конференції ЧШБП МНТУ імені академіка Ю.Бугая.* (м. Чернігів, 23 квітня 2015 р.). Чернігів, 2015. С.86-88.

370. Триньова Я.О. Закінчення життя та Європейська конвенція про захист прав людини на основоположних свободах: уроки для України. *Міжнародне право: de lege praeterita, instante, future:* матеріали V міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих- вчених (м. Одеса 13-14 листопада 2015 р.). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2015. С.66-68.

371. Триньова Я.О. Проблеми законодавчого забезпечення нанореволюції XXI століття: погляд криміналіста. *Етика нанотехнологій та нанобезпека:* матеріали міжнародного семінару (м. Київ, 21 жовтня 2015 р.). К.: НАНУ, 2015. С. 15-17.

372. Триньова Я.О. Право на життя ембріона людини: кримінально-правовий аспект. Місце дитини в українському суспільстві: збірник матеріалів конференції (м. Київ, 18 листопада 2016 р.). К.: «МП Леся», 2016. С. 64-72.

373. Триньова Я.О. Самогубство асистоване лікарем: перспективи правового забезпечення в Україні. *Розвиток медичного права в контексті євроінтеграції та глобалізаційних процесів*: збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Київ, 03 листопада 2016 р.). Київ: ВД «Дакор», 2016. С.90-93.

374. Тринева Я.О. Эйтаназия, биоэтика, право. *Биоэтика и современные проблемы медицинской этики и деонтологии*: материалы Республиканской научно-практической конференции с международным участием (г. Витебск, 2 декабря 2016 года). Витебск: ВГМУ, 2016. С. 30-33

375. Триньова Я.О. Біоетизація кримінального права як запорука сталого розвитку України: окремі аспекти. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в Умовах глобалізації*: матеріали між нар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12-13 жовтня 2017р.). Харків: Право, 2017. С.209-212

376. Тринева Я.О. Биоэтика – инструмент гармонизации социоприродной системы. *Верховенство права. Молдова*. 2017. №5. С. 167-173.

377. Триньова Я.О. Стратегічний вектор розвитку законотворчої політики в галузі кримінального права: біоетичний підхід. *Концептуальні основи кримінальної законотворчості*: матеріали міжнародної науково-практ. конференції (м. Одеса, 19 жовтня 2017 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С.407-415.

378. Триньова Я.О. Злочини проти довкілля в системі Особливої частини ККУ України: біоетичний погляд. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків 18-19 жовт. 2018 р.): Харків, 2018. С. 276–280.

379. Триньова Я.О. Роль кримінального права у вирішенні екологічних проблем. *Юридична Україна*. 2018. № 5-6. С. 53–63

380. Триньова Я.О. Сучасні глобалізаційні виклики та можливі кримінально-правові заходи їх врегулювання. *Кримінальне право в умовах глобалізації*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса,

25 травня 2018 р.). Одеса: НУ «Одеська юридична академія», кафедра кримінального права, 2018. С. 173-175.

381. Триньова Я. Біоетичні аспекти концепції реформування КК України. *Концептуальні засади нової редакції КК України: мат-ли міжнародної наукової конференції*. (м. Харків, 17-19 жовтня 2019). м. Харків: Право, 2019. 500 с. С.63-71.

382. Триньова Я.О. Біоетика кримінально-правового забезпечення протидії злочинності: монографія. Харків. Право, 2019. 536 с.

383. Триньова Я.О. Визнання біоетичної парадигми – відповідь на глобальні виклики сучасності. *VII Національний конгрес з біоетики* 30.09-02.10.2019. Київ, НАНУ, НАМН України, МОЗ. С.100.

384. Триньова Я.О. Куц В.М. Новий погляд на сутність кримінального правопорушення. *Кримінальне правопорушення: національний та зарубіжний виміри: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 24 трав. 2019 р.). Одеса, 2019. С. 71–73

385. Триньова Я.О. Протидія злочинності в сфері використання репродуктивних технологій методом сурогатного материнства: постановка проблеми». *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали міжвузів. наук.-практ. круглого столу* (м. Київ, 22 берез. 2019 р). Київ, 2019. С.113–116.

386. Триньова Я.О. Смерть на прохання в Європі (Біоетика та практика ЄСПЛ щодо закінчення життя людини на прохання) : зб. рішень ЄСПЛ. Харків: Право, 2019. 376 с.

387. Тувіченко О.Л. Проблеми клонування. *Актуальні проблеми медичного права: матер. I Всеукр. наук.-практич. конф. міжнародний гуманітарний університет*. Одеса: Фенікс. 2013. С. 191–193.

388. Уголовный кодекс Азербайджанской республики URL: pravoteka24.com/zakonydrugihstran/190ugolovnyy_kodeks_stran_sng.html (дата звернення 28.12.19).

389. Уголовный кодекс Грузии URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=212>(дата звернення 28.12.19).
390. Уголовный кодекс Российской Федерации. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody&nd=102041891>. (дата звернення 28.12.19)
391. Уголовный кодекс УССР 1922 г. / Изд. Наркомюста УССР. Х., 1922. 50 с.
392. Указ, Положення, Президента України, від 07.08.2019 № 584/2019,»Питання Комісії з питань правової реформи» URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/U584_19?an=65 (дата звернення 06.04.20)
393. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. К. : Юрінком Інтер, 2013. 712 с
394. Умов Н.А. Собр. соч. в 3 томах. М.: Наука , 1916. Т. 3. 666 с.
395. Ученые пытаются вырастить плод вне тела матери. URL: <http://agulife.ru> (дата звернення 10.09.12).
396. Федеральный закон от 29 марта 2010 года N 30-ФЗ «О внесении изменения в статью 1 Федерального закона «О временном запрете на клонирование человека»» URL: <http://base.garant.ru> (дата звернення 10.05.13)
397. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. М.: Советская энциклопедия. 840 с.
398. Фишер К. Гегель, его жизнь, сочинения и учение. М.-Л. Соцэкономгиз, 1933. 612 с.
399. Фріс П.Л. Кримінальне право України: Загальна частина. К.: Атіка, 2004. 488 с.
400. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. К. : Атіка, 2005. 208 с.
401. Фуллер Л.Л. Анатомия права: пер. с англ. Н. Комарова. Научное издание. К.: Сфера. 1999. 144с.

402. Хавронюк М.І. Діяння проти життя, здоров'я ненародженої людини мають бути криміналізованими. Прокуратура. Людина. Держава. 2005. №10. С.124-128.

403. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: моногр. К.: Юрисконсульт, 2006.1048с.

404. Хартія основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 року URL:[http:// zakon2.rada.gov.ua](http://zakon2.rada.gov.ua) (дата звернення 28.12.19)

405. Хилук С.В. Розвиток науки кримінального права України після відновлення її державної незалежності (питання особливої частини): дис... к.ю.н.: спец. 12.00.08. Львів, 2007. 304 с.

406. Хильгендорф Э. Пунитивное законодательство и уголовно-правовая доктрина.Скептические замечания к некоторым руководящим терминам современной теории уголовного права. *Вопросы российского и международного права*. 2012, № 1, С. 111-141.

407. Цивільний кодекс України: Прийнятий Законом України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Відом. Верхов. Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356.

408. Циолковский К.Э. Грезы о земле и небе. Тула: Приокское книжное издательство, 1986. 448 с. URL: <http://epizodsspace.airbase.ru/bibl/tsiolkovskiy/grezy/obl.html>. (дата звернення 29.12.19).

409. Цицерон М. Т. Цицерон – Философские трактаты; пер. Г.Г. Майорова М.: Наука, 1985. 382 с. URL: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/istorija_antichnaja/ciceron_filosofskie_traktaty/7-1-0-1155 (дата звернення 29.12.19).

410. Чащин М.О., Смалько П.Я., Павлюк Т.В. Етичні проблеми NBIC - конвергентних технологій. *VII Національний конгрес з біоетики: зб.тез* (м. Київ, 30 вересня – 2 жовтня 2019 р.).Київ. 2019. С.72-74.

411. Чеботарьова Г.В. Правові проблеми донорського забезпечення трансплантації органів і тканин людини. *Міжнародний (Третій Всеукраїнський)*

конгрес з медичного і фармацевтичного права, біоетики та соціальної політики: збірник тез доповідей (м. Київ, 19-21 квітня 2012 р.). К.: Видавництво «КІМ», 2012. С. 149.

412. Чернюк В.И., Бобко Н.А. Биоэтические проблемы сменного труда. *П'ятий національний конгрес з біоетики* (м. Київ, 23-25 вересня 2013 р.). Київ. 2013. С.63.

413. Что мешает трансплантологам? URL: <http://medportal.ru> (дата звернення 15.10.18).

414. Шакун В. Суперечливі орієнтири сучасної кримінально-правової науки. ЮВУ. 2010. №25-26. С.6

415. Шарапов Р.Д. Начало уголовно-правовой охраны жизни человека: опыт юридического анализа. *Уголовное право*. №1. 2005. С. 75–77.

416. Шаргородский М.Д. Преступления против жизни и здоровья. М.: Госюриздат. 1953. 510 с.

417. Швейцария разрешила эвтаназию страдающим психическими заболеваниями URL: <http://www.rambler.ru/news/medicine/evtanazia/9655480.html> (дата звернення 28.12.19)

418. Швейцер А. Культура и этика; пер. Н.А. Захарченко, Г.В. Голшанского; под общ. ред. проф. В.А. Карпушина. М.: Прогресс, 1973. 343 с.

419. Шевченко С. Принцип пропорційності у системі принципів кримінального права: стан дослідження проблеми. *Підприємство, господарство і право*. 2019. №3. С.289-296.

420. Шемчушенко Ю. Юридична наука в незалежній Україні. *Право України*. 1992. №7. С. 3 – 6.

421. Шульга А., Павліковський В. Деякі питання кримінальної відповідальності за катування. *Юридичний радник*. 2005. №5. С. 79–83.

422. Шумаков В., Тоневицкий А. Ксенотрансплантация: научные и этические проблемы URL: <http://www.allvet.ru/articles/articles18.php> (дата звернення 15.10.13).

423. Штучно вирощені ембріони вчені збираються використовувати для добування стовбурових клітин. Більше читайте тут: <https://tsn.ua/zdorovya/genetiki-ssha-virostili-embriion-lyudini-v-laboratoriyi-294455.html> (дата звернення 27.02.20).

424. Эволюция категории «правопонимание»: сущностные признаки и дихотомія изучения: Монография / Н.М. Онищенко, О.В. Зайчук, Ю.С. Шемшученко и др.; под общ. Ред.. Н.М. Онищенко. К.: из-во «Юридическая мысль». 2013. 262с.

425. Ямкова О.О. Примусові заходи виховного характеру: правова природа і види: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. Одеса, 2004. 20с

426. Ярмыш Н.Н. Вопросы толкования статьи 117 УК Украины. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11–12 жовтня 2012 р.). Х.: Право, 2012. С. 281–285.

427. Ященко А.М. Застосування заходів кримінально-правового характеру: монографія. Харків: НікаНова, 2014. 387 с.

428. Ященко А.М. Обставини, що виключають можливість застосування кримінальної відповідальності. URL: [univd.edu.ua > science-issue > issue](http://univd.edu.ua/science-issue/issue) (дата звернення 16.03.20);

429. AAAS Policy Brief: Human Cloning URL: <http://www.aaas.org/spp/cstc/briefs/cloning/index.shtml> (дата звернення 29.12.19).

430. Abortion: recommendations released before October 21st.» BBC News. October 8, 2019. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-49965339> (дата звернення 23.03.20).

431. Abortion in Canada. URL: https://books.google.com.ua/books?id=_MRDimrELCIC&pg=PA7&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (дата звернення 24.03.20).

432. Act 503 on a Scientific Ethical Committee System and the Handling of Biomedical Research Projects URL: <https://www.retsinformation.dk> (дата звернення 24.03.20);

433. Ad Hoc Committee on the International Convention against Human Reproductive Cloning URL: <https://legal.un.org/committees/cloning/> (дата звернення 25.03.20)

434. Ali N. Fetal Stem Cell Research Facts URL: http://www.ehow.com/facts_5903676_fetal-stem-cell-research.html (дата звернення 29.12.19).

435. Artificial Skin Produced In Automated Process URL: <http://www.medicalnewstoday.com/articles/132475.php> (дата звернення 29.12.19).

436. Assisted Reproduction Law and Public Opinion: Denmark's Perspective URL: https://www.researchgate.net/publication/259434846_Assisted_Reproduction_the_Law_and_Public_Attitudes_A_Danish_Perspective (дата звернення 24.03.20).

437. Assisted suicide laws around the world URL: http://www.Assistedsuicide.org/suicide_laws.html (дата звернення 29.12.19).

438. Assisted suicide laws state by state URL: <http://www.euthanasia.com./bystate.html> (дата звернення 29.12.19).

439. Assisted Human Reproduction Act. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/a-13.4/page-4.html#h-6276> (дата звернення 24.03.20)

440. Austria Criminal Code URL: https://www.legislationline.org/download/id/8407/file/Austria_CC_1974_am2019_de.pdf (дата звернення 28.12.19).

441. Beecher H.K. Ethics and Clinical Research. *New England Journal of Medicine*. 1966. 274: 1354–1360.

442. Belgian law euthanasia URL: http://www.radikaly.ru/download.php?f_id=41 (дата звернення 29.12.19)

443. Bentham, J. Deontology or science of morality. L.: Longman, Rees, Orme, Browne, Green and Longman; Edinburgh: William Tait 1834. 332p.

444. Berrill N.J., Man's Emerging Mind. New York: Dodd. Mead and Co. 1955. 308 p.

445. Bioethics and the case-law of the Court. URL: https://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/texts_and_documents/Bioethics_and_casela w_Court_EN.pdf (дата звернення 28.12.19).

446. Bioethics Law, (№ 2004-800) 2004, URL: http://ec.europa.eu/research/biosociety/pdf/french_law.pdf; <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000441469&dateTexte> . (дата звернення 24.03.20).

447. Bowman D.M., van Calster G., Friedrichs S. Nanomaterials and regulation of cosmetics. *Nature Nanotechnology*. 2010. Volume 5. No 7. p. 92 URL: <http://www.nature.com> (дата звернення 25.10.14).

448. British nod to Chimera embryo causes hackles in Germany. URL: <https://www.dw.com/en/british-nod-to-embryo-chimeras-raises-hackles-in-germany/a-3351368> (дата звернення 23.03.20).

449. Byk C. Bioethics, law and European construction. *Abstract book of the 1st international conference «Fritz Jahr and European roots of bioethics: establishing an international scholars' network»* (March 11–12, 2011). University of Rijeka (Croatia). 2011. P.

450. Campbell, K.H.S., McWhir, J., Ritchie, W.A. nad Wilmut, A. Sheep cloned by nuclear transfer from a cultured cell line. PMID 8598906. *Nature*. 1996. Issue 6569. P. 64–66.

451. Canada Criminal code URL:<https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46/>(дата звернення 28.12.19)

452. Carson Rachel, *Silent Spring*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1962. 155 p.

453. Charo, A., The hunting of the snark : The Moral status of embryos, right-to-lifers, and third world women. *Stanford Law & Policy Review*. 1995. N 11. P. 11–37

454. Cloning – Global Policies On Human Cloning URL: www.libraryindex.com (дата звернення 25.10.14)

455. Croft J. Health and Human Rights. A Guide to the Human Rights Act 1998. Published by The Nuffield Trust 59 New Cavendish Street. London W1G 7LP. 84 p.

456. Declaration on euthanasia URL: http://www.vatican.va/roman_curia/.../rc_con_cfaith_doc_19800505_euthanasia_en.htm (дата звернення 25.10.14).

457. Denmark Criminal Code. URL: http://europam.eu/data/mechanisms/PF/PF%20Laws/Denmark/Denmark_Criminal_Code_2005_am2015.pdf (дата звернення 28.12.19).

458. Derecho a la reproduccion humana (inseminacion y fecundacion in vitro) URL: <http://www.juridicas.unam.mx> (дата звернення 25.10.16).

459. DeRosa M.C., Monreal C. ets. Nanotechnology in fertilizers. *Nature Nanotechnology*. 2010. Volume 5. No 5. P. 91 URL: <http://www.nature.com> (дата звернення 21.06.18).

460. Embryonenschutzgesetz – ESchG. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de> (дата звернення 21.06.18).

461. Embryonic and fetal research law. URL: <https://www.ncsl.org/research/health/embryonic-and-fetal-research-laws.aspx> (дата звернення 23.03.20)

462. Encyclopedia of Bioethics. 3-rd Edition: A-C. USA: Thomson Gale. 2004 P.278. 647 p.

463. End of life and the European Convention on Human Rights URL: www.echr.coe.int/documents/Fs_euthanasia_eng.pdf. (дата звернення 21.06.18)

464. Erklæring om forsknings etiske komitéer og styring biomedicinske forskningsprojekter URL: <https://www.retsinformation.dk> (дата звернення 21.06.18).

465. Estonia Criminal Code URL: https://www.legislationline.org/download/id/8244/file/Estonia_CC_am2019_en.pdf (дата звернення 28.12.19).

466. Federal Law on Medically Assisted Procreation URL:
<https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/20001938/201301010000/810.11.pdf> (дата звернення 24.03.20)

467. Finland Penal Code URL:
https://www.legislationline.org/download/id/6375/file/Finland_CC_1889_am2015_en.pdf (дата звернення 28.12.19).

468. Firth S. End-of-life: a Hindu view. *The Lancet*. 2005. 366. № 9486. P. 682–686.

469. France Criminal Code. URL:
https://www.legislationline.org/download/id/8442/file/France_CC_am24112019_fr.pdf (дата звернення 28.12.19).

470. Fosythe C.D. Human cloning and the Constitution. *Valparaiso University Law Review*. 1998. №32. P. 469-542.

471. Goldim JR. Revisiting the beginning of bioethics: The contribution of Fritz Jahr (1927). *Perspectives in Biological and Medicine*, 2009. Summer, P. 377–380.

472. Griffiths D., Sanders A. Bioethics, Medicine and the Criminal Law. Volume 2. Medicine, Crime and Society. Cambridge University Press, 2013. URL:
books.google.com.ua/books?id=X1ggAwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false (дата звернення 21.06.18).

473. How many abortion clinics are in america each state/ 2017 URL :
<https://www.businessinsider.com/how-many-abortion-clinics-are-in-america-each-state-2017-2> (дата звернення 23.03.20)

474. Human Cloning Prohibition Act of 2003 URL: <http://www.govtrack.us> (дата звернення 29.12.19).

475. Human Fertilisation and Embryology Act 2008 URL:
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/health/7391975.stm> (дата звернення 23.03.20)

476. In Italy allowed euthanasia. In special cases. URL:
<https://www.bbc.com/russian/news4> (дата звернення 28.12.19)

477. Infant Life (Preservation) Act 1929

URL:<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/19-20/34/section/1>(дата звернення 23.03.20).

478. Ioannes Paulus PP II. *Evangelium Vitae*, Rome. 1995. URL: http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jpii_enc_25031995_evangelium-vitae.html (дата звернення 21.06.18)

479. Isaacs, D. Moral status of the fetus: fetal rights or maternal autonomy? *Journal Paediatric Child Health*. 2003. №39. P. 58–59.

480. Israel law prohibiting human cloning amended URL: <https://www.loc.gov/law/foreign-news/article/israel-law-prohibiting-human-cloning-amended/> (дата звернення 24.03.20)

481. Italy Penal Code URL: http://europam.eu/data/mechanisms/PF/PF%20Laws/Italy/Italy_Penal%20Code%20Part%20II_asof2012_IT.pdf (дата звернення 28.12.19)

482. Italy moves to block human cloning. URL: <https://cordis.europa.eu/article/id/16469-italy-moves-to-block-human-cloning> (дата звернення 25.03.20)

483. Jennings B. Bioethica and Democracy. *Centennial Review*. 1990. Vol. XXXIV. № 2. P. 207–225.

484. Jovanovska S. Chimerism: a myth becoming reality. *Міжнародний (Третій Всеукраїнський) конгрес з медичного і фармацевтичного права, біоетики та соціальної політики*: зб. тез доповідей, (м.Київ, 19–21 квітня 2012 р.). К.: KIM, 2012. С. 27.

485. Yushchenko A.G. The ultra-modern psyhotropic weapons of mass destruction. *VII Національний конгрес з біоетики*: зб.тез (м. Київ, 30 вересня – 2 жовтня 2019 р.).Київ. 2019. С.74.-75

486. Kilner J.F., Cameron N.M.S., Schidermayer D.L. Bioethics and the future of medicine: A Christian Appraisal. Grand Rapids, mich: Wm. B. Eerdmans Pub. Co, 1995. 316 p.

487. Lanza, R.P., Caplan, A.L., Silver, L.M., Cibelli, J.B., West, M.D., and Green, R.M., The ethical validity of using nuclear transfer in human transplantation. *JAMA*. 2000. No 3175-9 (2000). P. 284.

488. Law 2. 2010. On personal rights and guarantees to die in dignity Andalusia URL: www.slideshare.net/joselurro/law-2-2010-on-personal-rights-and-guarantees-to-die-in-dignity-andalusia (дата звернення 21.06.18).

489. Law and Bioethics. URL: encyclopedia.com/science/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/law-and-bioethics (дата звернення 21.06.18).

490. Law and human cloning. 2018. URL: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=81132fd8-f391-48a7-ad0b-7f96eda2caf8> (дата звернення 23.03.20).

491. Laws of the state of Israel. Penal Law. URL: https://knesset.gov.il/review/data/eng/law/kns8_penallaw_eng.pdf (дата звернення 28.12.19).

492. Li Ju & Bai Liyuan. DNA Nanotechnology: A metamaterial with memory. *Nature Nanotechnology* (December 2012). Volume 7. № 12. P. 773-774. URL: <http://www.nature.com> (дата звернення 21.06.18).

493. Lithuania Criminal Code URL: https://www.legislationline.org/download/id/8272/file/Lithuania_CC_2000_am2017_en.pdf (дата звернення 28.12.19).

494. Lockwood M. Human identity and the primitive streak. *Hastings Cent Rep*. 1995. No 25. P. 45.

495. Louisiana Criminal Code URL: <https://law.justia.com/codes/louisiana/2018/code-revisedstatutes/title-14/> (дата звернення 23.03.20)

496. Marshall I.H. et al. Scientific Registry of the Internationals Society for Heart and Lang Transplantation: Introduction to the 2005 Annual Reports. *J. Heart Lang. Transplantation*. 2005. Vol. 24. P. 939–944.

497. Matters of life and death: A Jewish Approach to Modern Medical Ethics. Philadelphia: Jewish publication Society. 1998. 456 p.

498. Macklin R. Treatment refusals: autonomy, paternalism, and the «Best interest» of the patient. *Ethical question in brain and behavior problems and opportunities*. N.Y. – Berlin–Heidelberg–Tokyo, 1983. P. 23–40.

499. Medical assisted human-reproduction. (№ 3089/2002), 2002, URL: <http://www.bioethics.gr/index.php/en/dikaio/nomothesia/138-medical-assisted-human-reproduction> (дата звернення 24.03.20)

500. Medical Research Act URL: <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1999/en19990488.pdf> (дата звернення 24.03.20)

501. Miller B.L. Autonomy and the refusal of lifesaving treatment. *Hastings Center Rep.* 1981. № 11. P. 22–28.

502. Moldova Criminal Code URL: https://www.legislationline.org/download/id/8281/file/Moldova_CC_2002_am2018_en.pdf (дата звернення 28.12.19).

503. Nanotechnology in everyday life URL: <http://www.guardian.co.uk> (дата звернення 12.05.18).

504. Nanotechnology in Germany and USA. *Nature Nanotechnology*. December 2011. Volume 6. № 12. P.755–760 URL: <http://www.nature.com> (дата звернення 12.05.18).

505. National legislation concerning human reproductive and therapeutic cloning URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000134277> (дата звернення 24.03.20).

506. National Organ Transplant Act. URL: <https://history.nih.gov/research/downloads/pl98-507.pdf> (дата звернення 23.03.20).

507. National Rules of Ethics and Research in Slovenia and Slovakia. 2003. URL: http://ec.europa.eu/research/science-society/pdf/sl_eng_lr.pdf (дата звернення 24.03.20).

508. Netherlands Penal Code URL: <https://sherloc.unodc.org/res/cld/document/nld/1881/penal-code-of-the->

netherlands_html/Netherlands_Penal_Code_1881_as_amd_2014.pdf. (дата звернення 28.12.19).

509. Oduncu F. S., Oduncu R., Kimmig H., Hepp B. Emmerich . Cancer in pregnancy: maternal-fetal conflict *Journal of Cancer Research and Clinical Oncology*. 2003. №129. P. 133–146.

510. Organ donation law in Wales. URL:<https://www.organdonation.nhs.uk/uk-laws/organ-donation-law-in-wales/>(дата звернення 23.03.20).

511. Organ donation law in Scotland. URL:<https://www.organdonation.nhs.uk/uk-laws/organ-donation-law-in-scotland/>(дата звернення 23.03.20).

512. Organ donation law in Northern Ireland. URL:<https://www.organdonation.nhs.uk/uk-laws/organ-donation-law-in-northern-ireland/>(дата звернення 23.03.20).

513. Organ donation law in crown dependencies. URL:<https://www.organdonation.nhs.uk/uk-laws/organ-donation-law-in-crown-dependencies/> (дата звернення 23.03.20).

514. Opt out organ donation Max and Keira' s bill passed into law. URL: <https://www.gov.uk/government/news/opt-out-organ-donation-max-and-keira-s-bill-passed-into-law> (дата звернення 23.03.20).

515. Organ Donation and Transplantation in Canada URL: https://lop.parl.ca/sites/PublicWebsite/default/en_CA/ResearchPublications/201813E (дата звернення 23.03.20)

516. Overview of International Human Embryonic Stem Cell Laws. *The New Atlantis. A Journal of technology & Society* URL: <http://www.thenewatlantis.com> (дата звернення 12.05.18).

517. Patience C., Takeuchi Y., Weis R.A. Infection of human cells by an endogenous retrovirus of pig. *Nature Med.* 1997. № 3. P. 282–286.

518. Pedersen R.A., Embryonic stem cells for medicine. *Scientific American*. 1999. P. 68–73.

519. Person Crimes Act 1861 URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/1861/act/100/enacted/en/print.html> (дата звернення 23.03.20)
520. Physician assisted suicide outside the U.S. and UK URL: <http://www.rights.org/deathnet/open.html> (дата звернення 29.12.19).
521. Physician assisted suicide URL: <http://www.hermitage.8m.com/documents.html> (дата звернення 12.05.18).
522. Polski Kodeks karny. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970880553> (дата звернення 28.12.19).
523. Potter V.R. Bioethics for Whom? The Social Responsibility of Scientists. *Annals of the New York Akademy of Science*. 1972. Vol. 116.
524. Potter V.R. Global bioethics: building on the Leopold Legacy. Michigan: Michigan State University Press, 1988. 203p.
525. Potter, Van Rensselaer. Bioethics: Bridge to the future. Englewood: Cliffs, nj Prentice-Hall, 1971. 196 p.
526. Pozo J.H. Droit pénal. Partie spéciale I: 3 éd. Zurich, 1997. P. 49–50.
527. Prohibitions related to scientific research and clinical applications. URL: <https://www.canada.ca/en/health-canada/services/drugs-health-products/biologics-radiopharmaceuticals-genetic-therapies/legislation-guidelines/assisted-human-reproduction/prohibitions-scientific-research-clinical-applications.html> (дата звернення 24.03.20);
528. Research report UCHR 2016: Bioethics and the case-law of the Court URL: www.echr.coe.int (дата звернення 29.12.19).
529. Rigths embryos and fetuses Dutch law URL: <https://www.ejcl.org/64/art64-22.html> (дата звернення 24.03.20)
530. Rogers J.A. Nanoelectronics: Nanoribbons on the edge. *Nature Nanotechnology*. October 2010. Volume 5. No 10. P. 698–699 URL: <http://www.nature.com> (дата звернення 29.12.19).

531. Sass HM. Fritz Jahr's 1927 concept of bioethics. *Kennedy Inst Ethics J*. 2007. № 17 (4), Dec. P. 279–295.

532. Serbia Criminal Code URL:
https://www.legislationline.org/download/id/5480/file/Serbia_CC_am2012_en.pdf
 (дата звернення 28.12.19)

533. Sgreccia Elio, Manuale di bioetica. Vol. I: Fondamenti ed etica biomedica. Milano: Vita e Pensiero-largo A. Gemelli, 2007 (III). P. 1001.

534. Slovakia Criminal Code URL:
https://www.legislationline.org/download/id/3763/file/Slovakia_CC_2005_en.pdf
 (дата звернення 28.12.19)

535. Slovenia Criminal Code URL:
https://www.legislationline.org/download/id/3773/file/Slovenia_CC_2008_en.pdf
 (дата звернення 28.12.19)

536. Spain Criminal Code. URL
https://www.legislationline.org/download/id/6443/file/Spain_CC_am2013_en.pdf.
 (дата звернення 28.12.19).

537. Stables, D. Physiology in childbearing with anatomy and related biosciences. *University of Michigan, Bailliere–Tindall*, 1999. 693 p.

538. State laws on killing the fetus and increasing the punishment for crimes against pregnant women URL : <https://www.ncsl.org/research/health/fetal-homicide-state-laws.aspx> (дата звернення 23.03.20)

539. Stem cell information URL: <http://stemcells.nih.gov/Pages/Default.aspx>
 (дата звернення 29.12.19).

540. Stem Cell Patents in Scotland URL: <http://www.eurostemcell.org> (дата звернення 29.12.19).

541. Sweden Criminal Code URL:
https://www.legislationline.org/download/id/8569/file/Sweden_CC_1962_am02_2020_en.pdf (дата звернення 24.03.20);

542. Swiss Criminal Code. URL:
http://www.legislationline.org/download/id/8296/file/Swiss_CC_1937_am2019_en.pdf. (дата звернення 28.12.19)

543. Tachibana M., Amato P., Sparman M. et al. Human Embryonic Stem Cells derived by Somatic Cell Nuclear transfer. *Cell*. 2013. May. Volume 153. issue 6. P. 1228–1238.

544. Тсирдя Т. The subject, the status and the area of social bioethics problems in non-traditional interpretation. VII Національний конгрес з біоетики: зб.тез (м. Київ, 30 вересня – 2 жовтня 2019 р.). Київ. 2019. С.18.

545. The Abortion Act 1967 URL: <http://www.legislation.gov.uk> (дата звернення 23.03.20).

546. The Belgian law on research on embryos in vitro URL: https://www.researchgate.net/publication/293089714_The_Belgian_law_on_research_on_embryos_in_vitro (дата звернення 24.03.20)

547. The European Court of Justice Bars Stem Cell Patents In Landmark Decision URL: <http://btlj.org> (дата звернення 28.12.19).

548. The German bills on assisted suicide URL: <http://www.dw.com/en/german-parliament-introduces-bills-on-assisted-suicide/a-18505698> (дата звернення 28.12.19).

549. The Human Reproductive Cloning Act 2001 URL: <http://www.legislation.gov.uk> (дата звернення 28.12.19).

550. The Human Right to Death Act (California, 1977) URL: <http://www.hermitage.8m.com/documents.html> (дата звернення 28.12.19)

551. The Law on Medically Assisted Human Reproduction, 1992, URL: http://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1992_275_0/1992_275_0.pdf (дата звернення 24.03.20)

552. The Oregon death with dignity Act (1994) URL: www.finalexit.org/legalframe.html (дата звернення 28.12.19).

553. The Uruguay Congress has approved a bill that allows patients to refuse. URL: <https://www.lifenews.com/2009/03/19/bio-2800/> (дата звернення 28.12.19)

554. The verbal battle over euthanasia URL: <http://www.utm.edu>. (дата звернення 28.12.19).

555. Thomson, J.A., Itskovitz-Eldor, J., Shapiro, S.S., Waknitz, M.A., Swiergiel, J.J., Marshall, V.S., and Jones, J.M. Embryonic stem cell lines derived from human blastocysts. *Science*. 1998. No 1145-7. P. 282.

556. Trynova Y. Bioethical law system: the concept and a value the need for survival in conditions of modern civilization. The survival strategy in terms of bioethics, philosophy and medicine. *Collection of scientific articles with international participation*. Volume 22. Redactor Todor N. Terdea. «Medicine». Republic Moldova. 2016. P.114-118.

557. Trynova Ya. Ukrainian experience attempts to legalize euthanasia and ortanasia. *Закон и Жизнь*. №4. 2014. С. 136–139.

558. Trynova Y., Kuts V. Cryptocurrency: technological «breakthrough» or a threat to global environmental safety. *Сахаровские чтения 2018 года: экологические проблемы XXI Века: материалы 18 международной научно-практической конференции* (г. Минск, 17-18 мая 2018 г.). Минск: ИВЦ Минфина, 2018. Ч.3. С. 217-219.

559. Trynova Ya. Archithectonic Principles of Bioethics Definition. *Central and Eastern European Legal Studies*. 2013. №2. P.407-421

560. Trynova Ya. Legal providing problems in using the newest technologies *Верховенство права*. Молдова. 2017, №3. С.178-183.

561. Trynova Ya. The ratio of phenomena bioethics and natural law. *Шостий Національний Конгрес з біоетики з міжнародною участю* (м. Київ, 27-30 вересня 2016 р.). К.: НАНУ, НАМНУ, МОЗ. С.40-41

562. Trynova Ya. Policy in the area of counteracting crime: its bioethical principles. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції* (м. Івано-Франківськ, 11-16 березня 2014 р.). м. Івано-Франківськ. С.105-107.

563. Trynova Ya., Kuts V. Right to life human embryos: criminal law aspects. *Право, економіка, менеджмент*. Ч. II. Баскі Петровац. Сербія. 2017. С.268-273

564. Trynova Ya. Bioethical rights system - the basis of legal reform in Ukraine. *Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы:*

международная научно-практическая конференция (г. Кишенев, 28-29 марта 2014г). Кишенев. С. 269-271

565. Trynova Ya., Kuts V. Newest history is bioethical renaissance age. *Сахаровские чтения 2016 года: экологические проблемы XXI века: материалы 16-й международной научной конференции* (г. Минск, 19-20 мая 2016 г.). г. Минск, Республика Беларусь, БГУ, 2016, Минск. 360с. С. 329-330.

566. Trynova Ya., Kuts V. Some bioethical problems of modern international criminal law: condition and settlement prospects. *Сахаровские чтения 2017 года: экологические проблемы XXI века: материалы 17 международной научной конференции* (г. Минск, 18-19 мая 2017 г.). Минск, Республика Беларусь в 2-х частях. 2017. Ч.1 С.267-269.

567. Trynova Ya. Bioethics and Law: some interaction aspect (overview). Monograph. Dusseldorf: Lambert Academic Publishing, 2017. 81p.

568. Tuck R. The rights of war and Peace: Political Thought and International Order from Grotius to Kant. Oxford: Clarendon Press, 1999. 235 p.

569. Veatch R.M. A theory of Medical ethics. N.-Y.: Basic books, 1981. 387 p.

570. Veatch R.M. Death, Dying, and the biological revolution. N.-Y.: Vail-Ballou Press, 1978. 336 p.

571. Walrus: Odobenidae – Behavior And Reproduction URL: <http://animals.jrank.org> (дата звернения 28.12.19)

572. What are embryonic stem cells? URL: <http://stemcells.nih.gov/info/basics/pages/basics3.aspx> (дата звернения 28.12.19)

573. Why You Want Nanotechnology in Your Life URL: <http://www.dummies.com> (дата звернения 28.12.19)

574. Wilmut, I., Schnieke, A.E., McWhir, J., Kind, A.J., Campbell, K.H.S. Viable offspring derived from fetal and adult mammalian cells. *Nature*. 1997. Feb. 27, issue 6619. P. 810–813.

ДОДАТКИ
Додаток А
Акти впровадження

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ
 Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності
 01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-06

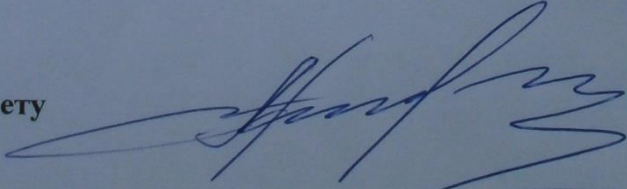
№ а-20/12-942 "24" 04 2014 р.

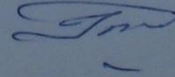
АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження

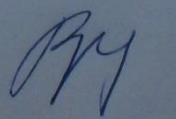
м. Київ

Комісія у складі: Голови Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Кожем'якіна А.А., заступника завідувача секретаріату Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Гацелюка В.О. та головного консультанта секретаріату Комітету Вітика І.Р. склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження професора кафедри кримінального права Національної академії прокуратури України Триньової Яни Олегівни на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук тему: "Біоетичні засади кримінально-правового забезпечення протидії злочинності" у вигляді пропозицій щодо внесення змін до чинного кримінального законодавства України та законодавства у сфері охорони здоров'я, заборони репродуктивного клонування людини тощо.

Комісія вважає, що результати проведеного дисертаційного дослідження та внесені дисертантом пропозиції мають необхідний теоретичний і методологічний рівень, практичну значимість, є науково обґрунтованими, можуть бути враховані при подальшому вдосконаленні чинного законодавства.

Голова Комітету А. Кожем'якін

Заступник завідувача секретаріату Комітету В. Гацелюк

Головний консультант І. Вітик

2019/03/26

«Затверджую»

Проректор з наукової роботи

НМУ імені О.О. Богомольця,

член-кореспондент НАМН

України доктор медичних

наук, професор

Ю.Б. Чайковський

2015 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження

м. Київ

20 січня 2015 року

Комісія у складі: голови Комісії з питань етики при НМУ імені О.О.Богомольця, доктора медичних наук, професора Музиченка П.Ф., відповідального секретаря Комісії з питань етики при НМУ імені О.О.Богомольця, доцента Єгоренкова А.І. та члена Комісії з питань етики при НМУ імені О.О.Богомольця, начальника науково-дослідного відділу, професора Хайтовича М.В. склала цей акт з приводу того, що на черговому засіданні Комісії з питань етики при Національному медичному університеті імені О.О. Богомольця за № 84, 24.12.2014 року було заслухано та обговорено доповідь члена Комісії професора кафедри кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії прокуратури України к.ю.н. Триньової Я.О. щодо основних біоетичних проблем кримінального права, пов'язаних із медичною сферою, висвітлених у її дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук та опублікованих у монографії «Біоетичні проблеми кримінального права України», презентація якої також відбулася на засіданні Комісії.

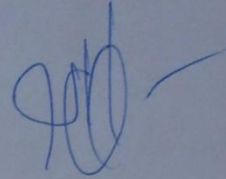
Комісія вважає, що результати проведеного Триньовою Я.О. дисертаційного дослідження, є науково обґрунтованими, новаторськими та такими, що мають практичну значимість, як в медичній практиці, так і в

2019/03/26

кримінальному праві, при удосконаленні якого ці положення доцільно врахувати:

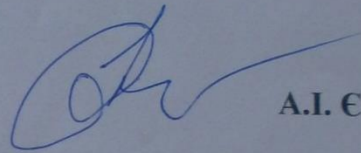
- 1) при удосконаленні відповідних положень чинного законодавства та практики його застосування;
- 2) в навчальному процесі вищих навчальних закладів медичного та юридичного профілів;
- 3) в подальших наукових дослідженнях біоетичних проблем медицини та юриспруденції.

Голова Комісії з питань етики
при НМУ імені О.О. Богомольця
доктор медичних наук, професор

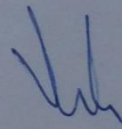
П.Ф. Музиченко

Відповідальний секретар
Комісії з питань етики
при НМУ імені О.О. Богомольця,
доцент

А.І. Єгоренков

Член Комісії з питань етики
при НМУ імені О.О. Богомольця,
начальник науково-дослідного
відділу, професор

М.В.Хайтович

2019/03/26

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор ДЗ «Запорізька медична
академія післядипломної освіти
МОЗ України»,
академік НАМНУ, чл.-кор. НАНУ,
професор д.мед.н.,

О.С. Никоненко

„24” 12 2015 р.

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

1. Найменування пропозиції для впровадження: Біоетичні засади кримінально-правового забезпечення протидії злочинності.
2. Заклад-розробник, П.І.Б. авторів: Кафедра кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії прокуратури України. К.ю.н. Триньова Я.О.
3. Джерело інформації: Дисертаційна робота на здобуття ступеню доктора юридичних наук: «Біоетичні засади кримінально-правового забезпечення протидії злочинності».
4. Місце впровадження: Кафедра трансплантології, ендокринної хірургії з курсом серцево-судинної хірургії ДЗ «ЗМАПО МОЗ України».
5. Строки впровадження: з 01.2015 р. по 04.2015 р.
6. Заключення: Правові питання з трансплантації органів є науково обґрунтованими, новаторськими та такими, що мають практичну значимість і можуть бути врахованими при подальшому вдосконаленні чинного законодавства та використані у викладанні трансплантології для студентів і лікарів.

Відповідальний за впровадження:

Завідуючий кафедрою

трансплантології, ендокринної хірургії

з курсом серцево-судинної хірургії

ДЗ «ЗМАПО МОЗ України»

Д.мед.н., професор

С.М. Завгородній

2019/03/26

„24” 12 2015 р.

ВЛАСНОРУЧНИЙ ПІДПИС
(підпис)
Завгороднього С.М.
Начальник відділу кадрів
ДЗ «ЗМАПО МОЗ України»
« 20 » 2015 р.
Підпис
Прізвище Інженченко Т.М.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
 Декан факультету права та
 масових комунікацій Харківського
 національного університету
 внутрішніх справ

 В. І. Московець
 «14» лютого 2015 р.

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Комісія в складі:

1. Харченка В. Б., доктора юридичних наук, доцента, завідувача кафедри кримінально-правових дисциплін факультету права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ;
2. Ємельянова В. П., доктора юридичних наук, професора, професора кафедри кримінально-правових дисциплін факультету права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ;
3. Яценка А. М., доктора юридичних наук, доцента, доцента кафедри кримінально-правових дисциплін факультету права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ

цим актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження, саме монографія Триньової Я. О. «Біоетичні проблеми кримінального права України» (Триньова Я. О. Біоетичні проблеми кримінального права України : монографія / Я. О. Триньова. – К.: Національна академія прокуратури України, 2014. – 398 с.) на здобуття наукового ступеня доктора

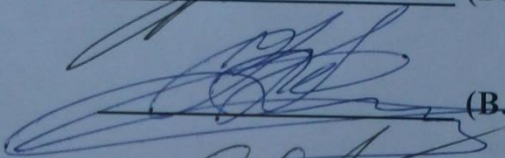
2019/03/26

юридичних наук за темою «Біоетичні засади кримінально-правового забезпечення протидії злочинності» використовуються у навчальному процесі кафедри кримінально-правових дисциплін факультету права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять із навчальних дисциплін «Кримінальне право» та «Кримінологія».

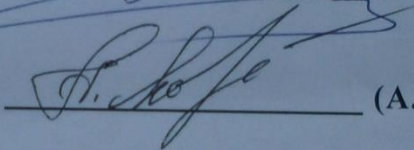
Члени комісії:

(В. Б. Харченко)

(В. П. Емельянов)

(А. М. Ященко)

2019/03/26

WYŻSZA SZKOŁA
KOMUNIKACJI
I ZARZĄDZANIA

> PRAKTYCZNIE NAJLEPSZA

Poznan University of Communications and Management (WSKIZ) in Poland.

Confirmation Letter.

This is to confirm that **Dr. Trynova Yana, Phd, Associate professor,**
02.03.17 gave 5 hours lecture:

„Legal support the bioethical problems in law of Ukraine and Poland ” to
students and professors of Poznan University of Communications and
Management (WSKIZ) in Poland.

Rector, PhD

Barbara Laskowska

02.03.17

WYŻSZA SZKOŁA
KOMUNIKACJI I ZARZĄDZANIA
ul. Św. Czesława 6, 61-575 Poznań

Rektor WSKIZ

dr Barbara Laskowska

2019/03/26

Wpis do rejestru MNiSW
Pozycja nr 135

dr Barbara Laskowska
tel. +48 502 297 481
blaskowska@wskiz.edu

ul. św. Czesława 6
61-575 Poznań
<http://wskiz.edu>

WARSZAWSKA SZKOŁA ZARZĄDZANIA
SZKOŁA WYŻSZA
ul. Siedmiogrodzka 3A
01-204 WARSZAWA
tel. 862-32-24, tel./fax 862-32-47

Warsaw, 28th of February 2017

CONFIRMATION LETTER

This is to confirm that Doc. Yana Trynowa Ph.D. has visited Warsaw Management School – Graduate and Postgraduate School in 28th of February 2017. Docent gave 3 hours meeting to our university professors in theme “Bioethical problems in criminal law of Ukraine and Poland”.

Ph.D. Eng. Waldemar Gajda
Rector of Warsaw Management School –
Graduate and Postgraduate School

Signature

2019/03/26

Serbian Development Association Báčsky Petrovac

CONFIRMATION LETTER

This is confirm that **Dr., Associate professor, Advocate Trynova Yana**, has visited *Serbian Development Association and Health Clinic* in Buchky Petrovec (Serbia) in 10.03.17-11.03.17.

Dr. Ass. Professor Trynova Yana gave a lecture in
„Legal support of: interrupt human life on request;
transplantation, experiments on human genome“.

Dr Anna Ilić
direktor

2019/03/26

Báčsky Petrovac 11.03.2017

EURÓPSKY INŠTITÚT
ĎALŠIEHO VZDELÁVANIA

V Podhájska, 10.03.2017

European Institute of Continuing Education (EIDV)
Podhajska.

CERTIFICATE

Dr., Associate professor
Trynova Yana

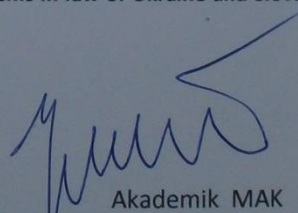
This is confirmed by the participation of international internships
Dr., Associate professor Trynova Yana at the European Institute of Continuing Education (EIDV).

During internship from 06.03.2017 to 09.03.2017, Dr. Trynova Yana gave 10 hours lectures along with presentation to EIDV students.

Lectures were held on the results of Dr. Yana. Trynova scientific research and monographs: "The bioethical problems in Criminal law of Ukraine".

The theme of lecture was: "Legal support the bioethical problems in law of Ukraine and Slovakia: comparative aspect".

Akademik MAK
Dr.h.c. mult. JUDr. Jozef ZAŤKO, Honor. Prof. mult.
President EIDV

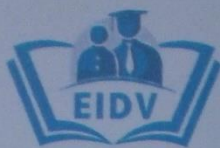
2019/03/26

Za Humnami č. 508/28
941 48 Podhájska

IČO: 42334390
DIČ: 2023768912

Kontakt:
+421 905 450 765
eidv@eidv.eu
www.eidv.sk

Bankové spojenie:
Číslo účtu: 4022107085/7500
IBAN: SK43 7500 0000 0040 22107085
SWIFT: CEKOSKBX

**EURÓPSKY INŠTITÚT
ĎALŠIEHO VZDELÁVANIA**

V Podhájska, 18.03.2017

**European Institute of Further Education(EIDV)
Podhajska.**

THIS IS TO CERTIFY THAT

Dr., Associate professor,

Advocate

Trynova Yana

Has participated in international internships within 27.02.17 – 17.03.17.

International program internship included 20 hours lectures: "Legal support the bioethical problems in law of Ukraine, Poland, Serbia and Slovakia: the comparative aspect" and studied with the organization of educational process in:

*Warsaw Management University – Graduate and Postgraduate, Poland
Poznan University of Communications and Management (WSKIZ), Poland
Yanka Yesenskeho Danubius University Faculty of Law, Sladkovicovo, Slovakia
Paneuropesky University, Faculty of Law (Criminal Law Department), Slovakia
University of Health and Social Work, Slovakia
University Mateya Bela, Faculty of Law, Slovakia*

Also she had a visit in Health Clinic in Buchky Petrovec (Serbia), acquainted with the organization of health care in Serbia and

gave a lecture in Serbian Development Association: „Legal support of: interrupt human life on request; transplantation, experiments on human genome“.

Akademik MAK

Dr. h.c. mult. JUDr. Jozef ZATKO, Honor. Prof. mult.

President EIDV

2019/03/26

Za Humnami č. 508/28
941 48 Podhajska

IČO: 42334390
DIČ: 2023768912

Kontakt:
+421 905 450 765
eidv@eidv.eu
www.eidv.sk

Bankové spojenie:
Číslo účtu: 4022107085/7500
IBAN: SK43 7500 0000 0040 22107085
SWIFT: CEKOSKBX

**РАДА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ
МІЖВІДОМЧИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР
З ПРОБЛЕМ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ**

пл. Солом'янська, 1, м. Київ, 03035

Тел.: (044) 245-24-70, e-mail: mndc@ukr.net
веб-сайт: <http://mndcentr.com>

“27” 03. 2019 № 177

ЗАТВЕРДЖУЮ
Т.в.о. керівника Центру
доктор юридичних наук
О.Г. Семенюк

“25” березня 2019 р.

**Акт впровадження
результатів дисертаційного дослідження
Триньової Яни Олегівни**

Комісія у складі: т.в.о. заступника керівника Центру – Швеця В.К. (голова), начальника відділу з вивчення проблем протидії організованим злочинності у сфері державної безпеки Тупельняка І.І. та провідного наукового співробітника відділу з вивчення проблем забезпечення інформаційної та кібернетичної безпеки, захисту вітчизняного інформаційного простору, к.ю.н., с.н.с., доцента Гуцалюка М.В. встановила, що Триньовою Я.О., провідним науковим співробітником відділу з вивчення проблем протидії організованим злочинності у сфері державної безпеки Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України, к.ю.н., доцентом, було підготовлено дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право, за темою «Біоетичні засади кримінально-правового забезпечення протидії злочинності».

Результати зазначеного дисертаційного дослідження були використані в діяльності МНДЦ при РНБО України, зокрема при підготовці Методичних рекомендацій з попередження та розслідування злочинів у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій методом сурогатного материнства, виданих Центром у 2018 році (89с.).

Методичні рекомендації отримали позитивні відгуки Генеральної прокуратури України та Департаменту боротьби зі злочинами, пов'язаними з

2019/03/27

торгівлею людьми НП України та використовуються зазначеними державними органами у повсякденній роботі.

Голова комісії – _____

В.К. Швець

Члени комісії: _____

І.І. Тупельняк

(підпис)

(підпис)

(підпис)

М.В. Гуцалюк

“25” березня 2019 р.

2019/03/27

Акт
впровадження результатів наукового дослідження Триньової Я.О.
у діяльність органів Національної поліції України.

Кандидатом юридичних наук, доцентом, провідним науковим співробітником відділу з вивчення проблем протидії організованих злочинності у сфері державної безпеки Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України, підготовлено наукове дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право за темою «Біоетичні засади кримінально-правового забезпечення протидії злочинності».

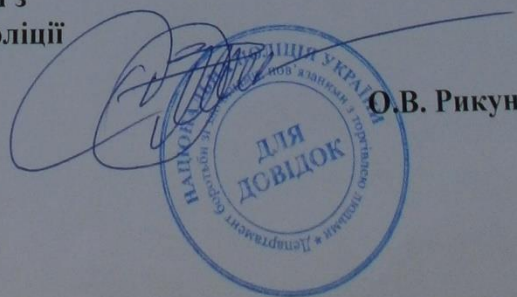
За результатами згаданого дослідження Триньовою Я.О. у співавторстві було розроблено *Методичні рекомендації з попередження та розслідування злочинів у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій методом сурогатного материнства* (2018 рік). Зазначені рекомендації використовуються у практичній діяльності Департаменту боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Національної поліції України та його структурними підрозділами.

Інші результати наукового дослідження Триньової Я.О., зокрема пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства в сфері протидії незаконному використанню геному людини (стаття 442-1 КК України «Проведення репродуктивного клонування людини»; стаття 442-2 КК України «Створення гібридних видів живих істот (химер)»; стаття 442-3 КК України «Проведення будь-яких дослідів над клонованими людьми чи химерами»), незаконному переправленню ембріонів людини (в тому числі клонованих) через кордон України (стаття 447-1 КК України «Переміщення через митний кордон України клонованих ембріонів»); тлумачення чинних статей КК України в контексті створення та використання новітніх біотехнологій, зокрема нанотехнологій (ст. 172 «Грубе порушення законодавства про працю», ст. 173 «Грубе порушення угоди про працю», ст. 236 «Порушення правил екологічної безпеки», ст. 439 «Застосування зброї масового знищення») Департаментом боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Національної поліції України *взяті до уваги*.

Заступник начальника – начальник відділу
 боротьби з торгівлею людьми, Департаменту
 боротьби зі злочинами, пов'язаними з
 торгівлею людьми, Національної поліції
 України

полковник поліції

Відділ НП України	
Вих. №	285/16/2-2019
18.02	2019 р.
Кількість аркушів:	
Оси. док.	1 довідка -

О.В. Рикун

2019/03/26

**СЕКРЕТАРІАТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

вул. Жилянська, 14, м. Київ, 01033, тел. (044) 238-11-19, факс 238-13-37
web: <http://www.ccu.gov.ua>

04.04.2019/ № 4-15-18/1286

На № _____ від _____

ДОВІДКА

Висновки за результатами наукового дослідження, проведеного провідним науковим співробітником відділу з вивчення проблем протидії організований злочинності у сфері державної безпеки Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України, к.ю.н., доцентом Триньовою Яною Олегівною, на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право, на тему „Біоетичні засади кримінально-правового забезпечення протидії злочинності“, які надійшли на адресу Конституційного Суду України 25 березня 2019 року, зареєстровані за вх. № 2037, Секретаріат Конституційного Суду України прийняв для використання у роботі.

Довідка видається для подання за місцем вимоги.

Керівник Секретаріату

Я. І. ВАСИЛЬКЕВИЧ

2020/01/27

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

С.Д. Гусарев

12. 09. 2019 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертації

Триньової Яни Олегівни на тему:

**«Біоетичні засади кримінально-правового забезпечення протидії
злочинності» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі
спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право
в освітній процес Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: завідувача кафедри кримінального права, доктора юридичних наук, професора Савченка А.В. (голова комісії), доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України, голови Координаційного бюро з проблем криминології НАПрН України, голови Київського міського осередку ВГО «Асоціація кримінального права України» Шакуна В.І., ученого секретаря секретаріату Вченої ради, кандидата юридичних наук, професора Василевича В.В. склала цей акт про те, що результати дисертації Триньової Я.О. на тему: «Біоетичні засади кримінально-правового забезпечення протидії злочинності» впроваджені у освітній процес академії.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані наукові праці Триньової Я.О. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, запроваджені для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема під час викладання і вивчення навчальних дисциплін «Кримінальне право. Загальна

2020/01/27

частина», «Кримінальне право. Особлива частина» «Міжнародна правова допомога в кримінальному провадженні», «Кримінологія та профілактика злочинів», «Кримінологія та профілактика злочинів», у рамках підвищення кваліфікації слідчих та працівників підрозділів згідно з затвердженими МВС навчальними програмами післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ, а також у процесі підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, які можуть бути рекомендовані до вивчення під час самостійної роботи курсантів, студентів та слухачів.

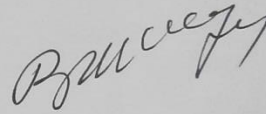
Голова комісії:
доктор юридичних наук,
професор

А.В. Савченко

Члени комісії:

доктор юридичних наук,
професор,
академік НАПрН України,
голова Координаційного бюро з
проблем кримінології НАПрН України,
голова Київського міського осередку
ВГО «Асоціація кримінального права України»

В.І. Шакун

кандидат юридичних наук,
професор

В.В. Василевич

2020/01/27

Додаток Б

Анкета 1

№	Питання	Відповідь	
		юристи	медики
1	Вкажіть Ваш вік та статус (якщо працюєте – галузь та стаж роботи)	20% (стаж більше 10 р.)	60% (стаж більше 10 р.)
		25 % старше 35 р.	60% старше 35 р
2	Чи знаєте Ви що таке евтаназія	«так» - 80%	«так» - 80%
3	Чи знаєте Ви що таке ортаназія	«так» - 80%	«так» - 80%
4	Чи знаєте Ви що таке самогубство асистоване лікарем	«так» - 80%	«так» - 60%
5	Ваше ставлення до позбавлення життя іншої людини, яка страждає від смертельної хвороби (жити їй залишилось не більше 6 місяців), терпить невгамовні фізичні та/або моральні страждання, на її усвідомлене неодноразове прохання або прохання уповноважених осіб, здійснене лікарем у відповідності до встановленої в законі процедури (евтаназія/ортаназія)	«позитивне» - 70%	«позитивне» - 65%
6	Ваше ставлення до позбавлення себе життя людиною яка страждає від смертельної хвороби (жити їй залишилось не більше 6 місяців), терпить невгамовні фізичні та/або моральні страждання, на її усвідомлене неодноразове прохання, за консультацією лікаря (отриманням від нього літального препарату, порад щодо його застосуванню) (САЛ)	«позитивне» - 75%	«позитивне» - 80%
7	Чи має бути в Україні легалізовано позбавлення життя іншої людини на прохання, якщо так - в якій формі (евтаназія, ортаназія чи САЛ)	- Загальне ставлення «позитивне» - 85% - Евтаназія/ортаназія- 50% - САЛ – 50%	- Загальне ставлення «позитивне» - 80% - Евтаназія/ортаназія- 10% - САЛ – 80%
8	Чи зустрічались ви (в житті, власній практиці, практиці колег) з подібними випадками	«так» - 10%	«так» - 50%
9	Чи має бути в КК передбачено відповідальність за позбавлення життя іншої людини на її прохання	«так» - 91%	«так» - 72%

	(наприклад із співчуття до неї)		
10	Чи має бути в КК передбачено відповідальність за порушення порядку проведення процедури евтаназії, ортаназії та САЛ	«так» - 91%	«так» - 81%

Аудиторія: прокурори, адвокати, медичні працівники.

Опитано всього 100 осіб. З них 50 осіб - прокурори, адвокати та 50 осіб - медичні працівники.

Аналітична довідка до Анкети №1.

З метою можливої легалізації в Україні позбавлення життя іншої людини на прохання (у всіх його формах чи в деяких), було проведено виявлення ставлення суспільства до зазначеного. Для цього було проведено опитування 100 осіб, з яких 50 осіб – прокурори та адвокати, а 50 осіб - медичні працівники.

Опитування проводилось в декілька етапів з 2013 року по 2019 роки на базі Національної академії прокуратури України, Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця та під час проведення науково-практичних заходів. Методом опитування було обрано письмове анонімне анкетування.

Зібрана інформація оброблялась за допомогою математичного методу та методу контент аналізу. Отримані за допомогою математичної пропорції відсотки, були закруглені до цілого числа за математичними правилами. Для зручного візуального сприйняття інформації, враховуючи стратифікацію аудиторії, отримані дані було подано у виді таблиці.

Структура аудиторії була обрана враховуючи специфічність предмета опитування, адже саме представники цих професійних груп найчастіше зустрічаються з фактом позбавлення життя іншої людини на прохання.

Час перебування у професії респондентів так само як і вік респондентів спеціально не коригувався і є випадковим. У зв'язку з наведеним можна констатувати таку закономірність: респондентів, стаж роботи яких в професії більше 10 років, було більше серед медичних працівників (60%), в порівнянні із 20% юристів. Цілком ймовірно, що низька кількість юристів, стаж роботи яких налічує більше 10 років, обумовлена проведеними останнім часом реформами в сфері юстиції, наслідком чого стала висока ротація кадрів і як наслідок зменшення кількості осіб з досвідом роботи за фахом більше 10 років.

Припустимо, що тими ж причинами обумовлена і вікова група респондентів, серед яких фахівців – юристів старше 35 років було майже в тричі менше (25%) ніж фахівців – медиків, з яких 35 річного віку досягли 60 % респондентів.

В анкеті було сформульовано 10 питань, які включали загальне ставлення респондентів до означеної проблеми, їх особисту готовність здійснити

позбавлення життя себе чи іншої людини на прохання її чи інших уповноважених нею осіб, або її законних представників; ставлення до конкретної форми позбавлення життя іншої людини на прохання.

З'ясовано, що більшість опитаних розуміють сутність таких явищ як «евтаназія», «ортаназія» «самогубство асистоване лікарем». Так на питання «Чи знаєте Ви що таке евтаназія?» 80% юристів та медиків відповіли позитивно. Такі ж дані було отримано і у відношенні розуміння поняття «ортаназія», хоча цей термін не є таким поширеним як «евтаназія». Щодо іншої форми позбавлення життя іншої людини на прохання: самогубства асистованого лікарем (далі - САЛ), то з'ясувалось, що обізнаними в цьому питанні є більшість юристів (80%) ніж медиків (60%), хоча виходячи із інформації, зібраної методом контент аналізу, поняття «САЛ» вживається як в медичному та і в юридичному звороті частіше, ніж поняття «ортаназія».

Для з'ясування ставлення респондентів до евтаназії та ортаназії, було надано їх дефініції, сформульовані у питанні: «Ваше ставлення до позбавлення життя іншої людини, яка страждає від смертельної хвороби (жити їй залишилось не більше 6 місяців), терпить невгамовні фізичні та/або моральні страждання, на її усвідомлене неодноразове прохання або прохання уповноважених осіб, здійснене лікарем у відповідності до встановленої в законі процедури (евтаназія/ортаназія)». Серед респондентів відповіді розподілились майже однаково. Позитивно ставляться до цих процедур 70% юристів та 65% медиків, хоча останні і в меншості.

Аналогічно було виявлено відношення аудиторії до САЛ. Питання в анкеті формулювалось наступним чином: «Ваше ставлення до позбавлення *себе* життя людиною яка страждає від смертельної хвороби (жити їй залишилось не більше 6 місяців), терпить невгамовні фізичні та/або моральні страждання, на її усвідомлене неодноразове прохання, за консультацією лікаря (отриманням від нього літального препарату, порад щодо його застосування) (САЛ)». В цьому випадку так само відповіді були майже однаковими, однак явне більше сприйняття такої процедури респондентами та зокрема медиками. Юристи виказали своє позитивне ставлення до цієї процедури у 75%, а медики – у 80%.

Для з'ясування соціальних настроїв зокрема фахівців, які будуть в першу чергу причетними до процедури позбавлення життя іншої людини на прохання в разі її легалізації, аудиторії було поставлено таке питання: «Чи має бути в Україні легалізовано позбавлення життя іншої людини на прохання, якщо так - в якій формі (евтаназія, ортаназія чи САЛ)?». Більшість респондентів в обох групах відповіли позитивно (юристи – 85%, медики – 80%). Разом з цим при виділенні конкретних форм позбавлення життя іншої людини на прохання, у відповідях серед двох категорій опитуваних з'явилась суттєва різниця, яка вказує на явну перевагу медиків щодо легалізації саме САЛ (80%), а не евтаназії чи ортаназії (10%); на той час як юристи порівну відносяться позитивно до легалізації САЛ (50%) та ортаназії/евтаназії (50%). Такі показники можна пояснити включеністю представників кожної професійної групи до процедури позбавлення життя іншої людини на прохання. Звісно, що

дії лікаря не знаходяться у причинно-наслідковому зв'язку із фактом настання смерті пацієнта саме при легалізації САЛ.

Для з'ясування поширеності явища позбавлення життя іншої людини на прохання респондентам було поставлено таке питання: «Чи зустрічались ви (в житті, власній практиці, практиці колег) з подібними випадками». Отримані результати підтвердили інформацію, зібрану з інших джерел. Отже з цим явищем стикалось 10% юристів та 50% медиків. Останнє число підтверджує інформацію про поширеність цього явища в медичному середовищі, а відтак свідчить про наявність соціального запиту на правове забезпечення проведення процедури позбавлення життя іншої людини на прохання.

Завершувалось опитування логічними питаннями про доцільність встановлення правового забезпечення в цій сфері, яке б відповідало вимогам сучасності. Однак враховуючи інтерес автора анкет щодо внесення змін передусім до кримінального кодексу, то аудиторії були запропоновані зміни саме до КК України.

На питання «Чи має бути в КК передбачено відповідальність за позбавлення життя іншої людини на її прохання (наприклад із співчуття до неї)» дало позитивну відповідь 91% юристів та 72% медиків. Під час заповнення анкет було роз'яснено, що йдеться про пом'якшену, в порівнянні із звичайним вбивством, відповідальність, яка є відсутньою наразі.

Майже однаковими були співвідношення відповідей респондентів на наступне питання: «Чи має в КК передбачатись відповідальність за порушення порядку проведення процедури евтаназії, ортаназії та САЛ». На нього позитивно відповіли також 91% юристів та вже збільшена кількість медиків – 81%.

Проведене опитування дозволило підтвердити дані, зібрані з інших джерел, щодо готовності українського суспільства до запровадження відповідних змін до законодавства, зокрема до кримінального. На підставі отриманих даних, а також даних з інших джерел (on-line опитування 539 респондентів на телеканалі «Прямий» 15.05.18 р.; контент-аналізу наукових статей, доповідей під час науково-практичних конференцій), спираючись на біоетичні принципи, в дисертації обґрунтовано доцільність внесення відповідних змін до КК України.

В анкеті було сформульовано 6 питань, які включали загальне ставлення респондентів до означеної проблеми.

Анкета 2

№	Питання	Відповідь	
		юристи	медики
1	Вкажіть Ваш вік та статус (якщо працюєте – галузь та стаж роботи)	20% (стаж більше 10 р.)	60% (стаж більше 10 р.)
		25 % старше 35 р.	60% старше 35 р
2	З якого моменту починається кримінально-правова охорона життя людини в Україні	- «відділення плоду від тіла матері» - 80% -»початок фізіологічних пологів» - 65% - «з моменту зачаття» - 5%	- «відділення плоду від тіла матері» - 17% -»початок фізіологічних пологів» - 73%
3	З якого моменту починається охорона життя людини відповідно до нормативно-правових актів МОЗ України (Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості від 2006 року)	«при живонародженні на 22 тижні на гітності» - 51%	«при живонародженні на 22 тижні на гітності» - 95%
4	З якого моменту (на яку добу створення зиготи людини), за дослідженнями вчених, починається формування первинної нервової трубки плоду людини, з чим пов'язується формування тіла людини	«в період 10-14 днів з моменту зачаття» - 2%	«в період 10-14 днів з моменту зачаття» - 81%
5	Чи відомо вам на ебріонах людини якого віку, відповідно до судової практики європейського союзу, дозволено проводити експерименти? Зазначте вік ембріону	«до 14 діб» - 2%	«до 14 діб» - 85%
6	Чи доцільно, встановити кримінально-правову охорону життя ембріону людини, створеного в природний спосіб (не клонованого) з 15 доби створення зиготи людини	«так» - 2%	«так» - 60%

Аудиторія: прокурори, адвокати, медичні працівники.

Опитано всього 136 осіб. З них 71 особа - прокурори, адвокати та 65 осіб - медичні працівники

Аналітична довідка до Анкети №2.

З метою юридичного закріплення нового порогу кримінально-правового охорони початку життя людини, обумовленого новітніми досягненнями науково-технічного прогресу (можливості дослідження розвитку ембріону людини з моменту створення зиготи та проведення дослідів на ембріонах людини) та в зв'язку з цим правового забезпечення безпеки існування людства, а також для з'ясування доцільності подібних новел, було проведено опитування фахової аудиторії, яка складалась зі 136 осіб (як практикуючих працівників так і науковців), з яких 71 особа – прокурори, адвокати та 65 осіб - медичні працівники.

Опитування проводилось в декілька етапів з 2013 року по 2019 роки на базі Національної академії прокуратури України, Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця та під час проведення науково-практичних заходів. Методом опитування було обрано письмове анонімне анкетування.

Зібрана інформація оброблялась за допомогою математичного методу та методу контент аналізу. Отримані за допомогою математичної пропорції відсотки, були закруглені до цілого числа за математичними правилами. Для зручного візуального сприйняття інформації, враховуючи стратифікацію аудиторії, отримані дані було подано у виді таблиці.

Структура аудиторії була обрана враховуючи специфічність предмета опитування, адже саме представники цих професійних груп дотичні до встановлення та забезпечення в різний спосіб (за допомогою заходів правового характеру чи за допомогою медичних заходів) охорони життя людини.

Час перебування у професії респондентів так само як і вік респондентів спеціально не коригувався і є випадковим. В зв'язку з наведеним можна констатувати таку закономірність: респондентів стаж роботи яких в професії більше 10 років, було більше серед медичних працівників (60%), в порівнянні із 20% юристів. Вікова група респондентів складалась з фахівців – юристів старше 35 років, яких було майже в тричі менше (25%) ніж фахівців – медиків, з яких 35 річного віку досягли 60 % респондентів.

Аудиторії було поставлено 6 питань, спрямованих на виявлення знань щодо існуючих меж визначення початку життя людини, етапів формування людського організму, практики Європейського суду з прав людини щодо встановлення граничного віку проведення експериментів на ембріонах людини та щодо доцільності перенесення правового забезпечення кримінально-правової охорони життя людини на більш ранню стадію.

Найбільш рівними знаннями обох груп аудиторії виявилось знання щодо моменту початку кримінально-правової охорони життя людини в Україні, хоча і достатньо не однорідними. Так концепції «відділення плоду від тіла матері» дотримуються 30% юристів та 27 % медиків; пов'язують початок життя людини з початком фізіологічних пологів 65% юристів 73 % медиків. Тільки 5% юристів вважають, що життя людини виникає з моменту зачаття; серед опитаних медиків відсутні прихильники такої концепції.

Щодо визначення початку життя людини відповідно до положень Інструкції МОЗ України з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості від 2006 року, найбільш обізнаними з цим нормативним актом виявились медики, 95% яких вірно надали відповідь в порівнянні із 51% юристів.

Загалом за наслідками проведеного опитування, можна констатувати необізнаність юридичної спільноти у сфері досягнень науково-технічного прогресу, які стосуються досліджень розвитку людського організму та проведення на ньому експериментів. Так лише 2% юристів вірно відповіли на питання «З якого моменту (на яку добу створення зиготи людини), за дослідженнями вчених, починається формування первинної нервової трубки плоду людини, з чим пов'язується формування тіла людини», натомість серед медиків з вірною відповіддю визначились 81% присутніх. Щодо практики Європейського суду з прав людини у відношенні визначення граничного віку ембріона людини до досягнення якого можливе проведення експериментів на ембріоні людини, то лише 2% юристів змогли вірно визначити цей термін. Для порівняння, успішно з цим завданням впорилось 85% медиків.

Такий стан поінформованості юристів має своїм наслідком неефективне застосування засобів правового забезпечення безпеки в цій сфері через: або незрозумілість наявної проблеми, або через відсутність таких засобів в законодавстві. В свою чергу подібні пропозиції щодо удосконалення законодавства не надаються через відсутність інформації у науковців-юристів про їх потребу. Адже на питання «Чи доцільно, встановити кримінально-правову охорону життя ембріону людини, створеного в природний спосіб (не клонованого) з 15 доби створення зиготи людини» позитивно відповіли лише 2 % юристів. Однак серед медиків доцільність в цьому кроці бачать 60 % опитаних.

Описана ситуація створює замкнуте коло і жодним чином не сприяє розв'язанню сучасної актуальної біоетичної проблеми – визначенню та законодавчого закріплення оновленої мінімальної межі початку кримінально-правової охорони життя людини.

Враховуючи викладене, отримані дані можуть бути корисними для ознайомлення юридичною спільнотою з наявними біоетичними проблемами, які потрібно врегульовувати в тому числі за допомогою засобів кримінально-правового характеру. Відповідні пропозиції щодо цього надані на сторінках дисертації.

Анкета 3

№	Питання	Відповідь	
		юристи	медики
1	Вкажіть Ваш вік та статус (якщо працюєте – галузь та стаж роботи)	40% (стаж більше 10 р.)	70% (стаж більше 10 р.)
		40 % старше 35 р.	70% старше 35 р
2	Чи відомо Вам яка презумпція розпорядження власними органами людини за її життя та після її смерті існує в Україні. Назвіть цю презумпцію (згоди/незгоди)	- «вірно визначили презумпцію незгоди» - 40%	- «вірно визначили презумпцію незгоди» - 95%
3	Чи погодились би Ви заповісти свої органи для посмертної трансплантації	«так» - 15%	«так» - 20%
4	Яка, на Вашу думку, презумпція розпорядження власними органами людини у трансплантології, є перспективнішою для досягнення мети трансплантології	- «презумпція згоди» - 25% - «презумпція незгоди» - 75%	- «презумпція згоди» - 80% - «презумпція незгоди» - 20%
5	Чи пов'язуєте Ви нестачу в Україні органного матеріалу із наявною презумпцією	«так» - 55%	«так» - 80%
6	Чи звертались Ви чи Ваші знайомі до органів влади для оформлення заяви щодо посмертного донорства Ваших органів та тканин? Якщо так, вкажіть результат звернення	- «так, звертався» - 5% - «результат негативний»	- «так, звертався» - 15% - «результат негативний»
7	Чи звертались до Вас із проханням надати згоду на посмертний забір органів Вашої близької людини? Якщо так, якою була Ваша відповідь?	- «так, звертались» - 1% - «погодився на забір органів» - 1%	- «так, звертались» - 10% - «погодився на забір органів» - 5%
8	Чи вважаєте Ви, що новий закон «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини» від 2018 року здатен вирішити проблему нестачі органного матеріалу та поновити галузь трансплантології	«ні, не здатен» - 70% «не ознайомлювався з ним» - 30%	«ні, не здатен» - 95%

Аудиторія: прокурори, адвокати, медичні працівники.

Опитано всього 70 осіб. З них 30 осіб - прокурори, адвокати та 40 осіб - медичні працівники.

Аналітична довідка до Анкети №3.

З метою визначення оптимальної концепції прижиттєвим чи посмертним розпорядження своїм органом матеріалом та з'ясування оптимізації засобів протидії кримінальним правопорушенням в цій сфері, було проведено опитування фахової аудиторії, яка складалась із 70 осіб (як практикуючих працівників так і науковців), з яких 30 осіб - прокурори, адвокати та 40 осіб - медичні працівники.

Опитування проводилось у 2018 році на базі Національної академії прокуратури України та під час проведення науково-практичних заходів. Методом опитування було обрано письмове анонімне анкетування.

Зібрана інформація оброблялась за допомогою математичного методу та методу контент аналізу. Отримані за допомогою математичної пропорції відсотки, були заокруглені до цілого числа за математичними правилами. Для зручного візуального сприйняття інформації, враховуючи стратифікацію аудиторії, отримані дані було подано у виді таблиці.

Структура аудиторії була обрана враховуючи специфічність предмета опитування, адже саме представники цих професійних груп дотичні до сфери трансплантології, забезпечуючи її ефективність.

Час перебування у професії респондентів так само як і вік респондентів спеціально не коригувався і є випадковим. В зв'язку з наведеним можна констатувати таку закономірність: респондентів стаж роботи яких в професії більше 10 років, було більше серед медичних працівників (70%), в порівнянні із 40% юристів. Таке ж співвідношення спостерігалось і у відношенні вікових груп респондентів: фахівців – юристів старше 35 років, було 40%, фахівців – медиків 70 % респондентів.

Аудиторії було поставлено 8 питань щодо виявлення знання про наявні проблеми в трансплантології.

Слід відмітити, що вірно визначили наявну в Україні презумпцію незгоди посмертного забору органів тільки 40% юристів, натомість серед медиків цей показник сягнув 95%. Таке співвідношення може свідчати про низьку обізнаність юристів в цій сфері.

Низьким залишається і показник ініціативи громадян щодо заповідання своїх органів для посмертної трансплантації. Так навіть серед медичних працівників, які повинні розуміти про важливість трансплантації органів і тканин людини, лише 20 % готові заповісти свої органи. Серед юристів цей показник ще нижчий – 15 %. Ці дані свідчать про необхідність застосування комплексних державних заходів на популяризацію трансплантології і зокрема ролі громадян у рятування життів інших осіб.

Зворотньопропорційними виявились відповіді обох груп опитуваних щодо визначення перспективнішої презумпції на посмертний забір органів та тканин людини. Так на думку 25% юристів та 80% медиків такою є презумпція згоди. В той же час на переконання 75% юристів та 25% це має бути презумпція

незгоди. Таку думку медичною спільноти можна пояснити технічною зручністю для медичного персоналу в разі наявності презумпції згоди, яка діяла ще за часів СРСР.

Цілком логічно, що 80% медиків пов'язують нестачу в Україні органного матеріалу із наявною презумпцією (незгоди). Серед юристів цей показник є меншим і складає 55%. Оскільки саме презумпція незгоди є перспективнішою з державницької точки зору, адже ґрунтується на свідомому виборі громадян, їх відповідальності і, крім того, відповідає більш реальним настроям у суспільстві, адже первісно незгодних звісно більше ніж абсолютно всіх згодних на посмертний забір органів.

Ще однією з проблем в трансплантології є неможливість свідомими громадянами, які вирішили розпорядитися своїми органами після смерті, реалізувати свої права через відсутність механізму реалізації цих прав. Так на питання «Чи звертались Ви чи Ваші знайомі до органів влади для оформлення заяви щодо посмертного донорства Ваших органів та тканин? Якщо так, вкажіть результат звернення», лише 5% юристів та 15% медиків відповіли позитивно, зазначивши при цьому про негативний результат такого звернення. Адже сама автор дисертації переконалась на власному досвіді у відсутності працездатного механізму реалізації прав громадян щодо розпорядження своїми органами після смерті, при намаганні оформити відповідну заяву.

Достатньо інформативними стали відповіді на питання щодо факту звернень до респондентів із проханням надати їх згоду на посмертний забір органів близької людини та їх реакції на таке звернення. Серед юристів отримували подібні звернення лише 1% від опитаних респондентів і слід зазначити, що всі вони погодились надати органи своєї близької людини для трансплантації іншій людині. Серед медиків відсоток осіб, які отримали подібну пропозицію в 10 разів більше і складає 10%, однак погодилась на трансплантацію лише половина з них.

На завершення анкетування було поставлено питання щодо ставлення до нового закону «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини» від 2018 року, зокрема його здатності вирішити проблему нестачі органного матеріалу та поновлення галузі трансплантології. Зауважу, що на момент опитування, операції з трансплантації не проводились через відсутність відповідного законодавчого забезпечення (працездатність низки державних реєстрів, які мали забезпечувати роботу нового закону). Отже 70% юристів та 95% медиків виказали недовіру новому закону.

Отримані дані свідчать про наявність низки проблем в сфері трансплантології, які потребують свого розв'язання. Особливо в контексті протидії кримінальним правопорушенням в сфері трансплантології, слід звернути увагу на обрання політики держави щодо визначення презумпції на посмертний забір органів та чіткого її закріплення в існуючому законі. Авторське бачення щодо протидії кримінальним правопорушенням в сфері трансплантології, враховуючи біоетичні принципи, надані на сторінках дисертації.

Анкета 4

№	Питання	Відповідь	
		юристи	медики
1	Вкажіть Ваш вік та статус (якщо працюєте – галузь та стаж роботи)	25% (стаж більше 10 р.)	85% (стаж більше 10 р.)
		25 % старше 35 р.	85% старше 35 р
2	Чи відомо Вам що таке наночастка, які її властивості (напишіть повну відповідь)	- «відомо, мільярдна частка « - 50%	- «відомо, мільярдна частка « - 100%
3	Чи використовуються зараз в Україні нанотехнології, в яких сферах (вкажіть)	«так, побут» - 20%	«так, багато сфер» - 100%
4	Чи відомо Вам про шкідливий вплив наночасток на організм людини, довкілля? На які системи життєдіяльності людини здійснюється негативний вплив (перерахуйте)	«так, відомий», «страждає дихальна система» - 10%	«так, відомий», «страждає весь організм, включая плід» - 100%
5	Чи можуть бути нанотехнології використані для створення зброї масового знищення	«так» - 80%	«так» - 100%
6	Чи доводилось Вам користуватись продуктами, що містять наночастки (вкажіть які)	«так: пральна машина, мікрохвильовка, кондиціонер, посуд, фарм.препарати» - 80%	«так: пральна машина, мікрохвильовка, кондиціонер, посуд, фарм.препарати» - 100%
7	Чи наявні стандарти дотримання безпеки в сфері використання нанотехнологій в світі та Україні	- «наявні в світі» - 5% - «наявні в Україні - 0%	- «наявні в світі» - 100% - «наявні (розробляються) в Україні - 100%
8	Чи доцільно розробляти національні стандарти дотримання безпеки в сфері використання нанотехнологій	«так» - 95%	«так» - 100%
9	Чи доцільно ввести кримінальну відповідальність за порушення правил поводження з наноматеріалами (ст. 267-2 КК України) та порушення правил нанобезпеки (ст.274-1 КК України)	«так» - 80%	«так» - 100%

10	Чи доцільно поширити кримінальну відповідальність за грубе порушення законодавства про працю (ст.172 КК України) та грубе порушення угоди про працю (ст.173 КК України) на трудові відносини у сфері нанотехнологій	«так» - 81%	«так» - 100%
11	Чи доцільно поширити кримінальну відповідальність за порушення правил екологічної безпеки (ст.236 КК України) на випадки недотримання такої безпеки у сфері створення та використання нанотехнологій	«так» - 81%	«так» - 100%

Аудиторія: прокурори, адвокати (в медичній сфері), медичні працівники (працівники Інституту медицини праці).

Опитано всього 119 осіб. З них 54 осіб - прокурори, адвокати та 65 осіб - медичні працівники.

Аналітична довідка до Анкети №4.

З метою з'ясування поширеності нанотехнологій в навколишньому світі, можливої їх небезпеки довкіллю та доцільності криміналізації діянь у зазначеній сфері, було проведено опитування 119 осіб (як практикуючих юристів так і фахівців в сфері нанотехнологій), з яких 54 осіб - прокурори, адвокати та 65 осіб - медичні працівники – співробітники Інституту медицини праці імені Ю.І. Кундієва НАМН України .

Опитування проводилось з 2015 року по 2017 році на базі Інституту медицини праці імені Ю.І. Кундієва НАМН України, Національної академії прокуратури України та під час проведення науково-практичних заходів. Методом опитування було обрано письмове анонімне анкетування.

Зібрана інформація оброблялась за допомогою математичного методу та методу контент аналізу. Отримані за допомогою математичної пропорції відсотки, були заокруглені до цілого числа за математичними правилами. Для зручного візуального сприйняття інформації, враховуючи стратифікацію аудиторії, отримані дані було подано у виді таблиці.

Структура аудиторії була обрана враховуючи специфічність предмета опитування: юристи, які можуть вплинути на розробку правового забезпечення регулювання відносин у сфері нанотехнологій та фахівці-медики, які займаються безпосередньо дослідженням нанотехнологій та розробкою стандартів в цій сфері. Одночасно описана структура аудиторії дозволила провести порівняння між знаннями в цій сфері фахівців та не фахівців.

Час перебування у професії респондентів так само як і вік респондентів спеціально не коригувався і є випадковим. В зв'язку з наведеним можна

констатувати таку закономірність: респондентів стаж роботи яких в професії більше 10 років, було більше серед медичних працівників (85%), в порівнянні із 25% юристів. Таке ж співвідношення спостерігалось і у відношенні вікових груп респондентів: фахівців – юристів старше 35 років, було 25%, фахівців – медиків 85% респондентів.

Аудиторії було поставлено 11 питань щодо виявлення знання про наявні проблеми в сфері нанотехнологій.

Відразу відмітимо, що поставлені питання для фахівців – медиків видалися на стільки простими, що вірні відповіді на кожне питання надавали 100% опитуваних. Тому нижче буде проаналізовано відповіді іншої групи респондентів – юристів.

З'ясувалось, що тільки половина респондентів – юристів знають що таке є наночастка (50%). Тільки 20% юристів змогли вказати в якій сфері використовуються зараз в Україні нанотехнології. У своїх відповідях вони вказали побут. Для порівняння – медики зазначили і інші сфери (військова, медична, продукти подвійного призначення тощо).

У відповідь на питання «Чи відомо Вам про шкідливий вплив наночасток на організм людини, довкілля? На які системи життєдіяльності людини здійснюється негативний вплив (перерахуйте)» різниця в обізнаності була 10 разів: тільки 10% юристів усвідомлюють шкідливий вплив наночасток на організм людини. При цьому знання цієї групи про конкретну шкоду організмові людини є мізерними і зводяться лише до шкоди дихальній системі. Разом з тим медики у своїх відповідях зазначали про шкоду всьому організмові людини в тому числі плоду в утробі, що безперечно свідчить про особливу небезпеку нанотехнологій. Додам, що в науковій медичній літературі, є низка публікацій присвячених прямому зв'язку нанотехнологій і онкологічних захворювань.

Однак у відповідях на питання щодо можливості використання нанотехнологій для створення зброї масового знищення юристи майже зрівнялися у позитивній відповіді із медиками: 80% та 100% - відповідно.

Те саме співвідношення спостерігалось і у відповіді на питання щодо користування продуктами, що містять наночастки. Аудиторією було зазначено серед таких предметів пральну машину, мікрохвильовку, кондиціонер, посуд, фарм. препарати.

Абсолютно необізнаними юристи виявились у знанні нормативно-правового забезпечення стандартів дотримання безпеки в сфері використання нанотехнологій в світі та Україні. Так лише 5% юристів зазначили про наявність подібних стандартів в світі, при цьому не зазначивши країну. Щодо наявності в Україні подібних стандартів – жодної позитивної відповіді не було. Для порівняння медики зазначили і про наявність стандартів дотримання безпеки наночасток у довкіллі в Британії, Німеччині та США. Також медиками було зазначено про розроблення таких стандартів в Інституті медицини праці імені Ю.І. Кундієва НАМН України.

Разом з тим майже однакова кількість юристів (80%) та медиків (100%) позитивно віднеслась до пропозиції ввести кримінальну відповідальність за

порушення правил поводження з наноматеріалами (ст. 267-2 КК України) та порушення правил нанобезпеки (ст.274-1 КК України).

Пропозицію поширити кримінальну відповідальність за грубе порушення законодавства про працю (ст.172 КК України) та грубе порушення угоди про працю (ст.173 КК України) на трудові відносини у сфері нанотехнологій; за порушення правил екологічної безпеки (ст.236 КК України) - на випадки недотримання такої безпеки у сфері створення та використання нанотехнологій підтримали 81% юристів та 100% медиків.

Отримані дані свідчать про наявність біоетичної проблеми в означеній сфері та про необхідність її розв'язання шляхом проведення просвітницьких заходів щодо не тільки пропаганди створення та використання нанотехнологій, але і вжиття комплексних заходів щодо забезпечення безпеки в цій сфері. Одним із складових цих заходів виступає і створення відповідного правового забезпечення в тому числі за допомогою засобів кримінально-правового характеру.

Анкета 5

№	Питання	Відповідь	
		юристи	медики
1	Вкажіть Ваш вік та статус (якщо працюєте – галузь та стаж роботи)	70% (стаж більше 10 р.)	87% (стаж більше 10 р.)
		70 % старше 35 р.	87% старше 35 р
2	Напишіть мету репродуктивного клонування людини	- «створення, народження людини» - 98%	- «створення, народження людини» - 98%
3	Як українське законодавство ставиться до проведення репродуктивного клонування людини	- «забороняє» - 50%, - «крим. від-ть відсутня» - 30%	«забороняє» - 95% - «крим. від-ть відсутня» - 80%
4	Чи проводиться на території України таке клонування, з якою метою	«так, дослід» - 10%	«так, дослід» - 60%
5	Що таке химера	«істота, результат схрещення різних біологічних видів» - 70%	«істота, результат схрещення різних біологічних видів» - 97%
6	Чи проводяться на території України експерименти по створенню химер	«так: дослід» - 100%	«так: дослід» - 68%
7	Чи відомі вам випадки клонування людини на території України? В світі?	- «наявні в світі» - 100% - «наявні в Україні» - 10%	- «наявні в світі» - 80% - «наявні в Україні» - 20%
8	Чи торгує Україна клонованими ебріонами людини	«так» - 10%	«так» - 80%
9	Чи доцільно вводити кримінальну відповідальність за (в разі погодження – проставте +): 1. Проведення репродуктивного клонування людини (ст.442-1 КК) 2. Створення гібридних видів живих істот (химер) (ст.442-2 КК) 3. Проведення будь-яких дослідів над клонованими людьми чи химерами	«так, загалом» - 97% «ст.442-1 КК» - 100% «ст.442-2 КК» - 99% «ст.442-3 КК» - 97%	«так, загалом» - 80% «ст.442-1 КК» - 90% «ст.442-2 КК» - 85% «ст.442-3 КК» - 89%

	(442-3 КК) 4.Переміщення через митний кордон України клонованих ембріонів (ст. 447-1 КК)	«ст.447-1 КК» - 98%	«ст.447-1 КК» - 81%

Аудиторія: прокурори, адвокати (в медичній сфері), медичні працівники (репродуктологи, акушери-гінекологи, нейрофізіологи).

Опитано всього 116 осіб. З них 54 осіб - прокурори, адвокати та 62 особи - медичні працівники.

Аналітична довідка до Анкети №5.

З метою з'ясування доцільності криміналізації деяких діянь в сфері експериментування над геномом людини, було проведено опитування 116 осіб, 54 осіб - прокурори, адвокати та 62 особи - медичні працівники.

Опитування проводилось з 2013 року по 2019 роки на базі Національної академії прокуратури України, Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця та під час проведення науково-практичних заходів. Методом опитування було обрано письмове анонімне анкетування.

Зібрана інформація оброблялась за допомогою математичного методу та методу контент аналізу. Отримані за допомогою математичної пропорції відсотки, були заокруглені до цілого числа за математичними правилами. Для зручного візуального сприйняття інформації, враховуючи стратифікацію аудиторії, отримані дані було подано у виді таблиці.

Структура аудиторії була обрана враховуючи специфічність предмета опитування: юристи, які безпосередньо у своїй фаховій діяльності стикаються з предметом опитування (адвокати з медичного права) та медици (репродуктологи, акушери-гінекологи, нейрофізіологи).

Час перебування у професії респондентів так само як і вік респондентів спеціально не коригувався і є випадковим. В зв'язку з наведеним можна констатувати таку закономірність: респондентів стаж роботи яких в професії більше 10 років, було більше серед медичних працівників (87%), в порівнянні із 70% юристів. Таке ж співвідношення спостерігалось і у відношенні вікових груп респондентів: юристів старше 35 років, було 70%, медиків 87% респондентів.

Аудиторії було поставлено 9 питання для з'ясування їх ставлення до проведення репродуктивного клонування в Україні.

З'ясувалось, що респонденти вірно визначили мету проведення репродуктивного клонування людини: по 98% обох груп аудиторії надали вірні відповіді.

Однак у питанні щодо ставлення українського законодавства до проведення репродуктивного клонування людини, найбільш обізнаними виявилась медична спільнота. Так підтвердили заборону щодо цього виду діяльності 95% медиків та 50% юристів. Разом з тим відмітили про відсутність кримінальної відповідальності за проведення репродуктивного клонування 80% медиків та лише 30% юристів.

Щодо проведення на території України репродуктивного клонування, то більшість медиків (60%) підтвердили таку гіпотезу, натомість серед юристів такі відомості підтвердили лише 10% юристів.

А ось у питанні «Що таке химера» майже однакова кількість респондентів обох груп вірно відповіли на це питання: 70% юристів та 97% медиків.

Всі опитані юристи вважають, що на території України проводяться експерименти по створенню химер, однак серед медиків лише 68% підтвердили це.

Щодо проведення клонування людини в світі всі опитані юристи переконані в проведенні такої діяльності; серед медиків підтвердили це 80% опитаних. Однак щодо такої діяльності на території України - 10% юристів та 20% медиків підтвердили це.

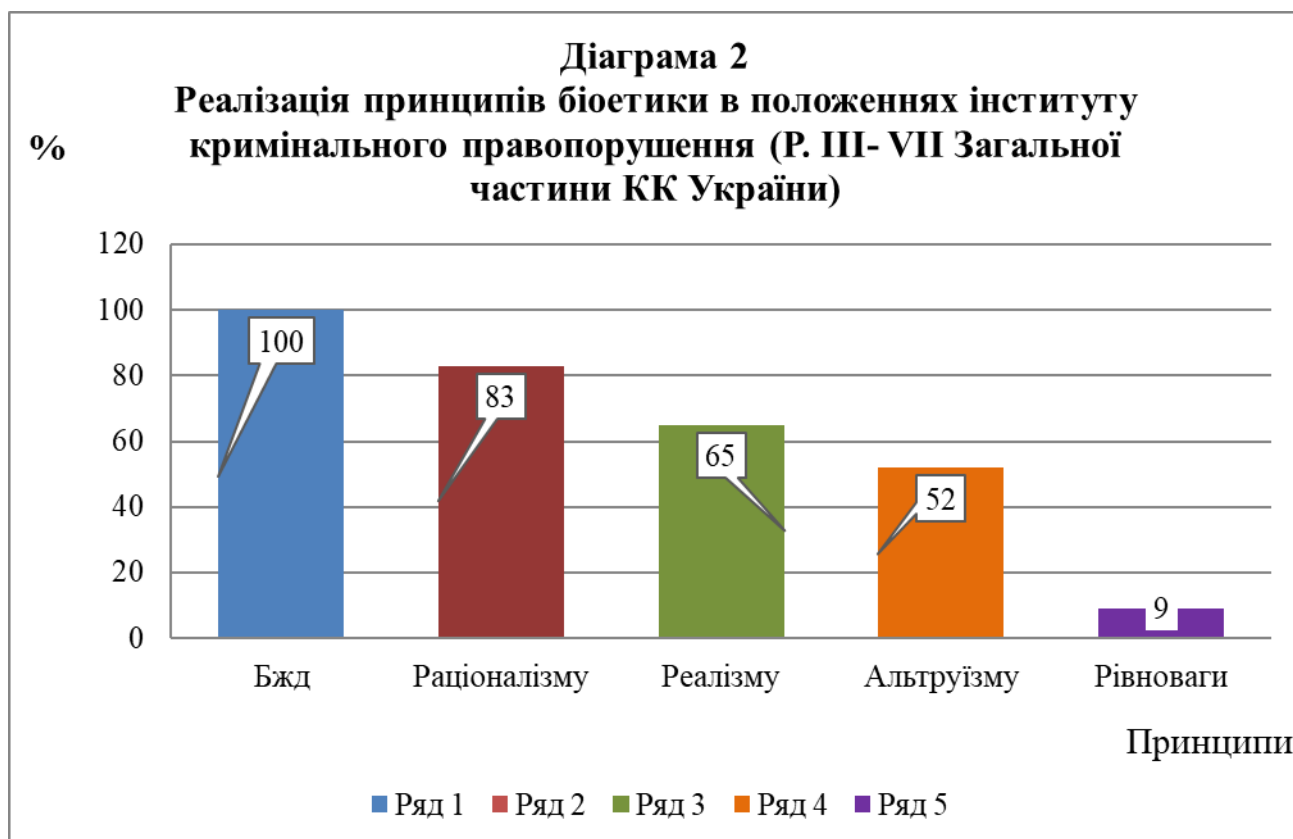
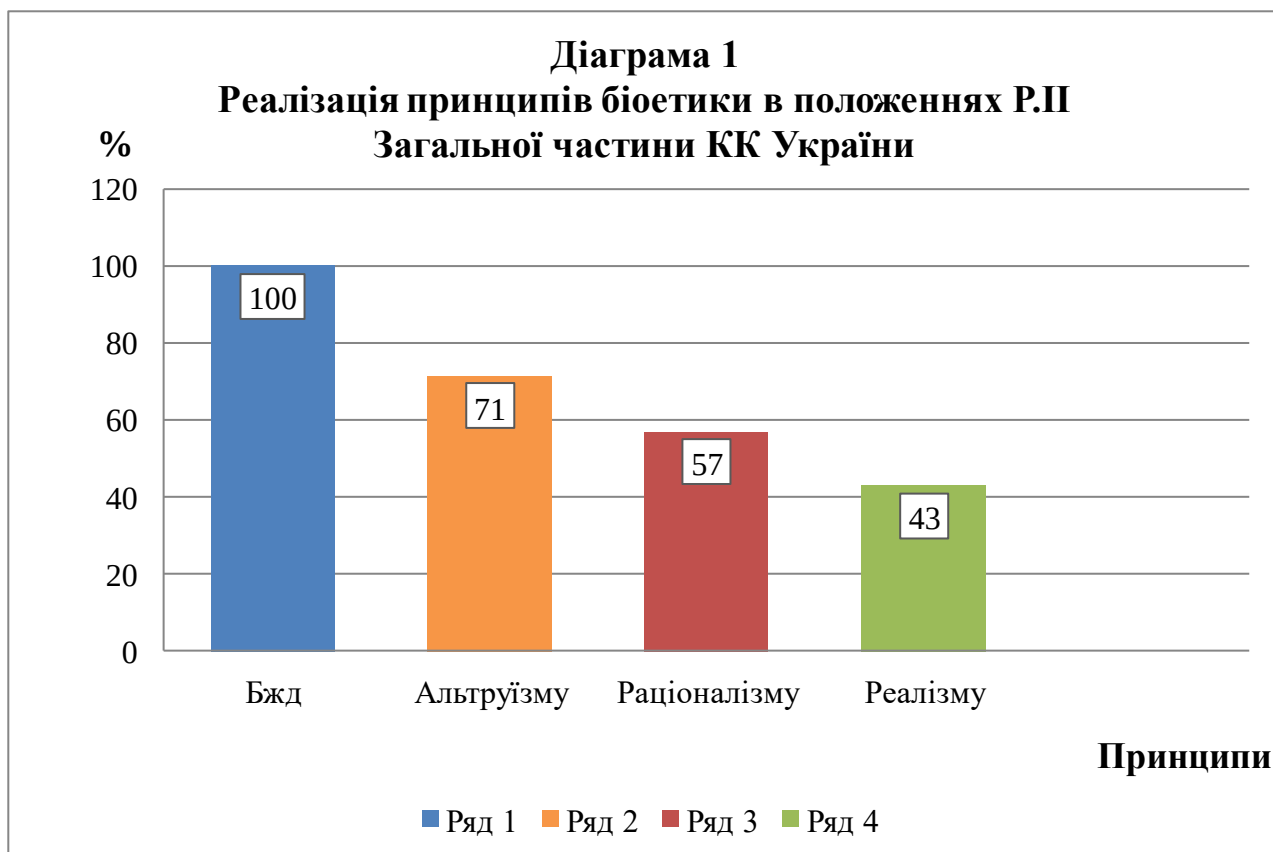
У відношенні проведення незаконної діяльності з клонованими ембріонами людини на території України – найбільш обізнаними виявились медики, серед яких 80% підтвердили це. Натомість лише 10% юристів надали позитивну відповідь.

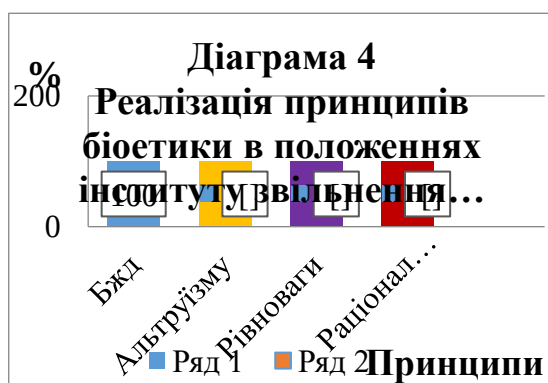
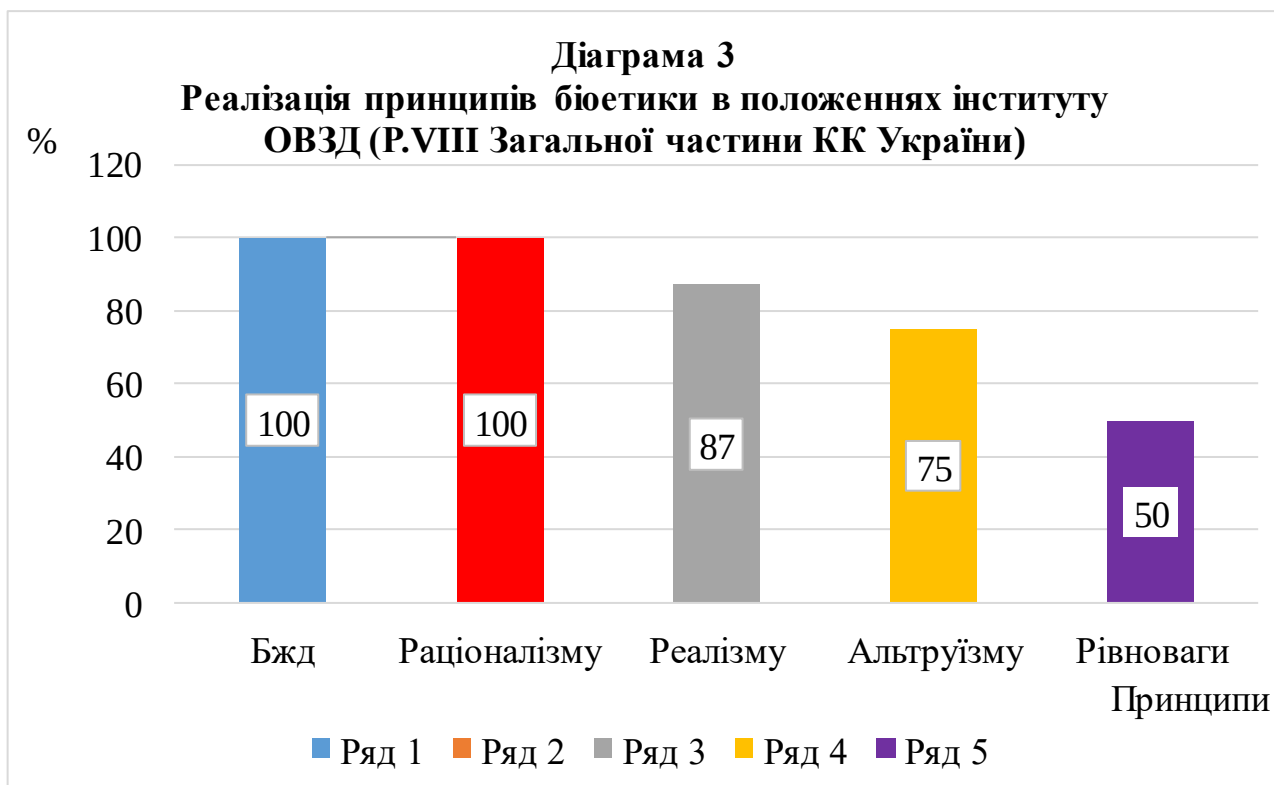
Більшість опитаних підтримали пропозицію ввести кримінальну відповідальність за:

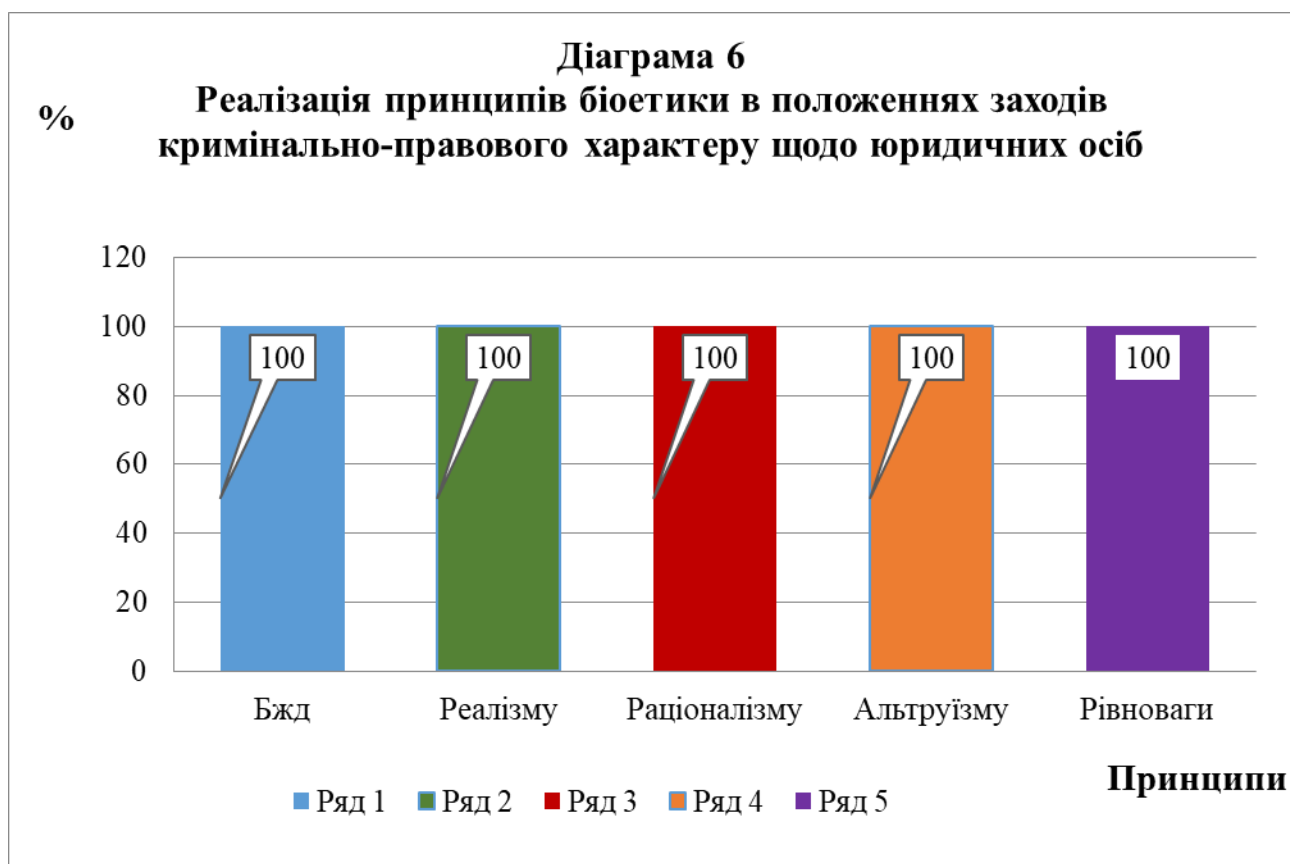
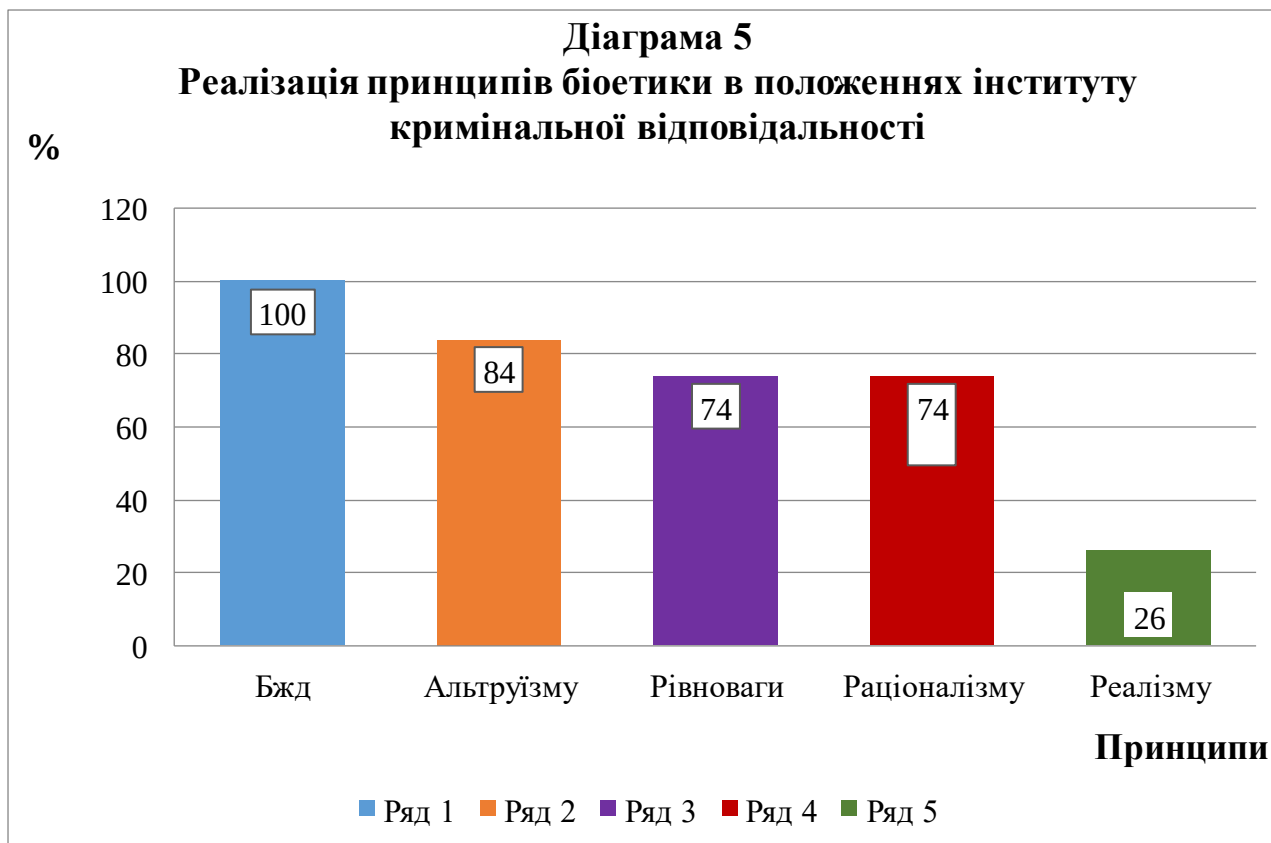
1. Проведення репродуктивного клонування людини (ст.442-1 КК) : 100% юристів та 90% медиків;
2. Створення гібридних видів живих істот (химер) (ст.442-2 КК): 99% юристів та 85% медиків;
3. Проведення будь-яких дослідів над клонованими людьми чи химерами (442-3 КК): 97% юристів та 89% медиків;
- 4.Переміщення через митний кордон України клонованих ембріонів (ст. 447-1 КК): 98% юристів та 81% медиків.

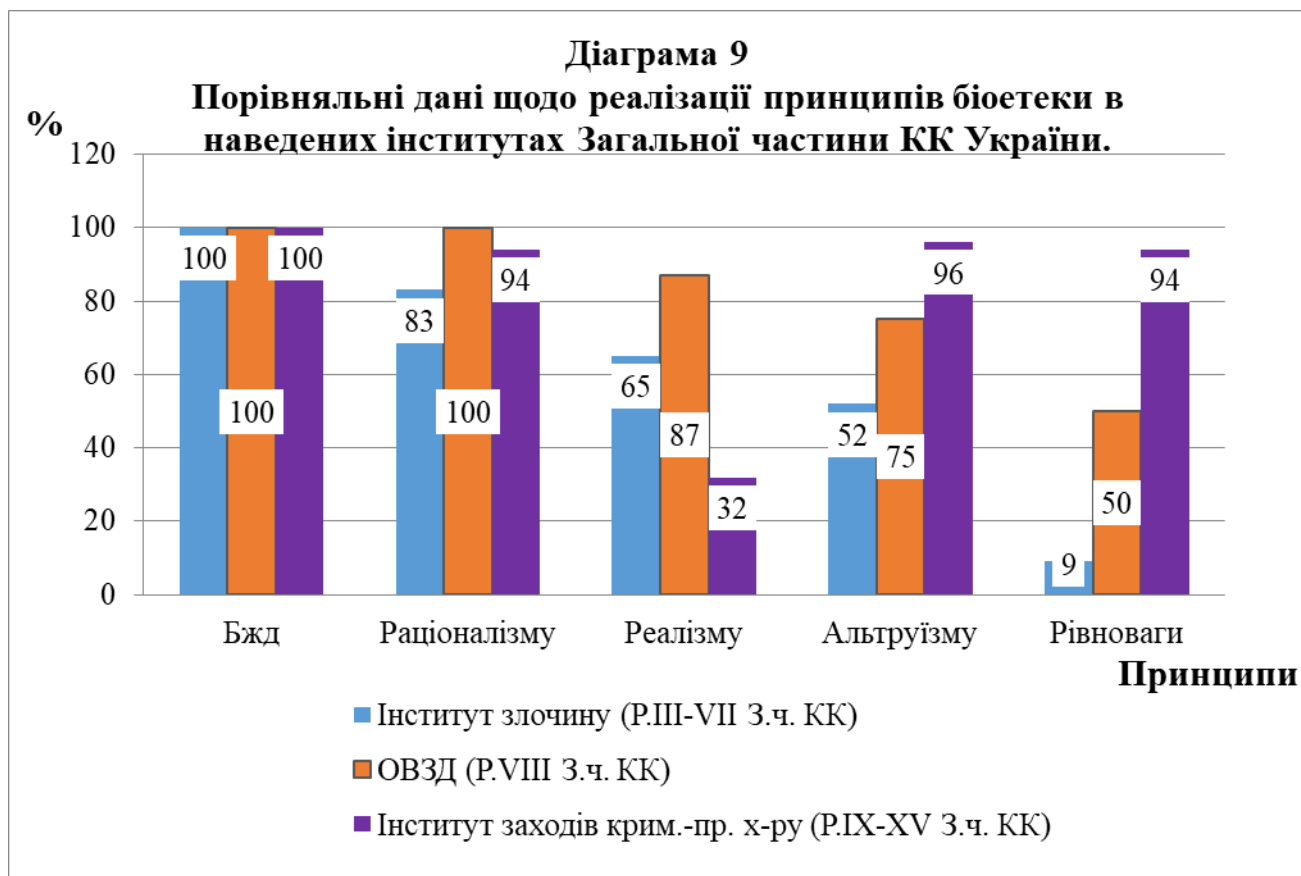
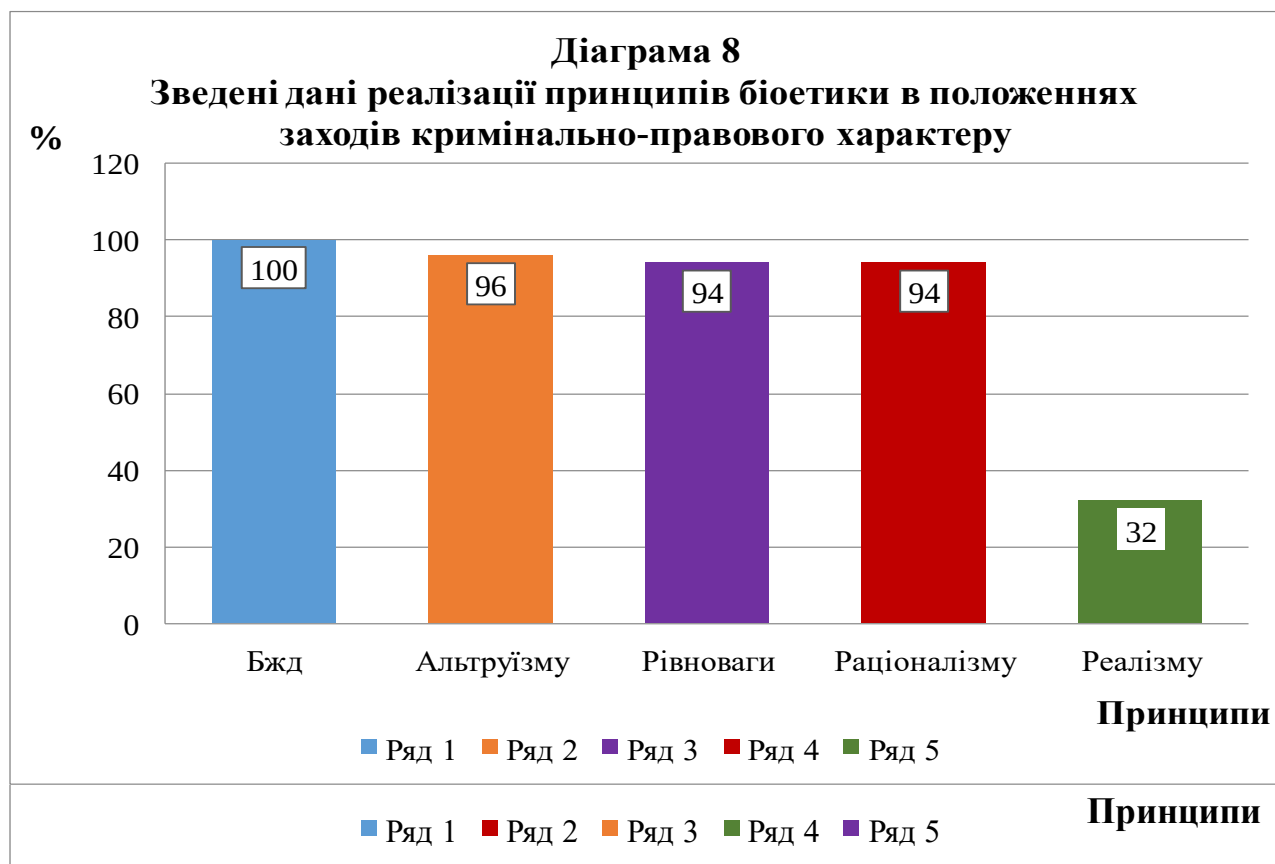
Отримані результати проведеного опитування підтвердили наявність біоетичної проблеми у сфері експериментування над геномом людини та необхідність її розв'язання за допомогою засобів кримінально-правового характеру. Шляхи розв'язання цієї проблеми запропоновані на сторінках дисертації.

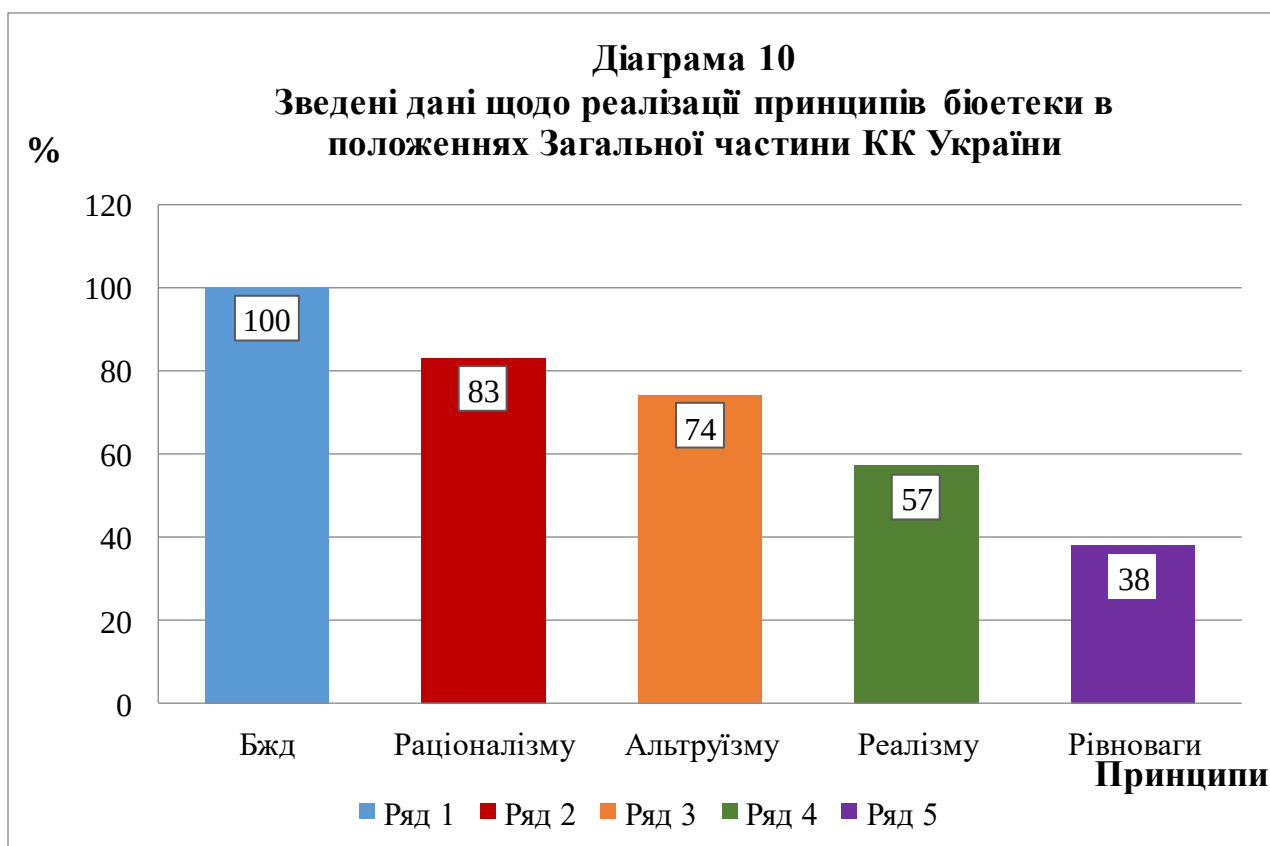
Додаток В

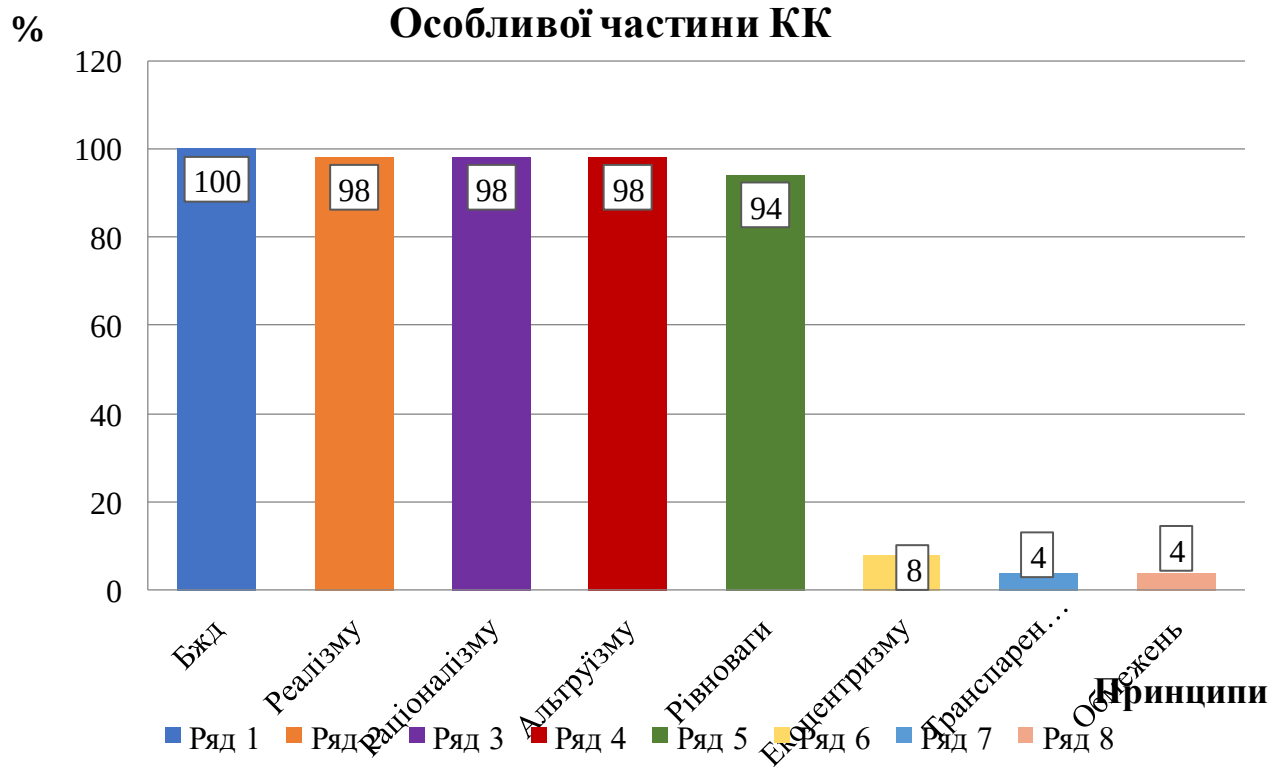

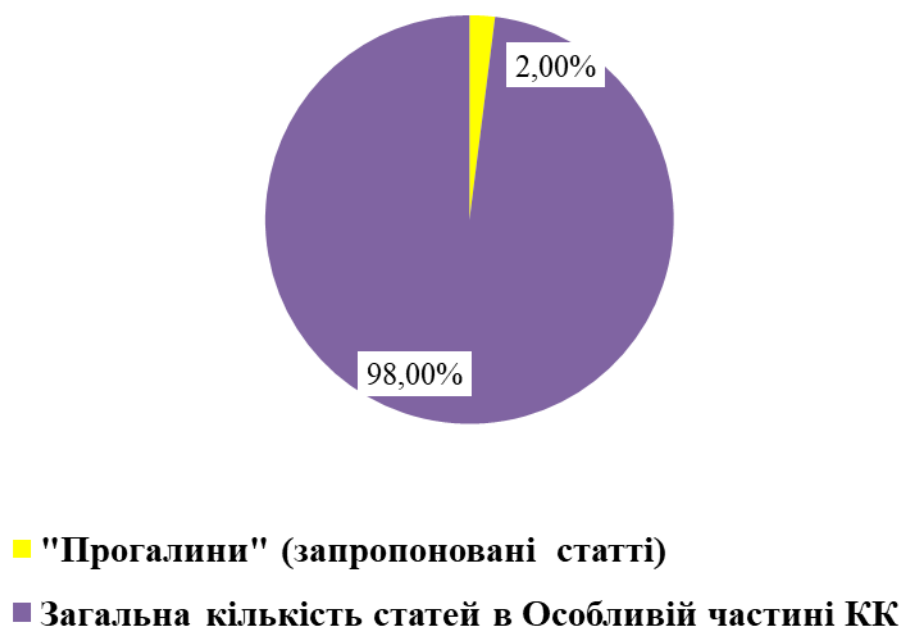

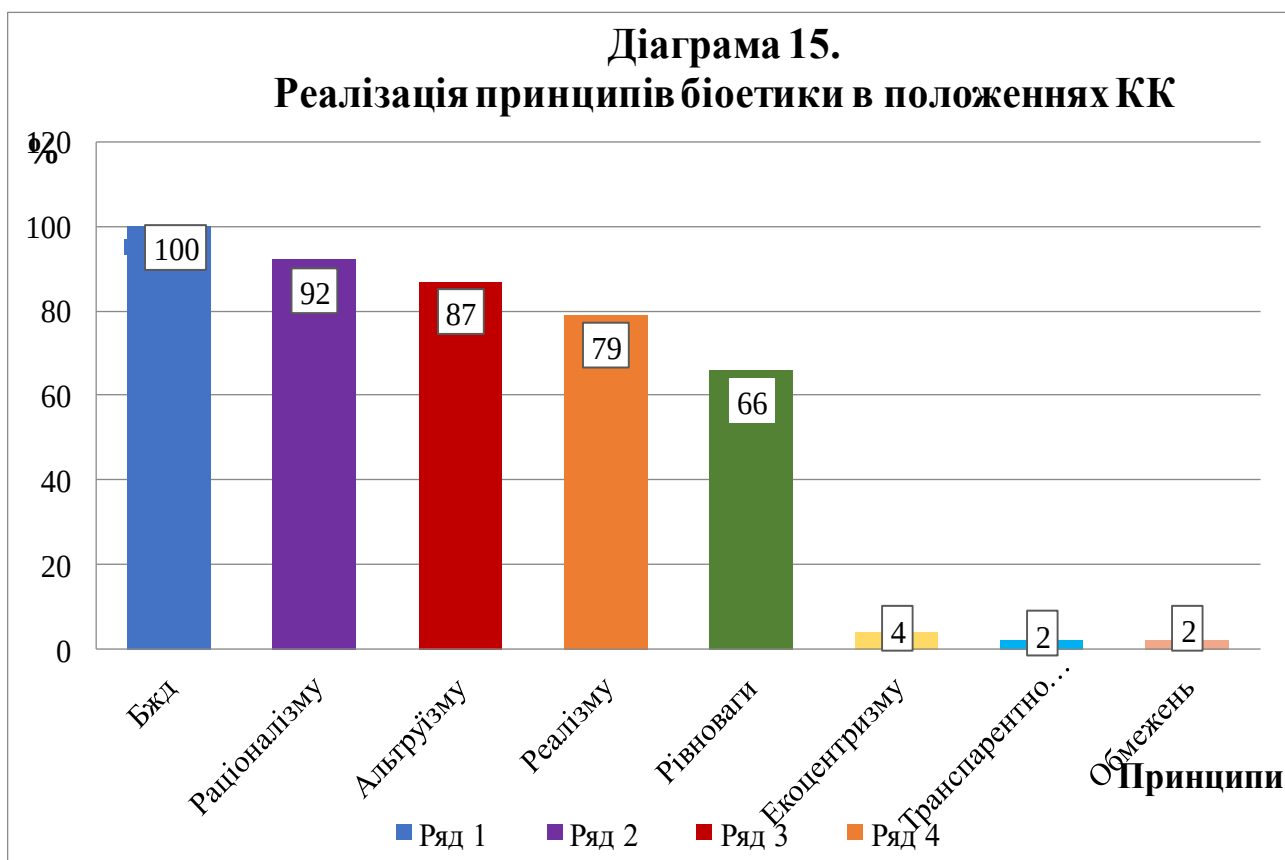
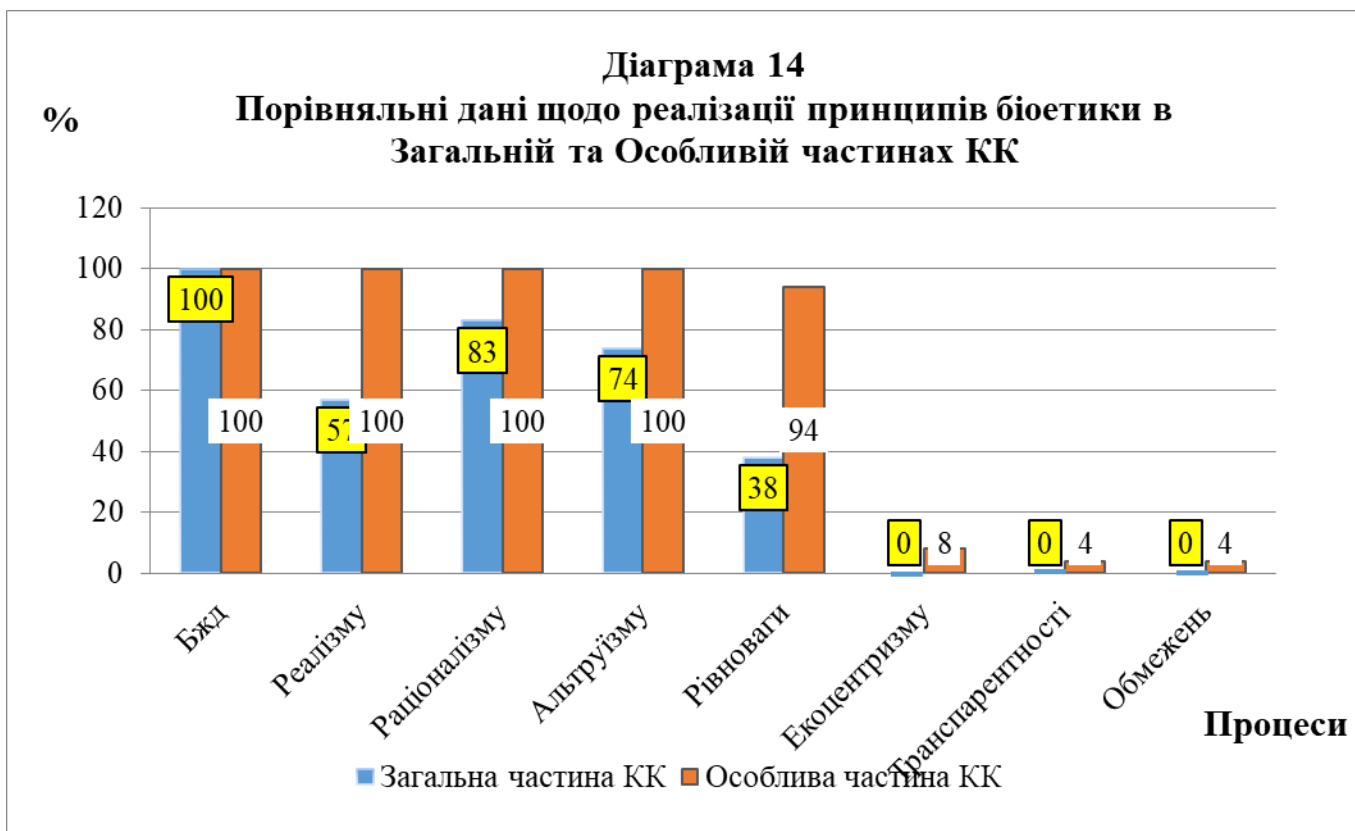

Діаграма 12
Реалізація принципів біоетики в положеннях
Особливої частини КК

Діаграма 13
Кількість прогалин в Особливій частині КК

Діаграма 16
Загальна кількість "прогалин" в положеннях КК

**Аналітична довідка
щодо реалізації принципів біоетики в положеннях інститутів Загальної
частини КК України
(діаграми 1-11).**

Для виявлення реалізації біоетичних принципів в Загальній частині КК України було проаналізовано всі статті цієї частини КК України. Для спрощення систематизації матеріалу останні розділені були на три групи (підрозділи) за основними явищами кримінального права: 1) кримінальне правопорушення - п.4.1; 2) обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння - п.4.2; 3) «покарання» (заходи кримінально-правового характеру) - п.4.3.

До інституту кримінального правопорушення в Загальній частині КК України віднесено Розділи III-VII; інституту обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння - Розділ VIII; інституту заходів кримінально-правового характеру (Розділи IX-XV).

Відповідно відсоткове співвідношення реалізації принципів біоетики в положеннях Загальної частини КК України було представлено спочатку окремо по зазначених інститутах, а потім виведено узагальнені дані по всій частині КК.

Виявлено наскрізний принцип безпеки життєдіяльності, який реалізовано у всіх положеннях Загальної частини КК України, тому при аналізі конкретного інституту, він наводиться додатково не буде, однак буде відображений на відповідних діаграмах.

Констатовано закономірність, що в одному положенні закону може бути реалізовано декілька біоетичних принципів. При цьому такі принципи як транспарентності та обмежень реалізованими в положеннях Загальної частини КК бути не можуть, оскільки відносяться до реагування на феномен небезпечного знання, яке є відсутнім в цій частині КК.

До початку аналізу інституту кримінального правопорушення було проаналізовано Розділи I, II КК. В Розділі I було констатовано невідповідність статті 1 біоетичним принципам, тому цей розділ в обрахунку не брав участі.

При аналізі Розділу II (ст.ст.3-10 КК) враховувалось 7 статей (які були взяті за 100%). Потім було виявлено, що принцип альтруїзму зустрічається в 5 статтях; принцип раціоналізму – в 4 статтях; принцип реалізму – в 3 статтях.

Шляхом застосування правила пропорції було виведено відповідні значення реалізації принципів біоетики в положеннях цього Розділу. На підставі отриманих значень зроблено висновок, що в найбільшому кількості положень реалізовано принцип альтруїзму – 71%, принцип раціоналізму – в 57%, принцип реалізму в 43 % (Діаграма 1).

В аналогічний спосіб було проаналізовано *інститут кримінального правопорушення* (Розділи III-VII КК), в який входять ст.ст. 11-35 КК України, тобто за кількістю – 24 статті.

Стаття 34 – не враховувалась, оскільки вважаємо її пояснювальною, як елемент юридичної техніки, тому на вміст біоетичних принципів не аналізувалось. Враховуючи викладене за 100% було взято 23 статті із зазначених Розділів.

При моніторингу цих розділів на вміст їх положень біоетичних принципів, було встановлено, що 19 статей містять принцип раціоналізму; принцип альтруїзму міститься в 12 статтях; принцип реалізму – в 15 статтях, а принцип рівноваги – в 2 статтях. Застосувавши правило пропорції та виявивши співвідношення між значеннями, було отримано наступні дані. В найбільшій кількості положень закону відображений принцип раціоналізму - 83% норм, за ним іде принцип реалізму - 65% норм та принцип альтруїзму – 52 % норм. Найменше відображений принцип рівноваги – 9 % норм (Діаграма 2).

Наступним було проаналізовано *інститут обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння* (Розділ VIII), куди в свою чергу входять 8 статей, які були взяті за 100%. У вказаний вище спосіб було отримано наступні значення та проаналізовано їх співвідношення. В цілому принцип раціоналізму реалізовано в 100 % статей Загальної частини КК України, реалізму – в 88 % статей, альтруїзму - в 75 % статей та рівноваги – в 50 % статей (Діаграма 3).

Найбільшу складність в проведенні розрахунків представляє інститут заходів кримінально-правового характеру (Розділи IX-XV). Оскільки цей інститут є складеним, він був подрібнений для проведення аналізу на його складові: 1) звільнення від кримінальної відповідальності; 2) кримінальна відповідальність (в тому числі ПЗВХ та ПЗМХ до суб'єктів кримінального правопорушення); 3) заходи кримінально-правового характеру до юридичних осіб; 4) ПЗВХ та ПЗМХ до не суб'єктів кримінального правопорушення.

В свою чергу феномен «кримінальна відповідальність» було проаналізовано окремо по її формах: 1) призначення покарання; 2) звільнення від призначеного судом покарання; 3) звільнення від відбування призначеного судом покарання.

Після проведеного аналізу окремих складових, методом індукції та застосувавши математичний метод, були отримані значення співвідношення наявності принципів біоетики в положеннях закону в інституті заходів кримінально-правового характеру.

Наведемо ці розрахунки.

До першого заходу кримінально-правового характеру було віднесено Розділ IX (звільнення від кримінальної відповідальності). В цей розділ входить 6 статей, які були взяті за 100%. Шляхом системного аналізу цього розділу щодо реалізації в положеннях його статей принципів біоетики, було виявлено реалізацію в ньому принципів раціоналізму, альтруїзму та рівноваги, які відображені на 100 % (Діаграма 4).

Надалі було проаналізовано інститут кримінальної відповідальності по її формах. Так у формі *покарання та призначення покарання* принцип раціоналізму зустрічався в 24 статтях; принцип альтруїзму – в 31 статті; принцип рівноваги – в 26 статтях. Що відповідно становить: 62%, 79% та 67%.

Іншою *формою кримінальної відповідальності є звільнення від призначеного судом покарання*, до якого було віднесено 4 положення, взяті за 100%. З'ясовано, що принцип раціоналізму відбився в 4 статтях (100%);

принцип альтруїзму – в 3 статтях (90%) та принцип рівноваги – в 2 статтях (50%).

Наступною формою кримінальної відповідальності є *звільнення від відбування призначеного судом покарання*, до якого було віднесено 15 статей, взятих за 100%. З'ясовано, що всіх цих статтях на 100% реалізовані наступні біоетичні принципи: раціоналізму, альтруїзму, реалізму та рівноваги.

Шляхом застосування математичного методу, було з'ясовано реалізацію наведених принципів загалом в інституті кримінальної відповідальності.

Враховуючи наведене, було підраховано, що в інститут кримінальної відповідальності входить 58 статей, які були взяті за 100%. З них принцип раціоналізму реалізовано в 43 статтях (74%); принцип альтруїзму – в 49 статтях (84%); принцип рівноваги – в 43 статтях (74%) та принцип реалізму – в 15 статтях (26%) (Діаграма 5).

Наступним проаналізованим заходом кримінально-правового характеру, стало *застосування інших заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб* (Розділ XIV-I). Цей розділ містить 9 статей, які були взяті за 100%. Шляхом аналізу було встановлено, що біоетичні принципи раціоналізму, альтруїзму та рівноваги в цьому розділі реалізовано в його положеннях на 100% (Діаграма 6).

Останнім видом *заходів кримінально-правового характеру є ПЗМХ та ПЗВХ, які застосовуються до не суб'єктів злочину*. Регулює цей інститут 6 статей, які були взяті за 100%. Проаналізувавши ці норми, було зроблено висновок, що біоетичні принципи раціоналізму, альтруїзму, реалізму та рівноваги реалізовано також на 100% (Діаграма 7).

Тепер враховуючі наведені дані по інституту заходів кримінально-правового характеру, застосувавши формулу виведення середньої арифметичної величини по кожному біоетичному принципу, було отримано дані, щодо реалізації принципів біоетики у всьому інституті заходів кримінально-правового характеру.

Наведемо ці розрахунки.

Принцип раціоналізму $(100\%+74\%+100\%+100\%)/4 = 94\%$

Принцип альтруїзму $(100\%+84\%+100\%+100\%)/4 = 96\%$

Принцип рівноваги $(100\%+74\%+100\%+100\%)/4 = 94\%$

Принцип реалізму $(0+26\%+0+100\%)/4 = 32\%$

Отже в цілому в цьому інституті принцип раціоналізму відображено в 94 % положень, альтруїзму в - 96 %, реалізму – в 32 %, рівноваги – в 94%. (Діаграма 8).

Отримавши відсоткові значення реалізації принципів біоетики в статтях кожного з наведених інститутів Загальної частини КК України, можна вивести наступне співвідношення. Принцип безпеки життєдіяльності реалізовано у всіх положеннях інститутів. Принцип раціоналізму найбільше реалізований у нормах інституту Обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння (ОВКПД) (100%), найменше – в інституті кримінального правопорушення (83%). Принцип реалізму найбільше реалізований в положеннях інституту ОВКПД (87%), найменше – 32% в інституті заходів кримінально-правового характеру. Хоча принцип альтруїзму в цьому інституті реалізовано найбільше (96 %), а найменше положень Загальної частини, в яких реалізовано цей принцип виявлено в інституті кримінального правопорушення (52%). Найбільш суттєва різниця (в 10 разів) виявлена в реалізації у положеннях Загальної частини біоетичного принципу рівноваги. Так найбільше цей принцип реалізовано в інституті заходів кримінально-правового реагування (94%), з одночасною найменшою кількістю концентрації положень, в яких він відображений в інституті кримінального правопорушення (9%). І взагалі нереалізованим біоетичним принципом в Загальній частині КК України став принцип екоцентризму, що тільки підтвердило первісну гіпотезу про антропоцентричне спрямування положень Загальної частини КК України. Однак, оскільки положення цієї частини КК не протирічать цьому принципу, отже мають право на існування, хоч і потребують удосконалення (Діаграма 9).

І остання дія, застосовуючи індукцію та формулу середнього арифметичного (склавши дані по всіх виділених нами інститутах та Розділу II

та поділивши отриману суму на 4), виходячи з наведених даних, можемо з'ясувати загальне відсоткове співвідношення реалізації принципів біоетики у всій Загальній частині КК України.

Наведемо ці розрахунки.

Принцип раціоналізму $(83\%+100\%+94\%+57\%)/4 = 83\%$

Принцип реалізму $(65\%+87\%+32\%+43\%)/4 = 57\%$

Принцип альтруїзму $(52\%+75\%+96\%+71\%)/4 = 74\%$

Принцип рівноваги $(9\%+50\%+94\%+0)/4 = 38\%$

Таким чином можна дійти про наступне відсоткове співвідношення реалізації принципів біоетики в положеннях Загальної частини КК України: принцип раціоналізму – в 83% статтях, альтруїзму – в 74% статтях, реалізму – в 57% статтях, рівноваги – в 38% статтях. (Діаграма 10)

Суперечить повністю всім біоетичним принципам тільки 0,8% від всіх статей Загальної частини КК (ст. 59 КК «Конфіскація майна») (Діаграма 11).

**Аналітична довідка
щодо реалізації принципів біоетики в положеннях Особливої частини
та у всьому КК України
(діаграми 12-16).**

При проведенні системного аналізу 382 статей Особливої частини КК щодо реалізації в них біоетичних принципів було встановлено наступне (Діаграма 12).

Зазначимо, що в одній статті може бути реалізовано декілька принципів біоетики. Значення принципів біоетики в Особливій частині КК аналізувалось на початку розділу 5 роботи.

Для обчислення відсоткового співвідношення було застосовано математичний метод пропорційного співвідношення.

З'ясовано, що у 100 % відсотках статей Особливої частини КК реалізовано принцип *реалізму, раціоналізму, безпеки життєдіяльності та альтруїзму*.

У 94 % статей відображено *принцип рівноваги*.

Принцип екоцентризму реалізовано у 8% статей.

Принцип транспарентності як і обмежень відображено у 4% статей.

Таким чином в цій частині КК реалізовано всі вісім принципів біоетики.

Слід відмітити наявність в Особливій частині трьох біоетичних принципів, які не зустрічались у положеннях Загальної частини. Йдеться про принцип *транспарентності, принцип обмежень та екоцентризму*. Відсутність перших двох принципів є логічним, адже в Особливій частині КК йдеться про обмеження щодо використання певних видів небезпечного знання (радіоактивні речі, клінічні дослідження, сфера трансплантології тощо), згадка про феномен небезпечного знання в Загальній частині відсутня. Однак принцип екоцентризму відсутній через наявну модель світосприйняття сучасного законодавця, яка має бути зміненою задля ефективного та якісного забезпечення безпеки існування суспільства.

Проаналізувавши всю Особливу частину КК, було встановлено наявність законодавчих «прогалин» в цій частині кодексу, які б регулювали сферу небезпечного знання – тобто були виявлені біоетичні кримінально-правові проблеми (Діаграма 13). До таких проблем віднесено визначення початку забезпечення кримінально-правової охорони життя людини, доцільність обмеження абсолютизації права на життя у виключних обставинах, загальна парадигма протидії кримінальним правопорушенням у сфері трансплантології, використання нанотехнологій, проведення експериментів над геномом людини (клонування, створення химер тощо).

В процесі наукового дослідження було запропоновано 6 нових статей до КК, які передбачають відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень проти громадської безпеки та безпеки виробництва, а також проти безпеки людства.

Шляхом застосування математичної моделі, а саме пропорційного відношення, було з'ясовано, що 6 запропонованих статей утворюють 2% від всієї маси статей в Особливій частині КК.

Відтак в Діаграмі 13 представлено відсоткове відношення кількості «прогалин» в Особливій частині КК, що становить 2%, і відповідно 98% статей в яких реалізовано принципи біоетики.

Не дивлячись на критично низький рівень «прогалин», їх зміст – відсутність врегулювання нагальних біоетичних кримінально-правових проблем, не дозволяють чинному КК в повній мірі виконати завдання, визначені в ч.1 ст.1 КК, а відтак не дозволяють державі якісно та ефективно протидіяти кримінальним правопорушенням та забезпечувати безпеку існування суспільства.

Маючи дані щодо відсоткового відношення реалізації принципів біоетики в положеннях Загальної та Особливої частин, для візуальної демонстрації порівняння реалізації кожного окремого біоетичного принципу в певній частині КК, було створено Діаграму 14. Виходячи з її даних можна констатувати, що найбільша кількість принципів біоетики реалізовано в положеннях Особливої

частини КК, тому порівнювати математичні значення будемо з нею. Так принцип *безпеки життєдіяльності* реалізовано однаково у 100% в обох частинах. Принцип *реалізму* відбивається у 100% статей Особливої частині КК та 57% статей Загальної частини КК. Принцип *раціоналізму* - в 100% Особливої частині КК та 83% Загальної частини КК. Принцип *альтруїзму* міститься в 100% та 74% - відповідно. Принцип рівноваги можна зустріти в 94% Особливої частині КК та 38% Загальної частини КК. Принципи *екоцентризму*, *транспарентності та обмежень* містяться у 8%, 4% та 4% статей Особливої частини – відповідно, за їх повної відсутності в положеннях Загальної частини КК.

На ведені дані в Діаграмі 14, дозволили визначити загальне відсоткове співвідношення реалізації принципів біоетики у всіх статтях чинного КК (Діаграма 15). Ці дані були отримані за допомогою математичного моделювання, зокрема виведення середнього арифметичного значення відсоткового відношення кожного окремого біоетичного принципу, який міститься в положеннях Загальної та Особливої частинах КК. Нижче наведено розрахунки.

Принцип безпеки життєдіяльності – 100%.

Принцип раціоналізму $(100\% + 83\%)/2 = 92\%$

Принцип альтруїзму $(100\% + 74\%)/2 = 87\%$

Принцип реалізму $(100\% + 57\%)/2 = 79\%$

Принцип рівноваги $(94\% + 38\%)/2 = 66\%$

Принцип екоцентризму $(0 + 8\%)/2 = 4\%$

Принцип транспарентності $(0 + 4\%)/2 = 2\%$

Принцип обмежень $(0 + 4\%)/2 = 2\%$

Отже, як бачимо, у КК реалізовано *всі 8 принципів біоетики*. Серед них найбільше реалізовано принцип *безпеки життєдіяльності (100%)*, що є не дивним враховуючи завдання цього кодексу.

Наступні чотири принципи також реалізовані в положеннях кодексу у достатньо значному розмірі – більше як у 60% статей. Так принцип

раціоналізму представлений в 92% положеннях КК, що демонструє в цілому адекватне відображення законодавцем дійсності та в цілому вірний вектор криміналізації діянь. Принцип *альтруїзму* зустрічається у 87% відсотках статей, що вказує на досить високе забезпечення законодавцем інтересів потерпілої сторони. Принцип *реалізму* відбивається в 79% статей КК і свідчить про досить явне уявлення законодавця про факти існування суспільно небезпечних діянь. Принцип *рівноваги* демонструє, що в 66% норм КК наявна співрозмірність між вчиненим діянням та сформульованим в санкції статті виду та розміру покарання.

Наступні три біоетичні принципи реалізовані в мізерній кількості у статтях КК. Так принцип *екоцентризму* реалізовано лише у 4% статей КК, що підтверджує гіпотезу висунуту на початку дослідження, щодо домінування в нашому суспільстві антропоцентричного світогляду. Біоетичні кримінально-правові проблеми (законодавчі «прогалини»), розв’язання яких пропонується в цій роботі є негативними його наслідками. Відтак в цій роботі проводиться ідея зміни антропоцентризму на його антипод – екоцентризм та відповідно коеволюційну форму подальшого існування людства.

Принципи *транспарентності* та *обмежень* в рівній мірі зустрічаються в положеннях КК (по 2% відповідно) та сконцентровані виключно в Особливій частині КК.

Завершує дослідження щодо реалізації принципів біоетики в кримінальному законодавстві України виведенням загального відсоткового значення законодавчих «прогалин» у всьому КК, що становить 1,4% (Діаграма 16).

З метою виведення цього значення було також застосовано метод математичного моделювання. Так спершу була розрахована сума статей в КК. Ці дані вже були визначені при обрахунку даних, представлених в Діаграмах 11 та 13. Потім були сумовані дані щодо кількості запропонованих статей для усунення «прогалин» в чинному КК, взяті з цих же діаграм. Надалі шляхом

виведення пропорційного співвідношення було отримано остаточне значення «прогалин» у всьому КК.

Наведемо ці розрахунки.

$$1) 119 \text{ ст.} + 382 \text{ ст.} = 501 \text{ ст.}$$

$$2) 1 \text{ ст.} + 6 \text{ ст.} = 7 \text{ ст.}$$

$$3) (7 \text{ ст.} * 100\%) / 501 \text{ ст.} = 1,4\%$$

Підсумовуючи дані викладені в цій аналітичній довідці доходимо висновку про загальну відповідність положень КК біоетичним засадам. Разом з тим наявні законодавчі «прогалини» в чинному КК, які ми називаємо біоетичними кримінально-правовими проблемами і розв'язання яких запропоновано у тексті цієї роботи.

Однак самою технічною зміною положень КК не обійтися. Для створення ефективного та якісного кримінального закону необхідно змінювати світоглядні позиції, застосовувати запропонований біоетичний алгоритм правотворення в сфері кримінального права, наведений в цьому дослідженні. Тільки за такого комплексного біоетичного підходу можна розраховувати на створення ефективного та якісного правотворення в сфері кримінального права.

Додаток Д

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Триньова Я.О. Біоетичні проблеми кримінального права України: монографія. К: Національна академія прокуратури України, 2014. 398с.

Рецензії:

Музиченко П.Ф. Рецензія на монографію Я.О. Триньової «Біоетичні проблеми кримінального права України». *Лікарська справа*. 2015. №3-4. С.159-162.

Стрельцов Є. Рецензія на монографію Я.О. Триньової «Біоетичні проблеми кримінального права України». *Юридична Україна*. 2015. №1. С.79-81.

Тихий В.П. Рецензія на монографію Я.О. Триньової «Біоетичні проблеми кримінального права України». *Право України*. 2015. №1. С.191-195.

2. Trynova Yana. Bioethics and Law: some interaction aspect (overview): Monograph. Lambert Academic Publishing. Dusseldorf, 2017. 88 p.

3. Социальная биоэтика сквозь призму глобальной биоэтики: монография. / 3. Тринева Я.О та ін.; под ред. канд. филос.наук, проф. Т.В. Мишаткиной, д-ра биол. наук, проф. С.Б. Мельнова. Междунар. гос. эколог. ин-т им. А.Д. Сахарова Бел. гос. ун-та. Минск, ИВЦ Минфина, 2018. 518 с.

4. Триньова Я.О. Біоетика кримінально-правового забезпечення протидії злочинності: монографія. Харків. Право, 2019. 536 с.

Рецензії:

Кузнєцов В.В. Кримінально-правове забезпечення протидії злочинності: напрями біоетизації. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. Том 18. №2. 2019. С.133-135.

Вереша Р.В. Біоетизація кримінального права. *Юридична Україна*. № 7. 2019. С.57-59.

Статті у наукових фахових виданнях.

1. Триньова Я.О. Ототожнення «Позбавлення життя іншої людини з жалю до неї» з евтаназією, ортаназією та самогубством асистованим лікарем та його соціально-правові наслідки. *Публічне право України. Науково-практичний юридичний журнал*. 2011. № 4. С. 144–151.
2. Триньова Я.О. Теоретична модель проекту закону «Про право людини на гідну смерть». *Науково-практичний журнал «Європейські перспективи»*. 2011. № 4. Ч. 3. С.126–130.
3. Триньова Я.О. Особливості об'єктивних ознак «Позбавлення життя іншої людини на її прохання». *Науково-практичний журнал «Європейські перспективи»*. 2012. № 1. Ч. 1. С. 159–164.
4. Триньова Я.О. Правове врегулювання позбавлення життя на прохання: зарубіжний досвід. *Науково-практичний журнал «Наше право»*. 2012. № 3. Ч. 2. С. 130–137.
5. Триньова Я.О. Кримінально-правове забезпечення протидії злочинності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1 (65). С. 401– 412.
6. Триньова Я.О. Методика сучасного наукового дослідження в галузі кримінального права. *Вісник запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3 (60). С. 327–337.
7. Триньова Я.О. Біоетичні засади кримінально-правового реагування на позбавлення життя іншої людини на прохання. *Науково-практичний журнал «Європейські перспективи»*. 2013. № 8. С. 98-103.
8. Триньова Я.О. Відгук на статтю Е. Алахвердієвої «Право на евтаназію як складова права на життя». *Науково-практичний журнал «Європейські перспективи»*. 2013. № 10. С. 170–176.

9. Триньова Я.О. Значення біоетичних засад в системі сучасного правоутворення. *Науково-практичний журнал «Наше право»*. 2013. № 11. С. 73–79.
10. Триньова Я.О. Біоетичні засади забезпечення кримінально-правової охорони життя ембріона людини. *«Малий і середній бізнес (право, держава, економіка)»*. 2013. №4 (55). С. 157–163.
11. Триньова Я.О. Етико-правові проблеми використання стовбурових клітин людини та їх клонування. *«Європейські перспективи»*. 2013. № 13. С. 99–104.
12. Триньова Я.О. Кримінально-правова реакція держави на проведення клонування людини: реальність та перспективи. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «юридичні науки»*. 2013. № 6. С. 109–113.
13. Триньова Я.О. Клонування людини – одна із сучасних кримінально-правових біоетичних дилем. *«Юридична Україна»*. 2014. № 1. С. 72–79.
14. Триньова Я.О. Співвідношення біоетики з іншими соціальними явищами. *«Науковий вісник ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2013. Том 3. № 23. Частина 1. С. 75–79.
15. Триньова Я.О. Генезис біоетики – науки про виживання людини. *Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. № 4/2013. URL: www.pap.in.ua С. 41–45.
16. Триньова Я.О. Функції біоетичних засад в кримінально-правовому забезпеченні протидії злочинності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «юридичні науки»*. 2013. Том 2. Випуск 3. № 4. С. 116–120.
17. Триньова Я.О. Закон України «Про заборону репродуктивного клонування людини»: постатейний аналіз. *«Право і суспільство»*. 2013. № 6-2. С. 100–104.
18. Триньова Я.О. Біоетика правоутворення у сфері протидії злочинності. *Юридична Україна*. 2014. № 3. С. 63–68.
19. Триньова Я.О. Гештальт підхід до біоетизації системи права України. *«Право і суспільство»*. 2014. №3. С. 41–47.

20. Триньова Я.О. Гештальт підхід у методології сучасного кримінально-правового дослідження. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. № 1. С. 200–204.
21. Триньова Я.О. Кримінально-правове забезпечення охорони життя ембріона людини: погляд з позиції neo jus naturale. *Юридична Україна*. 2014. № 5. С. 80–86.
22. Триньова Я.О. Jus naturale – біоетика – neo jus naturale: еволюція природного права. *Юридична Україна*. 2014. №8. С. 14–21.
23. Триньова Я.О. Роль біоетичних засад у розв’язанні проблеми критичного вибору при наданні медичної допомоги. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Випуск 6-1. Том 3. С. 201–204.
24. Триньова Я.О. Аналіз практики Європейського суду з прав людини щодо закінчення життя. *Право. ua*. 2015. № 4. С. 163–169.
25. Триньова Я.О. Роль кримінального права у вирішенні екологічних проблем. *Юридична Україна*. 2018. № 5-6.- С. 53–63.
26. Триньова Я.О. Проблеми реформування системи органів правопорядку України у сфері протидії організованій злочинності та шляхи їх вирішення. *Юридична Україна*. № 4. 2019. С.44-53.
27. Триньова Я.О. Реалізація принципів біоетики в кримінальному праві України. *Право України*. 2020. №3. С.154-170.
28. Trynova Ya. Rrelationship between natural law and bioethics. *Journal of National Academy of Legal Science of Ukraine*. 2019. Vol. 26. №4. P.179-193.

***Статті у наукових періодичних виданнях інших держав
з напрямку, з якого підготовлено дисертацію:***

1. Тринева Я.О. Понятие и перспективы легализации эйтаназии и ортаназии. *Евразийская адвокатура*. Башкортостан. 2012. №1 (1). С.119-128.
2. Trineva Y. Archithectonic Principles of Bioethics Definition. *Central and Eastern European Legal Studies*. Greece. 2013. №2. P.407-421.

3. Триньова Я.О. Нанотехнологии и современное уголовное право: перспективы решения общих проблем для Республики Молдова и Украины. *Закон и Жизнь*. Молдова. 2013. №11/4. С.210-214.
4. Тринева Я.О. Нанотехнологии – «tabula rasa» в сфере нормативного обеспечения. *Закон и Жизнь*. Молдова. 2013. № 12/3. С.207-211.
5. Trineva Y. Hermeneutical principles research of bioethics definition. *Закон и Жизнь*. Молдова. 2014. №3/2. С.216-220.
6. Trineva Y. Ukrainian experience attempts to legalize euthanasia and ortanasia. *Закон и Жизнь*. Молдова. 2014. №4/3. С.136-139.
7. Тринева Я.О. Презумпция «несогласия» в трансплантологии как метод противодействия преступности. *Закон и Жизнь*. Молдова. 2014. №2/3. С.165-170.
8. Trynova Y. Bioethical law system the concept and a value the need for survival in conditions of modern civilization. The survival strategy in terms of bioethics, philosophy and medicine. Collection of scientific articles with international participation. Volume 22. Redactor Todor N. Terdea. «*Medicine*». Republic Moldova. 2016. P. 114–118.
9. Trynova Ya., Kuts V. Right to life human embryos: criminal law aspects. *Право, економіка, менеджмент*. 2017. Ч. II. Баскі Петровац. Сербія. С. 268–273.
10. Trynova Y. Legal providing problems in using the newest technologies. *Верховенство права*. Молдова. 2017. № 3. С. 178–183.
11. Тринева Я.О. Биоэтика – инструмент гармонизации социоприродной системы. *Верховенство права*. Молдова. 2017. № 5. С. 167–173.

Праці апробаційного характеру

1. Триньова Я.О. Кримінально-правова природа позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї. Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції, Т.1. (м. Одеса, 08 жовт.2010 р.). Одеса, 2010. С. 305-307.

2. Триньова Я.О. Кримінально-правова охорона професійної діяльності у сфері реалізації права на гідне закінчення життя. Злочинність в сфері професійної діяльності. Дев'ять юридичних читань: матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої пам'яті д.ю.н., професора А.Я. Светлова, (м. Одеса, 10 груд. 2010 р.). Одеса, 2010. С.22–24.

3. Тринева Я.О. Проблема эйтаназии и роль адвоката при ее проведении - обсуждение с позиции *de lege ferenda*. Проблеми процесуальної науки: історія та сучасність: збірник наукових праць першої міжнародної науково-практичної конференції вчених-процесуалістів, практиків, аспірантів, здобувачів і студентів, проведеної кафедрою правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, (м. Київ, 25-26 листоп. 2010 р.). К., 2010. С.369–373.

4. Триньова Я.О. Кримінально-правова регламентація відповідальності за злочини проти життя людини. Протидія злочинності: теорія і практика: матеріали II міжвузівської науково-практичної конференції студентів, курсантів, аспірантів та молодих учених (м. Київ, 15.жовт. 2010 р.). К., 2011. С.180–182.

5. Триньова Я.О. Місце позбавлення життя іншої людини на її прохання в системі злочинів проти життя. Від громадянського суспільства – до правової держави: теорія та практика протидії злочинності: VI Міжнародна науково-практична конференція (м. Харків, 15 квіт. 2011 р.). Харків, 2011. С.191–193.

6. Триньова Я.О. Деякі аспекти вдосконалення кримінально-правової охорони життя людини. Актуальні проблеми юридичної науки – 2010: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Частина 2: тези допов. К., 2011. С.263–266.

7. Триньова Я.О. Нормативно-правове врегулювання процедури евтаназії в Україні з позиції *de lege ferenda*. Теоретико-практичні механізми розбудови правової держави: матеріали Всеукраїнської конференції науковців та практиків (м. Львів, 23-24 вер. 2011 р.). Ч.І. Львів, 2011. С.67–69.

8. Триньова Я.О. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочину позбавлення життя іншої людини на її прохання. Реформування національного та міжнародного права: перспективи та сьогодення: матеріали науково-практичної конференції (м. Одеса, 29-30 вер. 2011р.). Ч.2. Одеса, 2011. С.108–110.

9. Триньова Я.О. Проблемні аспекти призначення покарання неповнолітнім. Стратегічні напрямки розвитку правової системи України: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 28 січн. 2012 р.). Львів, 2012. Ч.2. С.110-115.

10. Триньова Я.О. Правове врегулювання евтаназії за українським законодавством з позиції *de lege ferenda*. Міжнародний (Третій Всеукраїнській) конгрес з медичного і фармацевтичного права, біоетики та соціальної політики (м. Київ, 19-21 квіт. 2012 р.). Київ, 2012. С.142.

11. Триньова Я.О. Юридична природа позбавлення життя іншої людини на її прохання за зарубіжним законодавством. Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: міжнародна науково-практична конференція (м. Харків, 11-12 жовт. 2012 р.). Харків, 2012. С.120–125.

12. Триньова Я.О. Відстоювання права на життя в контексті практики Європейського суду з прав людини. Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини: зб. наук.ст. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 вер. 2012 р.). Одеса, 2012. С. 343–353.

13. Тринева Я.О. Уголовно-правовая защита прав пациента на клинические исследования в Украине и Российской Федерации (сравнительно-правовой анализ). Формирования государственного и мирового правопорядка: теоретическое и практическое обозрение: 6 Международная научно-практическая конференция (г. Москва, 21-22 сент. 2012 г.). Москва, 2012. С.52–55.

14. Триньова Я.О. Кримінально-правова охорона прав пацієнта – колізія законів. Теоретико-правові засади формування сучасного медичного права в Україні: науково-практична конференція (м. Полтава, 26-27 жовт. 2012 р.). Полтава, 2012. С.175–177.

15. Триньова Я.О. Кримінально-правове реагування на вчинення крадіжки і хуліганства особами у віці з 14 до 16 років. Протидія злочинності: теорія і практика: матеріали IV міжвузівської науково-практичної конференції студентів, курсантів, аспірантів та молодих вчених (м. Київ-Луганськ 19 жовт. 2012 р.). Київ-Луганськ, 2012. С.96–99.

16. Триньова Я.О. Біоетичні засади кримінально-правової політики в Україні. Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 1-2 бер. 2013 р.). Івано-Франківськ, 2013. С.161–163.

17. Триньова Я.О. Значення біоетичних засад у кримінально-правовому забезпеченні протидії злочинності. Актуальні проблеми реформування системи законодавства України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 22-23 лютого 2013 р.). Запоріжжя, 2013. С.124–125.

18. Триньова Я.О. Вдосконалення кримінальної відповідальності за позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї в контексті реформування кримінальної юстиції в Україні. Кримінальні проступки: теоретичне підґрунтя та шляхи вдосконалення законодавства України: матеріали всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф. (м. Луганськ, 18-28 бер. 2013 р.). Луганськ, 2013. С.173–177.

19. Триньова Я.О. Злочини в сфері медичної діяльності: проблеми правозастосування. Актуальні проблеми медичного права: матер. I Всеукр. наук.-практ. конф. Одеса, 2013. С.188–191.

20. Триньова Я.О. Dangerous knowledge phenomenon: dilemma of modern science. П'ятий національний конгрес з біоетики з міжнародною участю (м.Київ, 23-25 вер. 2013 р.). Київ, 2013. С.71.

21. Триньова Я.О. Використання біометричних даних: погляд з позиції *de lege lata*. Захист прав медичних і фармацевтичних працівників я запорука захищеності прав пацієнтів: міжнародна науково-практична конференція (м. Київ, 26-27 квіт. 2013 р.). Київ, 2013. С.93.

22. Тринева Я.О. Роль биоэтики в механизме противодействия преступности. Перспективы направления развития современной юридической науки: Международная научно-практическая конференция (г. Симферополь, 24-25 янв. 2014 г.). Симферополь, 2014. С.135–136.

23. Триньова Я.О. Біоетика - пропедевтика сучасного права. Пріоритети розвитку юридичних наук у ХХІ столітті: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 07-08 черв. 2013 р.). Одеса, 2013. С.13–14.

24. Триньова Я.О. Алгоритм методики сучасного кримінально-правового дослідження. Методологія науки сьогодення: Частина II (Фізико-математичні науки, Біологічні науки, Технічні науки, сільське господарство, Історичні науки, Філософські науки, Медичні науки, психологічні науки, Національна безпека ...): зб. мат-лів Міжнародної конференції (м. Київ, 29 червня 2013 р.). Київ, 2013. С. 100–103.

25. Триньова Я.О. Біоетичні засади сучасного правотворення. Сучасне правотворення: питання теорії та практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 30 черв. 2013 р.). Дніпропетровськ, 2013. С. 77–81.

26. Триньова Я.О. Особливості кримінально-правової охорони ембріона людини в залежності від його походження. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Харків, 10-11 жовт. 2013 р.). Харків, 2013. С.383–385.

27. Триньова Я.О. Розмежування деяких злочинів в сфері трансплантології. Актуальні проблеми правоохоронної діяльності та юридичної науки: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 19-20 вересня 2013 р.). Дніпропетровськ, 2013.). С.213–115.

28. Триньова Я.О. Біоетичні засади легалізації евтаназії в Україні. П'ятий національний конгрес з біоетики з міжнародною участю (м. Київ, 23-25 вер. 2013 р.). Київ, 2013. С.192–193.

29. Триньова Я.О. Формування біоетичного праворозуміння – шлях до створення правової держави. Сучасне державотворення та правотворення: питання та теорії та практики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 04-05 жовт. 2013 р.). Одеса, 2013. С.130–132.

30. Триньова Я.О. Кримінально-правове забезпечення нанотехнологічної безпеки. Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали V Міжвузівської науково-практичної конференції студентів, курсантів, аспірантів та молодих учених (м. Київ, 18 жовт. 2013 р.). Київ, 2013. С.289–293.

31. Триньова Я.О. Значення використання біоетики в юридичних науках. Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у ХХІ столітті: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 15-16 листоп. 2013 р.). Львів, 2013. Ч. I. С.72–74.

32. Триньова Я.О. Біоетичні аспекти кримінально-правової доктрини України. Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 20-21 листоп. 2013 р.). Харків, 2013. С.631–634.

33. Триньова Я.О. Підстави «біоетизації» національної системи кримінального законодавства. Право і держава сучасної України: проблеми розвитку та взаємодії: Міжнародна науково-практична конференція (м. Київ, 8-9 листоп. 2013 р.). Київ, 2013. С. 117–119.

34. Тринева Я.О. Система біоетичних засад – підґрунтя будування Загальної частини КК України. Развитие науки в ХХІ веке: Международная конференция (г. Донецк, 16 ноября 2013 г.). Донецк, 2013. С.125–129.

35. Триньова Я.О. Біоетизація кримінального права - критерій його глобалізації. Приоритетні напрями розвитку правової системи України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 31.01.-01.02. 2014 р.). Львів, 2013. Ч. 1. С. 82 – 85.

36. Триньова Я.О. Criminal legal doctrine and bioethical principles for its implementation. Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні: Міжнародна науково-практична конференція (м. Одеса, 14-15 лют. 2014 р.). Одеса, 2014. С.113–114.

37. Триньова Я.О. Policy in the area of counteracting crime: its bioethical principles. Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Івано-Франківськ, 11-16 бер. 2014 р.). Івано-Франківськ, 2014. С.105–107.

38. Тринева Я.О. Bioethical rights system - the basis of legal reform in Ukraine. Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы: Международная научно-практическая конференция (г.Кишинева, 28-29 марта 2014 г.). Кишинева, Республика Молдова, 2014. С. 269–271

39. Триньова Я.О. Neo jus naturale в сучасному законоутворенні. Протидія злочинності: теорія та практика: збірник матеріалів VI міжвузівської науково-практичної конференції студентів (курсантів), аспірантів та молодих учених (м. Київ, 16 трав. 2014 р.). Київ, 2014. С. 474–477.

40. Тринева Я.О. Біоетизація системи кримінального права України – основа реформування кримінальної юстиції. Актуальные проблемы уголовного права и криминологии в свете реформирования уголовной юстиции: Международная научно-практическая конференция (г. Харьков, 23 мая 2014 г.). Харьков, 2014.Том I. С. 150–154.

41. Тринева Я.О. Уголовно-правовые последствия признания жизни эмбриона человека объектом уголовно-правовой охраны. 2 Весенние научные чтения: Международная конференция (г.Донецк, 17 мая 2014 г.). Донецк, 2014. С.135–139.

42. Тринева Я.О. Значение биоэтизации систем права постсоветских государств в условиях евроинтеграции. Научные перспективы XXI Века. Достижения и перспективы нового столетия: Третья Международная научно-практическая конференция (г. Новосибирск, 15-16 авг. 2014 г.). Новосибирск, 2014. № 3. Ч.6. С. 51–54.

43. Триньова Я.О. Біоетизація національного кримінального законодавства як умова кримінально-правової євроінтеграції. Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9-10 жовт. 2014 р.). Харків, 2014. С.267–269

44. Триньова Я.О. Біоетичний підхід до реалізації та захисту прав та свобод людини. Вплив сучасної юридичної науки на політичні й соціально-економічні процеси в Україні: Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Одеса, 24 жовт. 2014 р.). Одеса, 2014. С. 92–96.

45. Триньова Я.О. Біоетичний підхід до застосування практики ЄСПЛ в Україні. Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини: матер. третьої Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19-20 вер. 2014 р.). Одеса, 2014. С. 122–128.

46. Триньова Я.О. Правова політика держави в сфері генної інженерії та нанотехнологій. Правова політика в Україні: питання теорії та практики: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 24 жовт. 2014 р.). Київ, 2014. Т. 2. С. 387– 390.

47. Триньова Я.О. Місце України у правових системах світу. Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку: Міжнародна науково-практична конференція (м. Львів, 24-25 жовт. 2014 р.). Львів, 2014. Ч.1. С.22–25.

48. Триньова Я.О. Визначення темпоральних меж життя людини. Розвиток медичного права України в контексті євро інтеграційних та глобалізаційних процесів: Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю (м. Київ, 31 жовт. 2014 р.). Київ, 2014. С.89–94.

49. Тринева Я.О. Reforming law system of Ukraine in the European integration condition: bioethical view. Правовые реформы в Молдове, Украине и Грузии в контексте евроинтеграционных процессов: Международная научно-практическая конференция (г. Кишенев, 7-8 ноября 2014 г.). Кишенев, 2014. Ч.2. С.226–228.

50. Триньова Я.О. Чи відповідають деякі зміни до КК України щодо протидії корупції Конституції. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції: III Міжнародна науково-практична конференція (м. Харків, 03 трав. 2015 р.). Харків, 2015. С. 214–217.

51. Триньова Я.О. Закономірності і тенденції розвитку національного законодавства в сфері кримінального права. Сучасні інформаційні, правові та соціально-економічні аспекти розвитку бізнесу: IX Міжнародна науково-практична конференція ЧПБП МНТУ імені академіка Ю.Бугая (м. Чернігів, 23 квіт. 2015 р.). Чернігів, 2015. С.86–88.

52. Триньова Я.О. Проблеми законодавчого забезпечення нанореволюції XXI століття: погляд криміналіста. Етика нанотехнологій та нанобезпека: матеріали міжнародного семінару (м. Київ, 21 жов. 2015 р.). Київ, 2015. С. 15–17.

53. Триньова Я.О. Закінчення життя та Європейська конвенція про захист прав людини на основоположних свобод: уроки для України. Міжнародне право: *de lege praeterita, instante, future*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих- вчених (м. Одеса, 13-14 лист. 2015 р.). Одеса, 2015. С.66–68.

54. Тринева Я.О., Куц В.Н. Newest history is bioethical renaissance age. Сахаровские чтения 2016 года: экологические проблемы XXI века: материалы 16-й международной научной конференции (г. Минск, 19-20 мая 2016 г.). Минск, 2016. С. 329–330.

55. Триньова Я.О. The ratio of phenomena bioethics and natural law. Шостий Національний Конгрес з біоетики з міжнародною участю (м. Київ, 27-30 вер. 2016 р.). Київ, 2016. С.40–41.

56. Триньова Я.О. Право на життя ембріона людини: кримінально-правовий аспект. Місце дитини в українському суспільстві: збірник матеріалів конференції (м. Київ, 18 лист. 2016 р.). Київ, 2016. С. 64–72.

57. Триньова Я.О. Самогубство асистоване лікарем: перспективи правового забезпечення в Україні. Розвиток медичного права в контексті

євроінтеграції та глобалізаційних процесів: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Київ, 03 лист. 2016 р.). Київ, 2016. С.90–93.

58. Тринева Я.О. Эйтаназия, биоэтика, право. Биоэтика и современные проблемы медицинской этики и деонтологии: материалы Республиканской научно-практической конференции с международным участием (г. Витебск, 02 декабря 2016 г.). Витебск, 2016 С. 30–33

59. Триньова Я.О., Куц В.М. Some bioethical problems of modern international criminal law: condition and settlement prospects. Сахаровские чтения 2017 года: экологические проблемы XXI Века: материалы 17 международной научной конференции (г. Минск, 18-19 мая 2017 г.). Минск, 2017. Ч.1 . С.267–269.

60. Триньова Я.О. Біоетизація кримінального права як запорука сталого розвитку України: окремі аспекти. Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в Умовах глобалізації: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12-13 жов. 2017 р.). Харків, 2017. С.209–212.

61. Триньова Я.О. Стратегічний вектор розвитку законотворчої політики в галузі кримінального права: біоетичний підхід. Концептуальні основи кримінальної законотворчості: матеріали Міжнародної науково-практ. конференції (м. Одеса, 19 жовт. 2017 р.). Одеса, 2017 С.407–415.

62. Триньова Я.О., Куц В.М. Cryptocurrency: technological «breakthrough» or a threat to global environmental safety. Сахаровские чтения 2018 года: экологические проблемы XXI Века: материалы 18 международной научно-практической конференции (г. Минск, 17-18 мая 2018 г.). Минск, 2018. Ч.3. С. 217–219.

63. Триньова Я.О. Сучасні глобалізаційні виклики та можливі кримінально-правові заходи їх врегулювання. Кримінальне право в умовах глобалізації: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 25 трав. 2018 р.). Одеса, 2018. С. 173–175.

64. Триньова Я.О. Злочини проти довкілля в системі Особливої частини ККУ України: біоетичний погляд. Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 18-19 жовт. 2018 р.). Харків, 2018. С. 276–280.

65. Триньова Я.О. Щодо практики кримінально-правового реагування на злочини у сфері сурогатного материнства. Розвиток медичного права України в контексті євроінтеграційних та глобалізаційних процесів: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Київ, 12 груд. 2018 р.). Київ, 2018. С.121–123.

66. Триньова Я.О. Перспективи правового врегулювання позбавлення життя іншої людини на прохання в Україні. Проект Закону України «Про забезпечення дотримання права людини на гідне закінчення життя» та внесення відповідних змін до пов'язаних з ним нормативно-правових актів. Біоетичні аспекти правового регулювання евтаназії та суміжних з нею явищ в Україні: матеріали засідання «круглого столу» з міжнародною участю (м. Київ, 18 груд. 2018 р.). Київ, 2018. С. 77–102. URL: <http://medcom.unba.org.ua/assets/uploads/Lviv/.pdf>

67. Триньова Я.О. Протидія злочинності в сфері використання репродуктивних технологій методом сурогатного материнства: постановка проблеми». Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали міжвузів. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 22 берез. 2019 р.). Київ, 2019. С.113–116.

68. Триньова Я.О. Куц В.М. Новий погляд на сутність кримінального правопорушення. Кримінальне правопорушення: національний та зарубіжний виміри: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 24 трав. 2019 р.). Одеса, 2019. С. 71–73.

69. Триньова Я.О. Визнання біоетичної парадигми – відповідь на глобальні виклики сучасності. VII Національний конгрес з біоетики (м. Київ, 30.09-02.10.2019). Київ. НАНУ, НАМН України, МОЗ. С.100

Праці, що додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Триньова Я.О. Біоетизація кримінального права. Відшукай десять відмінностей. *Юридичний вісник України*. І частина. №5 (1022). 7-13 лютого 2015 року. С.12-13; ІІ частина. № 6 (1023). 14-20 лютого 2015 року. С.15.
2. Триньова Я.О. Дозвіл на смерть. Теоретична модель проекту закону «Про забезпечення права людини на гідне закінчення життя». *Юридичний вісник України*. №15 (1032). 18-24 квітня 2015 року. С.14-15.
3. Триньова Я.О. Біоетика: трансплантологія. Презумпція незгоди VS презумпції згоди. *Юридичний вісник України*. №17-18 (1034-1035). 2-15 травня 2015 року. С.19.
4. Триньова Я. О., Тупельняк І. І. Методичні рекомендації з попередження та розслідування злочинів у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій методом сурогатного материнства. Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України. Київ, 2018. 84 с.
5. Триньова Я.О. Смерть на прохання в Європі (Біоетика та практика ЄСПЛ щодо закінчення життя людини на прохання): / перекл., укл. Триньова Я.О. зб. рішень ЄСПЛ. Харків: Право, 2019. 376 с.